

COMISIUNII

PUBLICAȚIUNE TRIMESTRIALĂ
IN
EDITURA ADMINISTRAȚIEI CASEI BISERICII

BULETINUL
COMISIUNII
MONUMENTELOR ISTORICE
1911

COMITETUL DE REDACȚIE

D-nii : ION KALINDERU, GR. CERKEZ, D. ONCIUL, E. A. PANGRATI, V. PÂRVAN

Membri Comisiunii Monumentelor Istorice

și

Dr. D. BOROIANU

Administratorul Casei Bisericii

Secretar

ALEX. LĂPĂDATU

Extras din deciziunea ministerială privitoare la redactarea Buletinului.

1. Cu începere de la 1 Ianuarie 1908 se va publica— sub direcțiunea Comisiunii Monumentelor Istorice și în editura Administrației Casei Bisericii—o revistă periodică numită *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*.

2. Acest Buletin va apare trimestrial și va cuprinde :

a) O parte științifică, în care se vor publica tot felul de monografii, studii, lucrări, comunicări și materialuri de natură istorică, arhitectonică și artistică, privitoare direct și numai la monumentele noastre istorice ;

b) O parte oficială, în care se vor publica rapoartele anuale ale Comisiunii, referatele arhitecților însărcinați cu conducerea și executarea lucrărilor de conservare, și restaurare, precum și eventualele circulări, informațiuni și deciziuni ale Ministerului și ale Comisiunii.

3. Buletinul apare sub direcția membrilor Comisiunii, cari, împreună cu administratorul Casei Bisericii alcătuiesc comitetul de redacție. El e pus sub îngrijirea secretarului Comisiunii, care e îndatorat să pregătească și să procure materialul necesar, să-l aducă la cunoștința comitetului de redacție și să supravegheze tipărirea lui.

4. Pentru ca publicațiunea să se prezinte cât mai sistematică și cât mai folositoare, se stabilește următorul program cu privire la felul lucrărilor ce va trebui să cuprindă Buletinul :

a) Monografii istorice, arhitectonice și artistice asupra

monumentelor noastre, monografii ce vor fi ilustrate și documentate cu reproduceri necesare de fotografii, desene, acuarele etc.

b) Releveuri de la cele mai însemnate și caracteristice din punct de vedere arhitectonic, monumente istorice.

c) Studii și lucrări unitare, asemenea ilustrate și documentate, bunăoară : asupra inscripțiilor din epoca lui Ștefan-cel-Mare, Matei Basarab, Vasile Lupul, Constantin Brâncoveanu etc., asupra artei decorative, în sculptură și pictură, întrebuințată în bisericile și mănăstirile noastre în anumite epoci, asupra portretelor murale de ctitori : Domni, Doamne, Arhierei, Boeri, Jupânești etc., asupra picturii bisericești, asupra costumelor etc.

d) Materialuri : scurte fragmente, comunicări, însemnări și note de interes deosebit privitoare la monumentele noastre istorice ;

e) Note bibliografice și critice asupra publicațiilor și periodicelor de specialitate ;

f) În sfârșit, suplimente artistice, în culori, cari să înfățișeze biserici, mănăstiri, reproduceri de portrete murale, de picturi, de ornamentațiuni etc.

În cadrul lucrărilor înșirate mai sus se cuprind și acele privitoare la monumentele istorice din afară de Regat, întru cât aceste vor fi de origine românească— înălțate de Voevozii noștri sau în legătură directă cu trecutul nostru.

Redacția : la Administrația Casei Bisericii, București.

— Biroul Comisiunii Monumentelor Istorice —

ABONAMENTUL ÎN ȚARĂ ȘI STRĂINĂTATE :

PREȚUL A PATRU FASCICOLE PLUS PORTUL.

Buletinul se găsește de vânzare la librăriile
ALCALAY, NAȚIONALĂ, SFETEA și SOCEC,

prin cari se fac abonamente și se pot procura colecții complete din
anii precedenți (afară de anul I, 1908).

COMISIUNII

PUBLIKAȚIUNE TRIMESTRIALĂ
IN
EDITURA ADMINISTRAȚIEI CASEI BISERICII

TIPOGRAFIA „GUTENBERG“ JOSEPH GOBL Ș-sori.
20. — STRADA DOAMNEI. — 20.

TABLA DE MATERII

— o —

ANUL AL PATRULEA

1911

TEXT

1. ARTICOLE	Pagina
BALȘ (G.). — O biserică a lui Rațul-cel-Mare în Serbia, la Lopușnia	194
CEGĂNEANU (SP. P.). — Ceva despre proveniența și arta vechilor noastre argintării	29
— Considerațiuni asupra basilicii cu baptisteriu de la Adamclisi	192
DRĂGHICEANU (VIRG.). — Curțile domnești brâncovenești : curți și conace fărămate.	49
— Lămuriri asupra Buzeștilor	119
— Biserica din Râmnești-Vâlcei	130
GHICA-BUDEȘCI (N.) — Biserica Sf. Arhangheli sau Voivozi din Târgoviște	102
— Biserica Logofătului Tăutul din Bălinești	200
LĂFEDATU (ALEX.). — Inscriptiile bisericii din Bălinești	212
LUGOȘIANU (O.). — Stampe vechi înfățișând mănăstirea Curtea de Argeș	24
PĂRVAN (V.). — Cetatea Tropaeum: considerațiuni istorice.	1 și 163
MOISIL (CONST.). — Priviri asupra antichităților preistorice din România.	83
— Două morminte antice în Dobrogea.	125
— Colecțiuni particulare de antichități în România. Colecția Maria Istrati-Capșa	133
MURNU (G.). — Noi săpături la Tropaeum Trajani în 1910: canalul cetății.	79
TRAJANESCU (I. D.). — Schitul Stănești (Vâlcea).	13
— Mănăstirea Surpatele (Vâlcea)	95
— Biserica din Popești (Vlașca).	115

2. COMUNICĂRI

Noui descoperiri arheologice în Dobrogea (relațiune oficială)	146
CEGĂNEANU (SP. P.). — Câteva observațiuni asupra bisericii Colțca.	47
— O fotografie din 1856 a orașului București	48
DASCALU (C.). — Săpăturile de la Cucuteni și colecția Buțureanu.	106
DRAGHICEANU (VIRG.). — Epitaful primului episcop al Argeșului Iosif	107
— O piatră de hotar a vechilor București	107
— O tocmeală a lui Matei Basarab	148
— O biserică domnească : Iezerul-Vâlcea.	149

	Pagina
DUMITRESCU (AL. C.). — Inscriptia sorcofagiului de la Barboși	45
— Tradițiuni și mărturii documentare despre drumul roman dela Reșca la Celei	107
HARET (SP. C.). — O scrisoare cu privire la Bucureștii dela 1855	150
LĂPEDATU (ALEX.). — Inscriptia vechei clopotnițe dela mănăstirea Dealu!	147
— Inscriptiile dela biserica din Popești-Vlașca.	148
MANDREA (G.). — Relațiuni despre Biserica Colții	149
MOISIL (C.). — Cetatea Biroe	45
— Inscriptiune grecească din Istros	106
— Descoperiri preistorice.	147

3. BIBLIOGRAFIE

MOISIL (C.). — Dr. I. Weiss, Die Dobrudscha im Altertum	162
---	-----

4. OFICIALE

Raport general cu privire la lucrările Comisiunii în 1910.	34
N. GHIKA-BUDEȘTI - Biserica domnească din Cărgoviște. Memoriu de restaurare prezentat Comisiunii.	40
Nouii membri ai Comisiunii	111
Schimbări în comitetul de redacție al Buletinului	111
Sculptor în serviciul Comisiunii	112
De la ședințele Comisiunii — Comunicări ale d-lui I. KALINDERU asupra programului de lucrări al bursierilor pentru pictura bisericească și al sculptorului Comisiunii	113
DRAGHICEANU (VIRG.). — Mormintele din Biserica Precista Bacău. — Raport adresat Comisiunii	152
LĂPEDATU (ALEX.). — Câteva cuvinte drept postfață la Albumul «Odoarele dela Neamțu și Secu»	160

ILUSTRĂȚIUNI

	Pagina		Pagina
Vedere generală a bisericii schitul Stănești	14	Biserica Domnească din Cărgoviște (Vederi în detaliu, în timpul restaurării)	42
Biserica schitului Stănești : vedere laterală	15	Biserica Domnească din Cărgoviște (Fațada dela Nord, în timpul restaurării)	43
Planul bisericii schitului Stănești	16	Biserica Domnească din Cărgoviște. (Detaliu din zidărie, în timpul restaurării)	45
Biserica schitului Stănești : pridvorul lateral	17	Biserica Domnească din Cărgoviște (vedere în detaliu, în timpul restaurării)	44
Biserica schitului Stănești : vedere laterală	18	Biserica Colții — După acuarela lui Trenk, 1865	47
Biserica schitului Stănești : desen după zugrăveala interioară	19	Biserica Colții — Starea de azi	47
Detaliu din tâmpla dela Stănești	20	Bucureștii în 1856	48
Ușile împărătești dela biserica Stănești	21	Pajura Curții din Brâncoveni (azi aflată la mănăstire)	49
Tâmpla bisericii schitului Stănești	22	Intrarea schitului-conac Codrenii de pe Mostiștea	51
Vedere a bisericii din Strejești-de-Jos	23	Schitul-conac Codrenii	51
Mănăstirea lui Neagoe-Vodă dela Curtea-de-Argeș în interior (1831)	25	Drumul Buzăului, cel vechiu	52
Mănăstirea lui Neagoe-Vodă dela Curtea-de-Argeș în exterior (1801)	27	Pivnița și ruinele conacului din Valea Schiilor	52
Aureolă de icoană (de proveniență necunoscută) dela Muzeul de anticități din București	30	Paraclisul Curții din Brâncoveni, cu ruinele împrejurimii	53
Legătură de evanghelie lucrată de argintarul sas George Mai (1707), azi la Muzeul de anticități din București	31	Schița planului de situație a Curții din Brâncoveni	56
Iconiță a Maicei Domnului lucrată de argintarul sas George Mai, la Muzeul de anticități din București	32	Crucea italianului Pesena Levin	57
Biserica din Vădeni : după restaurare	35	Latura aceleiași cruci	58
Biserica din Vădeni, spre altar : după restaurare	37	Altă latură a aceleiași cruci	58
Biserica Domnească din Cărgoviște (Fațada dela Sud, în timpul restaurării)	40	Schița planului paraclisului Curții din Brâncoveni	60
Biserica Domnească din Cărgoviște (Fațada principală, în timpul restaurării)	41	Vedere generală asupra mănăstirii Brâncoveni (clopotnița, chiliile bisericii, bolnița)	61
Biserica Domnească din Cărgoviște (Detaliu dela cornișe, în timpul restaurării)	42	Ruinele pridvorului caselor egumenești și chiliilor de lângă clopotnița dela m-reă Brâncoveni	61
		Urmele caselor egumenești ale lui Matei Basarab dela m-reă Brâncoveni (Cu turn ridicat de Austriaci)	62
		Picior de piatră din mobilierul Curții Brâncoveni	64

Pagina	Pagina
Turnul-clopotniță dela mănăstirea Brâncoveni	65
Bolnița mănăstirii Brâncoveni	65
Evangelhie ferecată de Constantin Brâncoveanu	65
Autograful lui Brâncoveanu pe aceeași evanghelie	65
Chenarul ușii bisericii mari din mănăstirea Brâncoveni	67
Chenar de fereastră, epoca Matei Basarab. (Dela ve- chia lui mănăstire, dărâmată)	68
Chenar de fereastră dela biserica mare a mănăstirii Brâncoveni	71
Coloană din colonada pridvorului bisericii celei mari	72
Chenarul ușii și pisania bolniții	73
Schița planului bolniții m-rii Brâncoveni	73
Schița planului caselor egumenești	74
Clădire (tor) exterior din bolnița m-rei Brâncoveni	78
Vedere a canalului cetății Tropaeum	80
Secțiune prin canalul cetății Tropaeum	82
Arme și unelte preistorice de piatră, aramă și bronz	85
Ceramică preistorică dela Polovraci Gorj	89
Ceramică preistorică dela Cucuteni și din Mehedinți	93
Vedere interioară a fostei mănăstiri Surpatele	95
Casele fostei stăreții a mănăstirii Surpatele	96
Mănăstirea Surpatele : planul de situație	97
Fosta mănăstire Surpatele. După o acuarelă de Szath- mări 1866	98
Biserica mănăstirii Surpatele	99
Biserica mănăstirii Surpatele	99
Ușa și pisania bisericii mănăstirii Surpatele	100
Biserica m-rii Surpatele : chenar de ferestre	100
Biserica Sfinții Arhangheli sau Voivozi din Cărgoviște (Înainte de restaurare)	102
Biserica Sfinții Arhangheli sau Voivozi din Cărgoviște (După restaurare)	103
Biserica Sfinții Arhangheli sau Voivozi din Cărgoviște. Secțiune longitudinală	104
Biserica Sfinții Arhangheli sau Voivozi din Tărgoviște Planul	104
Biserica Sfinții Arhangheli sau Voivozi din Cărgoviște. Planul acoperișului, baza turlei	105
Biserica Sfinții Arhangheli sau Voivozi din Cărgoviște. Cornișa	105
Biserica Sfinții Arhangheli sau Voivozi din Cărgoviște Planul acoperișului	105
Biserica din Popești-Vlașca : vedere spre sud-vest	115
Biserica din Popești-Vlașca : vedere spre nord-vest	115
Planul bisericii din Popești-Vlașca	116
Familia ctitorului (Cârstea vel Vistier) bisericii din Po- pești-Vlașca	117
Picturi vechi (1689) în naia bisericii din Popești-Vlașca	118
Mănăstirea Călușul. Vedere generală din spre sud-est	119
Pisania bisericii mănăstirii Călușul	120
Mormântul lui Radu biv vel Armaș dela Călușul	120
Biserica din Cepturoaia	121
Mormântul japănezei Stanca a lui Radu biv vel Armaș Mormântul lui Radul Buzescu marele Clucer, dela Călușul	122
Mormântul lui Preda Buzescu marele Ban al Craiovei (aflat la Călușul)	122
Mihai Viteazul. (Portret mural, contemporan, dela mănă- stirea Călușul din 1594, retușat la 1834).	123
Biserica mănăstirii Călușul	124
Principalele obiecte de aur din mormântul dela Suluc (comuna Măcin, jud. Tulcea).	126
Capul statuetei dela Suluc	127
Tava de aramă, cămile de sticlă și urnele de lut din mormântul dela Constanța	127
Obiectele de aur din mormântul dela Constanța	128
Obiectele de bronz din același mormânt	128
Biserica din Râmănești-Vâlcei. (Vedere asupra laturii de sud)	131
Biserica din Râmănești-Vâlcei. (Ușile împărătești dela tâmpla Mitropolitului Ștefan)	131
Vedere generală a colecțiunii Maria Istrati-Capșa : grupa antichităților preistorice și greco-romane	136
Vedere generală a colecțiunii Maria Istrati-Capșa : grupa antichităților românești	137
Cărâmidă antică	138
1. Fragment de vas preistoric (Nazăru, jud. Brăila). 2. Fragment de vas în formă de corabie (Bărza, jud. Dolj). 3. Măscă de lut (Romula). 4. Cap de bărbat (Romula)	140
5. Statuia luptătorilor (Romula). 6. Statuia Kybelei (Ro- mula). 7. Cap de Meduză (Romula). 8. Fragment de cariatidă (Romula)	141
Fragment de vas în terra sigillata (Romula)	142
Obiecte de bronz și marmoră	142
Buzdugan medieval	143
Veche cârjă episcopală	143
Coloană din Săliște (Transilvania)	144
Cruce veche a familiei Istrati	145
Obiecte preistorice de piatră găsite la Ceptura	147
Inscripția vechei clopotnițe dela mănăstirea Dealul	147
Pisania bisericii din Popești	149
Biserica Precista din Bacău	153
Piatră mormântală dela Precista din 1450	154
Piatră mormântală dela Precista din 1636	155
Schița de secție prin grobnicița descoperită la Precista Schița planului grobniciței dela Precista	156
Inscripție comemorativă din Tropaeum	163
Țărta drumurilor romane în Dobrogea de Sud	164
Inscripție comemorativă din Tropaeum	166
Secțiune prin zidul cetății	166
Turnul din stânga al porții de Vest	167
Planul cetății Tropaeum	167
Poarta de Est	168
Poarta principală de Vest	168
Poarta de Vest	169
Poarta de Sud	169
«Turnul de provizii»	171
Turnuri pe latura de Vest	172
Turnul de colț dela NV	172
Basilica C dela poarta de Vest	175
Secțiune longitudinală prin ruine	176
Plan orizontal al basilicii de marmoră	176
Secțiune transversală pe naos	176
Apsis și cancelli la basilica de marmoră	177
Capitel cu impostă dela basilica de marmoră	177
Capitele dela basilica de marmoră	178
Planul orizontal al basilicii de marmoră, cu bap- tisteriul și clădirile târzii înconjurătoare	178
Vedere generală a ruinelor basilicii de marmoră și baptisteriului	178
Planul orizontal al baptisteriului	179
Ruinele baptisteriului	179
Baptisteriul : secțiune longitudinală	180
Baptisteriul : secțiune transversală	180
Basilica de marmoră	181
Basilica (cella) cimitetialis	182
Planul basilicii simple	182
Basilica „byzantină” cu dublu transept	182
Vedere generală a ruinelor basilicii-cisterne	183
Planul basilicii C	184
Secțiune transversală	184
Secțiune longitudinală	184
Basilica cu cryptă	185
Coloane de marmoră cu dublu transept	185
Coloane dela basilica cu dublu transept	186
Capitel dela basilica-cisternă	186
Obiecte de bronz găsite în săpăturile dela basilica-ci- sternă	188
Planul orizontal al basilicii forense	189
Basilica forensis : vedere din strada principală Basilica forensis : vedere luată dinspre V, cu privire catre basilica creștină cu dublu transept	189
Vedere în regiunea Crăinei sârbești	190
Biserica din Lopușnia, la poalele muntelui Rtanl	194
Biserica din Lopușnia, în exterior	195
Biserica din Lopușnia, în interior	195
Planul bisericii din Lopușnia	196
Biserica din Lopușnia : secție transversală	196
Planul bisericii din Petrușă, — după Kanitz	197
Biserica din Lopușnia	197
Discuri dela turla bisericii din Lopușnia	198
Biserica din Lopușnia : detaliu din baza turlei	198
Biserica din Lopușnia : resturi de zugrăveli	199
Inscripția bisericii din Lopușnia	199
Biserica din Bălinești	200

	Pagina		Pagina
Biserica din Bălinești. Absida altarului și clopotnița	201	Picturi din biserica dela Bălinești	211
Biserica din Bălinești. Fațada de miazăzi și clopotnița	202	Inscripția bisericii din Bălinești	212
Planul bisericii din Bălinești	203	Mormântul marelui Logofăt Ioan Tăutul	212
Biserica din Bălinești. Secțiune longitudinală	203	Mormântul lui Petru, fiul Log. Tăutul	213
Biserica din Bălinești. Clopotnița și fațada de miazăzi	204	Mormântul lui Teodor, fiul Log. Tăutul	213
Biserica din Bălinești. Vedere spre altar	205	Mormântul Vasilicăi, fiica Log. Tăutul	214
Biserica din Bălinești. Vedere spre intrare (detaliu)	206	Mormântul Magdei, fiica Log. Tăutul	214
Picturi din biserica dela Bălinești	207	Mormântul Mariei, maica lui Dragotă Tăutuțovici	215
Picturi din biserica dela Bălinești	208	Mormântul Angelinei, jupâneasa lui Drăgan Tăutul	215
Picturi din biserica dela Bălinești	209	Mormântul lui Toader Dragotovici (Tăutul) prisarul	216
Picturi din biserica dela Bălinești	210	Mormântul Mariei, fiica lui Mihai Tăutul	216

CONSIDERAȚII ISTORICE

Thracii nordici, pe cari Grecii îi numiau *Geți*, iar Romanii *Daci*, nu s'au întins, chiar în vremile târzii, numai în stânga Dunării; ci, din cele mai vechi timpuri istorice, în sec. VI a. Chr., și până la totala lor disolvare în Romanism ori Slavism, Dacii, s. Geții, au ocupat ambele maluri ale Dunării de jos. Și anume ei au locuit în dreapta fluviului tot ținutul dintre Dunăre și Haemus, întinzându-se la Apus până la Vid ¹⁾, iar în Răsărit până la Mare și gurile Dunării: deci, cu excepția unui mic teritoriu în Vest, în toată Moesia inferioară. Autorii antici ne atestă acest fapt până și în secolul al III-lea d. Chr. ²⁾.

Romanii, cari încă de pe vremea lui Ovidius stăpâneau în cetățile grecești de pe coasta apusană a Pontului Euxin ³⁾, lăsară ținutul dacic din dreapta Dunării multă vreme în seama indigenilor și anume până la a. 46 în grija statului clientelar thrac, iar apoi—ca o *ripa Thraciae*—în seama guvernatorului provinciei Thracia; deabia dela sfârșitul

secolului al II-lea înainte, tot ținutul dintre Dunăre și Haemus încorporându-se la Moesia inferioară ⁴⁾, țara getică fu scoasă măcar în parte de supt înrăurirea culturală greacă, predominantă în Thracia, și apropiată de cultura romană, înfloritoare în lagărele legionare și în orașele de veterani dela Dunăre.

Începătorul operei de romanizare a Dacilor din Moesia inferioară a fost, ca și în Dacia propriu zisă, tot împăratul Traian.

În războiul al doilea dacic Traian porni nu numai cu oaste mai multă, dar și cu un plan strategic mai adânc gândit. A atacă pe Daci numai pe la Dunărea de mijloc și numai în stânga fluviului, ar fi însemnat a-i împinge spre Moesia inferioară și Thracia, tocmai cum se întâmplase pe vremea lui Augustus, în expediția lui Cn. Cornelius Lentulus ⁵⁾. Pe de altă parte, nu numai național, ci și politic, Dacii aveau încă de pe vremea lui Burebista ⁶⁾ o puter-

¹⁾ Precum se arată clar prin existența centrului dac Girdava, între Vid și Osem, în interiorul Moesiei inferioare (CIL. III 12399; cf. și comentariul la ac. inscripție).

²⁾ Vezi știrile literare la v. Premierstein, *die Anfänge der Provinz Moesien*, în *Jahreshefte d. oesterr. archäol. Inst.* I, 1898, Beibl., col. 150 sq. — Dovezi epigrafice hotărâtoare vom aduce noi mai jos.

³⁾ Ovid. *Trist.* II, 197 sqq., cu Premierstein, *l. c.*, col. 193.

⁴⁾ Cf. pentru toate acestea Premierstein, *l. c.*, *passim* și B. Filow, *die Legionen der Provinz Moesia*, *Klio*, Beiheft VI, Leipzig 1906, p. 63 sqq.

⁵⁾ Cf. Premierstein, *l. c.*, col. 166 sqq.

⁶⁾ Acesta stăpânise întreg teritoriul getic dela Sudul Dunării împreună cu orașele grecești dela Mare, dela Olbia în Nord, până la Apollonia în Sud (cf. Dio-Chrisostomus XXXVI, 4 și vezi la Dittenberger, *Sylloge inscriptionum Graecarum*², n-rele 324 [pentru Olbia] 325 [pentru Istros] și 342 [pentru Dionysopolis]). În special inscr. n. 342, din Dionysopolis, c.a. 48 a. C hr.

nică tradiție sud-danubiană, care îi legă nemijlocit cu Thracii din sudul Haemului, și la primul semnal al unui erou popular, întreaga lume thracă dela Marea Egee până la izvoarele Nistrului s'ar fi ridicat împotriva Romanilor năvălitori dinspre Apus, respingându-i cu vitejia elementară a rasei lor disprețuitoare de moarte.

De aceea Traian începe al doilea războiu dacic prin înlănțuirea întregului ținut thrac, până la gurile Dunării, în sistemul de «*limites*» ofensive⁷⁾, așezate

este excepțional de importantă pentru istoria marelui rege dac și a poporului său. Din ea aflăm că Burebista intrase în înțelegere cu Pompeius, împotriva lui Caesar, trimițându-i ca sol în Macedonia pe Acornion din Dionysopolis, un grec foarte priceput în ale diplomației, după cum înțelegem din chiar faptul că și orașul său natal îl întrebuințează întâi ca ambasador pe lângă Burebista, spre a-și atrage bunavoința regelui dac. Interesantă e apoi în inscripție și citarea, pe nume, a orașului dac unde a mers Acornion întâia oară în Dacia, spre a rugă încă pe tatăl lui Burebista (!) [așa completează în chip foarte probabil Dittenberger: [ἐπορεύθη εἰς] Ἀργεδα[υ]ον πρὸς τὸν πατέρα [τοῦ βασιλέως Βυρεβίστα...], să fie binevoitor față de patria sa: anume Acornion se duce la *Argedavon*, care de sigur e *Arcidava*, cunoscută cetate dacică din Banat, existentă până pe vremea lui Iustinian, care o întărește, și el, încă odată, ca un punct strategic important al stăpânirii sale nord-danubiane (cf. cartea mea *Contrib. epigr. la ist. creșt. daco-roman*, p. 187 cu n. 809 și p. 192). Aflăm astfel că din centrul îndepărtat al țării lor, în Carpații vestici, regii daci, în mai tot secolul I a. Chr. stăpânesc până la Mare tot ținutul dintre Dunăre și Balcan, arătând încă de atunci că stăpânirea de peste 14 veacuri apoi, a lui Mircea, sau cea de după 20 de veacuri, a noastră, în dreapta Dunării, își are o adâncă justificare, pe deoparte în perfecta continuitate etnică de acum 2000 de ani, existentă neîntrerupt cel puțin între a. 700 a. Chr. și 600 p. Chr. deci timp de 13 veacuri, iar pe de altă parte în necesitatea *anthropogeografică* a încheierii „peninsulei balcanice“ la Hæmus, iar nu la Dunăre ori la Carpați.

⁷⁾ Un *limes* e până la Traian în totdeauna ofensiv. Căci el nu e o graniță, ci e un drum militar, care înaintează—adesea transversal pe graniță—în adâncul ținutului barbar, ori de curând cucerit, și prin pozițiile întărite ocupate în parcursul său domină întreaga regiune. Vezi în această privință mai multe amănunte în excelentul studiu al lui E. Kornemann, *Die neueste Limesforschung (1900–1906) im Lichte der römisch-kaiserlichen Grenzpolitik*, în *Klio*, VII (1907), p. 73–121.

acum întâi, de dânsul, deacurmezișul Thraciei, și „Daciei“ din dreapta fluviului.

Venind din Italia, prin Corint și Atena, el debarcă pe coasta thracică la Aenos. De aici prin Zirinis, Plotinopolis, Ulpia (numită apoi Hadrianopolis, —fundată însă tot de Traian), Marcianopolis⁸⁾, el ajunge în ținutul dacic din Moesia inferioară. Calea pe unde trecu împăratul se transformă în drum militar, cu stațiuni și lagăre. Iar unele stațiuni fură prefăcute chiar de Traian în orașe, purtând ori numele său: Ulpia (Hadrianopolis) și Traianopolis („pe flancul stâng“ al frontului de atac⁹⁾, alcătuit de drumul-*limes*), ori pe al soției sale: Plotinopolis,—sau pe al surorii sale: Marcianopolis. Alte fundații în Thracia (Traiana, la Nord de Pizus), ori în Moesia getică (Nicopolis), cu drumuri numeroase în toate direcțiile, completară opera de supunere pacinică a Thracilor din dreapta Dunării.

Pe strada militară, care ducea de la Marcianopolis prin Abrittus la Dunăre, dar nu direct spre Nord, la Axiopolis, ci tăind de-alungul și întreagă Scythia minor, prin mijlocul ei, pentru a se uni cu *limes*-ul danubian de-abia la Noviodunum ori Aegyssus, Traian ridică în anul 109, după biruința asupra Dacilor, la răspântia drumului său spre Nord cu cel dela Callatis la Durostorum, care mergea drept de la Răsărit la Apus, un monument triumfal, pe care-l închină lui Marte Răzbunătorul¹⁰⁾.

⁸⁾ Vezi A. v. Domaszewski, în *Philologus*, LXV, 326 sqq. și 338 sqq. și W. Weber, *Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Hadrianus*, Leipzig 1907, p. 15 și 18 sqq.

⁹⁾ Weber, *o. c.*, p. 19, n. 69.

¹⁰⁾ CIL. III 12467. — Cf. Tocilescu-Benndorf-Niemann. *Monumentul dela Adamclissi*, Viena, 1896, și Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, Bucarest 1900, *passim*.

Stațiunea dela răspântie fu atunci prefăcută de dânsul într'o așezare civilă, și noul centru de civilizație romană în inima ținutului dac din dreapta Dunării, fu numit după monumentul triumfal, *Tropaeum Traiani*.

Așa cred că s'a născut cetatea Tropaeum: în legătură strânsă cu întregul sistem de civilizare a țării gete dintre Haemus și Dunăre, iar nu ca o anexă a monumentului din apropiere, ridicat de abia după războiu. Orașul e, fără îndoială, mai vechiu ca Trofeul: e un centru dac, pe unde a fost îndreptat, înainte de războiu, ca pregătire în vederea atacului, drumul lui Traian spre Nord și, întocmai ca Ulpia Traiana (Sarmizegetusa) și Ulpia-Hadrianopolis (Oreștea), fu supra-numit *Tropaeum Traiani*.

În orice caz, încă din a. 116 vedem pe *Traianenses Tropaeenses* făcând o dedicație lui Traian¹¹⁾—desigur o statuie—în calitatea lor de comună civilă—*vicus*¹²⁾—alcătuită din coloniști (vete-

rani) și indigeni, precum vom vedea în amănunte numai decăt.

* * *

Săpăturile făcute până acum în cetatea Tropaeum nu au liberat decăt o foarte mică parte din oraș, așa încât descoperirile arheologice de până acum sânt în mare măsură numai întâmplătoare. O descriere completă, istorică, antiquară și arhitectonică, a cetății e deocamdată imposibilă.—Totuși chiar lucrurile până acum cunoscute, sânt așa de însemnate, încât o sistematizare a lor poate nu numai înfățișa un tablou foarte interesant al civilizației romane din Scythia minor, dar poate contribui la câștigarea de puncte noi de vedere cu privire la interpretarea resturilor antice ale cetății, și deci poate da o direcție cât mai folositoare dezgropărilor arheologice întreprinse acolo.

Dela început trebuie însă lămurit un lucru: din orașul Tropaeum, așa cum a fost înainte de Constantin cel Mare, n'a mai rămas—în ruinele ce se văd până acum—piatră pe piatră. Toate rămășițele din secolul al II-lea și al III-lea au fost găsite ca material de construcție prin zidurile cetății și ale caselor, și pe stradele orașului, ca lespezi de pavaj peste canale și pe la porți, etc.

Întemeierea orașului a fost cam următoarea:

Născut ca un *vicus* civil pe lângă stațiunea militară și castrul de pază al drumului spre Nord, populația primitivă romană a acestei așezări fu alcătuită mai ales din veteranii diferitelor corpuri legionare ori auxiliare dela Dunărea de jos, așezați și improprietăriți lângă Trofeul lui Traian. Astfel s'au găsit în cetatea Tropaeum fragmente dintr'o diplomă militară dată în a. 112—114 veteranilor din trupele auxiliare ale

¹¹⁾ CIL. III 12470.

¹²⁾ Având doi *magistri* și un *ordo decurionum* care putea da *decreta* (cf. inscr. CIL. III 14409 și 14412³, pentru *vicus Trullensis* de pe valea râului Oescus, tot în Moesia), apoi—posibil—și *quaestores* (ba chiar și *aediles*), precum și diferiți preoți ai cultului oficial. Cf. pentru importanța *vici*-lor în imperiul roman, Schulten, *de conventibus civium Romanorum*, Berlin 1892, p. 65—96: *de conventibus vicinis*; cf. și Mommsen, în *Arch.-epigr. Mitt.* XVII p. 112. Dimpotrivă Tocilescu (*Câteva mon. epigr. în Rev. p. ist. arch. și fil.* IX, 1903, p. 1 sqq.) deși citează, fără să combată, îndoiala lui Mommsen (*l. c.*) asupra calității de *municipium* adevărat a *Tropaeum*-ului (p. 42)—pentru sfârșitul secolului al III-lea(!), de când se arată a fi inscripția—totuși afirmă la p. 35: „*Traianenses Tropaeenses* din inscripțiunea noastră ne autoriză a susține că deja împăratul Traian întemeiasă un *municipiu* numit după monumentul triumfal din apropiere: *Tropaeum Traiani*“.—Dată fiind scumpătatea cu care se acorda de Romani dreptul municipal, și pe de altă parte însemnătatea *vici*-lor, și puțința unei dezvoltări comunale foarte frumoase chiar numai în marginile constituției *vicane*, mai restrânse, cred că nici Traian n'a dat, și nici Tropaeenii n'au avut nevoie chiar dela început, de titlul și dreptul de *municipium*.

Moesiei inferioare, cu prilejul liberării lor din armată și încetățenirii lor și a familiilor lor; această descoperire ne arată că și în vicus Tropaeum Traiani s'au așezat unii din acei veterani coloniști¹³⁾. De altă parte întimpinăm pomenit într-o inscripție funerară, găsită tot în cetate, pe un veteran de origine din Siscia, în Pannonia, fost decurion al cohortei I Lusitanorum, împreună cu familia sa¹⁴⁾. Cum această cohortă¹⁵⁾ nu e documentată până acum pentru Moesia inferioară decât din a. 99–138¹⁶⁾, e probabil că și veteranul nostru din Tropaeum Traiani tot pe vremea lui Traian ori Hadrian se va fi liberat și așezat aici.

Știm, în orice caz, că Hadrian a fost până prin părțile acestea încă din primul an al domniei sale, cu prilejul întoarcerii din Asia—unde fusese proclamat împărat la moartea lui Traian—la Roma, unde se ducea să se prezinte Senatului¹⁷⁾. Anume, prezența sa și a armatei eră absolut necesară și la gurile Dunării — în Basarabia și Cherson — unde Roxolanii, cari se aflau în situația de stat clientelar față de Romani, rupseseră pacea, și la Tisa și Dunărea de mijloc, unde Sarmatii-lazygi năvăliseră

în imperiu¹⁸⁾. Hadrian veni în persoană la gurile Dunării, spre a împacă pe regele Roxolanilor: *cum rege Roxolanorum, qui de inminutis stipendiis querebatur, cognito negotio pacem conposuit*¹⁹⁾; noul împărat ratifică adică întru totul tratatul de subsidii pentru paza graniței, încheiat cu Roxolanii încă de repausatul său părinte, Traian. Știm, din fericire, și drumul pe unde-a venit Hadrian în Dobrogea: e tocmai drumul cel nou făcut de Traian prin mijlocul Thraciei și Daciei moesice, pe la Marcianopolis, Abrittus și Tropaeum, spre Nord. O piatră miliară găsită la Nord de Abrittus și purtând data de 118 d. Chr., ne arată că drumul a fost ad hoc reparat, ori, mai probabil, numai împodobit, ca o lingușire pentru noul împărat, cu alți stâlpi, noi, pomenind numele lui²⁰⁾; în cale Hadrian se opri fără îndoială și pe la monumentul triumfal, dar așezarea civilă de alături desigur nu i-a atras prin nimic luarea aminte, spre a o ridică măcar la rangul de municipium Aelium, așa cum făcu acum în călătoria sa cu o sumă de așezări înfloritoare din Illyricum, printre cari și Drobeta noastră.

În timpurile următoare, mulțămăit adâncei păci de sub Hadrian și Antoninus Pius, întreaga Dobroge se populează cu coloniști romani: agricultori și crescători de vite²¹⁾, locuind în centre rurale, *vici* și *pagi*, cu o organizație municipală, ce-i dreptul, primi-

¹³⁾ CIL. III p. 1974, n. XXXVIII și *Arch.-epigr. Mitt.*, XVII, p. 110, nr. 54.

¹⁴⁾ CIL. III 14214⁹.

¹⁵⁾ Spre deosebire de cea cu acelaș nume și număr, care staționă contemporan în Pannonia (v. CIL. III p. 2496), cohorta din Moesia e supranumită în unele diplome militare: XXX (a. 99) și XXXIII (a. 105) (CIL. III l. c.), *Cyrenaica*, pe când în altele, sau în inscripții: D. CVIII (a. 138) și n. 14214⁹, nu poartă acest nume suplimentar (CIL. III p. 2660).

¹⁶⁾ Vezi nota precedentă. Firește nu e de fel imposibil ca veteranul nostru, originar din Pannonia, să fi făcut armata în coh. I Lusit., care staționă acolo și e constatată în Pannonia inferioară dela 114 până la a. 167 (CIL. III p. 2496). E totuși mult mai probabil, odată ce îl găsim ca veteran în Tropaeum, să fi servit în coh. respectivă din Moesia inferioară.

¹⁷⁾ V. *vita Hadriani*, 5, 10 și 6, 6 și cf. Weber, *Untersuchungen*, p. 54 sqq. și 71 sqq.

¹⁸⁾ Vezi toate izvoarele la Weber, p. 71 sqq.

¹⁹⁾ *Vita Hadriani*, 6, 8.

²⁰⁾ CIL. III 14464.

²¹⁾ Precum în chip simbolic e reprezentat prin monumentul funerar al lui C. Iulius Quadratus, *loci princeps, quinquennalis territorii Capidavensis*. în vicus *Ulmatus*, azi Ceatalorman, în mijlocul Dobrogei: pe-o față laterală (în dreapta, dela privitor) doi boi ducând un plug, scenă de arat, iar pe cealaltă (în stânga) un cioban cu *haină dacică*: cu cămașă, ȋțari și sarică, sprijinit în toiag (CIL. III 12491).

tivă, dar, în vederea apropierii orașelor grecești dela Mare și a orașelor-castre, romane, dela Dunăre, de cari ca *territorium*, cei mai mulți din acești *vici* și *pagi* atârnă, fără îndoială satisfăcătoare. Astfel ne sânt documentate cu date precise: pentru anii 140—150 *vicus Ulmetus* (Ceatalorman): *cives Romani et Bessi consistentes vico Ulmeto*²³⁾; pentru a. 142 o așezare rurală la Hassiduluk (spre nord de Constanța)²³⁾; p. a. 157 colonizarea ținutului rural al orașului Istrus: *Lucius Pompeius Vale(n)s na(t)us Fabia Anquira (= Ancyra) consist(it) r(egione) Hist(ri) muneraque fecit Histro in oppido arc(h)ontium et aediliciu(m) et sacerdotium at Liber[um]...*²⁴⁾; de pe vremea lui Antoninus Pius, *vici* romani: organizați, lângă *Aegissus* (Tulcea): *cives consistentes vico I (primo?) VRB (.....) v. s. l. m. decreto vicanorum*²⁵⁾, —și... *veterani et cives Romani vico U[...]*²⁶⁾; iar din timpul lui Septimius Severus găsim lângă Isaccea urme ale aceleiași vieți intense daco-romane: *iussu et ex decreto v. c. Ovinii Tertullii cos. termini positi inter Siampudi [vil]lam [et] vican. B[...]/RIDAV I[...]/ et Si-ribuendu[...]*: în numele neclar al acestor *vicani* de lângă Noviodunum se poate totuși bine distinge formația toponimică *dava*, ceea ce deocamdată ne poate fi de ajuns²⁷⁾; din a. 187 avem constatat un *vicus* la Caildere, tot pe drumul roman la N. prin mijlocul Dobrogei, spre Sud de însemnatele

ruine antice de la Slava rusească: *...mag(ister) vici l. m. posuit*²⁸⁾; din a. 178 cunoaștem o altă așezare rurală la Babadag: *c(ives) R(omani) v(eterani) et Viconov(enses)*²⁹⁾. În sfârșit pentru timpul lui Marcus Aurelius o *civitas Ausdec.....*, daco-romană, chiar lângă Adamclisi: *termin(i) pos(iti) t(erritorii) c(ivitatis) Ausdec(...) adver(sus) Dac(os)*³⁰⁾. Apoi, fără dată precisă, dar aparținând tot secolului al II-lea sau al III-lea, întimpinăm încă următoarele așezări și organizări de viață rurală romană: la Abrittus: *fines terrae vici*³¹⁾; pe acelaș drum interior, mai la Nord, acea *civitas Ausdec...*, mai sus citată; mai la Nord pomenitul *territorium Capidavense*, organizat rural, cu magistrați *quinquennales*³²⁾, având ca centru așezarea dacică dela Dunăre, *Capidava* (azi Kalakiöi), unde —în ruinele cetății antice locale—s'au găsit mai multe inscripții latine, confirmând aceeași viață agrestă daco-romană: *...obiti ad villam suam*³³⁾, —*obita ad villa sua*³⁴⁾, —Aurelius Hermes *paganus*³⁵⁾, —cf. și *vicus Ulmetus*³⁶⁾; mai la Nord, lângă *Cius* (azi Hassarlâk), un *vicus* cu un nume nesigur: poate *Verobrittianus*, cum a citit Tocilescu, care cu dreptate observă în partea întâi a numelui prefixul celtic (cf. mai jos pe Dunăre localitățile cu nume celtice, Arubium și Noviodunum), *vero, ver, viro*³⁷⁾: *[Genio] vici Vero[...]/R††*

²³⁾ CIL. III 12487.

²⁴⁾ CIL. III 14448.

²⁵⁾ CIL. III 14437². Asupra acestei importante inscripții voi reveni mai jos.

²⁶⁾ CIL. III 12508.

²⁷⁾ CIL. III 12491: *loci princeps* (*vicus Ulmetus*), *quinquennalis territorii Capidavensis*.

²⁸⁾ CIL. III 13737.

²⁹⁾ CIL. III 14214²⁰.

³⁰⁾ CIL. III 12478.

³¹⁾ CIL. III 14214²⁶ cu 12491.

³²⁾ *Fouilles et recherches arch. en Roumanie*, p.

²²⁾ CIL. III 14214²⁶ (c.a. 140) și 12492 (a. 150).

²³⁾ CIL. III 12495.

²⁴⁾ CIL. III 12489: Kuciuk-Kiöi, la Nord-Est, nu departe, de Ceatalorman.

²⁵⁾ CIL. III 14441.

²⁶⁾ CIL. III 14442; cf. și Tocilescu, *Fouilles*, p. 203—4.

²⁷⁾ CIL. III 14447. Tocilescu, *Fouilles*, p. 206, citește: *vicanos Ba...ridave[na]tes tr[i]buendu[m]...* mai probabil însă ar fi poate: *B[...]/ridav[enses]*.

(= *rtiti*, sau *ritti*) *ani C. Iulius Vale(n)s veter. leg. V Maced., mag(ister) vici*, v. s. l. m.³⁸⁾; apoi la Isacce, Tulcea și Babadag diferiții *vici* (cu *villae*), mai sus pomeniți; la Karaharman pe *teritoriul* anticului Istrus, «*regione Histri*»³⁹⁾, o întregă serie de *vici* romani: *finis terrae vici Parsal...(?), — finis terrae vici C...coss(?)*⁴⁰⁾, — *vicus Cereris*, împreună cu altele nenumite: *quod si q[ui] ex eis vicis non fecerint...*⁴¹⁾; alți *vici* la și lângă actualul sat Karamurat: *Castus Mucapori* (dac !) *a vico Clem[en]tin(o)*, cu familia: soția, tot cu nume dac *Sedida Reti...tis*, iar copiii cu nume romane: *Longinus, [M?]artia, Valerius*⁴²⁾, — *...[?] mag. vi[ci] Hi(...)*⁴³⁾; înfășurit pe *teritoriul* orașului Tomi iarăși o sumă de *vici* romani: la Hassiduluk⁴⁴⁾, — la Urlukiöi: *vicus Amlaidina*⁴⁵⁾, — chiar lângă Constanța: *Apollonius... magister vici Sc...ia*⁴⁶⁾ *pro salute vici et sua*⁴⁷⁾, — *[ci]ves Roman[fi...]tiae consi[st]entes vico turre Muca...* (sfârșitul secol. III)⁴⁸⁾; lângă Callatis două localități, *Asboldina* și *Sardes*, cari pot fi deasemenea *vici extramurani* de pe teritoriul cetății⁴⁹⁾.

În toate aceste sate romane, răsărite, în scurtul timp a trei generații: a. 100–200, întocmai ca iarba din pământ, după o ploae abundentă, popu-

lația e formată deopotrivă de indigenii daci și de coloniștii „romani”. Inscripțiile ne îngăduie să urmărim în toată provincia dintre Dunăre și Mare alătuirea populației ei. — Începând iarăși dinspre Sud, pe drumul lui Traian către Tropaeum, găsim din vremea lui Marcus Aurelius excepțional de însemnata inscripție a cetății *Ausdec...: termini positi territorii civitatis Ausdec(...) adversus Dacos secundum actorem civitatis Vexarus T(...). Opus hoc excessent Daci. Termini territorii civitatis obligati sint M. Salvius P[...]/ror terminos posuit territorii. Iussu Helvii Pertinacis consularis nostri per Anternium Antoninum tribunum cohortis II (...)*⁵⁰⁾. Avem dară de a face cu o cetate enchorică importantă, nu departe de Adamclisi, reprezentată, spre deosebire de organizarea municipală romană, printr'un *actor civitatis*⁵¹⁾, cu nume indigen, *Vexarus*, care în înțelegere cu un alt cetățean și cu tribunul cohortei garnizionate în apropiere, după porunca guvernatorului provinciei, delimitează *teritoriul* cetății respective față de Dacii înconjurători. Aceștia impietaseră desigur asupra proprietății rurale a orașului *Ausdec(...)* cu prilejul turburărilor produse de năvala Costobocilor prin a. 170-175 în Moesia, Macedonia și Achaia, și în general cu ocazia nesigurăței produse în Dacia și Moesia de războiul marcomanic⁵²⁾. Helvius Pertinax, destoinicul general al lui Marcus Aurelius și însuși apoi împărat al Romei,

109 sq. Pentru cetirea lui Tocilescu ar milita și numele localității *Abrittus*, dela Sud de *Tropaeum Traiani*.

³⁸⁾ CIL. III 12479 și Tocilescu, l. c.

³⁹⁾ Cf. CIL. III 12489 din a. 157.

⁴⁰⁾ CIL. III 12488 și Tocilescu, *Fouilles*, p. 110.

⁴¹⁾ CIL. III 7526.

⁴²⁾ CIL. III 7565.

⁴³⁾ CIL. III 12494, găsită la Dorobanțul (Danakiöi) în cimitirul Turcilor, probabil însă adusă din apropiatul Karamurat.

⁴⁴⁾ CIL. III 12495 din a. 142.

⁴⁵⁾ CIL. III 13743.

⁴⁶⁾ Tocilescu, *Fouilles*, p. 108, citește *Sc[apt]ia*.

⁴⁷⁾ CIL. III 7536.

⁴⁸⁾ CIL. III 7533.

⁴⁹⁾ CIL. III 14214³⁵.

⁵⁰⁾ CIL. III 14437².

⁵¹⁾ În tot CIL. III nu există un alt exemplu de *actor civitatis*. Dar există *actores* ai *canabelor*, d. p. în Mogontiacum (vezi Schulten, *de conventibus civ. Rom.*, p. 88).

⁵²⁾ Cf. mai departe interpretarea inscripției CIL. III. 14214¹² din Tropaeum și Tocilescu, *Fouilles*, p. 197,

făcut consul în a. 175, primește după înăbușirea rășcoalei lui Avidius Cassius în Syria, porunca să vie la Dunărea de jos, unde ocupă pe rând demnitatea de guvernator al celor două Moesii și al Daciei, în a. 177—179, cu însărcinarea de a le curăți de barbarii năvălitori și de a le orândui în administrația lor lăuntrică: cum zice lapidar *vita Pertinacis* 2, 10, *Cassiano motu composito e Syria ad Danuvii tutelam profectus est atque inde Moesiae utriusque, mox Daciae regimen accepit. bene gestis his provinciis Syriam meruit*⁵³⁾. Inscricția cetății *Ausdec.* ne arată cum a înțeles Pertinax să aducă pacea și buna rânduială în Moesia. El pune să se fixeze de autoritățile locale, împreună cu cele imperiale, drepturile de proprietate ale fiecăruia, și cel ce le-a călcat e învitat să părăsească ținutul strein: *opus hoc excessent Daci*, zice inscripția. De altă parte constatăm apoi, în ce ne privește, un puternic element dac în nemijlocita apropiere a centrului roman, Tropaeum Traiani. Acest element dac apare însă tocmai în timpul lui Marcus Aurelius chiar în Tropaeum, și anume în înfățișarea culturală romană, a limbei și obiceiurilor sociale latine, deși ca tradiție etnică-familiară dacismul acestor „romani” e tot așa de evident.

O inscripție funerară din Tropaeum pomeneste pe un *Daizus Comozi, interfectus a Castabocis*, — va să zică de prin anii 170 și urm.⁵⁴⁾ — căruia fiii săi *Iustus* și *Valens* îi ridică monumentul de amintire eternă: tatăl și bunicul au fost daci: *Daizus* și *Comozus*; fiii sânt romani⁵⁵⁾. Tot așa, într'o altă inscrip-

ție funerară, găsită în ruinele cetății, în-timpinăm această familie: *Scoris*, fiul lui *Mucaporus*, tatăl, *Aurelia Eftepir*, mama, — *Aurelius filius, vicsit annis XXXXI* și *Sabina filia, vicsit annis XXX*: repausați, — *Vale(n)s et Sabinianus fili superstantes*⁵⁶⁾: copiii poartă deci toți nume romane. O a treia inscripție ne face cunoscută această familie: *Crescens Rigozi, Helpis liberta, Cornelius Vitalis*: răposatul *Crescens*, fiul lui *Rigozus*, e încă un dac veritabil; urmașii săi (nu e sigur dacă *Cornelius Vitalis* poate fi privit ca atare) au fost însă cu toții, fără îndoială, ca și în cazurile de mai sus „romani”⁵⁷⁾.

Dar să urmărim pe Dacii romanizați și mai departe în lăuntrul Dobrogei noastre. Dacă cele două⁵⁸⁾ centre dacice dela Dunăre, *Sucidava*, la N.E. de *Durostorum* și *Capidava* (Kalakiöi), au păstrat până mai târziu un element precumpănitor dac, nu putem ști. Căci din *Sucidava* n'avem monumente⁵⁹⁾, iar inscripțiile destul de multe din *Capidava* pomenesc numai persoane cu nume romane⁶⁰⁾. Firește, printre acei „romani” vor fi fost mulți ai căror părinți erau daci — cum am văzut mai sus — ori de alt neam, destul că inscripțiile ni-i dau pe toți ca „romani”, adică, mai exact ca romanizați. Dimpotrivă în *vicus*

⁵³⁾ CIL. III 14214¹⁴.

⁵⁴⁾ CIL. III 14214¹¹ (lectura inscripției nu e destul de sigură, piatra fiind foarte deteriorată).

⁵⁵⁾ Mai bine cunoscute: căci altfel Procopius *de aedif.* IV 11, ne mai citează încă trei — *dave*: *Zicideva* (în Mysia, deosebită de *Scedeva* — *Sucidava*, în Scythia) *Zisnudeva* și *Murideva*. Cât privește în general numele thrace de cetăți dela Dunăre, pomenite de Procopius, ele sânt foarte multe și merită un studiu aparte, atât în ce privește identificarea, cât și asupra situației lor istorice, politico-culturale.

⁵⁶⁾ Găsim însă numele localității pomenit într'o inscripție din *Durostorum*: [*inter Calrsium et Sucidavam*] (CIL. III 12456: secol. III—IV).

⁵⁷⁾ CIL. III 12478, 12491, 13737, 13738, 14214¹⁹ și ²⁰, 14440.

⁵³⁾ Cf. asupra carierei lui Helvius Pertinax, *Prosopographia imp. Rom.*, s. v., și Jung, *Fasten der Provinz Dacien*, p. 22 sq.

⁵⁴⁾ Vezi asupra acestei date cele spuse mai sus în legătură cu *territorium civitatis Ausdec...*

⁵⁵⁾ CIL III, 14214¹².

B[u]ridave[nsis], de lângă Noviodunum, putem cu siguranță admite, chiar pe vremea lui Septimiu Sever (c. 200 d. Chr.), de când e inscripția, existența unui element dac, cu un caracter etnic încă bine pronunțat. În adevăr chiar excluzând numele nesigur *Siribuendu*, încă ne rămâne aici ca nume de persoană, cuvântul *Siampudi*, în genit.: *termini positi inter Siampudi [vil]lam [et] vican(os) B[u]ridave[nses]*⁶¹⁾. *Siampudus*, proprietarul acelei *villa*, moșie, învecinată cu ținutul vicului Buri-davensis, e, fără îndoială, un dac. Anume, la Vest de Oescus, pe malul Dunării, cam în fața Celeiului nostru, care în vechime s'a chemat ΣVCIDAVA⁶²⁾, găsim într'o inscripție din satul Ostrov, pomenit un *vicus* ΣIAMAVS⁶³⁾. Faptul că și în inscr. din ΣVCIDAVA și în cea din VICVS ΣIAMAVS e întrebuințat un Σ pentru exprimarea sunetului sibilant inițial, mă îndeamnă să cred, că aici avem de-a face cu sunetul „Ș“, neexistent în greacă și latină, dar existent în toate limbile indogermanice mai noi: indoeuropee, slave, germane, și trebuind în chip necesar să existe și în cele thrace. Că acum cuvintele ΣIAMAVS și SIAMPVDVS sânt strâns înrudite prin rădăcina lor comună ΣIAM, cred că e clar. *Siampudus* din ținutul dac de la gurile Dunării e confirmat ca dac prin ΣVCIDAVA, ΣIAMAVS și B//RIDAV, iar *vicus Siamaus* de pe malul drept al Dunării, la Vest de Oescus, e confirmat prin SIAMPVDVS și celelalte, ca thracic, adică, pentru a preciza, ca dacic. — Tot de neam dac pare a fi și

Iulius Dizzace din Troesmis⁶⁴⁾, femeea *Zudecitolp* dintr'o inscripție găsită lângă Cuzgun⁶⁵⁾, *Claudia Dusia* din ținutul anticului Istrus⁶⁶⁾, *Aurelius Dalenus ex vico Amlaidina* și *Aurelia Uthis uxor eius*⁶⁷⁾, *Castus Mucapori a vico Clementino* și *Sedida Reti...tis ucissor (eius)*⁶⁸⁾, *Apollonius Dadae* și *Mama Dadae* din Tomi⁶⁹⁾, *Pia et Daciscus, fratres*, și *Ti. Claudius Mucasius*, tot de acolo⁷⁰⁾, și, fără îndoială, gladiatorul Σκίτοος Δακησις, care singur spune că e dac⁷¹⁾. — Firește, unii dintre locuitorii cu nume thrace ai Dobrogei noastre sânt Thraci de alt neam decât cel getic. Astfel chiar în *vicus Ulmetus* vedem așezați *cives Romani et Bessi*⁷²⁾, iar din o diplomă militară dată de împăratul Hadrian în a. 138 *bessului Clagissa*, liberat din *coh. II Mattiacorum*, și găsită lângă Trnovo, deci în ținutul *getic* din S.E. de *Nicopolis*, vedem cum sânt coloniizați în Nordul Haemului și Thraci din Sud, și anume, precum e cazul lui *Clagissa*, aceștia păstrându-și în noile lor locuințe încă multă vreme, măcar în forme latine tradiția lor etnică specială. Iată, de pildă, din citata diplomă a lui Hadrian o colecție de noi cetățeni romani, urmași ai „romanului“ *Clagissa*: (se dă cetățenia) *ex pedite Clagissae Clagissae f. Bess(o), et Spor f., et Derzi-*

⁶⁴⁾ CIL. III 6189.

⁶⁵⁾ CIL. III 7481.

⁶⁶⁾ Inscr. găsită la Kasapkiöi : CIL. III 14214²⁵⁾.

⁶⁷⁾ CIL. III 13743 : Urlukiöi, lângă Constanța.

⁶⁸⁾ CIL. III 7565 : Karamurat.

⁶⁹⁾ CIL. III 7559.

⁷⁰⁾ CIL. III 7573 și 14214²⁷⁾.

⁷¹⁾ Tocilescu, *Fouilles et recherches*, p. 226 sq. Cf. asupra amfiteatrului din Tomi, Gomperz, în *Arch.-epigr. Mitt.* VIII, p. 9, nr. 23, și Tocilescu, o. c., p. 224 sqq. Nu mai puțin va fi dac și numele vicului de lângă Constanța, *vicus turris Muca...*, în numele căruia intră un cuvânt analog numelor general thrace, dar în special dace, *Mucapor*, *Mucapuis*, *Mucatralis*, etc. (cf. CIL. III p. 2402 și 2634).

⁷²⁾ CIL. III 14214²⁶⁾.

⁶¹⁾ CIL. III 14447.

Inscripție publicată de Tocilescu numai în *addenda* la *Mon. epigr. și sculpt.*, p. 636; cf. și p. 646.

⁶³⁾ CIL. III 14413.

*zeno f., et Eptacento f(ilio) et Zinae fil(iae) et Eptaperi fil(iae) eius*⁷³⁾. — În general însă majoritatea indigenilor Moesiei inferioare eră formată, precum am arătat mai sus, din Geți, sau, după denumirea expresă din inscripții, Daci.

Cât privește acum pe coloniștii romani, veterani ori simpli civili, originea acestora eră tot așa de variată în Moesia inferioară ca și în oricare altă parte a Imperiului. Alături de Grecii și Orientalii romanizați⁷⁴⁾, găsim Italieni adevărați, așezați definitiv aici, iar nu aduși numai ca ofițeri, soldați ori funcționari⁷⁵⁾, sau întâlnim Romani de prin alte provincii apusene ale Imperiului⁷⁶⁾, cari toți, veniți în număr foarte respectabil, contribuie astfel la romanizarea în cel mai scurt timp a indigenilor.

În special în *Tropaeum* avem de observat următoarea alcătuire a populației în timpul celor două veacuri de existență romană, cari singure ne sânt mai de aproape documentate prin inscripții: al II-lea și al III-lea.

Alături de Daci, despre cari am vorbit, sânt de pus veteranii diferitelor corpuri legionare și auxiliare din Moesia și Dacia. Astfel întâlnim: familia unui *centurio leg. XIII geminae* (în Dacia), cu trei fii, cari ridică repausatului lor tată monumentul funerar⁷⁷⁾; un veteran

ex decurione cohortis I Lusitanorum (în Moesia inferioară), cu familia sa, — el însuși fiind originar din Siscia⁷⁸⁾; familia unui *centurio leg. V Macedonicae, domo Amasia*⁷⁹⁾: acest centurion a putut fi chiar cu serviciul activ în Tropaeum, întru cât, precum vom vedea mai jos, aici au stat un timp și vexilații ale legiunii respective (până la M. Aurelius în Troesmis, apoi în Dacia), în garnizoană; un veteran din leg. XI Claudia (în Durostorum) și familia sa⁸⁰⁾, o altă familie de coloniști veterani, nespecificată mai de aproape⁸¹⁾; un veteran din flota imperială cu soția sa⁸²⁾; Foarte numeroase sânt apoi inscripțiile care pomenesc persoane pur și simplu cu nume romane, unele cu o situație oficială în oraș, altele numai în calitatea de simpli răposați întru zeii lor. Mult mai rare sânt, în sec. al II-lea și al III-lea, inscripțiile cu nume de persoane de origină greacă, — precum de pildă aceste nume dintr-o singură familie: Sozusa, Hermogenes, Chrestio, Glyco și Pylades⁸³⁾; toți însă vorbesc latinește. — Însfârșit nu e de trecut cu vederea garnizoana militară, care constituie și pentru așezarea civilă învecinată, un puternic element cultural în senz roman.

În privința trupelor cari au stat în Tropaeum, știm sigur despre o vexilație mixtă, că a fost un timp aici. Anume, avem o inscripție, găsită la Kadikiöi, lângă Silistra, și care sună astfel: *Nep-t(uno) Aug(usto) sac(rum). vexil(latio) leg(ionis) I Ital(icae) M(oesicae) et V Ma-c(edonicae) D(acicae) Tropa[e]i (agens)*

⁷³⁾ D. CVIII din 28 Febr. 138, CIL. III p. 2328 ⁶⁹⁾.

⁷⁴⁾ E caracteristică în această privință inscripția din Tomi privitoare la cultul thrac al lui *Hero Domnus*, pusă de colegiul respectiv, prin *mater collegii*, „*matrem Romanorum subscriptorum*”: „Romanii” sânt de origine din Perinthus, Tius, Nicomedia, Heracleia, Abonuteichos, Mazaca și Tyana, adică mai toți din Asia mică: CIL. III, 7532.

⁷⁵⁾ Câte un italian din Faventia (CIL. III 6203) și din Planina (în Picenum: ibid., 6202) întâlnim în Trœsmis; un aquileiens apare într-o inscripție găsită lângă Constanța (CIL. III 7574).

⁷⁶⁾ O romană din Ratiaria în Tomi (CIL. III (6156); un roman din Œscus în Trœsmis (6201); pentru alții vezi mai jos, la Tropaeum.

⁷⁷⁾ CIL. III 14214 ⁸⁾.

⁷⁸⁾ CIL. III 14214 ⁹⁾.

⁷⁹⁾ CIL. III 14214 ¹⁰⁾.

⁸⁰⁾ CIL. III 13736.

⁸¹⁾ CIL. III 14214 ⁷⁾.

⁸²⁾ CIL. III 12472.

⁸³⁾ CIL. III 14214 ¹⁵⁾.

*sub curam Eptidi Modesti (centurionis) leg. V Mac. et Valeri Clementis (centurionis) leg. I Ital. v. s. l. m.*⁸⁴⁾. De altă parte s'au găsit pe *via principalis* întrebuințate ca pietre de construcție la o clădire, trei altare, consacrate probabil la divinități diferite, dar pomenind ca dedicantii pe aceiași soldați ai celor două legiuni, *I Italica* și *V Macedonica*⁸⁵⁾. Când a stat această vexillație în Tropaeum, cred că putem deduce din inscripția lui Daizus, fiul lui Comozous, care a fost ucis de Costoboci⁸⁶⁾. Se știe dela Pausanias, că năvala Costobocilor în peninsula balcanică a avut loc prin anii 170, iar dintr'o inscripție de la Roma, că între anii 175 și 180 L. Iulius Iulianus are de luptat *per Achaïam et Macedoniam... adversus Castabocas*⁸⁷⁾. Prin urmare, tocmai în vremea teribilului războiu marcomanic, când Marcus Aurelius aduse până și trupe din Africa împotriva Germanilor, ba înrolă chiar sclavi, Costobocii intrară în imperiu. Legiunea cea mai apropiată cu castrul stativ de Tropaeum, XI Claudia, din Durostorum, eră toată dusă în Pannonia. Leg. V Maced. fusese mutată în Dacia încă dinainte de a. 170. În sfârșit leg. I Italica era de asemenea dusă în războiu cu toți auxiliarii ei⁸⁸⁾. Nu rămânea deci pentru apărarea Moesiei inferioare, cu Tropaeum, decât trimeterea unei vexillații mixte—spre a

slăbi cât mai puțin legiunile—compusă din soldați detașați din două legiuni: I Italica Moesica și V Macedonica Dacica. Pentru un alt timp o atare vexillație în Tropaeum nu numai că e neexplicabilă, dar e deadreptul imposibilă, față de mărturiile numeroase ce avem aici cu privire la legiunea cea mai apropiată de Tropaeum, XI Claudia, care apare într'o sumă de inscripții găsite în cetate. — Anume, încă din timpul lui Antoninus Pius constatăm prezența unui puternic detașament din leg. XI Cl. în lagărul dela Adamclisi: M. Stabius Colonus din Luca (Italia), *tribunus militum legionis XI Claudiae*, dedică un altar *Iovi optimo maximo, Herculi invicto, Cereri, Libero patri*, pentru sănătatea împăratului Antoninus Pius, a fiului său M. Aurelius Caesar, și a copiilor lor, fiind guvernator al Moesiei T. Vitrasius Pollio⁸⁹⁾,—iar un centurion al aceleiași legiuni închină un altar *Deo invicto, pro salute Imp. M. Antonini Veri*⁹⁰⁾, probabil imediat după moartea lui Pius și întronarea lui Marcus, când aici în provincie încă nu se știa, care e numele oficial al noului împărat, deci în a. 161. Aceste două inscripții ne arată, că până la începutul domniei lui Marcus Aurelius, leg. XI Claudia a îngrijit și de paza monumentului triumfal dela Adamclisi. Comunicația cu castrul stativ din Durostorum eră de altfel foarte ușoară și grabnică pe drumul militar, care legă direct Durostorum cu Tropaeum Traiani.

Faptul că în timpul războiului marcomanic găsim în Tropaeum o vexillație mixtă a leg. I Ital. și V Mac., cred că trebuie interpretat în sensul, că la izbucnirea războiului și detașamentul

⁸⁴⁾ CIL. III 14433.

⁸⁵⁾ CIL. III 14214³ și Tocilescu, *Fouilles*, p. 196. — Cât privește altarul închinat de Q. Lucilius Piscinus, *centurio legionis I Italicae, Soli invicto, in honorem domus divinæ* (CIL. III 12468), el ar putea fi explicat și fără prezența unui detașament din leg. I Italica în Tropaeum. E totuși probabil că altarul stă în legătură cu o garnizonare a unei vexillații, pe care Piscinus a comandat-o în orașul lui Traian.

⁸⁶⁾ CIL. III 14214¹²: D. M. Daizi Comozoi *vixit an. L. interfectus a Castabocis Iustus et Val(ens) patri b. m. posuerunt*.

⁸⁷⁾ Cf. Tocilescu, *Fouilles*, p. 197.

⁸⁸⁾ Vezi Filow, *o. c.*, p. 76 sq.

⁸⁹⁾ CIL. III 14214¹.

⁹⁰⁾ Tocilescu, *Câteva mon. epigr.*, în *Rev. p. ist. arch. și fil.* IX (1903) și aparte, p. 33, n. 48.

leg. XI, staționar în Tropaeum, fu chemat înapoi și trimis pe câmpul de luptă. — Totuși se pare, că după războiu, Tropaeum primi iar o garnizoană din Durostorum. Căci altfel nu-mi pot explica următoarea inscripție, în care apar simultan magistrați municipali ai orașului și un *signifer* al leg. XI Cl., afară numai dacă nu admitem, că acel *signifer* serviă în Durostorum, iar nu în Tropaeum, ceea ce n'ar fi cu totul imposibil: *Aelio Antonio Firmo duumvirali municipii Tropaei patri [et] Aeliae Quirillae sorori, Aelius Antonius Sabinus duumvir municipii supra scripti [et] Ael. Antonius Aeternalis sig[nif]fer [l]egionis XI Claudia bene merentibus posuerunt*⁹¹⁾. În adevăr inscripția aceasta nu poate fi mai veche decât începutul secolului al III-lea, când pentru întâia dată — cel puțin întrucât ne ajută inscripțiile găsite până acum — vedem documentat Tropaeum ca *municipium* (vezi mai jos). Tot în acest timp e, probabil, de pus și inscripția de pe epistyliul unui sarcofag a unui *lex exceptore(?) co(n)s(ularis) leg. XI Cl[a]u[di]a*⁹²⁾. În orice caz, până la sfârșitul existenței sale nu mai găsim un alt corp de oaste în Tropaeum, afară de cele mai sus pomenite.

* * *

Înflorirea generală a vieții romane din Moesia inferioară în secolul al II-lea, documentată mai sus în special cu privire la viața rurală, s'a manifestat și în fundația civilă a împăratului Traian, la vicanii *Traianenses Tropaeenses*. Năvala Costobocilor în a. 170 n'a avut desigur urmări mai grave, afară de pieirea câtorva locuitori, ca Daizus Comozi, căruia apoi chiar fii lui,

rămași în viață, îi pun piatra funerară. Așezarea unei vexillații în castrul de lângă *vicus* pe vremea războiului marcomanic și activitatea binefăcătoare a lui Helvius Pertinax în anii 177 și urm. aduseră la așa dezvoltare centrul dacoroman din Tropaeum, încât, pe vremea lui Septimius Severus și a lui Caracalla, supt părinteasca oblăduire a guvernatorului Ovinus Tertullus, pe care l'am întâlnit și mai sus în inscripția privitoare la vicanii *B[u]ridave[nses](?)*, și care în general ne apare din inscripțiile Moesiei inferioare ca un restaurator al provinciei, vicanii Tropaeenses căpătară dreptul de *municipium*.

Primul document, care ne arată pe Tropaeenses în noua situație, e din vremea lui Caracalla (după a. 211, Septimius Severus ne mai fiind pomenit): *I(ovi) o(ptimo) [m(aximo)] et [Iun(oni)] reg(inae) [p]ro s[alu]tem [d(omini) n(ostri)] Mar[ci Aur(eli) An]to[nin]i Pii [F(elicis) Aug(usti)] e[t] mu[n]icipi P[ro] Ae[l. Fl]oru[s et] M. Ulp. [...]irci[...u]s II v[ir]i q[ui]n q[ue]nnales) pr[o sa]lut[e co]muni [...]et...*⁹³⁾.

Dar cu secol. III încep năvălirile barbare în Dacia și Moesia inferioară. Supt Severus Alexander Olbia și Tyras cad în mâinile Goților. În a. 238⁹⁴⁾ Goții și Carpii intră în Dobrogea, dărâmă Istrus și pradă o mare parte a provinciei⁹⁵⁾. Ce-i dreptul și Romanii iau măsuri energice de apărare. Astfel vedem pe Severus Alexander restaurând în a. 234 drumurile militare dela Marcianopolis spre Nord — la Du-

⁹³⁾ CIL. III 12465, găsit la Mulceova, aproape de Adamclisi.

⁹⁴⁾ Cf. inscripția din Durostorum: *[receptus] ex captivitate barb(arorum) Pio et Proclo cos. (a. 238 !) ex voto* (CIL. III 12455).

⁹⁵⁾ Vezi izvoarele la Rappaport, *Die Einfälle der Goten*, p. 27 sq.

⁹¹⁾ CIL. III, 14214⁶.

⁹²⁾ CIL. III, 13736.

rostrorum și Tropaeum—prin legatul său Quintus Decius: *pontes derutos et vias conlapsas restituit*⁹⁶⁾; iar guvernatorul Moesiei inferioare, Tullius Menophilus, în a. 238—241, supt Gordian III, întărește Marcianopolis, capitala provinciei, încheie pace cu Goții și ține în respect pe Carpi, reorganizând armata romană⁹⁷⁾. Desigur în legătură cu această operă salutară a lui Menophilus e de pus dedicația făcută în a. 240, pentru sănătatea lui Gordianus, de cetățenii recunoscători ai municipiului Tropaeum, prin magistrații lor: *duumviri* și *aediles*⁹⁸⁾.

Anii 248 și următorii văd însă iarăși pe Goți și Carpi⁹⁹⁾ în Moesia inferioară. Marcianopolis scapă de soarta Istropolei numai mulțumită întăriturilor ce-i făcuse Menophilus cu zece ani înainte¹⁰⁰⁾. Dar provincia și ținutul rural e pustiit. Care e soarta municipiului Tropaeum în toate aceste turburări nu știm. Inscriptii găsim în cetatea actuală și din a doua jumătate a secolului al III-lea¹⁰¹⁾, dar fără vreo însemnătate mai deosebită.

⁹⁶⁾ CIL. III 12519: pe drumul Marcianopolis—Abruttus—Tropaeum, găsit la Sud de Abruttus; 13758, găsit la Asargic, la Nord de Marcianopolis pe drumul spre Durostorum.

⁹⁷⁾ Cf. Rappaport, p. 29 sqq.

⁹⁸⁾ CIL. III 14214².

⁹⁹⁾ Cf. în special asupra acestora din urmă, pe deo parte inscripția pomenind luptele de supt Caracalla, găsită în Gigen (*Oescus*), CIL. III 14416, și de alta cea mai dinainte citată, din Durostorum (12456),—și cf. *vita Aureliani* 30,4.

¹⁰⁰⁾ Rappaport, p. 35, și, pentru cele urm., *passim*.

¹⁰¹⁾ Astfel CIL. III 14437 ad n. 12462: un *duumvir iure dicundo* închină un altar *Deo sancto Apollini*; 12473: două pietre funerare ale unei familii din Tropaeum, cu mențiunea demnității de *duumviris* (*bis*) și *duumvir* (*iterum*), ocupată de resp. părinți de familie; 7484+12461: „litteris malis tertii saeculi exeuntis”: *ordo spl[endi]dissima (!) mun[ic]ipii Trop[aei] per... d[uu]mveros a[e]dile[s].... qu[on]estores. [po]s[uerunt]*; lipsa magistraților supremi municipali, din această inscripție a făcut chiar, pe Mommsen să bănuiască cum că Tropaeum n'ar fi fost un adevărat *municipium*, cu *res publica*,—lucru, care nu se adevărește prin celelalte inscripții, căci găsim și un *du-*

Că orașul a fost întărit cu ziduri de piatră în secolul al III-lea, potrivit obiceiului din ce în ce mai răspândit din cauza năvălirilor barbare, cari acum iau o formă cu totul primejdioasă, e probabil, dar trănicia întăriturilor ridicate numai cu puterile modeste ale municipiului, n'a putut fi excepțională. Destul că spre sfârșitul secolului al III-lea, orașul e total distrus de Goți și locuitorii se împrăștie prin cetățile și lagărele de primprejur.

În adevăr, examinând ruinele actuale ale cetății, găsim întrebuințate ca material de zidărie, pietre cu inscripții, sarcofage, fragmente arhitectonice și alte resturi ale unei civilizații anterioare destul de înfloritoare, chiar la baza zidurilor înconjurătoare și, până la un nivel foarte jos, în general, la toate clădirile cetății. De ajuns să pomenesc de pildă sarcofagele întrebuințate ca elemente componente ale unui conduct de apă tocmai jos de tot, sub zidurile enorme ale clădirii suplimentare a cetății, în colțul despre S.E., în josul porței de Sud. Toate știrile istorice, pe cari le-am cules în expunerea de mai sus din inscripții, se datoresc pietrelor din secolul al II-lea și al III-lea, păstrate până azi ca *materiale de construcție* în zidurile de apărare și în clădirile cetății târzii, care singură, din secolul al IV-lea înainte, ne stă azi în față pe insula de ruine de lângă satul Adamclisi.

(Sfârșitul într'un număr viitor).

V. PÂRVAN.

umvir iure dicundo; în orice caz, limba populară a inscripției arată o anume decadență foarte semnificativă a culturii romane în Tropaeum; cât privește lipsa magistraților superiori, Bormann a propus o explicație mult mai plausibilă ca a lui Mommsen: anume oficiul judecătoresc al orașului va fi fost exercitat chiar de comandantul garnizoanei din Tropaeum, ca d. p. în Ravenna (*Arch-epigr. Mitt.* XVII, p. 112); 14214⁴: un *decurio municipii*; 12466: un *duumvir* (?); 14214¹⁶: un cetățean din Tropaeum, *qui natus fuit Axiopoli*).

SCHITUL STĂNEȘTI

(VÂLCEA)

Acest schit, cu hramul Adormirea Maicii Domnului, stă ascuns într-o vâlcea ce cotește spre pâriașul Mamului, care, nu departe de schit, își serpuește apele pe lângă zidurile fostei mănăstiri brâncovenești Mamu.

Drumurile rele ce duc dela șoseaua mare la schit precum și apa Mamului, ce se pune de-acurmezișul, au făcut, de sigur, ca acest prețios monument să rămâe multă vreme uitat de cercetători în ascunzătoarea lui.

Cu ocazia lucrărilor de conservare ce s'au început la biserica Mamu, s'au făcut cercetări și asupra acestui schit. Astfel s'a putut alcătui lucrarea de față. Faptul că între zidurile acestui schit se odihnește de veacuri oasele lui Stroe Buzescu, unul din căpitani ai lui Mihai Viteazul și urmaș al Banului Mogoș și al lui Giura Logofătul, primul și al doilea ctitor ai schitului, au contribuit să i se recunoască valoarea sa istorică și, în același timp, să atragă luarea aminte și asupra calităților sale arhitectonice. Dar, după cum mai toate monumentele vechi au avut de suferit prefaceri în cursul timpului, de asemenea și acest schit n'a putut scăpa fără ele—din anul 1536 când a fost zidit și până în zilele noastre. Cu toate adăogirile ce-i s'a adus, schitul și a păstrat însă în întregime elementele sale originale, cari prin caracterul lor bine definit, înlesnesc

mult studiul artei de a clădi din acea epocă precum și din aceea a prefacerilor.

Pentru o mai ușoară înțelegere a acestei lucrări, vom cerceta pe rând: planul, fațada și interiorul schitului.

I.

După cum se vede din releveu (pag. 16), planul prezintă o particularitate care dela început presupune o preschimbare a formei sale originale și anume: adăogirea pridvorului dela intrare și a celor două galerii laterale.

Pentru a se putea stabili pe deplin acest adevăr și mai cu seamă timpul când s'au executat aceste prefaceri, avem două mijloace la îndemână: mărturia inscripțiilor și zugrăvelilor și examenul arhitectonic. Vom recurge deci pe rând la fiecare din ele.

Deasupra golului de trecere dintre pronaos și naos este zugrăvită o inscripțiune în limba slavonă, care, în traducere, are următorul cuprins:

«Cu voia tatălui și ajutorul fiului și
«săvârșitul sfântului duh și a celui întru
«treime slăvit marelui Dumnezeu. Adică
«eu robul stăpânului meu Iisus Christos
«jupân Giura Logofăt, cu soția lui ju-
«pânița Vilaia, văzurăm acest cinstit locaș
«al sfintei stăpânei noastre născătoare
«de Dumnezeu... care... [este]... din tre-
«cute [vremi]... [ridicat]... [de] părinții

«noștri jupân Mogoș Ban și cu fiul său
«Mogoș Armaș; pentru aceia și noi do-
«rirăm..... răposaii ctitori de odinioară
«și începurăm din temelie acest sfânt
«hram al sfintei noastre de Dumnezeu
«și pururea fecioare Maria și cu ajutorul
«lui Dumnezeu l-am săvârșit și am scris
«în zilele blagocestivului și de Christos
«iubitorul Ion Petru Voevod în anul
«7045 (=1537) luna Septembrie»¹⁾.

Mai jos, într'un colț, se vede un nume:
«Eratudi Zografos», care nu poate fi

bisericii, așa după cum a fost ea la
început, ținută în mâini de către ctitorii
ei: jupân Giura Logofăt, cu fiii Preda,
Harvat și Mogoș, în stânga, iar în dreapta,
jupânița Vilaia și Maria fica lor. Numele
ctitorilor zugrăviți fiind aceleași ca cei
pomeniți în inscripția mai sus citată, nu mai
rămâne nici o îndoială că în anul 1537,
când s'a zidit biserica, ea avea aceeași
formă și caracter ca acelea arătate
în desemnul bisericii zugrăvit în pro-
naos, așa după cum se poate vedea și

Vedere generală a bisericii schitului Stănești.

decât numele zugravului ce a scris in-
scripția și care, probabil, tot el a zu-
grăvit și biserica.

Din această inscripție reese lămurit
că schitul a fost zidit în anul 1537 de
către jupân Giura Logofăt și soția lui
jupânița Vilaia, în locul schitului vechiu
ridicat mai dinainte de către părintele
său Mogoș Banul dimpreună cu fiul său
Mogoș Armașul.

Dacă examinăm zugrăvelile din pro-
naos, vedem pe peretele nordic desemnul

din crochiul luat la fața locului (pag. 19).

Dacă comparăm această veche înfă-
țișare a schitului cu cea actuală și
dacă ținem seamă și de imperfecțiunea
de desemn cu care se zugrăvia mai în
totdeauna aceste miniaturi ale biseri-
cilor, constatăm o deosebire ce confirmă
presupunerea făcută la început, anume
că la forma originală a schitului s'au
adăogat pridvorul dela intrare și cele
două galerii laterale.

Intr'adevăr, în forma veche a bise-

ricii vedem desenat sânul, iar în stânga lui, spre intrare, se văd indicate două uși, iar imediat sub streășină se văd desenate fridele. Despre galerie și despre pridvor, nu se vede nici o urmă de indicație.

Actualmente partea dinspre intrare a sânelui este acoperită de galerie, care ocupă tot restul bisericii până în dreptul zidului dela intrare, iar pridvorul, de formă dreptunghiulară, are tețele de nord și sud în prelungirea fețelor eșite

«nealui Dumitru, feciorul dumisale Păr-
«vului Postelnic și al jupănesei lui Du-
«mitra...; veșnica lui pomenire...; [în zilele]
«Mircei Voevod; s'a trudit dumnealui
«Stănilă Postelnicul cu această pisanie;
«eu... să fie pomeană... [anul dela facerea
«lunii] 706, luna Aprilie 13»²⁾.

Așa dar această piatră datează din anii domniei lui Mircea Ciobanul 1552—1560, adică după zidirea schitului, care, după cum știm, a fost în anul 1537.

Cum însă — după cum vom vedea —

Biserica schitului Stănești: vedere laterală.

ale sânelor, formând astfel o singură față în continuare cu sânul și galeria.

Ce motive a îndemnat pe vremelnicii stăpânitori ai schitului să-i aducă aceste prefaceri și în ce timp s'au făcut ele, sunt chestiuni asupra cărora nu găsim nici o inscripție, care să ne poată lămuri în deajuns. Totuși, în colțul sud vestic al pridvorului, găsim o piatră mormântală, cu o inscripție foarte ștearsă, din care aflăm că aci e mormântul «dum-

priavorul a fost adăogat cu mult în urmă, nu putem explica existența acestei pietre în pridvor, decât în cazul ipotetic că ea a fost mutată din biserică, fie cu ocazia facerii pridvorului, fie când s'au așezat în biserică cele două morminte existente, afară de acela a lui Stroe Buzescu³⁾.

Conduși de logica utilității acestor adaose, putem ușor găsi motivele, cari au hotărât facerea lor și-anume:

Pridvorul s'a făcut ca mai la toate bisericile mici pentru a mări spațiul destinat credincioșilor, al căror număr a tot crescut cu timpul; cât pentru galerii, fiind prea înguste (0,70 cm.) și neavând nici un acces în biserică, nu se poate motiva existența lor decât din punct de vedere constructiv.

Intr'adevăr, dacă considerăm acoperișul pridvorului în raport cu acela al bisericii — fără galerii — constatăm că pridvorul fiind cu mult mai larg decât biserică, ar fi trebuit să aibă un acoperiș cu mult mai înalt, ceea ce ar fi dat naștere la intersecții grele de executat în acoperișul cu șindrilă. Și în timpul de față meșterii cari șindrilesc se feresc de asemenea greutăți, căutând să simplifice cât mai mult forma generală a acoperișului spre a avea pe cât posibil mai puține muchii și dolii. Putem cu drept cuvânt presupune că și aci meșterul s'a izbit de aceleași piedici și, căutând să simplifice forma generală, a dat și zidăriei aceeași lărgime ca la pridvor, iar acestuia i-a dat lărgimea sânurilor.

Retragerile altarului le-a simplificat prin grinzi puse pe colțurile zidăriei. Cu modul acesta acoperișul bisericii s'a redus la o formă dreptunghiulară, rotunjindu-se la altar. Prin faptul acestei lărgiri a acoperișului (între sânnuri și pridvor), s'a introdus galeriile laterale, cărora, pe lângă rolul lor constructiv, meșterul a căutat să le mai dea și un caracter decorativ și oarecum utilitar, servind ca o prispă de adăpostire și așteptare pentru cei ce veniau la biserică înainte de vreme.

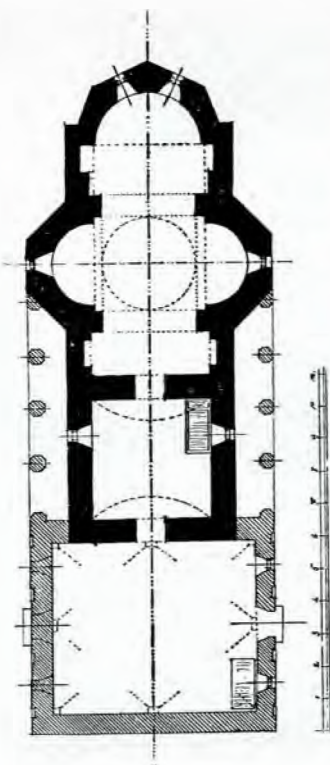
În ceea ce privește epoca în care s'a făcut aceste adăogiri, dacă luăm în considerație împrejurările istorice, putem presupune trei epoci mai în strânsă legătură cu trecutul acestui schit.

Astfel, se poate presupune că Stroe Buzescu, ca urmaș al ctitorilor Mogoș-Banul și Giura Logofătul, să fi făcut aceste îmbunătățiri schitului, pentru care se vede că avea multă înclinare, căci, după moarte, aci a fost îngropat.

Sima, soția lui, îi acoperă mormântul

cu o piatră frumos împodobită, pe care cu greu se poate desluși, de răul ștersăturilor de picioare, următoarea prețioasă inscripțiune: «În numele tatălui «și al fiului și al sf. duh, «amin. Această piatră pre «grop[a] jupânului lu Stroe «Buzesculă, ce'ă tostă Stol- «nică la Mihai-Vodă, și au «fost la tote războ[i]le de «preună cu Domănu-său, «ca o slugă creadencioasă «Domănu-său, și la răz- «boiul din întâi dobândi «rană la mâna stângă de «Turci și la războiul de «la Giurgiu, când să loviră cu «Hanul, să răni în ochiul «stângă de săgeată; și au «slujit Stroelui Mihai-Vod[ă]

«până peri în Țara Ungurească. Deaci să «sculară boerii țării, și cu Buzeștii ră- «dicară prea Radulă-Vod[ă]; iară Si- «mion Voevod cu... Turci, Tătari, Mol- «doveni, Leși mulți, fără samă... [ve- «niră den Țara Moldovei... de scoase «pe Radu-Vodă și pe] Buzeștii din țara «lor la Țara Ungurească... Iar atunci «merse jupânul Stroe la-npăratul nem- «țesc ca să ceară ajutoriū, de eșiră la «Țara-Rumânească cu Radul-Vod[ă]; și

Planul bisericii schitului Stănești.

«nu-î așteptă Simion-Vodă; deaci se-au
 «rădicat.. cu Leșii și Moldovenii [și] Hanul
 «cu mare oaste de Tătari și eșiră de să
 «loviră în gura Telejinului, la Teiușani,
 «în luna lui Săptemvrie 14 zile și vleit
 «7110 (= 1602)... și făcură năvală Marți
 «dimineață de 3 ori de toate părțile;
 «iară... [văzând] jupănul
 «Stroe atăta nevoe pre
 «creștini, stătu împotriva
 «Tătarilor, de să lovi
 «cu Mirza nepotul Hanului,
 «și-lă junghiă pre Tătaru, și
 «dintr'acel război să rāni
 «la obraz... [și preste 3 sǎp-
 «tāmāni se tāmplă].. mo-
 «rūt[ea-i] în luna lui Oc-
 «tovrie 2 zile, vleit 7110
 «(=1602)⁴).

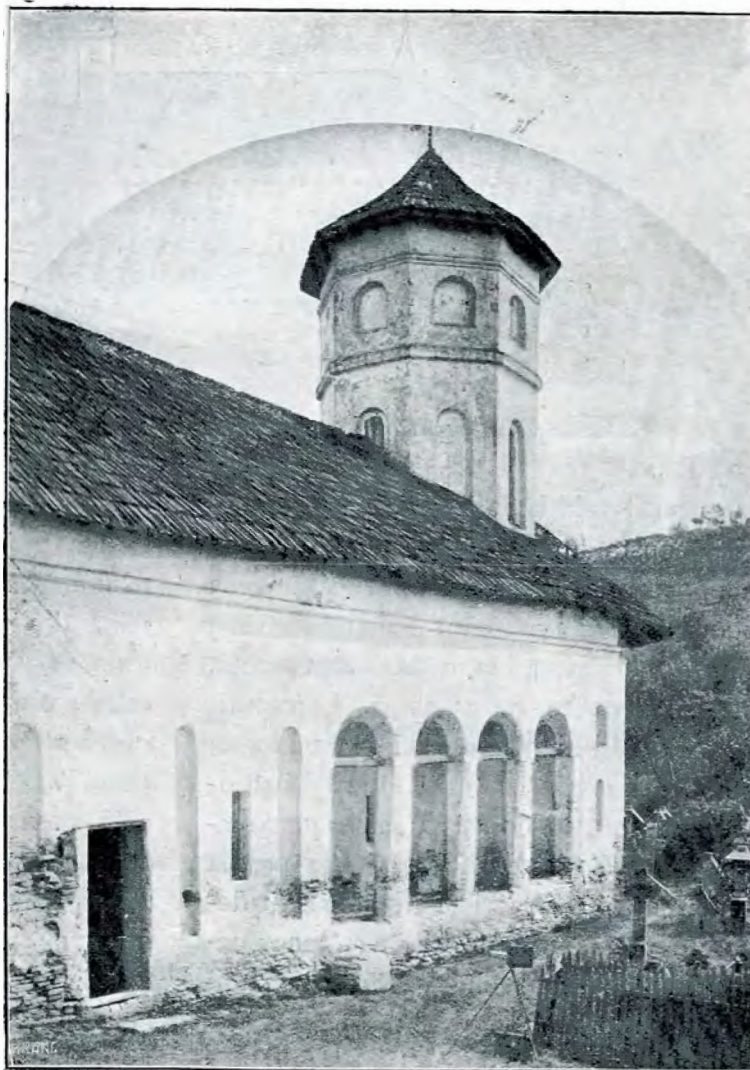
Pe capătul din spre răsărit al pietrii este săpată o scenă războinică, care înfățișează pe Stroe Buzescu călare pe cal, fugărind și lovind pe Tătar, iar deasupra acestei scene se poate citi:

«Și nu fu pre voe căi-
 «nilor de Tătari: Dumne-
 «zeu-l erte». Iar pe lături:
 «Scriu eu jupâneasa Sima
 «a Stolnicului Stroe: deaca
 «voi muri să-m grupați
 «lângă dumnealui aicia»⁴).

După cum vedem, în această inscripțiune—care poate fi considerată și ca o frumoasă pagină din istoria trecutului nostru—nu se pomeneste nimic despre lucrările ce ne interesează. Aceasta pe de o parte, iar pe de alta faptul că arhitectura pridvorului și a galeriilor e cu totul străină de vechea arhitectură a schitului, sunt indicii care ne îndreptă-

tește să credem că adaosele nu s'au putut face în această epocă, când se păstră încă riguros tradiția în meșteșugul de a clădi.

O a doua epocă istorică când s'ar fi putut îndeplini prefacerile schitului, ar fi cea brâncovenească (1689—1714).

Biserica schitului Stănești : pridvorul lateral.

Această presupunere o facem sprijinită pe faptul că în anul 1696, Constantin-Vodă Brâncoveanu a rezidit biserica Mamu, unde a întemeiat și o mănăstire de maici.

Se poate admite că cu ocazia acestor lucrări să se fi întreprins și lucrările de

la schit de către aceiași meșteri ai Mamului. Dacă luăm însă în considerație

«ziditu-s-au această sf(ă)ntă și d(u)mne-zească bisearecă, împreună cu toate po-

Biserica schitului Stănești : vedere laterală.

caracterul arhitectonic al acestor adăogiri, constatăm că ele nu pot fi clasate în epoca brâncovenească, întrucât în acea epocă pereții bisericilor se tencuiau sau simplu, cum se văd la mănăstirea Govora, sau se decorau cu panouri și arcaturi, cum se văd în general la Mamu, Hurezi etc. Aci pereții de sud și nord ai pridvorului sunt decorați cu câte patru fride lungi, înguste și rotunjite la partea superioară; iar arcurile galeriilor sunt decorate numai prin teșiturile stâlpilor octagonali ce se prelungesc în sus înconjurând arcurile.

Acest mod de decorație al pereților din afară îl întâlnim la biserica din satul Strejeștii-de-Jos — în apropiere de schitul Stănești — și anume în partea din jos a brâului ce încinge biserica (ilustrația pag. 23).

Această biserică este zidită de un urmaș al neamului Buzeștilor, căci iată ce aflăm din pisania de de-asupra ușii: «Cu vrerea tatălui și cu ajutorul fiului și cu săvârșirea duhului sfânt,

«doabele ei, din temelie, întru cinstea și «lauda prea sfintei Troițe, cu cheltuiala «dumnealui jupân Constantin Buzescu «și a dumneaei jupănița Maria și a conilor dumnealor Nicolae și Ilie, în «zilele prea înaltului Împărat Carol al «șasilea, al cărie începere au fostu la «anul 7241 (=1733) Mai 8 zile»⁶⁾.

Și această biserică nu a fost scăpată de stricăciuni și prefaceri, căci, pe perețele dela intrare se văd urmele unui pridvor sprijinit pe stâlpi de zidărie; totuși, în partea de sub brâul cel mare, păstrează acele fride lunguețe, cari, prin asemănarea lor cu cele dela schitul Stănești, ne conduc la ideea că tot în timpul zidirei acestei biserici s'au putut face și adăogirile dela schit, acesta fiind încă în stăpânirea Buzeștilor.

Așa dară, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, către anul 1733, un urmaș de a lui Stroe Buzescu, zidind biserica din Strejeștii-de-Jos, a pus de s'a zidit pridvorul și galeriile dela schitul Stănești, ca un prinos de

pietate ce a avut pentru strămoșul său îngropat aci, cu 131 ani mai 'nainte.

De altfel, în acest timp începe a se părăsi vechile tradițiuni la clădirea bisericilor, căci mai peste tot locul întâlnim schimbări și adaose, cari, în mare parte, au transformat caracterul original al bisericilor. În această epocă apar acele pridvoare pe stâlpi, de stil cu totul diferit de acela al bisericilor la care se alipiau, cum spre pildă se poate da pridvorul bisericii din Bălteni (Ilfov)⁷).

Această biserică e zidită în anul 1626⁸), într'un stil de bună tradiție arhitectonică; mai târziu i s'a adaos o galerie de cele trei părți ale pronaosului, într'un stil diterit, schimbându-i cu mult caracterul primitiv.

Acest caz, aproape identic ca plan, cu cel dela schitul Stănești, ne întărește în susținerea părerii mai sus enunțate, că prefacerile dela schit aparțin și ele acestei epoci. Încă un indiciu important, care confirmă această presupunere, mai este și bolta în lunete cu care eră învelit pridvorul schitului, boltă care acum este căzută, rămânând urme numai pe

din Măldărești, zidită în acelaș timp cu biserica din Măldărești la anul 7299 (=1790,1)⁹), adică nu cu mult în urma adaoselor dela schitul Stănești.

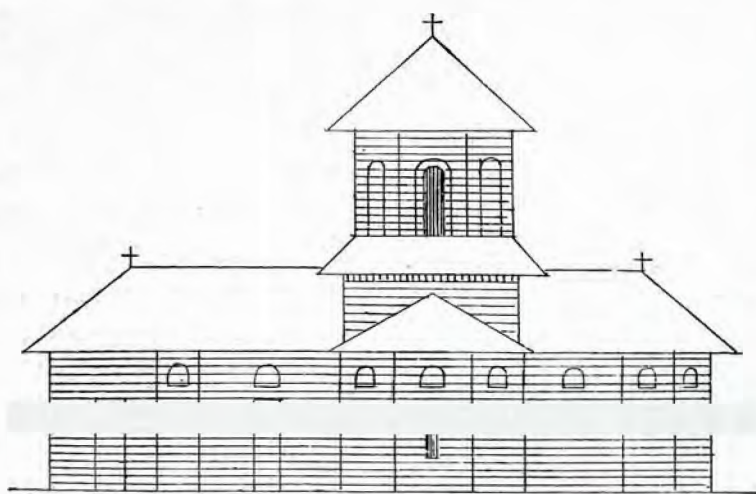
În satul Strejeștii-de-Sus găsim o altă biserică, tot o ctitorie de-a Buzeștilor, în care se află îngropat cel din urmă urmaș din acest neam: așa ne spune o piatră mormântală așezată în dreapta intrării, pe care e săpată o inscripție în versuri, care începe astfel:

«Buzăștii ce din vechime pentru țară
«s'au jărtfitu, s'au sfârșit acum prin
«mine, precum Domnul au voit, căci
«odrasla bărbătească din neamul meu
«n'au rămasu, ci numai de femeiască
«dooă fici iubite lasu.

Apoi, către sfârșit, se încheie astfel:

«Iartă dar, iubite frate, cel ce vei
«vrea să cetești, blagoslovind întru toate
«pre românașii Buzești, smeritul Costan-
«din Buzescul, sfârșitul neamului său,
«1831 Ian. 31»¹⁰).

După cum se vede, această biserică aparține secolului al XIX-lea, deci cu mult mai în urmă decât epoca în care s'au făcut prefacerile dela schitul Stănești,

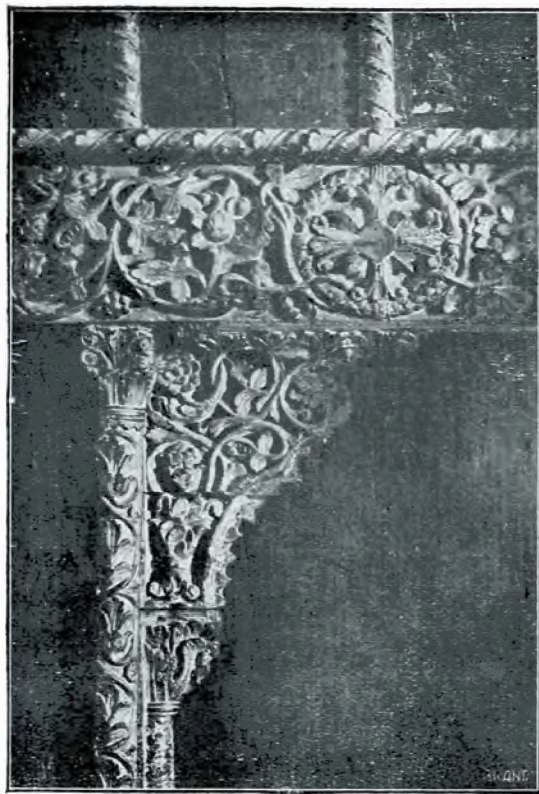
Biserica schitului Stănești: desen după zugrăveala interioară.

la colțuri și console. Acelaș fel de bolți întâlnim și la Bălteni și la Cula

încât nu mai poate fi vorba în nici un caz despre vreo influență din această parte,

II.

Prin modificările aduse planului, fațada a suferit și ea schimbări însemnate.

Detaliu din tâmpla de la Stănești.

Astfel, prin înălțarea acoperișului, acesta, devenind prea mare față de înălțimea pereților, a trebuit să se mai adaogă la înălțimea zidurilor înconjurătoare. Din această cauză, baza pătrată a turlei a rămas sub acoperișul înălțat, iar turla, rămânând acumă prea mică, a trebuit și ea să fie mai ridicată prin adaosul de zidărie dintre fridele de sus și streășină.

Aceste considerațiuni de ordin constructiv și oarecum estetic sunt confirmate și de desenul bisericii din pronaos — despre care am vorbit la cercetarea planului — și de modul de construire al zidăriei și de materialele întrebuințate la aceste adaose, cari se pot vedea destul de lămurit în podul bisericii.

Aci, în pod, putem vedea frumoasa structură a zidurilor vechi, clădite din

cărămizi aparente cu straturi groase de var alb, netezite inadins, spre a rămâne vizibile. Tot cu indicațiuni de cărămizi aparente se vede desemnată biserica pe peretele din pronaos, pe toată întinderea ei, adică și corpul bisericii și turla. Cu ocazia adaoselor s'a tencuit — de sigur — atât corpul bisericii cât și turla, dimpreună cu pridvorul și galeriile.

Cărămizile întrebuințate la vechea zidărie sunt cu mult mai mari decât la cea nouă. Astfel am măsurat la întâmplare cărămizi a căror dimensiuni variau între 40—42 cm. lungime, 20—26 cm. lățime, 6—8 cm. grosime, iar rosturile de var groase de 5 cm.

Față de aceste dimensiuni, s'ar putea spune că tiparele acestor cărămizi au fost făcute după modelul cărămizilor romane, găsite pe alocurea.

Pridvorul cel adăogat precum și galeriile sunt pardosite cu cărămizi amestecate, de diferite dimensiuni, iar biserica numai cu cărămizi de dimensiuni mari, la fel cu cele găsite la zidăria veche a schitului.

Adaosele în înălțime dela corpul bisericii cât și la turlă s'au decorat cu arcade în formă de lunete (pag. 18), așa după cum a fost boltit pridvorul. Cu timpul prefăcându-se acoperișul, parte din aceste arcade s'au dărâmat, iar la reparație nu s'au mai reconstruit, ci s'au profilat printr'un plan înclinat și puțin curbat. Cele două galerii sunt boltite cu bolți cilindrice, producând un plăcut efect de masivitate, dimpreună cu stâlpii și cu pereții bisericii.

Cu toate prefacerile ce i s'au adus, schitul se înfățișează pe dinafară cu o plăcută proporție, având un aer deosebit de vechime, originalitate și simplitate, care se împacă așa de bine cu liniștea văii ce-l păstrează ascuns de atâta vreme, ca pe un lucru scump.

III.

Pridvorul, așa cum se prezintă astăzi, cu bolțile tavanului dărâmate și înlocuite cu un tavan de scânduri șipcuite, produce un efect neplăcut, cu singura excepție a peretelui din spre răsărit, unde găsim ușa de intrare în biserică, iar de jur împrejurul ei, pe tot cuprinsul peretelui, se văd părți din vechea zugrăveală păstrată încă bine. La partea superioară a pridvorului, în colțuri și la mijlocul pereților, la o înălțime de 2,50 m. se văd consolele de piatră, pe care se rezemau arcurile în formă de lunetă ce sprijiniau bolta tavanului. Părți din aceste arcuri au rămas încă întretăiate de actualul tavan de scânduri. Pridvorul, ca și galeriile, este pardosit cu cărămizi de diferite dimensiuni, așezate neregulat. În colțul sud-vestic se vede piatra mormântală a lui Dumitru, feciorul Postelnicului Pârvu, despre care s'a vorbit la descrierea planului; iar în colțul nord-estic se vede, înconjurată într-o ramă de piatră, o gaură în care se varsă apa ce a servit la botezuri.

Pronaosul ca și restul bisericii este pardosit cu cărămizi de dimensiuni mari și separate cu de cele mici. Este boltit cu o boltă cilindrică și luminat cu o fereastră îngustă în peretele sudic, cea din peretele nordic fiind astupată la partea exterioară, probabil din cauza crivățului.

Pe perete sunt zugrăviți ctitorii, astfel așezați: pe peretele nordic, în partea stângă, jupân Giura Logofăt cu fii săi Harvat. Preda și Mogoș, ținând în mâini schitul, iar în dreapta, jupânița Vilaia și fiica lor Maria. Pe peretele sudic, în dreptul mormântului lui Stroe, sunt zugrăviți Stroe Buzescu și Sima soția lui.

Pe peretele vestic sunt zugrăviți strămoșii lui Giura Logofăt: Mogoș Banul și fiul său Spătarul Mogoș, cu următoarea inscripție în slavonește: «Eu robul tău,

Hristoase stăpâne, pomenește-mă pe mine Mogoș ce am fost Ban și cu fiul meu Mogoș ce a fost Spătar»¹¹⁾.

Tot aci, în colțul sud-estic, se află piatra mormântală a lui Stroe Buzescu, în dreptul portretelor lor de pe perete și a cărei inscripție o cunoaștem dela cercetarea planului, unde s'a vorbit și despre celelalte două pietre mormântale: una a «Monahiei Va... din...» și alta a «Dumnealui Preda Postelnic...».

Restul bisericii e rezervat picturii bisericești, care se păstrează încă bine cu caracterul ei din epoca zidirii schitului. Tâmpla, încă în bună stare, se prezintă ca o lucrare de artă de bun gust (pag. 22), având numai două rânduri de icoane și deasupra crucea. Ușile îm-

Ușile împărătești de la bis. Stănești.

părătești (pag. 21) sunt o podoabă aleasă a acestei tâmples, a cărei măiastră com-

pozițiune și mai cu seamă îndemânarea cu care îi sunt cioplite ornamentele, se

și culoritului tâmplei și zugrăvelilor, domnește, din înălțimea turlei, icoana Pan-

Tâmpla bisericii schitului din Stănești.

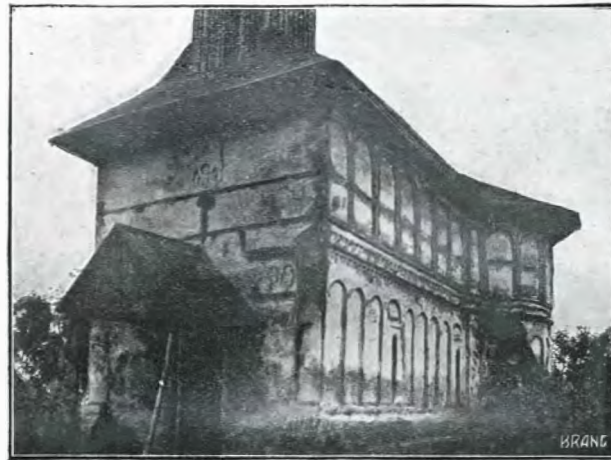
pot vedea în detaliul dela pag. 20.
Peste ansamblul armonios al formelor

tocratorului; iar prin cele patru ferestruici ale turlei, apărute cu rețele de nule

așezate în picioare, pătrunde în schit o lumină stinsă, care se risipește sfioasă

prin toate ungherele, lăsându-se peste morminte ca un duh al păcii eterne.

ION D. TRAJANESCU.
Arhitect

Vedere a bisericii din Strejești-de-Jos.

¹⁾ *Virg. Drăghiceanu*, Raport înedit către Comisiunea Monumentelor Istorice.

²⁾ *N. Iorga*, Inscriptii din Bisericile României, București 1905, v. I, p. 171.

³⁾ *N. Iorga*, ibidem, p. 171: Pe o piatră de mormânt: a răposat roaba lui Dumnezeu monahia Va... din... Pe altă piatră: [a răposat robul] lui Dumnezeu dumnealui Preda Postelnicul. — Monahia înmormântată aici, poate fi vreuna din maicile dela mănăstirea Mamu, zidită de Brâncoveanu în 1696, la o mică depărtare de schit, azi în satul Lungești. Preda Postelnicul poate fi chiar fratele vestitului Stroe Buzescu.

⁴⁾ *N. Iorga*, ibidem, p. 169–170. — Inscriptia aceasta s'a mai tipărit și de alții.

⁵⁾ Fotografie comunicată de d-l *V. Drăghiceanu*.

⁶⁾ *Virg. Drăghiceanu*, Raportul citat.

⁷⁾ Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, anul I, (1908), No. 3, pag. 107–119: releveul d-lui arhitect *T. T. Socolescu*.

⁸⁾ *Virg. Drăghiceanu*, Raportul citat.

⁹⁾ *N. Iorga*, op. citat, I, p. 173. — Un studiu asupra culelor din Măldărești (Vâlcea), am publicat în revista „Viața Românească” pe 1911, Aprilie.

¹⁰⁾ *Al. Ștefulescu*, Gorjul istoric și pitoresc, București 1904, p. 291 și *N. Iorga*, ibidem, p. 169.

STAMPE VECHE

INFĂȚIȘAND

MĂNĂSTIREA CURȚII DE ARGEȘ

Alăturatele stampe înfățișează două vederi vechi ale mănăstirii Curții de Argeș — precum ni se arată în legendele lor, — una: Biserica și mănăstirea cu hramul Sfintei Marii, iar cealaltă: Intrarea în mănăstire.

Ele sunt reproduceri din colecția Cavalerului *Sir Robert Ainsle*, de unde au fost extrase de Luigi Mayer, gravate de William Watts și publicate la 1801 de S. Gosnell într'un album ¹⁾, cu 58 stampe în aqua-tinta ²⁾, 28X38 cm. Artistul Watts, rezervându-și însă dreptul de proprietate, dedică această colecție de vederi lui Robert Ainsle ³⁾, care a pus-o la cale pe timpul ambasadei sale la Constantinopole.

Albumul, cu reproduceri din această colecție, a apărut și în alte ediții. J. Ch. Brunet (*Manuel du libraire et de l'amateur de livres*) și J. G. Th. Graesse (*Trésor de livres rares et précieux*) cunosc mai multe din acestea ⁴⁾.

Stampele pe cari le reproducem au fiecare, în față, pe 2 coloane, în englezește și franțuzește, legendele lor, cari dau deslușiri în unele privințe interesante, în altele cam ciudate, cum sunt de obicei informațiile necontrolate culese de călătorii străini prin țerile noastre ⁵⁾.

Iată aci, în traducere fidelă, cuprinsul acestor legende:

„*Mănăstirea S-ta Maria în Valahia*. — Cam la o zi depărtare de orașul Pitești, dealungul Argeșului, se vede măreața și venerabila mănăstire S-ta Maria, numită de Români S-ta Maria — „Curtea de Argeș“, după situația sa pe acest râu.

„Este formată din două curți spațioase; una din ele e reprezentată în gravură și cuprinde o biserică frumoasă, zidită solid din piatră, împodobită cu cupole, cari se termină cu o cruce întreită, probabil simbolul Trinității. În această

biserică se află mai multe morminte de ale vechilor Domnitori ai Valahiei: se presupune că ei își aveau reședința într'un mare castel întărit, așezat pe o înălțime dimprejur, la o leghe de mănăstire, și din care se mai află rămășițe însemnate.

„Această mănăstire e foarte respectată de locuitorii țerii, ca și de Turci, cari au respectat-o chiar în vremuri de război. Este locuită de călugări greci (calayeros), cari sunt bine instalați și foarte primitivi față de străini.

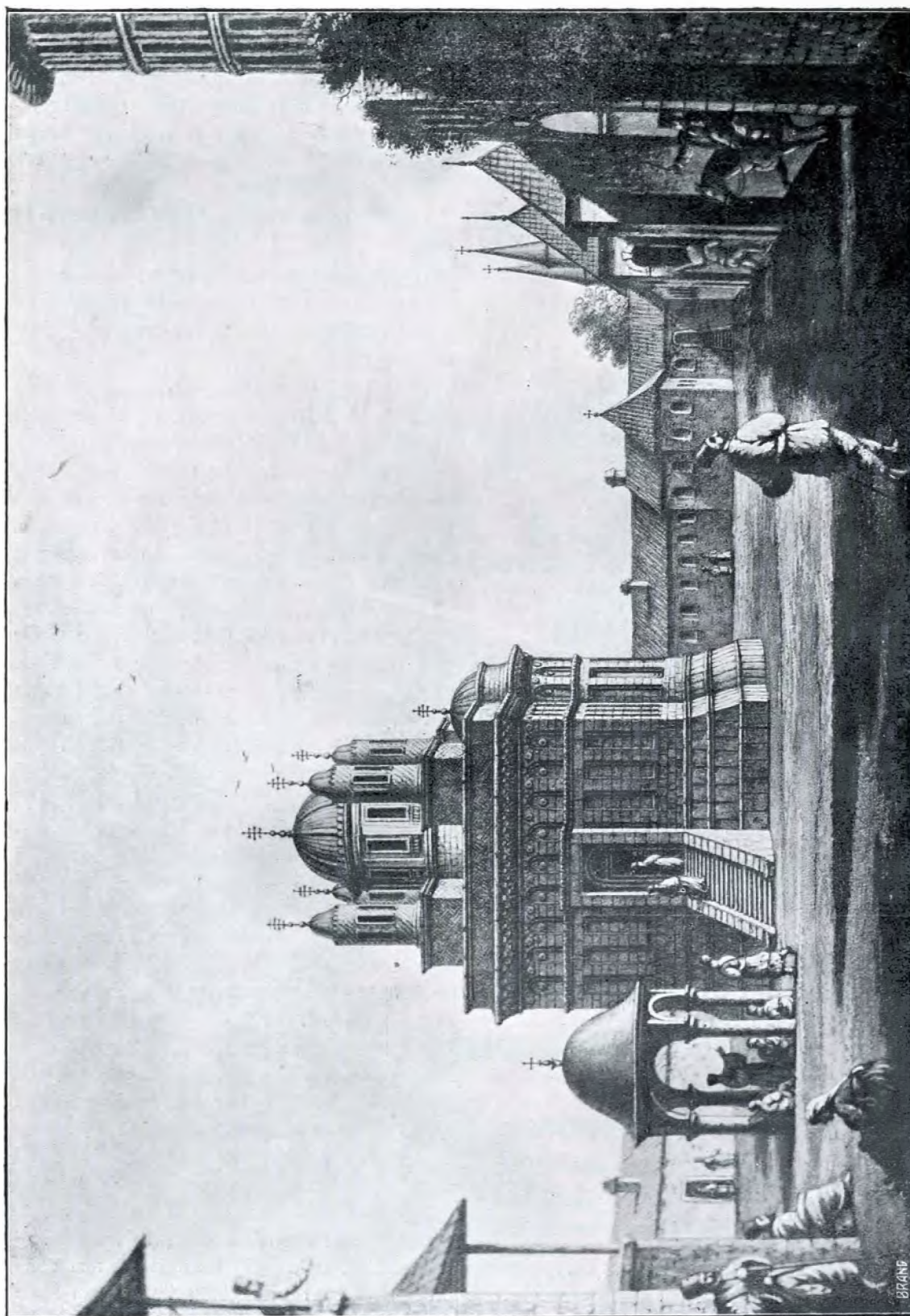
„Chishull ⁶⁾, care a vizitat mai multe așezăminte religioase în aceste ținuturi, zice: „Ele sunt în deobște frumoase și bine zidite, bogat împodobite, zugrăvite din belșug, și în cea mai mare parte înzestrate cu clopote, deși în multe locuri se întrebuințează scânduri de lemn, ceea ce este regulă la Grecii din Turcia, unde clopotele nu sunt permise. Tinda e în deobște măsgălită cu reprezentări superstițioase din muncile iadului și adeseori zidurile din interior sunt profanate de înfățișările trupești ale lui Dumnezeu-Tatăl“.

„Figurile din gravură sunt în mare parte călugări și slujitori din mănăstire; cele mai mici sunt închinători, cărora un călugăr (cum se întâmplă foarte des) le ține predici religioase, sub o boltă sprijinită pe patru stâlpi, în fața bisericii.

„Femeia care șeade jos poate pricinui mirare acelor cari nu cunosc decât practica mănăstirilor latine; biserica greacă (în această privință cel puțin), mai cu socoteală decât a noastră, permite călugărilor a se însură“.

La sfârșit urmează nota:

„La Motraye ⁷⁾, vorbind despre asprimea ridiculă practică de călugării Trapiști, zice: „Dacă

Mănăstirea lui Neogoe Vodă dela Curtea de Argeș în interior (1801).

„O femeie puneă numai piciorul într-o curte ve-
„cină cu mănăstirea, trebuia s'o spele, aruncând
„înăuntru 7 găleți cu apă, ca să se curețe“.

„*Intrarea dela mănăstirea S-ta Maria în Valahia.* — În stampa precedentă se dă o reprezentare a curții interioare a acestei clădiri imense, cu descrierea situației sale. Desemnul s'a făcut de aproape, adică din curtea exterioară: la dreapta, în desenul întâiu, se vede turnul din mijloc, iar deasupra coperișului se pot observa turla și turnulețele bisericii, ceea ce poate da o idee despre pozițiile lor respective.

„Relațiunea următoare, după Chishull, asupra unei mănăstiri de lângă București, se poate lua ca o descriere generală a locașurilor religioase din această provincie: „Edificiul este un patru-
„later oblong, zidit regulat și împărțit în chilii
„pentru călugări, cu locuință pentru stareț, o
„sală de mâncare comună, o bucătărie și alte
„încăperi obștești. La mijloc este paraclisul, bi-
„serica, ce imită perfect forma vechilor biserici
„grecești; adică în ea distingem pronaosul sau
„capela exterioară, naosul și altarul; toate aceste
„părți sunt regulate, sprijinite bine pe coloane
„și provăzute deasupra cu bolți înalte. Orna-
„mentele picturilor, aurăriei, broderiei sunt foarte
„bogate; și zugrăvelile sunt așa de numeroase,
„încât acoperă toate părțile bisericii înăuntru
„și în afara fațadei“.

„Scândura de lemn, pomenită în descrierea precedentă, întrebuințată pentru a aduna obștea mănăstirii, e o scândură lungă atârnată și așezată la poarta clădirii, pe care se produce un fel de sunet grosolan, lovind-o cu două ciocane.

„În grupa de figuri de sub bolta de viță e o femeie care trage să moară; a fost adusă la mănăstire pe o năsalie de prietenii ei din satul vecin, ca să fie împărțită. Aceasta s'a petrecut, pe când artistul eră de față“.

Ediția dela 1810 din *Vederile Imperiului Otoman*⁸⁾ este precedată de o introducere în englezește, care, la pag. 1 — 10, sub titlul: *Turcia Europeană*, prezintă date istorice despre țerile românești și amănunte economice și etnografice foarte interesante. Iată unele din aceste din urmă prețioase însemnări:

„În Moldova iarna e lungă și aspră.

„Valahia și Basarabia au lacuri de o considerabilă întindere, cum sunt cele dimprejurul Ismailului.

„Coastele meridionale ale dealurilor din Mol-

dova și Valahia sunt în mare parte favorabile culturii viilor, al căror rod, deși nu tocmai îngrijit, alcătuește un articol de export în Rusia. E un vin ușor, și pentru a-i sporii tăria, se pune în butoaie afară, când începe gerul. Astfel în câteva nopți, vinul se îmbracă într-o cămașă compactă de ghiță, prin care se sfredește cu un fier încălzit până la roșu și lichidul curge afară limpede și plin de tărie.

„Grâul este excelent și de obicei secerat în lunie.

„Porumbul este mult cultivat.

„Pădurile sunt îmbelșugate în lemnărie; se află și plantații de duzi pentru creșterea gândacilor de mătase.

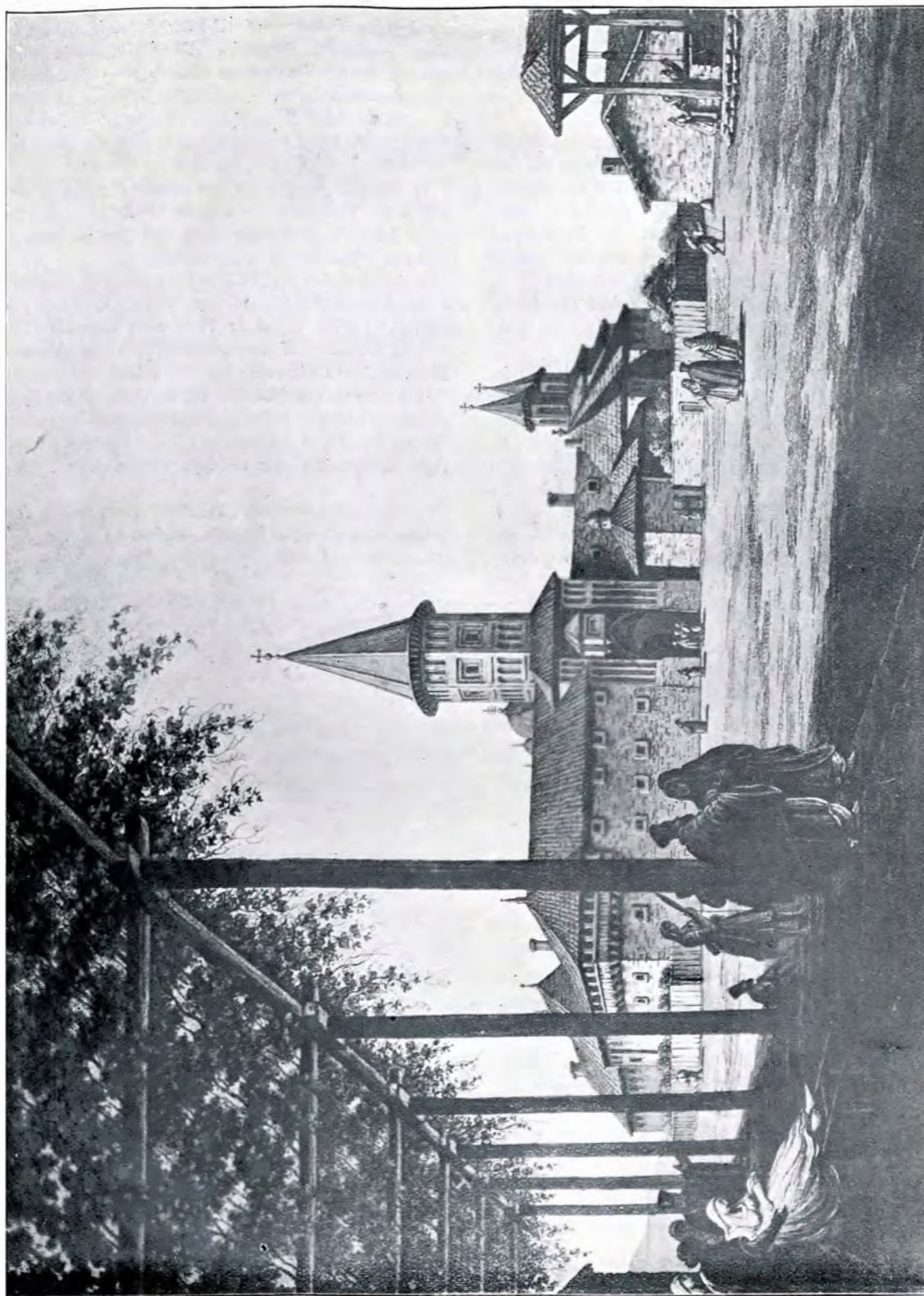
„Dintre pomii roditori, mărul este cel mai răspândit și se găsește o varietate, căreia firește îi convine clima. Astfel reușesc fără nici o cultură merele domnești (a fruit called *domniasca*), cari sunt poate cele mai alese din Europa și în privința mărimii, ca și a aromei și gustului..... Părul, prunul, cireșul, sorbul, nucul ajung la mare perfecțiune cu o mică îngrijire, însă clima nu e priincioasă măslinului și smochinului.

„În poporul acestui ținut sunt foarte vădite urmele subjugării față de o putere străină și de un guvern despotic. Dacii erau un neam viteaz și rășboinic; dar aceștia, urmașii lor, au fost supuși la cele mai rele tratamente, fără să opue vreoz rezistență, primind lovituri dela toți străinii, cu aceeaș răbdare și stângăcie, ca recruții cari îndură lovituri de gârbaciu dela caporalul lor. Toate secăturile caută să aibă dela el servicii pline de însuflețire și de rîvnă. Înfățișarea lui în îmbrăcăminte de vară este întocmai ca a vechilor Daci de pe columna lui Traian. Cu fața sălbatică, e îmbrăcat într-o cămașă de in și încins cu un brâu peste mijloc; poartă nădragi lungi, o bardă la cingătoare, o blană de oaie aruncată pe umărul stîng și încheiată într'un nasture la piept, în picioare opinci de piele nelucrată. Țăranii se numesc *rumuni* sau romani (rumuns or romans), acum un termen de înjosire, prin care se deosebesc de boieri sau nobili. Vorbirea lor e o corupție a limbii latine, și se cam aseamănă cu cea italienească, dar este foarte degradată din pricina amestecurilor străine. Boierii din familiile cele mai vechi pretind că sunt urmașii Slavilor și un neam deosebit de popor, care-și trage originea din împerecherea Romanilor cu Dacii dintru început“.

O. Lugoșianu

1) Cu titlul: *Views in Turkey in Europe and Asia comprising Romelia, Bulgaria, Walachia, Syria*

by William Watts. Published March 1st, 1801, by the proprietor William Watts, London. Printed by S

Mănăstirea lui Neagoe-Vodă dela Curtea de Argeș în exterior (1801).

and *Palestina*. Selected from the collection of Sir Robert Ainslie. Drawn by Luigi Mayer, and engraved

Gosnell, Holborn. In-fol. mare obl.

*) Procedul acesta—ni se spune— a fost întrebui-

înțat pentru a accelera publicarea, pentru a imita mai bine desemnurile originale și a le putea înfrumuseța prin adaosul colorilor.

3) În *Encyclopédie universelle du XIXe siècle* găsim următoarea lămurire despre dânsul: Robert Ainslie, 1776–1839, arheolog englez, general, își consacră timpul, după retragerea din armată, numismaticei, mai ales medaliilor anglo-normande, din cari își făcuse o prețioasă colecție.

4) Mayer L., *Views in Egypt* from drawings in the possession of Sir Robert Ainslie, taken during his embassy to Constantinople, with an history of the country, în engleză și franceză. London, printed by Bensley for Bowyer, 1801, in-fol. mare, cu 48 stampe; sunt exemplare cu text francez date din 1802 și altele cu text englez date din 1801.—Watts (Will.), *Collection of coloured views in the Turkish Provinces*, with descriptions in French and English. London 1801, in-fol., obl.—Ainslie (Sir Robert) and Luigi Mayer's *Views in Egypt, Palestine, Caramania, Turkey in Europe and Asia*. London 1803–10, în 4 părți, 2 vol. in-fol. (167 stampe într'un exemplar complet, ceea ce se întâlnește rar; mai ușor se găsesc exemplare cu titlul: *Views in Palestine and Caramania*, London 1803–4, 2 părți, în 1 vol., cu 48 st.; *Views in Palestine*, London 1804, cu 24 st.; *Views in Egypt*, London 1801, cu 48 st.).—L. Mayer, *Views in the Ottoman Empire, chiefly in Caramania, a part of Asia Minor hitherto unexplored*, with descriptions in English and French. London, R. Bowyer, 1803, in-fol., cu 24 st. color. Prima parte a lucrării are titlul:

Views in Palestine, from the original drawings.... with an historical and descriptive account of the country and its remarkable places, in English and French. London, R. Bowyer 1804, in-fol., cu 24 st. color.—*Views in Turkey in Europe and Turkey in Asia, comprising Roumelia, Bulgaria, Wallachia, Syria and some of the Mediterranean Islands*, from the original drawings taken for Sir R. Ainslie by L. Mayer, London, L. Browyer, 1810, 2 părți, în 1 vol., cu 71, st. color. Prima ediție a fost publicată în 4 părți de gravorul W. Watts, Londra 1810, cu 54 st.

5) Toate explicațiile au fost extrase din diferiți autori și completate cu observațiile artistului la fața locului. Editorul recunoaște că i-a fost greu să culeagă informații autentice și satisfăcătoare.

6) Edmond Chishul, 1670–1733, epigrafist englez, a fost 4 ani capelan la Smyrna, a călătorit în tot Orientul, în 1747 a publicat: *Voyage en Turquie* (Firmin Didot Frères, *Nouvelle bibliographie générale*.—*Encyclopédie universelle du XXe siècle*).

7) Aubry de La Motraye, 1674–1743, călător francez, observator superficial, a călătorit prin Tartaria și Turcia, în 1727 a publicat în 2 vol.: *Voyages en Europe, Asie et Afrique*. La Haye (Firmin Didot Frères, op. cit.)

8) Titlul complet este: *Views in the Ottoman Dominions in Europe, in Asia and some of the Mediterranean Islands*, from the original drawings taken for Sir Robert Ainslie by Luigi Mayer, with descriptions historical and illustrative. London 1810. Editor R. Bowyer, cu 71 stampe colorate.

CEVA DESPRE PROVENIENȚA ȘI ARTA VECHILOR NOASTRE ARGINTĂRII

Cunoaștem din diferite documente rostul economic al Sașilor la noi. Înaintea secolului XVI îi găsim mai mult pentru negoțul de materii prime sau ca intermediari ai mărfurilor fabricate de alții ¹⁾. Mai târziu însă îi găsim pe ei ca fabricanți de postavuri, meșteri argintari, turnători de clopote, fabricanți de arme etc. ²⁾.

Una din meseriile cele mai rentabile și mai distinse, argintăria, n'a fost neglijată de ei, mai cu seamă din cauza debușeuului ce găseau la noi și pe care căutau să-l acapareze în întregime. Se pare însă că această meserie era motivată mai mult de *cerere*, decât datorită unei moșteniri *saxone*, căci nu vedem nimic caracteristic și tradițional în argintăria lor. Nici abilitatea profesiei nu o aveau la început ³⁾. În vremea lui Neagoe-Voevod nu se pricepeau să lucreze după comandă ⁴⁾; în orice caz lucrul lor eră departe de argintăria gotico-bizantină cu care eră obicinuit Neagoe și din care ni s'a mai păstrat ceva grație mănăstirilor Bistrița și Tismana ⁵⁾. Lucrul lor varia după curențele străine pe cari căutau să le satisfacă cât puteau mai bine. Și acele curențe nici ne veniau prin ei, căci în aceeași vreme găsim același fel de lucru la noi, în Peninsula Balcanică și deabia mai târziu în Ungaria. Comunitatea noastră de stil cu Peninsula Balcanică nu se poate explica prin colonia de Sași ferari și argintari dela Kiprovaț (Bulgaria), lanevo și Novo-Brdo (Serbia), căci aceste asemănări existau înainte de sec. XV mai probabil al XVI, data emigrării lor ⁶⁾.

Astfel este de ajuns să comparăm ornamentația ⁷⁾ de pe scaunul lui Xrel din mănăstirea Rila ⁷⁾ sau vechea poartă a aceleiași mănăstiri ⁸⁾ cu ușa dela Cotmeana ⁹⁾ și ornamentația dela mănăstirile noastre Cozia ¹⁰⁾, Bistrița ¹¹⁾ și Curtea-de-Argeș ¹²⁾, ca să ajungem la concluzia logică că arta noastră venia ¹³⁾ dela Sud.

Există o mare asemănare însă între arta decorativă bizantină din sec. XII – XV și arta lombardă. Dar arta lombardă, după cum se știe, este născută din arta decorativă bizantină și tradiția de construcție romană, așa că ea este în realitate continuatoarea artei bizantine. Chiar artei lombarde datorăm continuarea și înflorirea artei bizantine balcanice, în special a celei din Serbia de prin sec. XIV și XV, când vitalitatea artei bizantine scăzuse. Artă lombardă își plătiă la rândul ei împrumutul prin intermediul Ragusanilor exploatare exclusivă ai Peninsulei Balcanice. Numai grație unei judecăți superficiale s'a crezut și se mai crede încă că ornamentația geometrică din secolul X – XIV din Peninsula Balcanică s'ar datorî artei arabe, pe când în realitate ea este o derivare a artei romane, de oarece aceste elemente decorative existau în vremea decadentei acestei arte mai cu seamă la mosaicuri, de unde a moștenit-o arta bizantină. De altfel nici tehnica și nici principiul mecanic al compoziției nu este același ca la decorațiunea arabă.

Raguzanii pătrunseseră de mult în Peninsula Balcanică de oare ce încă de pe vremea Asanilor aveau foarte însemnate privilegii ¹⁴⁾. Caracteristic este că în aceeași vreme cu privilegiile ¹⁵⁾ acordate lor, Asan II făcea mari sacrificii pentru nenumăratele biserici și mănăstiri dela Târnova, Muntele Atos și muntele Vitoș – un fel de al doilea „Sfânt Munte” ¹⁶⁾.

Din anul 1343 ¹⁶⁾ se păstrează o icoană dăruită de Ioan Alexandru Asan bisericii Sfintei Născătoare de Dumnezeu din Mesembria, care are o aureolă de o isbitoare asemănare cu o aureolă de proveniență necunoscută aflătoare în Muzeul nostru de antichități (pag. 30) ¹⁷⁾.

De altfel la concluzia că influența artistică italiană venia pe la Sud, la noi, după ce împrumutată sau lăsată câte ceva în drum, a ajuns și

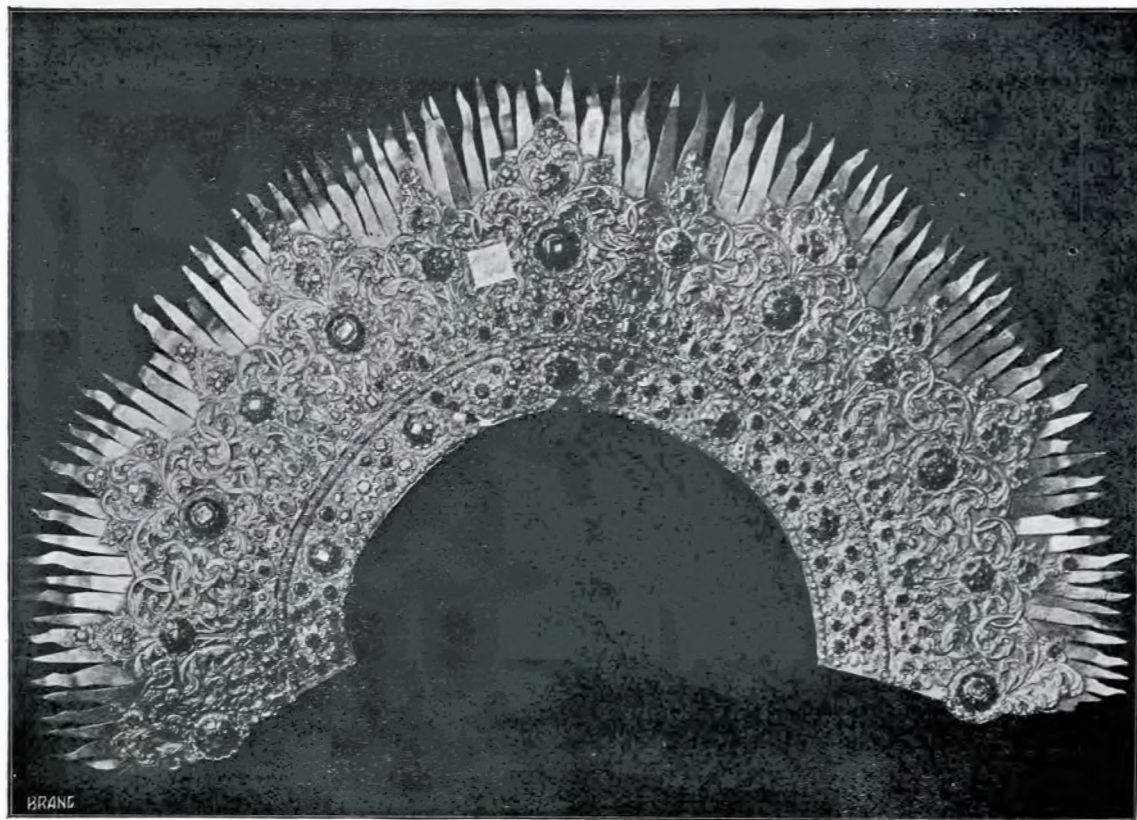
bizantinistul rus Kondakof, care, în monografia sa asupra imaginii lui Crist spune că *icoanele* rusești cu această imagine sunt datorite influenței venite din Italia, nu pe drumul comercial maritim, ci prin țările dunărene ¹⁸).

Și dacă cercetăm ornamentația vechilor noastre cărți bisericești, vedem că ornamentația din sec. XV și XVI o găsim ceva mai târziu în părțile rusești, imediat vecine nouă ¹⁹). Deci cazul cu imaginea lui Crist se repetă și în alte direcții.

Dar toate exemplele pomenite până acum se referă la o epocă mai îndepărtată, așa că s'ar

iar religionea ortodoxă era tolerată în Stat, decorațiunea interioară și obiectele mărunte de cult, cari circulau pe cale comercială, au continuat să trăiască. Ba chiar sufletul creștinilor jicnit prin interzicerea monumentalității a găsit o compensare în bogăția excesivă a interiorurilor ²⁰).

Biserici pe jumătate băgate în pământ, sărăcăcioase și fără nici o însemnătate artistică în afară, desfășoară în interior o bogăție de sculptură la catapetezme, scaune arhieriești, iconostase, amvoane, cum nu găsim la noi. La ei ca și la noi însă stilul este același. Așa, este multă ase-

Aureolă de icoană (de proveniență necunoscută) dela Muzeul de antichități din București.

putea obiecta că pentru vremurile mai noi, când Sașii din Ardeal s'au întărit, iar stăpânirile balcanice au fost înlocuite cu dominațiunea unui popor asiatic, stilul și direcția influențelor s'au schimbat.

Cu tot caracterul asiatic al dominatorilor însă, de pe urma interzicerii creștinilor de a înălța crucea mai sus ca semiluna, numai arhitectura monumentală a perdut.

Din cauză că stăpânitorii erau de altă religie și aduceau cu ei așa de puțină tradiție artistică, încât ei au fost stăpâniți de arta creștină,

mănare de stil și mai cu seamă de formă între ușa împărătească a tâmplei dela biserica Filipeștii-de-Pădure ²) și ușa unei biserici din Arbănași ²²). În afară de acest exemplu tipic avem mobilierul interior al bisericilor: Rila ²³) (părțile mai noi), Sf. Maria din Filipopoli ²⁴), Sf. Maria din Stanimaca ²⁵), Sfeți Nedelea din Filipopoli ²⁶), toate în stil renaissance, cărora le găsim echivalentul la noi în mobilierul din epoca lui Brâncoveanu și imediat următoare lui. Dar dacă Sașii nu au avut împrejurările favorabile de dominațiune în mare, de grandiositate,

în aspirațiuni și afaceri, ale altor așezări comerciale, ca să poată și ei da o formă personală de cultură, cum a dat spre exemplu Veneția, în schimb, ca oameni metodici și minuțioși, au ajuns cu vremea să stăpânească așa de bine meșteșugul *altora*, încât isbutesc să acapareze piața meseriilor noastre și în special a argintăriei. Zic meșteșugul *altora*, căci vedem o strânsă legătură între ornamentația pictată și sculptată dela biserica Stavropoleos, sculpturile în piatră dela biserica Sf. Ioan cel Nou ²⁷⁾ și ornamentația ciseletă pe evangheliile, icoanele și crucile din această epocă ²⁸⁾, toate în stil „renaissance“, care,

seamă cu a sasului George Mai, încât la început, când nu știam numele argintarului italian, le atribuiam meșterului sas mai sus pomenit. Apoi încă o probă care denotă în acelaș timp și priceperea lui Brâncoveanu este că până la el numele argintarilor sași erau pomenite cu dojană pentru lucrul rău executat ³¹⁾, pe când numele argintarului, care imită perfect lucrul de Italia, George Mai, este pomenit cu laudă.

Și nu eră numai el care lucră pentru Voevodul român. Pe argintăria rămasă dela Brâncoveanu observăm și inițialele altor meșteri ³²⁾, însă lucrul lor este vădit inferior, iar unul din

Legătură de evanghelie lucrată de argintarul sas George Mai (1707), azi la Muzeul de anticități din București.

cum se știe, nu aparține Sașilor și pe care stil îl găsim la mobilierul și obiectele mărunte ale bisericilor bulgare și sârbești ²⁹⁾ din sec. XVII și XVIII.

Iar o probă convingătoare că idealul argintarilor sași eră imitația cât mai servilă a orfveriei care ne venia din Italia sau din părțile ce cad în sfera ei de influență, este faptul că ornamentația unei aureole (pag. 30) și a unei mâini de aur și argint aurit, lucrate de italianul Gerolamo Campagnani ³⁰⁾, seamănă așa de mult cu argintăria meșterilor dela Brașov și mai cu

ei îl dedea așa de rău de „sminteală“ pe Brâncoveanu, în cât eră nevoe să se apuce George Mai să le lucreze de iznoavă ³³⁾.

El lucră foarte bine și pe placul ³⁴⁾ lui Brâncoveanu; numai cu „zăbava“ îl cam necăja pe grăbitul Voevod, cu toate că îi spunea bietul maestru că „lucrul bun tot cu zăbavă se face“ ³⁵⁾. Deci atențiunea aceasta neobișnuită nu se datoră decât faptului că lucră *ireproșabil, pe placul* lui Brâncoveanu, care eră și gustul epocii, după cum se vede din celelalte manifestări artistice, pictură decorativă, sculptură etc.

Apoi George Mai a fost singurul în stare să ciseleze corect, cu mișcări naturale și anatomie exactă, diferite scene religioase (pag. 32).

Dacă aruncăm o privire retrospectivă asupra argintăriei noastre ³⁶⁾, observăm că din epoca lui Neagoe Voevod, deabia în timpul lui Brâncoveanu, prin lucrul lui George Mai, argintăria revendică serioase calități artistice, pe când în vremea scursă între aceste epoci nu avem decât grosolane imitațiuni ale decadentei argintăriei bizantine, care a trăit multă vreme prin meșterii greci din Peninsula Balcanică. Meșterul George Mai trebuie să aibă multe obiecte în țară, căci numai într-o scrisoare a lui Brâncoveanu se vorbește de o evanghelie, o cădelniță, o tipsie de anafură și mai multe candelă ³⁷⁾, iar în alte scrisori, multe la număr, se vorbește de mai multe „ar-

ginturi” ³⁸⁾. Și mai lucră și la alții aici în țară. O iconiță a Maicei Domnului cu pruncul în brațe admirabil ciseleți, încadrată cu o friză de ornamentație vegetală, caracteristică epocii, dăruită de un „Matei Popescu și fiul său Constantin” Mănăstirii Dintr'un lemn, poartă inițialele lui George Mai (pag. 32).

Cea mai bună lucrare a lui însă este evanghelia legată în anul 1707, după comanda lui Brâncoveanu, pentru mănăstirea Sf. Gheorghe Nou și pe care se observă foarte bine inițialele G. M. (pag. 31). O cercetare amănunțită a argintăriei noastre ar da poate la iveală și alte obiecte rămase dela el ³⁹⁾, cari, împreună cu știrile ce avem asupra lui din diferite documente, ar putea permite o mică monografie a unuia din cei mai mari argintari orientali ai acelei vremi.

SP. CEGĂNEANU

Iconiță a Maicei Domnului lucrată de argintarul sas George Mai, la Muzeul de antichități din București.

* ¹⁾ I. Bogdan, Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul, vol. I.

Acelaș, Documente moldevenești din sec. XV și XVI în Archivul Brașovului. (Cf. mai cu seamă No. X și XI.

²⁾ N. Iorga, Brașovul și Români: scrisori și lămuriri. A se vedea mai cu seamă lămuririle din cap. VII, IX, XI, XII.

³⁾ De altfel nici în alte meserii nu puteau concura cu obiectele similare venite de aiurea. Pentru postav,

a se vedea: N. Iorga, Brașovul și Români, p. 55.

⁴⁾ Hasdeu, Columna lui Traian, 1874, p. 129.

Din acest document reiese că în afară de meșteri țigani, la curtea lui Neagoe Vodă se aflau meșteri cari puteau lucra mult mai bine.

⁵⁾ Aflătoare astăzi în colecția Muzeului de antichități. Asupra lor vezi: Sp. Cegăneanu, Obiecte bisericești, studiate și descrise, No. II, IV, V, VI, VII, VIII,

⁶⁾ În Bosnia sunt veniți încă din sec. XIV.

Pentru Serbia documentele îi pomenesc din vremea

lui Ștefan Uroș până în sec. XV, iar în Bulgaria în satul Kiprovaț, unde se crede că au venit dela noi. Ei dispar în restul populației încă dela jumătatea secolului XVII, lăsând amintirea lor de ferari și argintari în numirea a două sate vecine. Meseria s'a continuat însă, căci mănăstirea Tismana are un chivot făcut la 1671 de „meșterii zlatari Iacov i Marco ot Chiprovac“, care par mai curând italieni. A. Ștefulescu, Monast. Tismana, p. 108. Aceeaș meserie o aveau cei din Serbia (lireček, Istoriata na Bălgarite, p. 507–508). Stilul architectural și decorativ din acea epocă însă nu ne arată nimic german, ceea ce ne probează că acei Sași erau simpli meseriași.

⁷⁾ Buletinul Societății arheologice bulgare, an. I, p. 95. Hrel a murit în anul 1345. (lireček, Istoriata na Bălgarite, p. 389.

⁸⁾ Acelaș Buletin, planșa No. 4.

⁹⁾ Sp. Cegăneanu, Obiecte bisericești etc. No. XXXI.

¹⁰⁾ P. Antonescu, Monastirea Cozia.

¹¹⁾ Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, an. III, p. 45.

¹²⁾ Tocilescu, Biserica episcopală a Mănăstirii Curtea de Argeș.

¹³⁾ Étude sur l'Architecture Lombarde et sur les origines de l'Architecture Romano-Byzantine par T. de Dartein.

¹⁴⁾ Pacea care a domnit în părțile bulgărești în vremea lui Assan II repede a ridicat negoțul Ragusanilor, cari, puțin, câte puțin au luat în mâinile lor întreg negoțul interior al Peninsulei Balcanice. Asan le-a dat mari privilegii, în baza cărora ei puteau fără împiedecare să circule, să vândă și să cumpere ca „cei mai adevărați și iubitori oaspeți ai domniei mele“. Și încă multă vreme Ragusani ș'au amintit de „adevărata amicie a mult proslăvitului“ țar Ioan Asan: lireček, Istoriata na Bălgarite, p. 336.

¹⁵⁾ lireček, Istoriata na Bălgarite, p. 336–337.

¹⁶⁾ Sofia: Muzeul de antichități, sala pinacotecei.

¹⁷⁾ Sala No. 3 a secțiunii eclesiastice, a Muzeului nostru de antichități, vitrina mică.

¹⁸⁾ Cartea aceasta nu am avut-o încă. Informația mi-a dat-o d-l Rostowzev, profesor la Universitatea din Petersburg, cu ocazia vizitării Muzeului nostru de antichități.

¹⁹⁾ Stasof, L'ornement slave et oriental.

²⁰⁾ P. Koicev, Sculptura în lemn în Bulgaria, p. 81, în Buletinul Societății arh. bulgare, an. I.

²¹⁾ Din publicațiile Soc. „Arta Românească: No. 1: Biserica din Filipeștii-de-Pădure, p. 31.

²²⁾ Buletinul Societății arheologice bulgare, anul I, pag. 98.

²³⁾ Acelaș, planșele VI, VII și p. 89.

²⁴⁾ Acelaș, pagina 90, planșa XI, XII, pagina 81 planșa X.

²⁵⁾ Acelaș, planșa XIV.

²⁶⁾ Acelaș, p. 94.

²⁷⁾ Dăruită cu ocazia construirii Casei de Depuneri. Sculptura în piatră se află la Muzeul nostru de antichități.

²⁸⁾ Vezi colecția Muzeului de antichități, secția eclesiastică.

²⁹⁾ Între altele, Muzeul din Belgrad posedă o paftă de argint al cărei centru are ornamentație identică cu evanghelia dăruită de Brâncoveanu mănăstirii Hurezi în anul 1698.

³⁰⁾ Muzeul de antichități, vitrină mică specială.

³¹⁾ Documentul dela Neagoe pomenit mai sus, în nota 4.

³²⁾ Pe obiectele din Muzeul nostru de antichități sunt încă alte patru feluri de inițiale.

³³⁾ N. Iorga, Brașovul și Români, p. 35.

³⁴⁾ N. Iorga, Brașovul și Români, p. 101.

³⁵⁾ Acelaș, p. 102–103.

³⁶⁾ Colecția Muzeului de antichități, deși nu tocmai numeroasă, totuși reprezintă suficient toate epocile.

³⁷⁾ Iorga, Brașovul și Români, p. 102–103.

³⁸⁾ Publicate în N. Iorga, Brașovul și Români, p.p. 69, 87, 98, 101, 102, 103, 104.

³⁹⁾ Chiar la unele argintării aflătoare în Muzeul de antichități recunoaștem factura lui.

RAPORT GENERAL

CU PRIVIRE LA LUCRĂRILE

COMISIUNII MONUMENTELOR ISTORICE

IN

1910

Domnule Ministru,

Potrivit art. 16 din regulamentul legii pentru conservarea și restaurarea monumentelor istorice, avem onoare a vă înainta următorul raport general cu privire la lucrările Comisiunii noastre în 1910.

În deosebire de anul precedent, Administrația Casei Bisericii a putut obține în anul trecut credite mai însemnate pentru lucrările de restaurare și conservare ce urmă a se face sub îngrijirea Comisiunii Monumentelor Istorice. Astfel s'au putut continua lucrările de restaurare de la biserica Stavropoleos din Capitală, de la m-rea Hurezi, de la Biserica Albă din Baia și de la m-rea Căldărușani. Numai pentru biserica Golia din Iași nu s'a putut obține nou credit. De asemenea s'au început lucrări noi de restaurare la biserica Bucur din Capitală și — din fonduri proprii — la biserica Sf. Gheorghe din Botoșani, la biserica de la Vădeni (Gorj) și la biserica Sf. Voievozi din Târgoviște.

Lucrările de conservare și reparație efectuate în anul trecut au fost mai multe de cât ori când. Și anume : s'au întreprins atari lucrări — mai mari sau mai mici — la mănăstirile Govora, Bistrița (Moldova), Slatina, Neamțu, Secu, Dintr'un lemn și Topolnița. Apoi la bisericile : Barnovski și Sf. Sava din Iași, Sărăcinești și Mamu din Vâlcea, Cașin din Bacău, Văcărești, Curtea-Vechă, Mihai-Vodă și Antim din București, Crasna din Gorj, Biserica Domnească și Stelea din Târgo-

viște și, în sfârșit, la bisericile catedrale episcopale din Roman și Huși.

Pe lângă acestea : s'au pus la cale săpături arheologice la Cetatea Neamțului și consolidarea Ruinei Sân-Nicoară din Curtea-de-Argeș ; s'au continuat lucrările pentru revizuirea Inventarului general al monumentelor și pentru întocmirea unei Călăuze a acestor monumente, cercetându-se întreaga Oltenie ; s'au îmbogățit considerabil arhivul și colecțiile istorico-artistice ale Comisiunii, întocmindu-se, pentru păstrarea, orânduirea și expunerea lor, un întreg despărțământ în Serviciul de pe lângă Administrația Casei Bisericii al Comisiunii Monumentelor Istorice, — serviciu care, prin regulamentul de aplicare al noii legi de organizare a Ministerului (Casa Bisericii) din 1910, cuprinde acum trei despărțăminte : Secretariatul (biroul Comisiunii și publicațiile), Muzeul (arhivul și colecțiile istorico-artistice) și Biroul tehnic al monumentelor (pentru executarea lucrărilor).

În ceea ce privește lucrările viitoare, Comisiunea s'a ocupat cu următoarele cestiuni : consolidarea Bisericii Domnești din Curtea-de-Argeș, reluarea lucrărilor de la biserica catedrală a fostei Mitropolii din Târgoviște, care a fost cedată Ministerului de către serviciul special de restaurări de sub direcția d-lui A. Lecomte, amenajarea fostei m-ri Comana în locuințe pentru autoritățile comunale, restaurarea bisericii Logofătului

Tăutul de la Bălinești, conservarea palatului lui Duca-Vodă de la Cetățuia (Iași) și, în sfârșit, după cum se va vedea mai jos, alte lucrări mai mărunte de conservare și reparare.

* * *

Iată acum, Domnule Ministru, după rapoartele primite de la d-nii arhitecți diriginți ai lucrărilor, în amănunt, cele ce s'au executat la fiecare monument în parte.

La biserica Stavropoleos. — S'au terminat clădirile noi din preajma bisericii: clopotnița, locuința intendentului și încăperile muzeului, întocmindu-se în interior o mică curte mărginită de trei părți de un frumos și artistic portic pe coloane și arcade. Cu restaurarea picturii din interiorul bisericii și cu micile lucrări ce mai rămân de făcut la noile clădiri, anul acesta, credem, restaurarea bisericii Stavropoleos, începută în 1904, va fi un fapt împlinit.

La m-reă Hurezi. — S'au terminat de restaurat chiliile de pe latura de nord împreună cu foișorul din acea parte, s'a acoperit din nou stăreția și foișoarele ei, s'a dărâmat foișorul zis al lui Hrisante de lângă Paraclis, făcându-se o scară nouă la dreapta trapezei, unde s'a constatat că a fost mai înainte, s'a restaurat fațada trapezei, întocmindu-i-se o ușe și două ferestre în stilul celorlalte, în sfârșit, s'a reparat provizoriu acoperișul bisericii. Relațiuni amănunțite despre felul cum s'au executat aceste lucrări se dau în raportul special ce se va publica.

La Biserica Albă din Baia. — S'a studiat cestiunea picturii icoanelor dela tâmplă, încredințându-se această importantă lucrare d-lui pictor Verona, care s'a obligat să o termine în curs de un an. Astfel, după așezarea mobilierului și după zidirea împrejmuirii, a clopotniței și a unei case pentru paznicul bisericii, lucrări cari se vor executa în campania viitoare, restaurarea Bisericii Albe a lui Ștefan-cel-Mare din Baia va fi și ea terminată.

La m-reă Căldăroșani. — S'a terminat biserica în afară și în lăuntru, restaurându-se complet bogata și frumoasa sa pictură. De prezent se lucrează la executarea mobilierului. S'a renovat pe deantregul clădirile arhondăriei, din dreapta și din stânga clopotniței, complet isprăvită în anul trecut. De asemenea s'a pus în lucrare renovarea clădirei cu chilii din stânga cadrilaterului mănăstirii, refăcându-se din zid, pe coloane cu arcade, galeriile, dându-se o nouă dispoziție chiliilor și acoperindu-se totul, solid și frumos, cu olane.

Cu terminarea acestor lucrări și cu renovarea similară a clădirei cu chilii din dreapta precum și a trapezei dindărătul bisericii, renovarea Căldăroșanilor va lua sfârșit.

La biserica Golia din Iași, cum am spus la început, din lipsă de fonduri, nu s'a lucrat anul acesta nimic. În schimb însă Comisiunea a avut posibilitatea să recomande și să aprobe patru lucrări noi de restaurare: la biserica Bucur din București, cu ajutorul Casei Bisericii și a Primăriei Capitalei; la biserica Sf. Gheorghe din Botoșani, cu fondul epitropiei respective; la biserica din Vădeni-Gorj, cu mijloacele pioasei și venerabilei proprietare a locului d-na Maria D. Pleniceanu; la biserica Sf. Voivozi din Târgoviște, de asemenea cu fondul epitropiei respective. Câteși patru aceste lucrări s'au executat sub direcția d-lui Arhitect-șef al Comisiunii N. Ghika-Budești. Și iată, după raportul d-sale, ce anume s'a lucrat la fiecare în parte:

La biserica Bucur. — Lucrarea a fost dirijată de d. Gr. Cercez, membru al Comisiunii. S'au subzidit temeliile, s'a reparat și țesut zidăria crăpată și stricăță, s'a restaurat pridvorul de șarpantă, care eră ascuns într'o paianță adăugată în urmă, s'a refăcut acoperișul bisericii, s'a restaurat turla, care se lăsase cu totul, s'a refăcut bolta interioară a bisericii, în sfârșit s'a reparat tencuelile din afară și din lăuntru, s'a închis apoi șantierul, urmând ca lucrarea să se termine în campania anului curent.

La biserica Sf. Gheorghe din Botoșani. — S'a început cu restaurarea fațadelor exterioare, după ce s'au dat jos tencuelile și după ce s'a dărâmat clopotnița alăturată la intrarea bisericii, o construcție târzie dela începutul sec. XIX. S'a căutat nivelul primitiv al soclului și s'a găsit îngropat la o adâncime de 1 — 1,20 m. S'a procedat apoi la restaurarea soclului, de jos în sus, înlocuind pietrele stricate sau lipsă și curățind zidăria dezagregată. La colțurile zidurilor s'au așezat pietre cioplite de dimensiuni mai mari, iar la partea superioară a soclului s'a așezat o bordură de piatră cioplită. Dela soclu în sus s'a urmat cu restaurarea fațadelor după indicațiunile găsite, adică: parte în cărămidă presată aparentă — la altar și la sânuri — parte în zidărie de piatră brută, iar la colțurile zidurilor și contraforților în piatră cioplită de dimensiuni mai mari. Astfel s'au restaurat fațadele până la o înălțime de 3 — 4 metri deasupra soclului.

La dărâmarea clopotniței și la curățirea zidă-

riilor, s'a găsit pietrele care formau chenarele ferestrelor vechi dela sânnuri și altar. Pe modelul acestora, s'au cioplit chenare noi, cari se vor așeza la locul lor, când se va ajunge cu restaurarea fațadelor la acel nivel. În general, din cauza greutății de aprovizionare a materialelor trebuitoare, în neputință deci de a se lucra la zidărie, s'a pregătit mai toată piatrăria cioplită pentru ferestre, contraforți etc. și s'a procurat materialele necesare pentru lucrările viitoare. Astfel restaurarea va merge neîntrerupt, așa că la sfârșitul campaniei anului curent e toată speranța că ea să fie terminată.

La biserica din Vădeni (Gorj). — S'a restaurat în întregime biserica, afară de ușa dela intrare,

Biserica din Vădeni: după restaurare ¹⁾.

care nu s'a putut executa în acest an. Detalii asupra acestei lucrări s'au dat în articolul pu-

blicat în Buletinul nostru de d. Arh. N. Ghika.

La biserica Sf. Voivozi din Târgoviște. — S'a restaurat biserica în exterior, afară de pictura din fața pridvorului, care s'a păstrat așa cum a fost, s'a refăcut lemnăria la întreaga învelitoare, acoperindu-se cu olane. Totul s'a așezat peste zidăria nouă. Cornișele s'au făcut din nou, atât la turlă și la bază cât și de jur împrejurul bisericii. Crucile și bazele lor s'au refăcut și ele. Tencuelile exterioare s'au corectat și restaurat după indicațiunile găsite sub tencuelile cele vechi. Ferestrele s'au făcut din nou — din lemn destelar la biserică, din cercevele de fer de turlă. Chenarele lor de piatră s'au curățit cu totul. În interior s'au reparat și țesut zidăriile, unde erau crăpate, tencuindu-se din nou acele părți și s'a reparat radical pardoseala bisericii. În sfârșit s'a construit în curte o mică clopotniță.

Trecând acum la lucrurile de conservare și reparare efectuate în 1910, iată ce informațiuni putem culege din aceleași rapoarte ale d-lor arhitecți însărcinați cu executarea lor.

La m-reă Govora. — Diferite reparațiuni la chilii și biserică, restaurându-se fațadele acesteia, curățindu-se stâlpii și chenarele ferestrelor, scoțându-se la iveală decorațiunile al fresco de pe brâu, cornișe, din jurul ferestrelor etc. S'a nivelat curtea, dându-se scurgere apelor. S'a continuat și terminat zidul de susținere al terasei dela nordul bisericii.

La m-reă Bistrița (Moldova). — În scop de conservare s'a refăcut acoperișul bisericii, fără a se modifica forma, deși aceasta nu e cea a vechiului acoperiș, fiind fost făcută pe la 1877.

La m-rile Slatina, Neamțu și Secu. — S'au făcut lucrări mai mult de economie internă, cari, nea-

¹⁾ Vederi înainte de restaurare, s'au dat în fascicolul precedent al Buletinului la articolul domnului Arhitect N. Ghika-Budești: Biserica din Vădeni.

tingând părțile caracteristice ale acestor vechi monumente, s'au executat în regie de către stărețiile respective.

La m-reă Dintr'un lemn. — Diferite reparațiuni la biserică, stareție și chilii, s'a restaurat apoi soclul dela bolniță și, în sfârșit, s'a nivelat curtea, dându-se scurgere apelor.

La biserica schitului Topolnița. — S'a reparat locurile stricate ale zidăriei la întreg corpul bisericii și s'a refăcut complet învelitoarea, legându-se turla cu două cingători de fier.

La bisericile Barnovski și Sf. Sava din Iași: la cea dintâi s'a reînvelit biserica și turla, cu sghiaburi și burlane noi, s'a reparat crucile; la cea din urmă s'a refăcut de asemenea învelitoarea, cu sghiaburi și burlane noi, și s'a executat lucrări mai mici în interior.

La biserica din Sărăcinești. — S'a învelit biserica din nou, s'a dărâmat zidăria dintre coloarele pridvorului, iar la chilii s'a dărâmat întreagă acea parte a clădirei construită în paianță, refăcându-se în zidărie. S'a executat apoi lemnia pridvorului, în parter și etaj, și s'a învelit din nou cu țiglă solzită.

La biserica fostei mănăstiri Mamu. — S'a făcut din zid turla pantocratorului, care eră de lemn, s'au construit învelitori noi la clopotniță și la turlă, tencuindu-se fețele lor exterioare. În campania viitoare rămâne să se execute învelitoare la corpul bisericii și să se repare tencuelile.

La Văcărești (biserică, paraclis și clopotniță), la Curtea Veche, la Mihai-Vodă și la Antim din București s'a făcut, în interesul conservării, lucrări de reparație a acoperișelor și lucrări mărunte de zidărie. Mai însemnate din ele a fost lucrarea dela Văcărești, pentru care Comisiunea a primit ajutor și dela Direcțiunea Generală a Inchisorilor.

La biserica fostului schit Crasna din Gorj, s'a refăcut acoperământul.

La Biserica Domnească din Târgoviște. — S'a făcut o nouă împrejmuire, despărțind biserica și ruinele palatului domnesc de curtea spitalului și de restul locului ce aparține Prefecturii. Chenarul ușei de piatră ce rămăsese a se pune la biserică s'a așezat și acum se lucrează la sculptarea lui. Asemenea e în execuție ușa de stejar ce urmează a se pune la intrarea bisericii.

La biserica Stelea tot din Târgoviște. — Și aci s'a făcut o nouă împrejmuire, completându-se unde lipsia și reparându-se partea cea veche.

La biserica catedrală a Episcopiei Romanului. —

S'a reparat învelișul turlei și al corpului bisericii, rămânând ca lucrările mici de zidărie să se execute în campania anului curent.

În sfârșit, o ultimă lucrare a fost la biserica catedrală a Episcopiei Hușilor, unde s'a restaurat biserica după planurile d-lui Arh. Traianescu. Căci Comisiunea, declasând această biserică din Inventarul general al monumentelor, de oarece a fost cu totul refăcută în cursul vremilor, ne mai prezentând absolut nimic caracteristic din vechia construcție, a lăsat ca lucrarea cerută de restaurare, propriu zis de renovare, să se facă în afară de serviciul ei.

* * *

Acestea sunt lucrările de conservare și reparație de monumente istorice executate în 1910.

Biserica din Vădeni, spre altar.

— După restaurare —

Pe lângă ele, am arătat cum că Comisiunea a mai avut și alte preocupări. Astfel :

1) A pus la cale începerea de săpături arheologice la Cetatea Neamțului și a luat măsuri pentru consolidarea Ruinei Sân-Nicoară dela Curtea-de-Argeș. Ambele aceste lucrări au fost solicitate și încredințate d-lui Arh. N. Gabrielescu.

D-sa în raportul ce a înaintat ne arată că la Cetatea Neamțului lucrările pregătitoare și formalitățile necesare ce trebuiau a se îndeplini au

luat o parte din timpul campaniei 1910: S'a curățit împrejurul cetății pe o zonă de 30 m. lățime de arborii ce o înconjurau, s'a făcut drumul pentru suire la cetate cu carul și s'a început săpăturile în interior. — Lucrarea se află astfel bine organizată și cu începerea campaniei viitoare se va putea continua cu spor și fără întrerupere.

Cum însă, după lege, săpăturile arheologice trebuiesc făcute sub controlul Direcțiunii Muzeului Național, această Direcție, în urma înștiințării ce i s'a făcut, a avizat că va avea un delegat permanent la fața locului pentru a asista la săpături.

Lucrarea pentru consolidarea Ruinei Sân-Nicoară din Curtea-de-Argeș a fost amânată pentru campania anului curent.

2) S'a continuat lucrarea pentru revizuirea inventarului general al monumentelor și pentru întocmirea unei călăuze a lor. Această lucrare, pe care o face d-l Virg. Drăghiceanu, custodele colecțiunilor noastre, s'a extins asupra Olteniei întregi, ale cărei monumente au fost studiate și cercetate la fața locului, deci nu numai pe baza izvoarelor și publicațiunilor.

S'a adunat astfel un foarte bogat și prețios material, care, prezentat în cinci voluminoase rapoarte, va servi ca bază la alcătuirea lucrărilor menționate, păstrându-se în arhivul Comisiunii, unde, cu timpul, fiecare monument își va avea dosarul său, cuprinzând întregul material documentar istoric, artistic și arhitectonic privitor la el.

Lucrarea se va continua până se va studia și cercetă în acest mod toate monumentele țării. Atunci se va putea publica o nouă ediție complet revizuită a Inventarului precum și Călăuza monumentelor. Până atunci însă, Comisiunea, în ceea ce privește clasările și declasările monumentelor, nu s'a ocupat decât de cazurile particulare ce i s'au prezentat. Ca și anii trecuți, ea a clasat în 1910 următoarele vechi monumente: palatul dela Potlogi și bisericile din Strâmba, Golești (lângă Câmpulung) și Topolnița. A declasat apoi biserica din Cotmeana (Argeș), Bărboi din Iași și clopotnița bisericii Sf. Gheorghe din Hârlău, care s'a și dărâmat.

Colecțiile de fotografii, desemnuri, planuri, acuarele, copii de picturi, muluri de sculpturi, etc. ale Comisiunii au sporit într-adevăr, cum am zis, pentru buna lor păstrare și orânduire s'a văzut necesitatea angajării unui funcționar special ca custode al colecțiilor și amenajarea unui despăr-

țământ în serviciul Comisiunii, pentru alcătuirea unei expoziții permanente a acestor colecțiuni. Onor. Adm. a Casei Bisericii ne-a pus la dispoziție în acest scop un salon în parter și șase camere în etagiul de sus al noului său palat. Tot aci s'au adunat, s'au așezat și expus vederii publicului bogata colecție de icoane și obiecte bisericești, cari, scoase fiind din uz, au fost strânse și depuse la Comisiune. Această colecție de icoane — după mărturiile tuturor cunoscătorilor străini și români — e una din cele mai bogate și prețioase în felul său.

Ea a fost, cum am zis, orânduită și expusă. După inventarul ei, d. Virg. Drăghiceanu lucrează acum la un catalog, care se va tipări în curând. Acest catalog va arăta întregile colecții istorico-artistice ale Comisiunii, cari cuprind, în sume generale: fotografii, — desenhuri, — planuri, — acuarele, — picturi, — copii de picturi bisericești, — muluri după sculpturi, — icoane, — obiecte bisericești și — varia.

Nu uităm a menționa aci bogatele contribuții ce au adus colecțiilor noastre cei doi bursieri ai Casei Bisericii pentru studiul picturii bizantine în Italia — dd. D. Noroccea și Al. Mihăilescu, cari au trimis numeroase și frumoase studii și copii de mozaicuri de la Ravenna și Veneția precum și o reconstituire în mozaic veritabilă a unui mare tablou reprezentând pe Melchisedec. Lucrarea aceasta a bursierilor noștri se va continua în anul curent în Sicilia și apoi la Sfântul Munte.

* * *

Venim acum, Domnule Ministru, la chestiunea lucrărilor viitoare ce au preocupat Comisiunea în 1910. Mai întâi a fost chestiunea consolidării Bisericii Domnești din Curtea-de-Argeș, cel mai vechiu monument al țării. Colegul nostru, d. arh. Gr. Cerkez a avut bunăvoința să studieze d-sa această chestiune și, după temeinice cercetări și lucrări, ne-a prezentat, împreună cu d. N. Ghika, arhitectul Comisiunii, un raport în care opină numai pentru lucrări de consolidare în valoare de 60,000 lei, pentru care a și înaintat un deviz. Comisiunea, având în vedere seriozitatea lucrării și necesitatea unei grabnice interveniri pentru asigurarea monumentului, a recomandat executarea lucrărilor în campania anului trecut. Ministerul le-a amânat însă din cauză de lipsă de fonduri. Acum însă că mijloacele bănești s'au găsit, avem onoarea a vă recomanda din nou lucrarea, care nu mai poate suferi amânare, orice

amânare putând fi urmată de o ireparabilă pierdere prin surparea străvechiului monument al trecutului nostru.

A doua cestiune de care s'a ocupat Comisiunea a fost a bisericii catedrale (fostă Mitropolie) din Târgoviște, biserică rezidită sub direcțiunea d-lui arh. A. Lecomte de Noüy.

Lucrarea aceasta a fost cedată Ministerului, iar șantierul ei a fost luat în primire de dd. N. Ghika, arhitectul Comisiunii, și A. Lăpădatu, secretarul Comisiunii. Fiind vorba de continuarea lucrării, pentru care, cu drept cuvânt, se fac stăruitoare cereri din partea orașenilor Târgovișteni, Comisiunea a rămas să vadă mai întâi ce anume fonduri se destină pe seama acestei lucrări, pentru ca în urmă să dispună a se face ce e mai urgent și mai trebuitor.

A treia cestiune a fost amenajarea fostei m-ri Comana din Vlașca în locuințe pentru autoritățile comunale. Propunerea, venită de la Prefectura județului, care se obligase a pune la dispoziția Comisiunii mijloacele bănești trebuitoare, a fost găsită foarte potrivită pentru restaurarea și conservarea acestei vechi mănăstiri. Ea a fost trimisă în studiu Serviciului tehnic al monumentelor, care a întocmit proiectul planurilor de restaurare și amenajare, proiect ce a fost apro-

bat de Comisiune. Pentru executarea lui s'a intervenit la Prefectură, de al cărei răspuns atârână începerea lucrărilor plănuite.

A patra cestiune a fost restaurarea bisericii Logofătului Tăutul din Bălinești (Dorohoi), care, fiind cercetată în vederea unor lucrări de reparație, s'a constatat că are nevoie de o completă restaurare. În acest scop nu s'au mai făcut lucrări de reparație, ci s'a dat cestiunea în studiu Serviciului tehnic al monumentelor, de la care Comisiunea așteaptă un proiect de restaurare. Tot așa stau lucrurile cu cestiunea restaurării sălei gotice din Palatul lui Duca-Vodă de la Cetățuia de lângă Iași.

În sfârșit Comisiunea s'a ocupat cu toate cestiunile de restaurări și conservări solicitate pe la diferite monumente, cestiuni cari au fost trimise spre studiere Serviciului nostru tehnic. Pe baza referatelor și devizelor prezentate în urmă, ele au fost recomandate și aprobate, rămânând a fi executate în limitele fondului disponibil, după chibzuința d-lui arhitect al Comisiunii.

Cu aceste, încheindu-se raportul despre lucrările de care a avut a se ocupa în 1910 Comisiunea Monumentelor Istorice, vă rugăm, Domnule Ministru, să bine-voiți a primi încredințarea înaltei noastre stime.

București, Ianuarie 1911.

PREȘEDINTE, ION KALINDERU

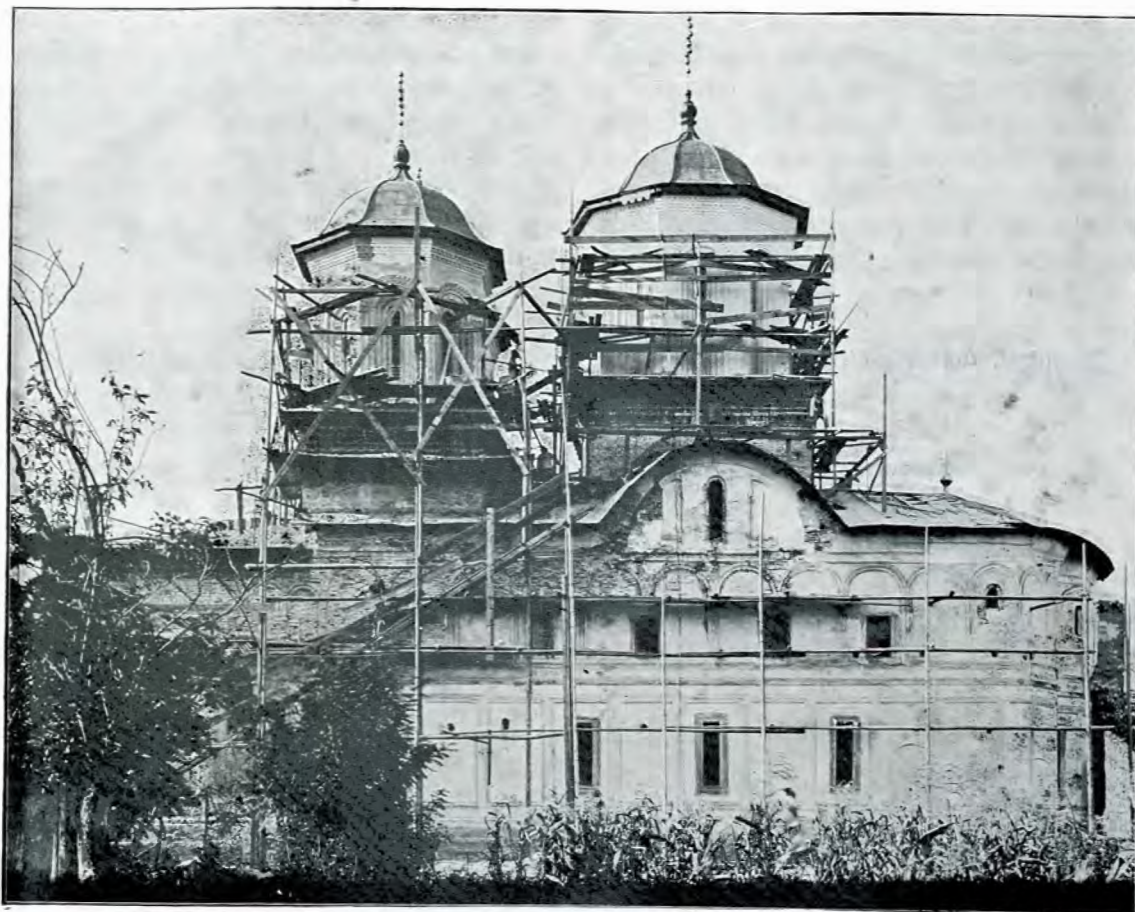
Secretar, ALEX. LĂPĚDATU.

BISERICA DOMNEASCĂ DIN TÂRGOVIȘTE

— MEMORIU DE RESTAURARE —

Prima lucrare proiectată a se face la Biserica Domnească din Târgoviște în anul 1907 a fost

însă că această lucrare nu se putea face fără a atrage cu sine și reparația zidărilor și a cornișelor

Biserica Domnească din Târgoviște.
(Fața dela Sud, în timpul restaurării)

acoperirea din nou a bisericii cu tablă de aramă. Când s'a studiat cestiunea mai de aproape, s'a văzut

pe cari se razimă acoperișul. Aceasta pentru că atunci când se făcuse vechiul acoperiș de tablă albă,

el se așezase pe zidurile bisericii așa ruinate cum erau și cu cornișele lor incomplete, făcându-se numai o umplutură ordinară de zidărie, pentru a stabili un plan destul de regulat spre a putea așeza șarpanta cea nouă.

În unele părți, precum la turla și la bazele turelor mici, cornișele lipsiau cu totul. Modul

mitivă a bisericii este de o foarte frumoasă calitate și perfectă ca execuție. Aceasta ar putea fi dovada că fațadele bisericii erau la început în cărămidă aparentă rostuită. De altfel lucrul se confirmă prin faptul că s'au găsit în partea interioară a pridvorului, pe tencuiala arcadelor, o zugrăveală reprezentând cărămizi cu rosturi albe între ele.

Biserica Domnească din Târgoviște.
(Fațada principală, în timpul restaurării).

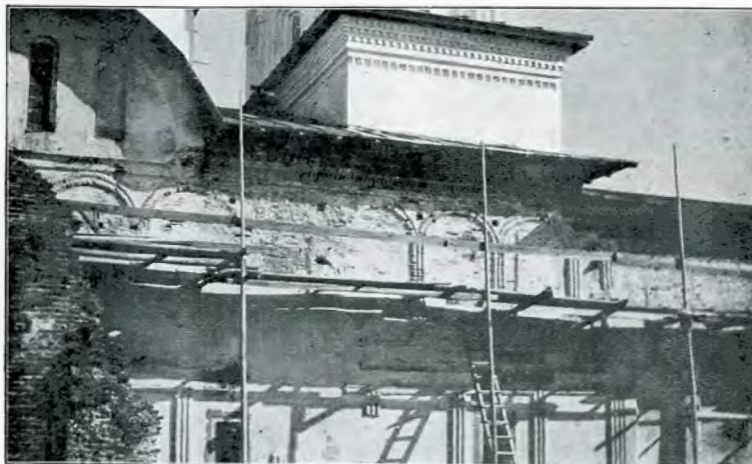
cum erau compuse aceste cornișe s'a găsit în mai multe locuri. Mai bine conservate s'au găsit la baza turei mari. Dar și acele rămășițe găsite erau dintr'o zidărie diferită de cea primitivă și de o calitate foarte inferioară, atât ca material cât și ca lucru, ceea ce probează că ele fuseseră reconstruite la o epocă ulterioară, căci zidăria pri-

Cea dintâi lucrare ce a trebuit să se facă, după ce s'a dat jos învelitorile vechi, a fost de a se restabili și repară zidăriile dela cornișe cu diferitele ei nivele, spre a se putea așeza învelitorile cele noi de aramă.

La turla cornișele s'au făcut cu totul din nou căci lipsiau. La bazele turelor mici eră o um-

plutură informă, tencuită în mod neregulat, fără nici un profil. La pridvor cornișa lipsia de ase-

ordinară, umplută cu bucăți și sfărâmaturi așezate fără regulă. Cornișa corpului bisericii s'a

Biserica Domnească din Târgoviște.
(Detaliu dela cornișe, în timpul restaurării).

menea, dar s'au găsit urmele ei în părțile laterale, acolo unde pridvorul să leagă cu corpul bisericii.

putut restabili ușor, fiindcă urmele ei s'au găsit în mai multe părți. La altar, în partea centrală,

Biserica Domnească din Târgoviște.
(Vederi în detaliu, în timpul restaurării).

Cornișa era și aci îmbrăcată cu o tencuială informă, sub care se găsea zidărie de cărămidă

a trebuit să se ridice zidăria cu 1.40 m., spre a putea așeza acoperișul în mod normal, lăsând

liberă bolta altarului. La frontoanele semi-circulare-laterale s'a găsit de asemenea linia cornișei,

cueli informe, s'au completat și restabilit, în întregime, corectând cercurile arcadelor, cari erau

Biserica Domnească din Târgoviște.
(Fața dela Nord, în timpul restaurării).

care s'a completat, astfel că s'au putut așeza căpriorii și asterela în mod normal.

Ferestrele turlelor, care erau astupate în parte, precum și arcadele cu zimți cari le încadrează, au trebuit a se degaja, făcându-se ferestre noi în fer. La altar s'au mai destupat alte ferestre mici în rândul superior de arcade. La frontoanele circulare-laterale s'au destu-

pat de asemenea cele trei ferestre cari erau în parte, și anume cele marginale, zidite.

Brăul cel mare, arcadele, ciubucăriile, cari erau în mare parte stricate sau ascunse sub ten-

neregulate și trasându-le din nou cu șablon.

Chiar zidurile au trebuit în unele locuri cioplite și îndreptate, în altele încărcate cu tencuială și cu zidărie, spre a obține suprafețe verticale și regulate.

La pridvor a trebuit a se pune legături de fer când s'a reconstituit bolta cilindrică pe nașterele ei, cari erau încă în ființă. Zidăria dela partea superioară a prid-

vorului eră de o calitate inferioară, diferită de aceia a stâlpilor și foarte deteriorată, cu crăpături destul de însemnate. A trebuit a se țese acele crăpături și a se înființa rân-

Biserica Domnească din Târgoviște.
(Detaliu din zidărie, în timpul restaurării).

dul de arcaturi dispărute precum și brâul.

Învelitorile s'au refăcut în întregime, de aramă, pe șarpantă nouă, cu jghiaburi și burlane tot de aramă. Soclul bisericii, care e zidit în întregime cu cărămidă, s'a tencuit din nou, după ce s'a lăsat zidăria să se usuce bine. Trotuarul s'a făcut din nou din lespezi mari de piatră, asigurându-se astfel scurgerea apelor din ploi.

Ferestrele s'au refăcut toate: cele dela turle în fier cu ventilații, cele din corpul bisericii în lemn de ștejar; glafurile interioare fiind stricate, s'au cimentat din nou.

Prețul lucrărilor de zidărie, tencueli, pietrării, dulgherii, tâmplării etc. a fost de lei trei zeci și nouă mii, iar acel al lucrărilor în aramă de lei trei zeci mii.

N. GHIKA-BUDEȘTI

ARHITECT

Biserica Domnească din Cărgoviște.

— Vedere în detaliu, în timpul restaurării —

I

Inscripția sarcofagiului dela
Barboși

În hârtiile răposatului Gr. Tocilescu (acum la Academia Română) se află o scrisoare, fără dată, primită dela Dr. I. Weiss din Viena, ca răspuns la întrebarea ce Tocilescu îi făcuse asupra descifrării inscripției de pe sarcofagiul dela Barboși (publicată în Buletinul Comisiunii Mănuștelor Istorice, a. III, fasc. 2).

Din această scrisoare reproducem rândurile următoare: «Quant à la belle inscription de Galați (recte Barboși), que vous, monsieur le professeur, m'avez envoyée, je l'ai présentée aussitôt à monsieur le prof. Bormann qui est déjà retour.

Il faut lire : ἐπὶ Ἀλφ(ίου ou ἥνου) Μοδέστου ἀσιώχου. Mais il n'est pas possible de donner une certaine explication du commencement de la ligne (K-η).

Cet K-η designe peut être l'abbreviation du nom du mort ou quelque signe d'un lapidaire.

Il faut supposer que le sarcophage n'appartient pas au lieu où l'on a trouvé».

Răposatul Tocilescu, într-o convorbire ce am avut-o asupra acestei inscripții, îmi exprima bănuiala că semnul dela început ar fi creștinesc.

Al. T. Dumitrescu.

II

Cetatea „Biroe“

O călătorie cu vaporul pe Dunărea veche, dela Brăila în sus până la Hârșova, prezintă un interes deosebit pentru oricine vrea să cunoască o parte însemnată din linia de întărituri romane dela Dunărea de jos, care constituia odi-

nioară limesul scitic. Această parte a limesului, până de curând puțin accesibilă, din cauză că Dunărea veche nu este utilizată de navigațiunea internațională, se poate vizita astăzi ușor și cu puțină cheltuială, mulțumită unei întreprinderi particulare, care organizează curse regulate cu vaporul pe tot timpul cât navigațiunea este deschisă.

După aproape o oră de plutire dela Brăila în susul apei, vaporul sosește în fața micului promontoriu al Măcinului, pe care se ridică în vremurile vechi castelul roman Arrubium. Deși numai câteva urme neînsemnate se mai văd astăzi din acest castel, totuși poziția locului ne lasă să bănuim, fără multă greutate, importanța strategică ce a trebuit să aibă acest punct pentru apărarea golfului, pe care îl formă odinioară Dunărea în această parte.

Cu mult mai impunător se prezintă însă capul dela Iglia, în fața căruia ajungem după ce trecem pe lângă satul de pescari Carcaliu. Promontoriul acesta intră adânc în albia fluviului, este cu mult mai înalt decât cel de mai înainte și domină întreagă regiunea dintre munții Măcinului și câmpia imensă a Ialomiței. Din cele două castre romane, cari se ridicau odată pe acest platou și din ruinele vestitului municipiu Troesmis, apărut de ele, se mai recunosc astăzi valurile formidabile și șanțurile late, acoperite și unele și altele cu nenumărate cioburi și fragmente de zidărie, precum și resturi de ale apeductelor, cari aduceau din munții din apropiere apa necesară soldaților din castre și locuitorilor din oraș. Priveliștea ce se desfășoară de aci este din cele mai încântătoare. În fața Dunărea, din care se desprinde nesfârșita baltă, cu nenumăratele ei gârle și cu minunata stâncă Blazova, ce pare un castel feeric uitat acolo din timpuri imemorabile; în spate munții înalți și prăpăstioși ce se înșiră în amfiteatru din Jijila și până în

Turcoaia. Iși poate oricine închipui câtă rezistență putea opune o localitate întărită, așezată în o astfel de poziție.

După ce lăsăm în urmă satul Turcoaia, centrul de exploatare al vestitelor cariere de piatră din dealul Regele Carol și rățacim o bucată bună de timp printre nenumăratele brațe mici ce se întretaie între ele pe aproape întreaga distanță dintre Turcoaia și Picineaga, ajungem în fața acestui din urmă sat, adăpostit sub coasta înaltă și pietroasă a movilei Cazacilor. Cu toate că și pe acest cap s'au găsit oarecare urme de întărituri — probabil turcești — el pare a nu fi fost întărit în vremea Romanilor.

În schimb promontoriul la care ajungem, după ce mai urcăm vre-un ceas în susul apei și după ce trecem prin dreptul satului Ostrov, păstrează urmele neîndoelnice ale unei cetăți antice.

Încă de departe capul acesta, înalt de peste 30 m. deasupra apei și având forma unui trunchiu de con, apare ca punctul dominant al regiunii. El iese maiestros înaintea bătrânului fluviu și-l silește să-și schimbe întru-câtva cursul spre apus, punându-i în cale stânci colțuroase, pe cari valurile de mii de ani se încearcă să le roadă, dar fără rezultat.

După cât știu dealul acesta nu are un nume special, dar grupul de stânci ce ies la poalele lui din Dunăre și lângă care locuitorii din Ostrov obișnuiesc să prindă pește, se cheamă Piatra sau Piatra Frecăței.

Urcând cu mare greutate coasta din spre Dunăre, foarte prețioasă, a dealului, întâmpinăm la fiecare pas frânturi de zidărie și bucăți de moloș, ce s'au desprins din zidurile cetății ce se afla pe culmea lui. Astăzi nu au rămas din acea cetate decât temelile, care au forma unui octogon neregulat, cu perimetru de aproximativ 150 metri. Spre Dunăre cetatea pare a fi avut un turn pătrat, iar în spate era despărțită de uscat printr'un șanț larg, care se recunoaște și astăzi foarte bine.

Atât în interiorul zidurilor cât și la poalele dealului și în șanț s'a găsit și se mai găsesc multe monete romane și bizantine, dintre cari am văzut de ale împăraților Antonini, de ale unor împărați din veacul al III-lea (Gordian, Aurelian, Prob), și de ale lui Dioclețian, Liciniu și fiilor lui Constantin cel Mare.

Așezată la o înălțime atât de mare și încunjurată

de trei părți de apa Dunării, iar în spate de șanțul amintit, cetatea aceasta avea de sigur menirea să apere intrarea văii Aigăr-Ahmet, care pleacă din munții Babadagului, traversează sub diferite numiri partea sud-vestică a județului Tulcea și se varsă în Dunăre ceva mai jos de acest punct.

Dela Igliza cetatea noastră este la o depărtare aproximativă de 32 km., iar dela ruinele romane de lângă Hârșova (Carsum) de vreo 37 km. Trebuie deci să o identificăm cu vechea Biroe sau Bereo, pe care cele două itinerarii antice: Tabula Peutingeriana (s. III) și Itinerarul Antonin (s. IV) o fixează cam la această depărtare dela punctele amintite.

Este adevărat că măsurătoarea celor două itinerarii nu se potrivește întocmai, căci pentru distanța dela Troesmis la Biroe Tabula pune XXI m. p. = 31 km., iar Itinerarul numai XVIII m. p. = $26\frac{3}{4}$ km.; de altă parte distanța dela Carsum la Biroe este arătată în Tabula de XXV m. p. = 37 km., iar în Itinerar de XXVIII m. p. = $41\frac{1}{2}$ km. Dar diferența între ele este în amândouă cazurile aceeași, adică III m. p. = $4\frac{1}{2}$ km., ceea ce ne lasă să presupunem că punctul de unde a început măsurătoarea, pentru fiecare itinerar în parte, a fost diferit.

Afară de aceste două itinerarii, cetatea Biroe mai este amintită și de Notitia Dignitatum Or. din veacul al V-lea. Geografii anteriori veacului al III-lea cum e d. e. Ptolemeu și izvoarele geografice posterioare veacului al V-lea nu o cunosc. Ar urma deci că ea de o parte a fost zidită cu mult în urma înființării limesului scitic, iar de altă parte după veacul al V-lea și-a pierdut importanța strategică și a fost lăsată în părăsire.

Amintirea i-s'a păstrat însă în numele canalului Baroiu, care desprinzându-se, la Hârșova, din albia Dunării, se unește din nou cu fluviul tocmai în fața cetății noastre.

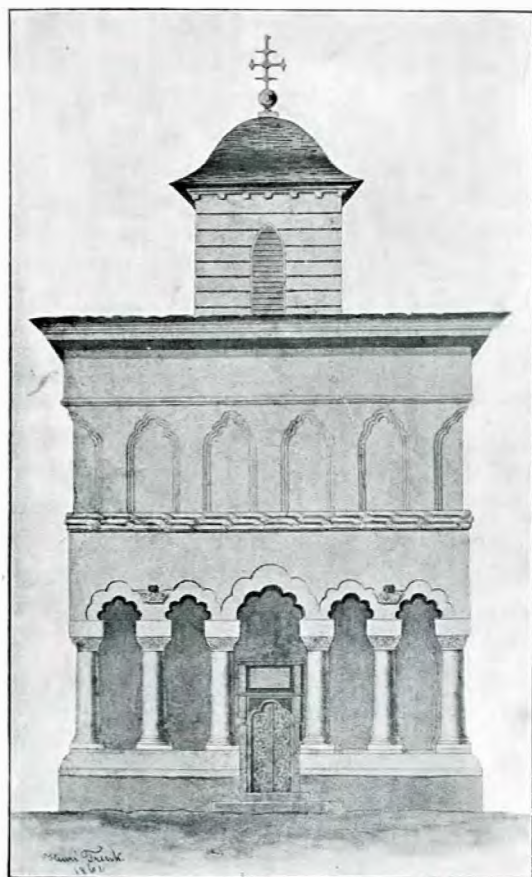
Din istoricul ei nu cunoaștem decât un fapt precis: pe la 320 fiind dărămată de Goți, împăratul Constantin cel Mare a restaurat-o „ob defensionem reipublicae“ (C. I. L. III, 6159). Iar cât privește garnizoana ei, până în veacul al V-lea a fost luată după toate probabilitățile din legiunile ce au staționat la Durostorum (sau Troesmis ?), iar în acest din urmă veac era formată dintr'un detașament de cavalerie: cuneus equitum stablesianorum.

Const. Moisil.

III

Câteva observațiuni asupra bisericii Colțea

Biserica Colțea, în forma ei actuală, datează dela Spătarul Mihai Cantacuzino, primul român poate care a *studiat* arhitectura ¹⁾.

Biserica Colții

— După aquarela lui Trenk, 1865 —

În afară de Colțea, dela el mai avem biserica Fundenii-Doamnei ²⁾, Sinaia, Râmnicul și Titi-reciul ³⁾.

Deși ctitorul lor călătorise în străinătate și învățase arhitectura, rutina era așa de puternică în vremea aceea, în cât nu a putut aduce nici o modificare esențială formelor arhitecturale ale epocii, ci doar mici elemente decorative, ce de altfel sunt în spiritul decorativ al timpului, care este acel al Renașterii.

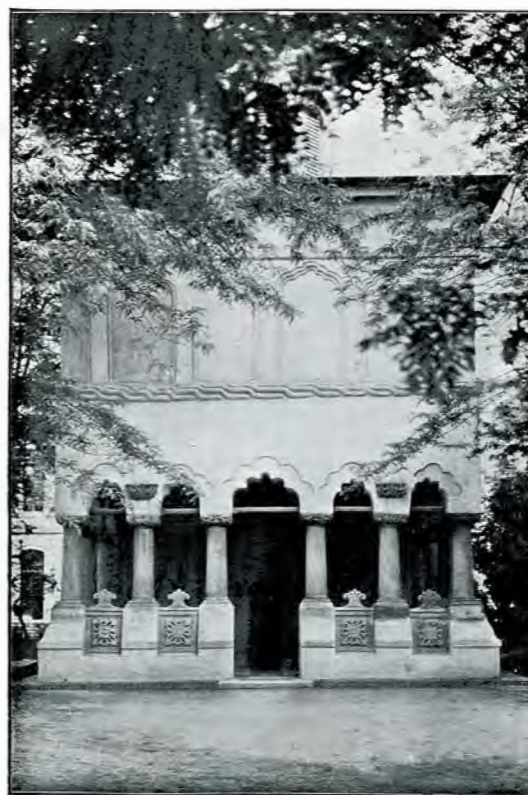
La Colțea însă observăm că pridvorul este sprijinit pe coloane cu capitele *cubice*, cu ornamentații *care variază dela un capitel la altul*, capitele obicinuite în evul mediu și pe cari chiar la noi le regăsim la Cotmeana și Cozia ⁴⁾

ale lui Mircea Vodă. Ele nu numai că nu se întrebuițau în vremea Spătarului Mihai Cantacuzino la celelalte biserici, unde găsim în totdeauna capitele corintiene (Văcărești, Stavropoleos, Hurezi etc.), dar nici măcar la celelalte biserici ale lui Cantacuzino.

Nici chiar la Colțea însăși, unde avem în interior coloane corintiene, când știut fiind că varietatea motivelor era foarte redusă la noi în secolul XVIII, urma să avem coloane la fel cu cele de afară, în orice caz în același stil.

Coloanele acestea au fost aduse dela o construcție veche, ruinată sau dărâmată chiar.

Numai în timpul unei abandonări complete trântite jos în cine știe ce curte, au putut fi scrise nenumăratele inscripții cu nume proprii și date cari, deși acoperite în parte de diferitele straturi de vopsea, în unele din ele pare că se disting date anterioare edificării bisericii. Așa sus cum sunt așezate astăzi coloanele nu sunt prea accesibile celor ce au mania iscăliturilor și

Biserica Colții

— Starea de azi —

nici sentimentul lor de pietate nu le permitea această profanare, de oarece vedem că la alte biserici nu găsim aceste inscripții pe coloane. Dacă

s'ar curăța cu îngrijire poate că s'ar da de lămuriri interesante.

O modificare de amănunt a îndurat biserica Colțea prin adăogarea balustradelor și floronilor sculptați dintre coloane. Și modificarea pare să fie de dată foarte recentă, de oarece nici în desennul lui Trenk (Trenk a făcut desennurile sale pe la 1865) și nici în fotografia reprodusă de Gion în Istoria Bucureștilor (pag. 165) nu se află această ornamentație. Muzeul de antichități posedă câteva fragmente identice care sunt aduse, se spune, dela biserica Caimata.

Vor fi având aceeaș proveniență și cele dela biserica Colțea?

Sp. P.-C.

¹⁾ Pridvorul se crede că datează dela Brâncoveanu, însă nu se poate admite de cât dacă s'au întrebuințat coloanele unei clădiri mai vechi. Vezi desennurile în : P. Antonescu, Monastirea Cozia.

²⁾ V. N. Iorga, Genealogia Cantacuzinilor, p. 342.

³⁾ V. N. Mandrea, Biserica Fundenii-Doamnei.

⁴⁾ Pentru ultimele trei, v. Genealogia Cantacuzinilor, p. 342, 344.

⁵⁾ V. Literatură și Artă Română : Bis. Stavropoleos an. 1904.

IV

O fotografie din 1856 a orașului București

Judecând după înfățișarea de astăzi a orașului București, cu greu ne putem închipui ce aspect a avut în diferitele epoci ale istoriei noastre. Diferitele vederi reproduse de G. Ionescu-Gion în a sa Istoria a Bucureștilor (pag. 77, 81, 87, 90, 91, 165, 597) sunt sau simple fantezii sau desennuri după natură : mici și insuficiente.

Fotografia aci reprodusă ne dă aspectul orașului în anul 1856. În ultimul plan, în mijloc, se zăresc cele două turnuri ale bis. Sf. Spiridon, înconjurate de schelele care serviau la reconstrucția lor. La dreapta se zărește Mitropolia. În al doilea plan, în apropierea Mitropoliei, zărim cele cinci cupole ale bisericii Slătari.

Pe celelalte biserici greu le-am putea identifica, așa de mari schimbări au îndurat dela 1856 încoace. Frumoaselor cupole, joase, bizantine, pline de pitoresc le-a luat locul cupolele de lemn, care se vede că nu jicnesc simțul nostru artistic de vreme ce le tolerăm încă.

Sp. P.-C.

Bucureștii în 1856

Pajura Curții din Brâncoveni
— azi aflată la mănăstire —

CURȚILE DOMNEȘTI BRÂNCOVENEȘTI

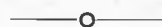

IV. CURȚI ȘI CONACE FĂRĂMATE

1. *Conacele: Obilești, Schiei, Pitești etc.* — 2. *Curțile: Caracal, București.*

— 3. *Curtea și Mănăstirea Brâncovenii.* —

— Situație, Istorie, Descriere, Meșteri și Stil. —

1.

Pe lângă curțile cu strălucitul confort ce le-am văzut, pe lângă Potlogii ce satisfac într'un mod măreț și exigențele unei curți de plăcere ca și pe acelea ale unui conac, Brâncoveanu avea și o sumă de alte clădiri mai modeste, așezate pe numeroasele sale moșii, fie de a lungul căilor mari de comunicație ale țării, fie în pozițiuni de al căror pitoresc nu rămâi surprins, cunoscând simțul pentru frumos al marelui voevod. Ele servesc atât pentru exploatarea proprietăților și găzduirea voevodului în lungile sale călătorii prin țară, cât și pentru desfătarea lui, veșnicul iubitor de frumuseți noi, pe care i le oferea din belșug pământul peste care ocârmuia.

Între un dus și întors din tabără pentru trebile împărăției, în mijlocul necazurilor familiare și grijilor ce i le procură trebile țarei, aci el găsește desfătarea și liniștirea sufletească, fie toamna la dealuri cu prilejul culesului, fie primăvara „spre baltă” unde ochiul nu se mai satură de priveliștea apelor.

Aceste clădiri sunt *conacele*, locuințe mici, prevăzute cel mult cu pivniță și casă de locuit deasupra, și lipsite tot

deauna de paraclisul ce am văzut că există la curțile mari pe cari le-am studiat până acum, în capitolele precedente.

La două poștii spre sud-est de București, în luciul câmpiei nemărginite, prevestitoare a Bărăganului, se afundă valea Mostiștei, urmând unul din cele mai capricioase traseuri, când în dreapta, când în stânga drumului, când coborând spre vale, când traversând în sens opus câmpia, aci strânsă slab între țărături scunde, aci revărsată în heleșteu întinse peste cari plâng sălcii pletoase, aci afundându-se, cu cât înaintezi spre baltă, în văi cu râpe înalte sub cari se aciuiază de asprimea crivățului satele Preasna, Gurbănești, Codrenii, Obilești-Vechi etc.

Frumusețea spectacolului întrece prin sălbăticia sa frumusețea locurilor pe care se află așezată Mogoșoaia și ne face să înțelegem de ce din toate conacele mici, *Obileștii* (la 60 km. de București și 30 km. de Dunăre) erau cei mai preferați de Brâncoveanu, ale cărui moșii, în această parte de loc, se întindeau de sus din Sărulești până în râpa Dunării¹⁾.

Aci la Obilești eră și un conac de

drum²⁾ spre vadurile Dunărei, foarte preferat de Brâncoveanu, care evită drumul ce trecea prin raiaua turcească a Giurgiului.

Și până astăzi ruinele înegrite ale schitului pustiu *Codrenii*, nu departe de Obilești, evoacă amintirile timpului de acum două sute de ani, când umbrele serii zoriau pe călătorii întârziați spre popasul de noapte al schitului primitor:

POHTIMŪ PE TOȚI CREȘTINII, PE CĂLĂTORI
SĂ ȚINTRE ÎN CĂSTĂ CASĂ *zatrà zăqiv* (PENTRU
ÎNDURAREA) LUI DUMNEZEU, SĂ Ș(E) ÎNCHINE
ȘI SĂ MÂNÂNCE BUCATE, ȘI VOI PĂRINȚILOR
POHTIMŪ SĂ PRIMIȚI CU CE A DĂRUIT DUM-
NEZEU... 1785 (= 1677), (ilustrațiile p. 51).

Conacul domnesc, însă, se înalță pe dealul, mare de câteva hectare, ce se ridică ca o insulă în mijlocul bălții Obileștii. Care eră dispoziția încăperilor lui, nu am putut-o cerceta din cauza lipsei de mijloace de trecere a bălții; neexistența paraclisului ne face însă să stabilim că se reducea la un chioșc, o casă ușoară, zidită deasupra pivniței ce se păstrează încă. Urmele capetelor podurilor ce uniau țărmurile cu insula, urmele de canale și cărămizi înflorate arată însă gustul cu care conacul eră așezat.

Acî îl aflăm pe Brâncoveanu „în preumblare vreo zece zile“ în primăvara anului 1696; și „împreună cu toată casa mării sale și cu boerimea“ în Mai 1697, când Brâncoveanu, învoioșat de frumusețea plimbării de primăvară, zicea că: „estimpu numai primblărilor grijă vom aveă, din Obilești în București, deci în „Mogoșoaia, deci în Potlogi, deci în Târgoviște vom petrece vara, și de toamnă „la vii vom merge, unde ni se va părea“³⁾.

În primăvara anului următor, ocupat cu zidirea palatului din Potlogi, nu vizită Obileștii, dar în 1699 știm, după însăși însemnările Domnului⁴⁾, că plecă Luni 8 Mai din București și că ajunsese Marți 9, când, pe lângă socoteala oilor, măriă sa își scotea „o măsea despre stânga“.

Și în 1701, după ce scapă de obo-seala ceremonialului primirii regești ce

o făcî lordului Paget, mijlocitorul păcei dela Carlowitz între cele două împărății, Austria și Turcia,— tot acî „se trezveli“ cu toată boerimea⁵⁾.

În 1702 e ocupat Brâncoveanu cu ridicarea palatului din Mogoșoaia; nu veni nici în 1703, când la 5 Mai fu ridicat din București spre a fi dus la pierzanie la Adrianopole; dar strălucită fu petrecerea la Obilești între 7—11 Iulie, după întoarcerea sa triumfătoare din Turcia, când petrecî cu toată curtea ce-l întâmpină din dealul Olteniței, cu Mitropolitul, boerimea, fii săi și cu toată slujitorimea⁶⁾.

După 1706, din cauza bătrâneții și a amărăciunilor, vine tot mai rar și pentru ultima dată în 1712, după ce făcî nunta fiicei sale Zmaragda⁷⁾.

Importanța strategică a acestui conac unde tăbări și Matei-Vodă în luptele, dela începutul domniei sale, unde șezî Heissler pe vremea lui Brâncoveanu, unde se luptă generalul rus Miloradovici cu Turcii în 26 Mai 1807 și unde și în 1854, în timpul războiului Crimeii, se dete lupte înfricoșate⁸⁾, fu fatală conacului, care nu putî să scape, cum scăpară alte clădiri zidite la locuri mai ferite, cum fură acelea ce le examinăram.

Conacele lui Brâncoveanu se înșirau și pe o altă cale importantă ce unia Țara Românească cu Moldova, pe *calea Buzăului*, a cărei direcție, sub poalele dealurilor viilor, o înseamnă și astăzi nenumăratele și colosalele cruci de piatră, decâte 2 și 3 metri înălțime, ce strejuesc drumul din Ploești până în Buzău,— pe cari tradiția le atribue Doamnei Neaga, dar care nu sunt ridicate decât de oameni pioși, începând din vremea lui Matei Basarab și până în timpurile moderne ale Împăratului Nicolae Pavlovici, (il. p. 52).

Un mic conac se află pe dealul viilor *Scăeni*, la 9 km. spre nord de Ploești, unde nu a mai rămas decât amintirea asupra unor ziduri aflate la n-estul comunei, și pe care-l vizită Brâncoveanu în toamna anului 1706, când, pornind pentru a vedea Mănăstirea Râmnic, vi-

zită toate conacele sale și pe ale boerilor cantacuzinești, aflătoare în cale ⁹⁾.

Mai mare fu conacul ce Brâncoveanu îl proiectase, cu puțină vreme înainte de această călătorie, la *Valea Schieilor*, pe fața dealului Vârful Oltenilor, ce se desfășoară deasupra câmpiei Mizilului. Aci

Intrarea Schitului—conac Codrenii de pe Mostiștea.

șezând vreo 5—6 zile, în 1706, „văzând și pivnița ce făcuse „acolo la vii... lăsa izvod și măsura ca să facă casă” ¹⁰⁾.

Pivnița (15,57m. × 4,50m.) boltită jumătate cilindru (berceau), susținută de arcuri (dublouri) ce se ridică la 6 m., se păstrează și rămâne un model de frumusețe și curățenie cu care lucrau meșterii Brâncoveanului. Casele, făcute după izvodul lui Brâncoveanu, se ridicau deasupra, cu un foișor de piatră din care au rămas câteva coloane, formând un tot, —judecând după frumusețea lucrărei—foarte elegant.

Și în anul 1707, când casele erau ter-

minate, Brâncoveanu poposi aci împreună cu un agă, cu care eră trimis spre Tighina, pentru repararea cetății, până când, prin darurile și rugămintele ce le făcui, i se revocă porunca de a mai merge acolo ¹¹⁾. (Ilustrația pagina 52).

Pe lângă alte conace mai mărunte: *Mătăsaru* (Dâmbovița), *Tătărăanii* (Prahova), unde Brâncoveanu se ospătă cu Seraschierul turcesc după bătaia dela Zărnești, *Drincea* (Mehedinți), *Mușeteștii* (Gorj), *Sărata* (Buzeu) ¹²⁾, nu putem să trecem cu vederea conacul din dealul Piteștilor, așezat la răspântia celor două drumuri mari ce se desfac de aci: Pitești-Râmnic-Sibii și Pitești-Slatina-Brâncoveni-Craiova-Cerneți ¹³⁾.

În Conacul din întinsele vii din Dealul *Piteștilor*, cu ale căror produse se face și negot cu Brașovul ¹⁴⁾, îl vedem pe Brâncoveanu poposind regulat în toate drumurile ce le face în spre cealaltă latură a țării, dinspre Sârbia și Banat, ca și în spre laturea muntoasă a frumoasei Oltenie.

Schitul—conac Codrenii.

Aci îl vedem la cules în toamnele anilor 1693 și 1694; apoi în 1695, vara,

când se întorcea dela tabără din Cerneț, pentru paza bogazurilor „trecătorilor“, unde îi veni și vestea plăcută ce o înseamnă însuși, că fiica Maria, căsătorită cu Constantin Vodă Duca, „au făcut o copilășe“¹⁵⁾.

În 1696 Brâncoveanu începe chiar zidirea unor mari case domnești, unde lo-

Drumul Buzăului, cel vechiu.

cui în toamna anului de bucurie 1697, care aduce știrea izbândeii creștinilor la Zenta — și unde aducând copila rămasă dela Maria¹⁶⁾, se mângâia de nenorocirea ce-l izbise în cursul verii trecute prin moartea fiicei sale de ciumă în orașul Constantinopole.

După încheierea păcii dela Carlowitz, drumurile spre Cerneț conținând, popasurile lui Brâncoveanu sunt tot mai rare în conacul viilor Pitești până în anul 1710, când cronicarul înseamnă că „cu toți ai casei, Măria Sa acolo la cules au fost“¹⁷⁾.

2.

Afară de curțile și conacele pe care

Brâncoveanu le ridică din temelie și pe care le văzurăm până acum, nu vom lăsa necercetate și curțile din Caracal și București, pe care el le moștenește dela părinții săi, — mai înainte de a trece la cea mai bătrână dintre ele — la leagănul familiei: Curtea din satul Brâncovenii.

Curtea din *Caracal*, ridicată, în preajma bisericii Potrușanii, de Mihai-Viteazul și reparată de Brâncoveanu, își va avea locul în partea doua ce va urma acestui studiu: Curțile Domnești de scaun.

Din curtea din *București*, aflată odinioară pe piața halei Bibescu-Vodă, în poalele Mitropoliei, nu a mai rămas de cât amintirea uciderei în dreptul porții curții, în răscoala Seimenilor din 1655, a tatălui lui Brâncoveanu, Papa, fugărit din casa sa —, cum și a găzduirii ambadorului englez Paget, mijlocitorul păcii din Carlowitz, în 24 Aprilie 1701¹⁸⁾.

Care eră dispoziția planului acestei grandioase curți, în care locuî și Bibescu-Vodă ca domn, dela care rămase și numele pieței pe care se află, numai știm nimic; știm însă că poarta se află în dreptul crucei ce amintește uciderea de care pomenirăm, în dreptul căreia și lui Brâncoveanu, în anul nenorocirii, 1714, i se făcù un semn rău. Pe când scoborà dela înmormântarea fiicei sale Doamna

Pivnița și ruinele conacului din Valea Schieilor.

Stanca, din Dealul Mitropoliei, și se înturnă acasă „scoborând... călare cu toată „suita sa... la poartă... lângă crucea zisă

„o găină îi sbură pe braț, ceea ce fû so-
„cotit de rău agur“, ne spune secretarul
său, italianul Del Chiaro, mai ales că
Doamna Stanca muri în spasmurile vi-
ziunei sugrumării lui Brâncoveanu ¹⁹⁾.

3.

La 15 km. la sud de gara Piatra, pe
vechiul drum București-Craiova și nu
departe de *Calea lui Traian* ²⁰⁾, „dom-
nul de rouă“, — pe unul din cele mai
repezi boturi de deal cu care se sfâr-
șește spre răsărit podișul satului Brân-
coveni, — se ridică odinioară la 30 m.
înălțime asupra văii înconjurătoare, în
care se prelungește ca o peninsulă,
Curtea Brâncovenilor. (Il. pp. 55—56).

Cu totul necunoscută cercetătorilor
monumentelor noastre, cari o căutau
prin preajma mănăstirii, am fi trecut-o
înșine cu vederea, dacă nu ne-am fi
adus aminte de mențiunea din veacul
al XVII-lea a lui Bakšić, că Matei Ba-
sarab ar fi adus Oltul sub această
curte printr'un canal, — lucru ce ne fu
confirmat și de tradiția satului, care pă-
strează chiar amintirea despre opunerea
unui moșneag la realizarea îndrăznețu-
lui plan al Domnului: „Măria Ta, nu
băgă șarpele sub casă“.

Grandioasa priveliște, pe care urmele
curții o oferă vizitatorului, trezește la
viață o epocă și o societate cu alte idei
și alte simțiminte decât aceea a lui Brân-
coveanu, — e epoca mai veche a lui Matei
Basarab, dela care Brâncoveanu moște-
nește curtea, care se deosebește funda-
mental de toate clădirile ce le-am stu-
diat până acum.

Încă din vechime două versiuni exis-
tau asupra vechimei și origini familiei
Brâncovenilor, stăpânitorii satului, pe
care se ridică curtea de care ne ocupăm.
Una mai veche, din veacul al XVII-lea,
după care această moșie fusese stăpânită
de „boierii cei bătrâni dela Brâncoveni
„de moșie, de strămoșie încă din descă-
„licătoarea țării“ ²¹⁾. Alta ceva mai nouă,
făurită în veacul al XVIII-lea, de pe-
dantul genealogist al Cantacuzinilor, Ba-

nul Mihai, care scoboră pe Brâncoveni
dintr'un Brancovici, fiul unui ginere al
cneazului sârbesc Lazăr (socrul lui Nea-
goe Vodă), — care, după ce cneazul
Lazăr al Serbiei fusese omorât de Turci ²²⁾,
se stabilise în Muntenia, la mătușa sa
Despina, soția lui Neagoe Basarab.

Baza genealogistului însă este o sim-
plă ipoteză sprijinită, credem, pe deri-
varea numelui Brâncoveanu din Bran-
covi.

De fapt, boerii Brâncoveni nu sunt
nici așa de vechi și nici nu-și moște-
nesc numele dela Brancovicii din cari
ar descinde.

Este cazul a afirma că posesiunea,
moșia Brâncovenii, a trecut numele
asupra noului posesor (începătorul nea-
mului Brâncovenilor), la o epocă nu
prea îndepărtată, și că însăși moșia — dacă
e vorba de a face supoziții etimolo-
gice — își trage numele de la primul po-
sesor, moșul *Brancu*, de la care a rămas
ca amintire pe această moșie numele unei
văi „Valea Brancului“ ²³⁾ — care Brancu
nu are, însă, nici o legătură cu pose-
sorii de mai târziu ai moșiei, numiți
după ea: boerii Brâncoveni.

În adevăr, până în 1518 Mai 3, în-
treaga moșie Brâncovenii „dintre Ol-
turi“ ²⁴⁾, adică dintre Olt și afluentul
său Oltețul, se afla în posesiunea dome-
nească a lui Neagoe Vodă Basarab.

La data arătată, Neagoe Vodă dă de
zestre ²⁵⁾ unei jupăne Neacșa, fata lui
Harvat Logofătul, pe lângă alte daruri,
jumătate din satul Brâncovenii, iar cea
laltă jumătate o vinde pentru 3000 de
asprii bărbatului Neacșei, jupanului Do-
brovoie.

Darul e motivat de „slujbele ce au
slujit domniei“ jupan Dobrovoie și
poate și de legăturile de rudenie ²⁶⁾ ce se
aflau între Harvat Logofătul și Neagoe
Vodă, care, după mama sa, descindea din
boerul Neagoe din Craiova, fratele lui
Harvat.

Într'această rudenie ce exista între în-
cepătoria boerilor Brâncoveni, Neacșa,
a cărei moșie părintească era Hărvă-
teștii ²⁷⁾, și între Neagoe Vodă Basarab,
care era ginerile lui Lazăr Brancovici

al Sârbiei, trebuie căutată și originea versiunilor, ce le-am examinat, asupra vechimei boerilor Brâncoveni încă de la descălecarea țarei, și asupra descinderii lor din Brancovicii Sârbiei.

Dar Neașa, începătoarea neamului boerilor din Brâncoveni, rămase văduvă, chiar în același an 1518.

După moartea soțului său, Neagoe Vodă îi dă stăpânire asupra întregilor Brâncoveni, în loc de jumătate cât avu-se până acum, „cu moșiile și cu viile” și cu niște *case*—cele dintâi case brâncovenești—ce le făcuse răposatul soț Dobrovoie, cari s’ar fi cuvenit de drept fraților acestuia, cari primesc, însă, în schimb o despăgubire ²⁸⁾.

Neașa se mărită a doua oară cu Peia Portarul, cu care, încă din 1529, se vede ²⁹⁾ că are o fată, Calea. Această fată, după moartea mamei sale și a soțului său Deatco Armașul ³⁰⁾, dobândi, în 1570, de la Alexandru Vodă, confirmarea asupra moșiei Brâncovenii, ca singură stăpânitoare, „pentru că este bătrână și dreaptă moșie” ³¹⁾. Calea nu trăiește mult după anul 1573 ³²⁾, din care an până în 1597 nu avem nici o știre asupra modului cum se stăpânește Brâncovenii.

La finele acestui interval de timp, de douăzeci și patru de ani, apar câteva acte referitoare la răsplătiri de servicii și încheeri de socoteli, cari ne arată că stăpânirea Brâncovenilor fusese turburată.

Astfel în 1598 Februarie 12, jupâneasa văduvă, Stanca Vorniceasa—ce ținuse pe strănepotul de frate al jupânesei Calei: pe Danciul „fostul mare Vornic”, —răsplătește, împreună cu copii ei (între cari era și Matei, viitorul Voevod), pe sluga lor Alexie „pentru credincioasa sa slujbă „ce a slujit părintelui lor jupan Danciul „Dvornic, cu credincioasă slujbă în țări „străine, cu vărsare de sânge și cu dreaptă „slujbă”. Răsplătirea se face cu o moșie și e întărită și de Mihai-Viteazul în 1598, Mai 23 ³³⁾.

În adevăr, știm că sub domnia lui Mihnea Vodă, sub care țara se sparse din pricina greutăților birurilor, Danciul

Vornicul, despre care vorbește actul de mai sus, fugise la Tâlmaci, peste munți, împreună cu fratele său Radu Stolnicul ³⁴⁾. Greutățile pribegiei îl săraciră și el nu mai avu timpul să-și refacă averea pierdută, cu toate că se întoarse în țară după mazierea lui Mihnea,—din cauză că-l surprinse moartea, în 1595, la Belgrad, unde se afla ca sol al lui Mihai Viteazul pentru încheierea tratatului de alianță cu Sigismund Báthory. Cheltuelile înmormântării le suportase Doamna Stanca a lui Mihai Viteazul ³⁵⁾.

După moartea lui, văduva Stanca Vorniceasa regulă în 1597 o afacere bănească ce se afla între casa răposatului Danciul Vornicul și între David Postelnicul, nepot de frate al răposatului Vornic. Se hotărî ca David, în schimbul întoarcerii a 70.000 asprii Stancăi Brâncoveanca, „să aibă să ție jumătate din sate și din „mori și din vii și din tot venitul cât „va fi de baștină Brâncovenii” ³⁶⁾.

De atunci Brâncovenii fură stăpâniți pe din două de descendenții ³⁷⁾ acestor două ramuri ai familiei brâncovenești, până când, prin succesiva lor moarte, posesiunile ce aparținuse casei Danciului Vornicul se adunară în mâinile fiului acestuia Matei Paharnicul de Brâncoveni ³⁸⁾, viitorul Voevod; iar acele stăpânite de ramura lui David Postelnicul, se adunară în mâinile lui Preda Postelnicul ³⁹⁾.

În domnia lui Leon Vodă se reînnoiră vremile petrecute de răposatul Danciul Vornicul. Sub greutatea birurilor „se sparg județele de peste Olt”, iar boerii cari țineau birăria județelor fură obligați să plătească în locul lor, „suferind mare nevoie dela domnie” ⁴⁰⁾.

În capul spiritelor revoltate vedem tot pe boerii Brâncoveni, în cari pare că se încarnase spiritul de independență a rudeniiilor lor, Craioveștii, din veacul al XVI-lea.

La 17 și 18 Oct. 1630, o seamă de boeri în cap cu Matei Aga din Brâncoveni, care și el eră birar peste județul Romanai, „se scoală”, prinde pe birarii Domnului, îi leagă, le ia catastivele și banii, și apoi apucă poteca pribegiei în Țara ungurească după ce dau cuvântul

de ordine: „fugiți toții după noi, nu mai dați nimic“ ⁴¹).

Intorși în țară, cu puterea armelor și ajutoarele lui Rácóczy, sunt bătuiți de Leon Vodă la mănăstirea Sf. Ecaterina, din București, în 21 August 1631, când cade prins Preda Brâncoveanul, nepotul lui Matei, și nu rămân triumfători decât în 27 Oct. 1632, după bătaia dela Dudești, unde fuse înfrânt Alexandru Vodă Iliș, sprijinitul Porței și Grecilor din Fanar, după mazilia lui Leon, — și ieși

Basarab, știm că el fusese cu totul sărăcit de sfetnicul lui Leon Vodă, Vistierul Necula: „Iar Necula Vistierul el „a sărăcit casa domniei mele și a cum-
„părat multe sate peste Olt, și acele sate
„au fost cumpărate toate cu banii dom-
„niei mele și cu lucruri din casa dom-
„niei mele, precum știe toți boerii mari și
„mici și toată țara, și multă nevoie și
„prădare am avut domnia mea dela
„Necula Vistierul, pentru zavistii și fapte
„rele, carele dela alt om nu am avut; ci

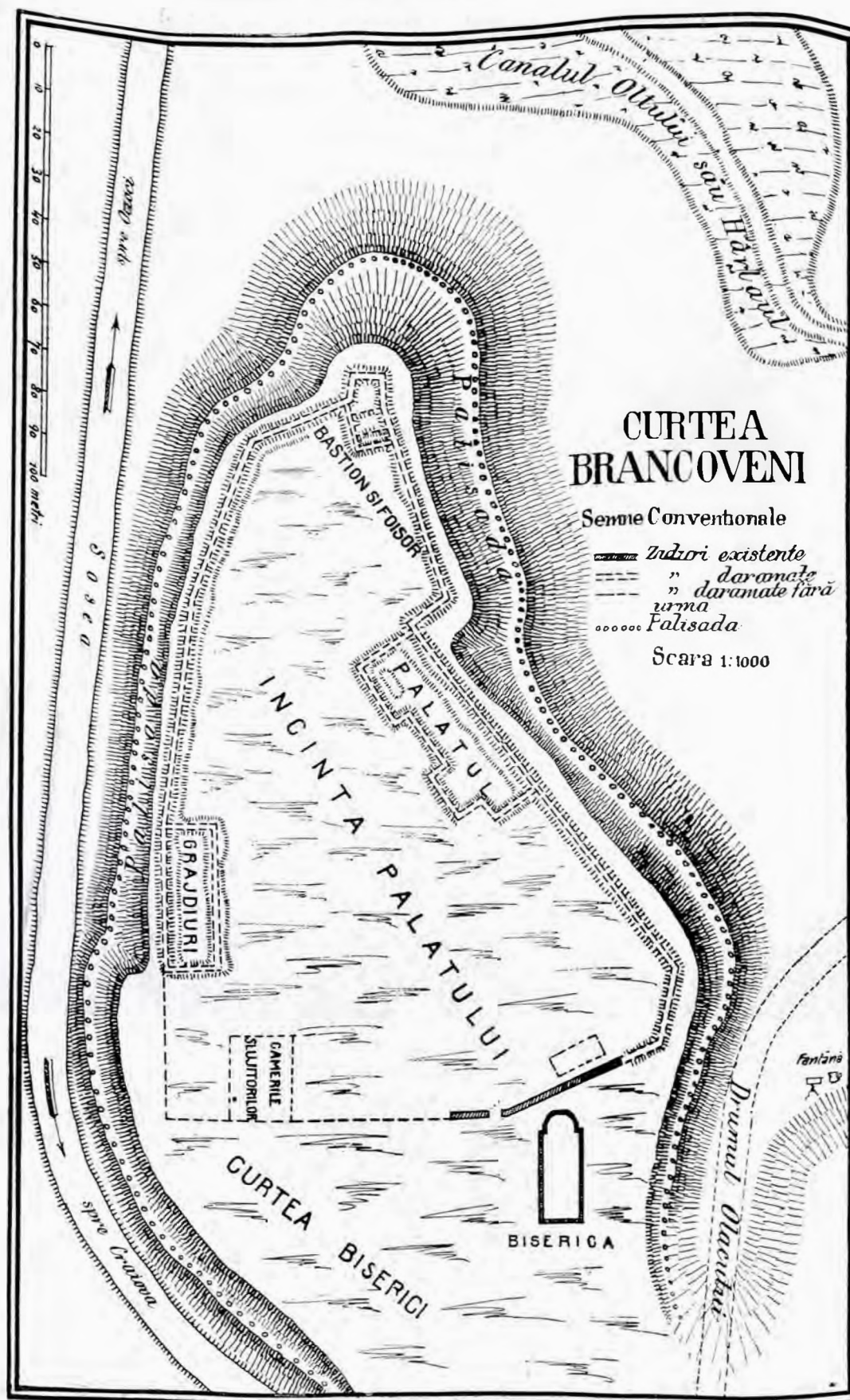
Paraclisul Curței din Brâncoveni, cu ruinele împrejurii Curței.

biruitor Matei din Brâncoveni, alesul țarei, care, prin înrudirea cu Craioveștii, păstra tradițiunile Basarabilor, pe cari, acum, le afirmă pompos în titulatura sa: „Matei Basarab Voevod, nepotul marelui Basarab Voevod“ ⁴²).

Care fu soarta gospodăriei brâncovenești în timpul pribegiei, o știm bine. Știm că Georma Căpitanul „au jăhuit și au prădat țeara de peste Olt foarte rău“, imediat după bătaia dela Sfânta Ecaterina, și după însăși spusele lui Matei

„am scăpat domnia mea în Țara ungurească, și am eșit din țară afară de răutatea lui Necula Vistierul, și am lăsat
„domnia mea casele și satele și moșiile
„și toate lucrurile de să prăpădiră“ ⁴³).

De aceia, după omorîrea lui Necula Vistierul în lupta dela Dudești, Matei Basarab dăruiește un sat confiscat de al acestuia, de peste Olt, unui tovarăș de arme ce-l susținuse în urcarea sa pe scaunul basarăbesc, — lui Radu Juzbașa, pentrucă „Necula Vistierul a venit cu

Schița planului de situație a curții din Brâncoveni.

„Radul Voevod Iliș, feciorul lui Ale-
xandru Vodă Iliș, din țara
„Moldovei cu oaste, cu Moldo-
„veni și Tătari, împotriva dom-
„niei mele și a țării... într'acea
„vreme sluga domniei mele
„Radu Juzbașa s'au sculat de
„bună voie la război și cu
„dreapta slujbă pe lângă dom-
„nia mea, întru nimic a so-
„cotit sângele să-l verse pen-
„tru domniea mea“⁴⁴).

Pentru asigurarea domniei sale, Matei Basarab, care avea simpatiiile întregii Oltenii ce-l susținuse în revendicările sale pentru domnie, hotărî să-și asigure acolo și o bună bază de sprijin pentru operațiunile militare, de cari avea nevoie el, ostașul, care până la adânci bătrânețe rămâne cu mâna pe spadă.

O găsi această bază în cui-
bul familiei sale, în Brâncoveni,
pe ruinele vechilor case sau
poate alt undeva, unde, după
ideile timpului său, înălță în
1634 un puternic *castel*, care
încă 100 de ani mai târziu, sub
ocupația austriacă, trecea îm-
preună cu *hanul* Băniei Craio-
vei, de cea mai bună clădire
din întreaga Oltenie dunăreană,
pentru a putea servi de re-
zistență și cuartiruire unei trupe
militare.

În lipsă de orice alt docu-
ment referitor la ridicarea acestei
curți, foarte prețioasă apare pi-
sania paraclisului curței, care
ne dă toate lămuririle:

CU VREAREA TATĂLUI I CU ÎN-
DEMNAREA FIULUI, CU SĂVRĂȘI-
TUL DUHULUI SFĂ(N)TU, UNUL
DUMNEZEU ADEVĂRATU. ACASTĂ
SFÂNTĂ ȘI DUMNEZIEȘCĂ BESE-
RICĂ, CE IASTESFINȚITĂ ȘI FĂ(CUTĂ)
ÎN NUMELE LUI H(RISTO)S, ÎNSĂ SUPTU PA(ZA)

ȘI LACAȘUL LUI SIVETII NICOLAE MIRALII-
CHISCHI, ZIDITU-O DEN TEMELIE
[BUN] CREDINCIOSUL ȘI DE H(RIS-
TO)S IUBITUL, PREA LUMINATUL
CREȘTINUL DOMNU, IO MATEIU
VOEVODA DEN BRÂNCOVENI, NE-
POTUL RĂPOSATULUI BĂSĂRABĂ
VOEVOD CEL BUN, ÎMPREUNĂ CU
LUMINAT ȘI BUNĂ CREDINCIOS
SOTUL DOMNIEI SALE DOAMNĂ
ELINĂ, DEN FIERĂȘTI. POMANĂ
VĂCUITOARE DUMNEA-
LOR ȘI PĂRINȚILOR. ȘI
S-AU ÎNCEPUT DE ZID(I),
VĂ LEATUL DELA ADAM
7142 (= 1634), МЕСА (= LU-
NA) AVGUST 3, ȘI S-AU
SĂVRĂȘITU LEAT 7143,
(= 1635). МЕСА (LUNA)
DECH., 6 ȘI AL DOILE

С(Т)ТОР ЈУПАНУ ПЕДА СЗС(- CU)
ЈУПАИТА ПАУНА І ЧЕДИ ИХЪА (ȘI CO-
PII) LOR. ISPRAVNIC ЈУПАНУ СТАН-
СUL VORNICUL OT SĂLĂTRUCŬ.

Cunoaștem chiar și numele
pietrarului care lucră ferestrele
și sculptă foarte grosolan pi-
sania :

СĂ (SE) ШТІЕ БАДЕА МЕШТЕРІУЛ
DE FERESTRI.

La șapte ani dela zidire,
în toamna anului 1640, un
episcop catolic, Bakšić, vizită
Brâncovenii, lăsându-ne chiar
o prețioasă descriere a curții,
începând cu paraclisul :

„De cealaltă parte a Oltului,
„la vre-o zece mile d'asupra
„dealului, sunt casele și cui-
bul
„părintesc, undes'a născut Voe-
„vodul Matei; iar împrejurul
„caselor sau palatului e un sat
„mare numit Brâncovenii, unde
„acest Domn a zidit la curte
„sau palat, o frumoasă biserică.
„Între altele a adus o mare
„parte din râul menționat (Ol-
„tul) și l-a trecut pe sub ca-
„sele sale. Și face acest canal
„mai mult de două zeci de mile
„în lungime până ce se revarsă
„în Olt, și acest canal nu servește numai

Crucea italianului Pesena
Levin.

Latura aceleiași cruci.

„pentru acest sat, dar „trece prin multe „alte locuri, cari mai „înainte nu aveau „apă, dar care acum „au îndeajuns ⁴⁵⁾”.

Acest canal de care vorbește Baksic făcea parte din sistemul de apărare al castelului, de care va fi vorba la descriere ce va urma.

Matei Basarab vine de multe ori ca Domn la Brâncoveni, pentru vânatoare sau și petrecere, cu toată boerimea, cu care, constituiți în *marele divan*, judecă de multe ori și procesele locale ⁴⁶⁾.

După moartea lui Matei Basarab, în 1654, posesiunile separate până aci ale celor două ramuri brâncovenești se concentrează iar în mâinile unui singur posesor, în ale strănepotului acestuia, Preda Brâncoveanu, care se găsește acum într-o situație de bogăție, pe care nu știe cum să o mai descrie Paul de Alep, care vizită pe Preda, în vara anului 1656, la Brâncoveni.

Ca un mare feudal, în bune legături cu Craiul unguresc, el trăiește ca un Domn pe latifundiile sale întinse, împărțindu-și viața în devoțiuni din cele mai umile în mănăstirea apropiată, unde cântă în strană, aprinde și stinge lumânările, face orice serviciu de țârcovnic, sculându-se chiar la vremea rugăciunilor dela miezul nopții—și în petreceri și oaspețe date în curțile sale, unde, ținând necontenite toasturi, simte o plăcere deosebită în a amezi pe oaspeți, fără ca dânsii să bage de seamă ⁴⁷⁾.

După omorîrea lui Preda, în 1658, din cauza planurilor nebune ale lui Mihnea Vodă, curtea din Brâncoveni, rămasă acum sub grija norei lui Preda, Stanca Cantacuzino, suferi groaznic, ca și mănăstirea, de pe urma răscoalei nebunești a Seimenilor, atâtați și de Mihnea și de sentimentele de răzbunare ce ei nutreau lui Preda, care îi învinsese în întâia lor răscoală, dela târgul Bengăi, în 1655.

Fu nevoie pentru cruțarea mănăstirii de intervenirea însăși a lui Mihnea Vodă „ca să fie în pace... de către toți roșii „și de către toți slujitorii... tot omul „nimic val să nu aibă pentru rândul jăc- „manului și prada ce au fost și s'au „făcut mai înainte, că acelea le-am pus „domnia mea toate jos“ ⁴⁸⁾.

Totuși siguranța deplină asupra moștenirii nu se putea dodândi decât în 1674, când după ce fratele mai mare Barbu muri, Constantin Brâncoveanu vtorii Postelnic, fiul Stanchii, rămas singur moștenitor, primi confirmare dela Duca Vodă pentru toate satele și moșiile și părțile moșului său Danciului Vornicul, „fiindcă în „zilele Mihnei Vodă „omorînd pe Preda „Vornicul și pe mulți „boiari fără de nici „o vină, au trimis „atunci și urgie mare „asupra caselor a „tuturilor, de le-au „luat satele și mo- „șiile, și au luat a- „tunci și acele sate „ale Predii Vornicul, „de le-au răscumpă- „rat și le-au risipit „precum i-a fost „voia“ ⁴⁹⁾.

Cu urcarea pe scaunul domniei, a lui Constantin Brâncoveanu, începe o nouă și strălucită e-

Latura aceleiași cruci.

pocă pentru curtea din Brâncoveni, nu însă și fără neajunsuri în primii ani ai domniei.

Chiar în apropierea iernei primului an de domnie, pe când Brâncoveanu se afla la Brâncoveni, Imperialii, cari luaseră Belgradul, Vidinul și Nișul, cer Domnului cartiere de iernat, încercând a-l determina, printr'această demonstrație, de a lua o atitudine mai puțin șovăitoare față de politica Imperialilor.

În timp ce Brâncoveanu se retrage dela Brâncoveni la Potlogi, trupele imperiale, sub Principele de Baden, trec hotarul pe la Cerneți, înaintează în Craiova, și de aci în Brâncoveni, unde — „după ce „multă stricăciune și pagubă Domnului „nespusă au făcut“⁵⁰⁾ — lăsând un regiment, restul coloanelor se îndreaptă spre Pitești, unde trebuia să vie și Heissler generalul, pe la Câmpulung.

Tot în Brâncoveni poposî și Aga Bălăceanu, care aduse și pe fiul răposatului domn Șerban Cantacuzino, pentru a-l ridica Domn în contra lui Brâncoveanu.

De aci înainte regulat, în toate drumurile spre Oltenia, Brâncoveanu se opri la Brâncoveni, aflați în marginea marelui drum București-Craiova, ce trecea Oltul prin vechiul vad al Slatinei.

Îl aflăm în 1692, în Sept., fiind în drum spre mănăstirea Hurezului, care se terminase de zidit în vara aceluia an⁵¹⁾.

În Iunie 1693, Brâncoveanu, după ce se întoarce dela Vidin, unde însoțise trupele Vizirului, cari se duceau pentru despresurarea Belgradului, la întoarcere, rămâne câteva zile la Brâncoveni, de unde plecă apoi la târnosirea mănăstirii Hurezul.

În același an, în August, tot la Brâncoveni poposî el, la întoarcerea în București dela Vidin, unde îl chemase trebile împărăției turcești⁵²⁾.

În anul de liniște, 1694, pe care Brâncoveanu îl rezervă preumblărilor, după ce inaugură palatul domnesc din Târgoviște și vizită Hurezul, veni și la „casa „măriei sale, la Brâncoveni, de au șezut „câteva vreme (între 16 — 26 Septembrie) „primblându-se“.

Tot aci, în Brâncoveni, întreține posturi de ștafete de călărași, cari îl pun în neconținută legătură cu câmpul de luptă⁵³⁾.

În 1695, odată cu urcarea energicului Sultan Mustafa al II, în locul indolențului Ahmet, se fac planuri de luptă energetică pentru războiul austro-turc, ce lânzezea de atâta vreme în jurul Belgradului. Brâncoveanu primî și el ordine de plecare grabnică la Cerneți, pentru paza vadului Dunărei, pe unde avea să treacă șeicele cu zaharele și gloanțe ale Turcilor, spre Belgrad, unde se dusesse însuși Sultanul. Tot el trebuia să refacă cetatea Cladova, din fața Severinului, distrusă de Veterani și principele de Baden. De aceia Miercuri după Paști, la 8 Aprilie, plecă pe zăpadă, neavând nici cu ce hrăni vitele convoiurilor, tăbări întâi la Potlogi și sosi la 22 Aprilie la Brâncoveni unde șezî până la 3 Mai, „până să se strângă boerii, cari erau rânduîți de tabără“.

În fața marilor greutăți prin care trecuse, cu satisfacție notă pe carnet Voevodul, aci la Brâncoveni, bucuria ce o simți, când primî știrea despre căderea „Vizirului cu toată spurcata poartă a lui... „mai pe urmă... sugrumat ca un câine“⁵⁴⁾.

Dar nu apucase să se reîntoarcă, în scaun, la Târgoviște, când în Sept. 18, află de intrarea Sultanului în țară, pe la Dimir-capu (porțile de fier), spre a trece pe marginea Dunării spre Nicopole.

La auzul știrei, marele Ban Cornea Brăiloiu, ce se află la Cerneți, fuge înspăimântat, spre marea ocară a Domnului, care trebuia să fie reprezentat prin cineva la venirea Sultanului. Brâncoveanu însuși primî firman ca să meargă înaintea Împăratului. Cu inima strânsă el porneă din Târgoviște la 23 Sept. și făcând numai „trei conace“ până la Brâncoveni, sosi la 28 Sept. la Maglavit, unde întâmpină pe Sultanul care pășise pe pământul țării, neîntâmpinat de nimeni încă dela 27 Sept. După plecarea Sultanului peste Dunăre, prin dreptul Turnului, liniștit că putuse scăpa, Brâncoveanu se întorcea la Brâncoveni, pentru a lua mai târziu drumul Târgoviștei⁵⁵⁾.

Și în 1697, anul ducerii Sultanului la

Belgrad, Brâncoveanu, primind ordin de a pleca la Cerneți pentru gonirea trupelor neregulate trecute din Hațeg în țară pentru a neliniști aripele trupelor turcești, — merse la Brâncoveni, unde orându-i pe Ișodor Căpitan de roșii cu urmărirea lor⁵⁶).

În 1699, după moartea mamei sale Stanca Cantacuzino, care fu îngropată în mănăstirea Brâncovenii, Brâncoveanu hotărî să ridice, în amintirea sa, o nouă mănăstire; atunci la Curtea din Brâncoveni poposiră reprezentanții Domnului la punerea pietrei fundamentale, după cum spune însuși Domnul: „Mai 31, Miercuri, „am trimis copii Constantin „i Ștefan, împreună cu părințele Vlădica (chir Theodosie) „i cu Radul Stolnicul, la Brâncoveni, ca să fie a(colo la „în)ceputul temeliei bisearicei“. Ei stau acolo aproape o lună de zile, de unde se reîntorc în București la 15 Iulie⁵⁷).

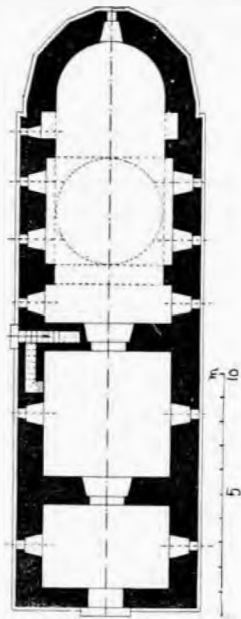
Domnul însuși, care până la moartea sa nu va veni niciodată, neavând prilejul de a mai călători pe acest drum, pentru care curtea serviă de conac, — nu veni decât în 1702, după terminarea completă a mănăstirii, când, având „liniște „și nefiind alte trebi, au socotit „să meargă la Brâncoveani, „să vază mănăstirea cea din „temelie ce au ridicat, și așa „la Aug. 21, au purces măria „sa, împreună cu boerimea și altă curte a „mării sale, spre Brâncoveni“, unde stete câteva zile, după cum ne informează cronicarul⁵⁸).

Dar Brâncoveanu, care până în 1706 regulase curțile tuturilor fiilor săi, ridicând la această dată curtea din Doicești pentru cel mai mic, — nu putea să nu îngrijească și de curtea celui de al treilea fiu, Răducanu, căruia, în împărțeala din 1708, îi lăsase curtea din Brâncoveni, „casele de piatră ale lui Matei Voevod, „iar curtea cu toate dechisele și cu foișorul cel de piatră“⁵⁹).

În 1706 și 1707 repară, deci, această

curte, înfrumusețând fațadele cu logii cu colonade de piatră și cu ornamentații în stil brâncovenesc, cari transformă palatul curței din Brâncoveni, după cum spun călătorii, într'un palat asemenea Potlogilor și Mogoșoarei.

Nu mai avem, afară de câteva fărâməturi, nici un indiciu despre aceste reparațiuni, afară de mormântul, desigur al unui meșter, mort în timpul lucrului de ciumă, și care fu înmormântat în paraclisul curței, cum se obișnuia pentru slugile casei domnului. E mormântul familiei italianului Pesena Levin, un vânător al norocului, pornit în lume după o soartă mai bună, dar care la noi găsi moartea ciumei; și ca un *mane, thekel, phares* al acelor vremi, răsună până azi cuvintele amărite ale lui Pesena, amintitoare a relelor de cari suferiă țara: „Ciuma, foametea și oastea“. (Il. pp. 57-58).

Schița planului paraclisului Curței din Brâncoveni.

J(ESUS) N(AZARENUS) R(EX) J(U-
DAEORUM). IS. HS. NICA.

NE ÎNCHINEM ȚIE, DOMNE IS(USE)
H(RISTO)S(E), ȘI DEM LAUDĂ KEĂ(=
CĂ) CU SFEANTA CRUCEA A-I RES-
CUMPERAT LUME, CU PREA SFEAN-
TEA PATIMEA ȘI VERSAREA SIN-
GILUI, CI AI MILOSTIVIT PRE TOȚI
CAREA SE ÎNCHEAN ÎN NUMELE
TEO. ȘI ÎN ȚARA AČASTA CU
DOMNUL LUI, A ȚINEREA VEI DEA
ACESTE TREI: БІВІК (= BOLEJNIȚA)
CIUME(I), FOAMETE, OSTE. — AMIN.

Pe altă față:

HIC JACET PIE DEFUNCTUS GENEROSUS DO-
MINUS GIORGIUS PESENA LEVIN, QUI QUAE-
RENDO MELIOREM VIT(A)M INVENIT MORTEM.
SUB EADEM CRUCE SEPULTA EST MATER IP-
SIUS ANNA ET FR(ATER) IPSIUS DEMETRIUS.
QUI PREDICTUS GIORGIUS OBI(İ)T ANNO DO-
MINI 1707, DIE 29, 8is.

Pe altă față:

EGO JOHAN(N)ES PESENA LEVIN, CURAVI,
ERIGI ISTAM SANCTISSIMAM CRUCEM, PRO
REMIS(S)IONE PEC(CA)TORUM TAM VIVORUM,
QUAM PRO ETERNAM MEMORIAM.

(Traducerea în notele vezi No. 60).

Vedere generală asupra mănăstirii Brâncoveni (clopotnița, chiliile bisericii, bolnița).

Ce eră acest Levin, la curtea lui Brâncoveanu? Că eră un occidental o arată nu numai că întrebuințează pentru mormânt crucea, în loc de pietre de mormânt obișnuite la noi (cari nu întrebuințam crucele decât pentru amintirea sufletului, faptelor și afișarea legilor), dar și diferitele particularități ale modului cum crucea e tăiată. În locul entêt-ului românesc *inui* (= Isus Nazarineanu, Țarul Judeilor), aci avem occidentalul : *INRI* ; ductul literilor este absolut occidental chiar pe fața scrisă românește, iar literile *ț* și *ș*, specific românești, sunt redată într-o manieră cu totul streină paleografiei noastre. Ca particularități de limbă — în versiunea românească — se vede că se evită sonurile românești *ă* și *î*, care sunt redată cu *e* și *i*, lucru ce se observă de altfel, într-o mai mică măsură, și în pisania palatului Mogoșoaia.

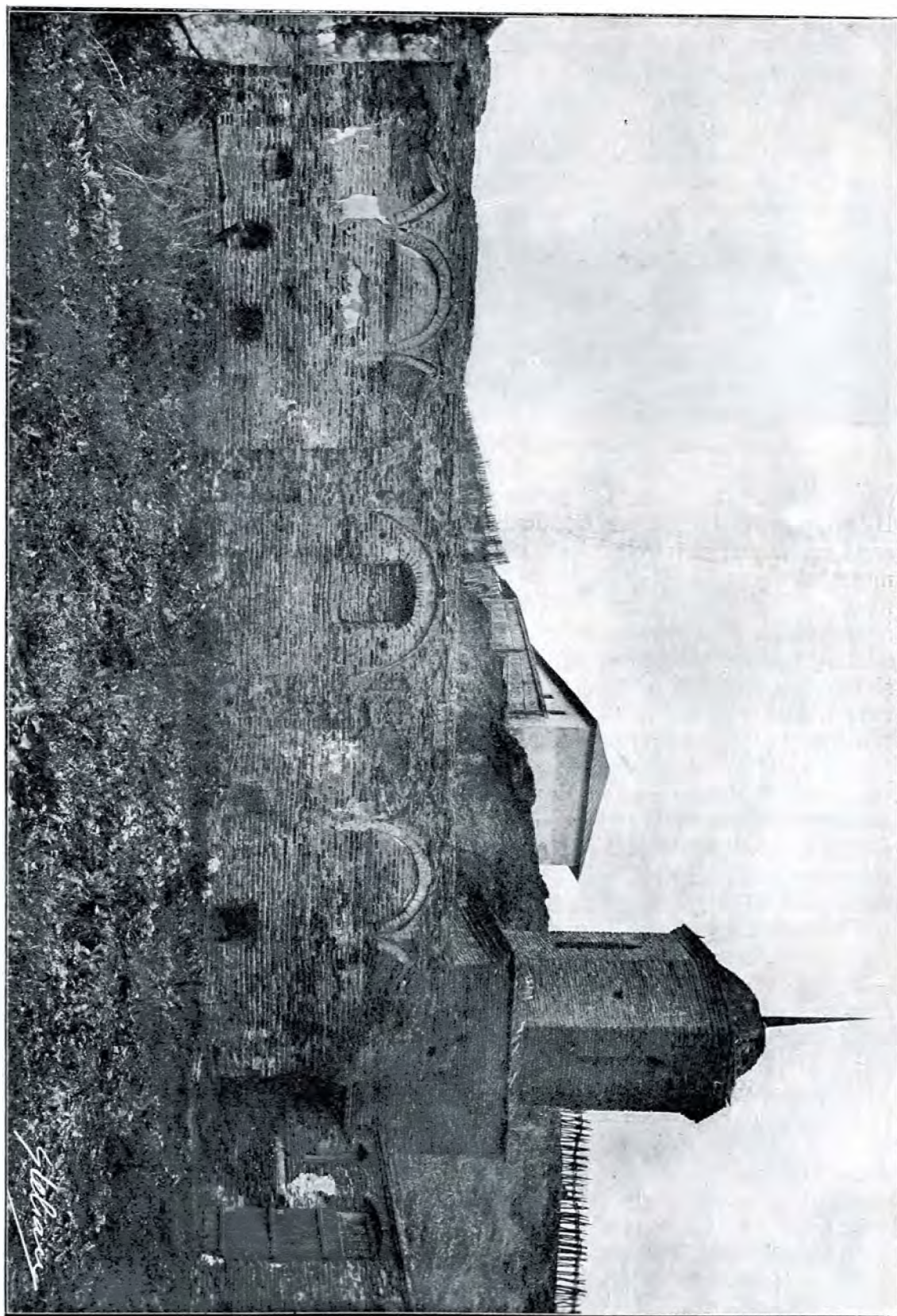
Din faptul că crucea e tăiată și scrisă, chiar în versiunea românească, într'un mod cu totul strein tradițiilor noastre de cioplire a crucilor, nu poate rezultă de cât că acela care a ridicat crucea, acela a și redactat inscripția și a cioplit-o, după felul obișnuit poporului din care făcea parte. Pesena Levin nu poate fi de

cât cioplitorul de piatră italian, care taie minunatele sculpturi ale palatelor lui Brâncoveanu, ce se deosebesc prin finețea lor și caracterul occidental de ale camaradului său, sârbul Vucașin, după cum vom avea prilejul să vedem chiar în sculpturile mănăstirii Brâncovenii.

De altfel nu e lucru de mirare, după dovezile ce le-am adus până acum, despre fluxul de italieni de la noi din țară

Ruinele pridvorului caselor egumenești și chiliilor de lângă clopotnița dela m-rea Brâncoveni (epoca Matei-Vodă).

Urmele caselor egumenesti ale lui Matei Basarab dela m-trea Brâncoveni.
— Cu turn ridicat de Austrieci. —

încă din mijlocul veacului al XVII-lea, că o familie întreagă de italieni trăiau la Brâncoveni. Am văzut că colonii întregi de genovezi și venețiani trăiau la Târgoviște, pe vremea lui Matei Basarab; știm azi că și ragusani „alcuni ragusei” se aflau acolo, pe lângă nenumărate familii de italieni, cari se aflau risipite prin țară, despre cari ne încredințează acela ce avea nevoie să le știe numărul, Episcopul Bakšić⁶¹).

Dar frumusețea castelului brâncovenesc avea să sufere, după detronarea lui Brâncoveanu în 1714, din partea Turcilor, cari căutau avuțiile lui, și a țăranilor suscitați de Cantacuzini să strige *vendetta* contra Voevodului, pentru motivul că a jupuit țara⁶²).

În războaiele următoare suferi și mai mult. În curând Sultanul Ahmet al II-lea, atacând posesiunile Venețianilor și în special Corfu, Carol al VI-lea, îi declară război; campania începe în 1716.

Ca și pe vremea lui Brâncoveanu, oști neregulate, *catane*, scobor în Oltenia pentru a izbîi aripele oștirei turcești, ce se ducea spre Belgrad,—nu fără asentimentul boerilor trimiși de Nicolae Mavrocordat-Vodă pentru întâmpinarea lor. Unul din ei, Banul Șerban Bujoreanul, este prins numai de zece catane din Brâncoveni, de unde organizase apărarea contra lor⁶³).

În curând un aventurier, Căpitanul Dettine von Pivoda, organizează toate aceste forțe și, după ce căzu Tiemișoara la 15 Oct. 1716, fû ca și stăpân în Oltenia, mai ales după prinderea lui Nicolae Mavrocordat la 14 Nov.⁶⁴). În jafurile de atunci, Brâncovenii nu rămaseră neatinși, fiind arși, ca și „mănăstirile... și casele „boerești și ale săracilor”⁶⁵); iar zona învecinată Răcari, Țânțăreni, Craiova fû întărită cu șant⁶⁶).

După 1718, după pacea de la Pas-sarowitz, prin care Austria ocupă Oltenia, care fû condusă de acum înaintea de o „administrație austriacă a Valachiei austriace”, dirijată de Banul Gheorghe Cantacuzino și Von Schramm, comandantul militar ce rezidă în Hanul Bă-

niei Craiovei, Brâncovenii fură ocupați statornic de Pivoda încă din 1721⁶⁷).

În ce stare se afla castelul după terminarea războiului, ne o arată un raport militar austriac: „Brâncovenii, e casa „părintească a lui Constantin Brâncoveanu,—unde chiar este un mare palat, „însă în ultimul război a fost ruinat de „Tătari”. Totuși chiar în această stare treceă încă de cea mai bună locuință după hanul din Craiova: „se găsesc „puține locuințe bune afară de hanul „din Craiova, și de palatul lui Constantin (Vodă) (de) la Brâncoveni, unde „era casa sa părintească”⁶⁸).

Războiul din 1737—39, neavându-și teatrul în Oltenia, nu aduce stricăciuni Curții, care acum se află în stăpânirea unui nepot al lui Brâncoveanu, Constantin Brâncoveanu.

Dar în războiul ruso-turc din 1769—1774, seraschierul Muhsun-Oglu veni cu două corpuri de armată, de câte 50,000 de oameni, campând la București și Calafat, pentru a preveni atacul Rușilor cari luaseră Bucureștii și Slatina și se pregăteau să puie mâna și pe Craiova. Lagărul din Calafat își avu avangarda la Craiova, cu două detașamente, unul la Brâncoveni, și altul în munți⁶⁹), iar după ce Principele Repnin, șeful trupeilor rusești, fu bătut la Giurgiu la 24 Aug., Muhsun-Oglu își mută tabăra, tare de 50.000 de oameni, din Craiova în Brâncoveni⁷⁰).

Nici în timpul războiului ce izbucni la 18 Aug. 1787, prin închiderea ambadorului rus la închisoarea Șapte Turnuri din Constantinopol, Brâncovenii nu scăpaseră neatinși, mai ales când știm furia cu care se năpustise Turcii asupra tot ce era brâncovenesc⁷¹). Frații Nicolae și Manolache Brâncoveanu, posesorii moșiei Brâncoveni, fură exilați la Rodos, satele li „se risipiră în țări străine”, iar casa lor avea nevoie de sprijin domnesc „pentru a se reface... „din vâpaia răzmiritei”⁷²).

În această stare fu văzut castelul, la finele veacului al XVIII-lea, de Sulzer, care ne lăsă o succintă dar prețioasă notiță: „Brâncovenii, casa strămoșească a

„acestei familii, este zidită după planul palatelor Potlogii și Mogoșoaia, lângă râul Oltișor, și are afară de acest castel, acum în întregime dărăpănat, încă un sat și două biserici”⁷³⁾ (în realitate era numai o biserică, paraclisul curții, cealaltă fiind mănăstirea).

Și ca o culme, pe lângă atâtea răutăți ale oamenilor, groasnicul cutremur din anii 1802 și mai ales 1837, care nicăeri nu fu resimțit mai rău ca în Brâncoveni, dărâma nu numai mănăstirea, dar tot ce mai rămăsese în picioare din curte. Pentru paraclisul curții, dărâmat până în ferestre și rămas biserică a satului, după părăsirea curții, se plângeau sătenii lui Bibescu-Vodă: „pentru că este făcut de „prea înălțaii și răposaii Domnii familiei mării voastre... „(și) din anul 1837... „s’a sfărâmat de groaznicul și înfricoșatul cutremur, (iar) noi locuitorii și preotul satului am rămas ca niște dobitoace fără păzitori și fără co-libe”⁷⁴⁾.

Dar în curând din măreața curte de odinioară nu avea să mai rămâie de cât urmele, fiindcă conformându-se unui obicei local în Romanai (după care din importante stațiuni romane de acolo — distruse cu barbarie și azi, — nu a mai rămas nimic⁷⁵⁾, locuitorii scobiră și temeliile pentru a-și furniza cărămidă pentru casele lor, nelăsând de cât *vatra*, stratul de var pe care se așterne cel dintâu rând de cărămidă pe care l-am descoperit în sumarele săpături ce am întreprins.

* *

Curtea din Brâncoveni nu se aseamănă cu nici una din curțile brâncovenești ce le-am examinat până aci. Explicațiunea acestui fapt trebuie căutată în diferențele fundamentale ce există între mediul social și epoca lui Constantin Brâncoveanu și mediul social și epoca

lui Matei Basarab, sub domnia căruia se înalță curtea ce am examinat-o. Căci epoca lui Matei Basarab e caracterizată mai mult prin ultimele manifestări ale unei societăți feudale-militare, pe când cealaltă, a lui Constantin Brâncoveanu, e caracterizată, mai ales, prin manifestările unei societăți pașnice, care încearcă să introducă rafinăriile vieții de societate și de curte, caracteristice veacului al XVIII-lea.

Matei Basarab rămâne militar până la sfârșitul vieții sale, aflându-și singura desfătare în procesiuni militare și vânători. Așa ni-l înfățișează toți călătorii câți au fost la curtea sa: Bakiș, în Sept. 1640, venind spre București, îl găsi pe Domn în drum „spre vânatoare în

„cărute cu toți boerii, „slujitorii și soldați, „peste 600 cu steaguri, „trompete, și alte lucruri militarești, în cât „facea impresia unei armate bine exercitate”. Paul de Alep îl descrie la fel, după ce îl văzu în ultimii ani ai bătrâneții sale: „în „ajunul Crăciunului trimise să se adune trupele sale, cari aveau cartiere în oraș, bătând toba în jurul poliției... „ei s’au și grupat în

„jurul palatului cu steagurile lor. Domnul veni la dâșii cu trăsura, iar ei cântau dinaintea lui, din instrumentele cele mari, și în urmă din tobe, flaute și flure... suita militară era de peste 10.000 de oameni... ei se întorc cu un vânat imens fiind urmați la distanță de care „pline cu porci, epuri”⁷⁶⁾....

La Brâncoveanu, însă viața de curte e mai fină și mai intensă. Chiar în lupta de la Zărnești, Voevodul rămâne înaintea de a fi soldat, un om de societate; și e de admirat curtoasia și atențiunile cu care el tratează pe generalul prizonier Heissler. Într’un timp când Ludovic al XIV-lea amenința Spania cu războiu, fiindcă ambasadorul spaniol la Londra

Picior de piatră din mobilierul curții Brâncoveni.

avusese cutezanța de a trece înaintea ambasadorului francez, nu ne va miră

„monie și orăție s'au făcut, dând *partea dreaptă* Măriei Sale... s'au suit în casă”.

Turnul-clopotniță dela Mănăstirea Brâncovenii.
— Epoca Matei Vodă. —

A doua zi primire oficială a lui Paget la curte. Careta de gală, însoțită de alte trei, pentru suită, și cu multă pedestrime, aduce pe Paget la curte, însoțit fiind de ginerile lui Brâncoveanu, Radu Beizadea, fiul lui Iliș Vodă. Aci e întâmpinat, jos la scară, de fii Domnului, iar sus, în foisor, de însuși Vodă care îi dăte „*partea dreaptă*”. Trec prin divan unde eră orânduită curtea militară cu steagurile; prin spătărie unde se află boerimea țării; apoi în spătăria cu stelele unde lui Paget i se oferă scaunul domnesc, în care moment se slobod patru tunuri; urmează masa, cu suita lui Paget în dreapta sa, a lui Brâncoveanu în stânga, etc.⁷⁷).

curtenia cu care Brâncoveanu primește pe lordul Paget, cu care prilej se vede toată gingășia vieții de curte a lui Constantin Brâncoveanu. Paget trece Dunărea la Turtucaia, unde îi iese înaintea cu *caretele* domnești, doi boeri, din partea Domnului, cari îl conduc până în marginea Capitalei, la Mănăstirea Văcărești. Aci îl întâmpină fii Domnului, Constantin și savantul Ștefan, cu patru boeri, cu toată garda călăreață și cu careta Voevodului, până la casele părintești ale lui Brâncoveanu, unde fû găzduit.

După ce fii lui Brâncoveanu se retraseră, patru inși din suita lui Paget, între cari însuși frațele lui, fac o vizită Domnului. În mod particular, în aceeași seară, Brâncoveanu vizită pe Paget; acesta îl primî în capul scării „și după ce multă țăr-

Bolnița Mănăstirii Brâncovenii.
— Epoca Constantin Brâncoveanu. —

Evident că societăți așa de deosebite, ca cele ce le văzurăm, aveau să locuiască și în curți cu caractere deosebite.

Evangelhie ferecată de Constantin Brâncoveanu.

Brâncoveanu se va desfăta cu societatea lui visătoare în casele sale *de plăcere*, ridicate pe maluri de heleșteu, — fără să aibă nimic din arhitectura greoaie și încurcată militară; Matei Basarab va locui în castelul întărit, pe care îl vom descrie în cele următoare.

Innălțând curtea din Brâncoveni, Matei Basarab, condus de ideile timpului său ⁽⁸⁾ o ridică în felul unui castel, organizând pentru apărare un bot de deal, lung de 180 m. Silit de neregularitățile terenului cât și din motive de înmulțire a unghiurilor, pentru o mai ușoară flancare a laturilor, Matei dă zidurilor înconjurătoare ale curții o formă poligonală foarte întortochiată, ce contrastează cu formele regulate și linia dreaptă ce domnește în curțile lui Brâncoveanu. Spre vârful botului de deal organizează un bastion. Un al doilea sistem de apărare, la 30 m. înaintea acestor ziduri, îl constituia un rând de palisade, format din butuci de lemn puși unul lângă

altul, având capetele lor ascuțite legate unele de altele printre o leasă de nule, cum se vede încă în împrejuririle curților din Romanați. În dosul acestei palisade circula un *chemin-de-ronde*.

Al treilea sistem de apărare, în fine, îl constituia un canal, în limbajul local, numit *hârlău*, prin care fu adus Oltul din apropiere de Slatina, dela Bungea, — care înconjurând botul de deal și revărsându-se într'un mare heleșteu (apucat și de bătrânii satului) își vărsă apele în apsoara Olteșorului, care le revărsă iarăși în Olt, în dreptul comunei Tomenii, din jos de Brâncoveni.

Palatul, (50 m × 20 m) pe o pivniță și rez-de-chaussée grandioase, nu se ridică ca în curțile lui Brâncoveanu în mijlocul incintei, ci după vechea modă la o margine, unde, ca și la M-reă Cozia, în latura despre Olt, își deschidea micile ferestre patrute, zidul palatului fiind loc de zid împrejmuitoare în spre această latură, iar intrarea, cu o frumoasă loggia, fiind spre interiorul curții. Grajdurile ca și camerele slujitorilor se în-

Autograful lui Brâncoveanu pe aceeași evanghelie.

tindeau pe celelalte laturi. Paraclisul (11,70 m × 4,85 m), având un plan dreptunghiular, cu frumoase ocnite pe

Chenarul ușii bisericii mari din Mănăstirea Brâncoveni.
— Epoca Constantin Brâncoveanu. —

din afară, cu calotă în naos azi dărîmată, cu berceau în pronaos, se ridică ca la toate curțile în afara incintei palatului.

Brâncoveanu, în reparația sa, nu făcî decît să modernizeze curtea. D'asupra bastionului adăose un foișor de priveliște (menționat și în actul său de împărțeală) compus din vre-o două camere; făcî scări de piatră și mobilier ale căror resturi ce le am găsit, la țărani satului, denotă stilul brâncovenesc.

El va fi pus și coloane de piatră, lucrate de Pesena, la logii în locul celor de zid întrebuințate de Matei Basarab ⁷⁹⁾, dând astfel vechilor caseo înfățișare, care lui Sulzer i se părî identică ca a Potlogilor și Moșoaii.

Putem chiar cu prilejul acestei curți fără-mate, să reconstituim și mobilierul după bucată de piatră ce s'a găsit în ruinele foișorului dinspre hellesteu, care ne dă puțința înțelegerei altor frânturi identice, găsite la Potlogi, ce nu puteau să fie înțelese, și care ne lămuresc asupra mobilierului românesc, asupra căruia s'au făcut foarte hazardate ipoteze până acum. (Ilustrația pagina 64).

Mobilierul în casele românești, atât din descrierile călătorilor cât și după cele ce am văzut înșine într'o casă a unui vâtaf de plai din 1750, pe care am găsit-o în județul Dâmbovița — se reducea la un pat lung ce ținea cât

un perete întreg, și dintr'o bangă (divan) fixată în lungul celorlalți pereți.

Această bangă, ținând loc de scaune, cari erau necunoscute chiar în palatele noastre, aveau în locuințele domnești picioare de piatră, ca și paturile, și erau de-a dreptul fixate în zid numai în ambrasurele ferestrelor și între bazele coloanelor foișoarelor ⁸⁰⁾.

Ele erau acoperite la curte cu stofe roșii, ce se ridicau puțin în sus pe pereți, în formă de spate ⁸¹⁾.

Vor fi fost și sofale, dar mesele (pe picioare încrucișate în formă de X, în casa de care am vorbit) nu se puneau în mijlocul casei, ci la un colț; numai în sufragerie, în „casa mare“ masa se punea în mijloc, cu băngi cu spate în jurul ei.

Tapiserii pe pereți nu erau, afară de o bucată de brocard sau damasc pe cari se fixau icoanele ⁸²⁾; iar sobele erau asemenea cu acelea ce se găsesc încă în vechile cule din Măldă-

rești, Groșera, — cu un cămin scund, pentru combustione și eșirea fumului, de unde căldura ducea „la două olane ce se obișnuiau a fi rotunde sau pătrate cu flori „în stuc“ ⁸³⁾.

* * *

Pe lângă curte, Matei Basarab rezidi și strămoșasca mănăstire din apropiere, situată la poalele dealurilor dinspre latura de apus a satului, pitită pe atunci

Chenar de fereastră, epoca Matei Basarab.

— Dela vechia lui mănăstire, dărîmată. —

într-o pădure, și care aveă să-i veșnicească nu numai numele, dar chiar să serve și scopurilor sale militare.

Cine o zidise dintru început, nu se știe; Matei Basarab pomeneste în hrisoave pe „moșii și părinții Domniei mele“, iar Brâncoveanu pe „boierii cei bătrâni din Brâncoveani“⁸⁴).

Totuși nu e greu de urmărit cele patru faze prin care trece mănăstirea dela fondarea ei până azi.

Intemeiată după așezarea boerilor Brâncoveni, pe moșia cu același nume, va fi fost înființată nu mult timp înaintea veacului al XVII-lea, de când încep să apară primele documente referitoare la mănăstirea ce-și aveă de hram pre născătoarea de Dumnezeu.

Documentele din 1624, Aprilie 6, prin care sora mai mare a lui Matei Basarab, Calea, lasă pentru sufletul soțului său, Stanciul Paharnicul, trei sălașe de țigani, acestei mănăstiri, cum și cel din 1624 prin care Alexandru Vodă îi întărește stăpânirea asupra moșiei Potlogii⁸⁵) — sunt cele mai vechi știri ce le avem asupra mănăstirii, al cărei prim egumen Dorothei, va fi egumenit până în anul 1641, când îi succede Gavriil⁸⁶).

În epoca de pribegie a boerilor brâncoveni, fugăriți de persecuțiile lui Leon Vodă, această veche mănăstire fu devastată ca și curtea din Brâncoveni. Ea se află, la începutul domniei lui Matei Basarab, în așa stare încât, în 1636, când se aduseră oasele tatălui lui Matei, Danciul Vornicul, nu putură fi înmormântate aci, ci tocmai la Arnota.

În 1640, însă, Matei Basarab zidi în locul acelei vechi mănăstiri o alta, împreună cu Preda Brâncoveanu⁸⁷), în timpul vizitei lui Bakșiç, care ne descrie și halul în care se află atunci străvechea mănăstire:

„Mai în jos de sat se vede o pădure mare, unde eră o mănăstire vechie și ruinată, pe care acum Voevodul a pus să o rezidească și să o întărească ca pe un castel, cu ziduri de jur împrejur, cu turn mare deasupra porței“⁸⁸).

În timpul lungii egumenii a lui Ga-

vriil (1641 — 1666 Iunie⁸⁹), aflăm că mănăstirea fû vizitată, după cum am văzut, de Patriarhul Antiohiei, Macarie, și după plecarea acestuia fû atinsă de „jăcmanul „și prada ce au fost și s'a făcut mănăstirii“, după omorârea lui Preda Brâncoveanu de către Mihnea Vodă.

Jăcmanul nu se potolise nici în anul 1660, când sate întregi de ale mănăstirii se aflau „în băjenii, de s'au sculat „de au mâncat nutrețele, și i-au ars coșarele și i-au tăiat braniștele“⁹⁰), — instigate de neorânduielele seimenilor, roșilor și dorobanților răsculați.

Subt urmașul lui Gavriil, Nichifor, (1667 — 1675⁹¹), care, după moartea lui Gavriil, eră adus de soborul m-rei, de la vecina fundațiune a Buzeștilor: Căluil, — îndurerata văduvă a Papei Brâncoveanu, Stanca Cantacuzino, aducea în 1688, aci în cuibul strămoșesc, oasele soțului său Papa, omorât de Seimeni în 1655, și înmormântat întâi în Mitropolia Bucureștilor. În același timp aducea, tot aci, și oasele nefericitului său socru, tatăl Papei, omorât de Seimenii lui Mihnea, și care fusese înmormântat în Mitropolia Târgoviștei, de unde piatra lui de mormânt, sfărâmată cu prilejul recente restaurări a mitropoliei, ajunsese în curtea unei cârciumi, unde descoperind-o, am cetit pe o latură:

PREDI DVORNICUL; iar pe alta: DUMNEZEU SĂ-L [POMENEAS]CĂ.

Pe splendida marmură pe care o puse Brâncoveanu, mai târziu, în 1699, peste aceste morminte, în locul pietrelor puse de mama sa Stanca, se citesc slovele pe care ea pusese să le sape pe mormintele iubite, lângă cari își exprimă dorința să fie însăși înmormântată:

AICEA ZAC OASELE RĂPOSAȚILOR ÎNTRU D(U)HUL SFÂNTU: FERICIT JUPANU PREDĂ VEL VORNIC BRÂNCOVEANUL ȘI ALE FIULUI SĂU PAPEI POST(ELNICUL), CĂRORA LI S'AU ÎNTÂMPLAT PERIRE, ÎNTÂI PAPEI POST(ELNICULUI), ÎN ZILELE LUI CONSTANDIN ȘERBAN VEOVOD, PE VREAME CE S-AU RĂDICAT DOROBANȚII, CĂLĂRAȘII HOȚEAȘTE ASUPRA DOMNULUI SĂU ȘI A NEAMULUI BOERESC. ATUNCEA AU UCIS PE PAPA POST(ELNICUL), FIIND

LEAT 7163 (= 1655); IARĂ PRE TATĂ-SĂU, PEDA VORNICUL, L-AU UCIS MIHNEA VODĂ CEL RĂU, IN CASELE DOMNEȘTI, IN TÂRGOVȘTE, NE- FIINDU VINOVAȚ NIMIC. ȘI S-AU PUS AČASTĂ PIATRĂ DE DUMNEAEI JUPĂNEASA STANCA CANTACUZINI, CARE AU FOSTU JUPĂNEASĂ PAPEI POSTELNICUL. МѢСѢЦѢ (LUNA) IUNIE 8, АНН (= ZILE), LEAT 7175 = 1668).

La 1674 Ian., o altă nenorocire izbi pe Stanca prin moartea fiului său mai mare, Barbu, căruia după cum spune nenorocita „întâmplându-i-se moarte... „încă tocmai în Țarigrad, adus-au oasele „lui de acolo și au îngropat în Mănăstirea noastră, la Brâncoveni“⁹²).

Îmbătrânitului Nichifor, încă de pe când trăia, i se designase de urmaș Anania, eromonahul mănăstirei, care o conducea de fapt în ultimii ani ai lui Nichifor⁹³).

Egumen, apoi, dela Mai 1675 până în 1697⁹⁴), Anania duse mănăstirea spre strălucirea pe care el nu o va apucă. El îi asigură pe lângă o bună stare și un privilegiu dela Șerban-Voevod, prin care i se da vinăriciul domnesc din dealul Brâncovenilor, din 10 vedre una, „cu poclonul și cu pârparul“ — până aci mănăstirea ne având ca privilegiu decât scutirea de vinăriciu a viilor mănăstirești — dat de Constantin Șerban Cârnu⁹⁵).

Darul era motivat de faptul că mănăstirea era fără nici un venit dela domnie, și așezată la un drum mare.

Acestui egumen, Brâncoveanu, la urcarea sa pe scaun, îi scria cunoscuta scrisoare că: „toată țara, rugându-ne, ne-au „ridicat Domn, care domniea mea aceasta „nu aș fi poftit... că știi și sfinția ta... „că ca un domn eram la casa mea... „pentru aceasta am luat domnia mea „jugul acesta asupra domniei mele“⁹⁶).

Sub Rafail (1697—1699)⁹⁷) moare, la 11 Febr. 1699, mama lui Brâncoveanu, Stanca, născută Cantacuzino, „Sâmbătă „la patru ciasuri din noapte“. După ultima-i dorință de a fi înmormântată „lângă boiarul dumneaei... Jupan Papa Brâncoveanu“⁹⁸), după ce cu mare alai fu scoasă afară din București, pe sub dealurile viilor, fu dusă cu o caretă până la Mănăstirea Brâncovenilor, unde Brân-

coveanu, așternu peste amândouă mormintele, două pietre de marmură, încununându-le cu vulturul cantacuzinesc și cu un chenar superb de frunze:

SUBTŢŢ AČASTĂ MARMURĂ ZACE ȚĂRĂNA J(U)PĂNEASI STANCA CANTACUZEANII, FATA LU(I) JUPAN CONSTANDINŢŢ, DEN VECHIU ȘI ÎNPĂRĂȚE(S)C ROD CANTACUZINO BIV-VEL-POSTELNIC, I A DOAMNI ILINCĂI, FEAT I BĂTRÂNULUI IO ȘERBAN BASARAB VOEVOĐ, JUPĂNEASA LUI JUPAN PAPEI BRÂNCOVEANULUI POST(ELNIC), FEČORUL LUI JUPAN PREDI BRÂNCOVEANULUI BYV-VEL VORNIC, ȘI MUMĂ BL(A)GOČESTIJ VULUI IO CONSTANDIN B. BASARAB VOD(Ă). CAREA, CU MARI BLÂNDEATE, CU MULTE MILOSTENII ȘI CU NESPUSE ALTE BUNĂȚĂȚI, TRĂIND ȘI UMPLÂND VĂRSTA— ȘI DE ANI [], DEN CARI 44 VĂDUVĂ, SĂRACĂ DE SOȚUL EI, A TRECUT CREȘTINEAȘTE, S-AU SĂVĂRȘIT, LA ANUL DELA ZIDIREA LUMII 7207, ȘI DE LA SPĂSENIA EI, 1699 FEBRUARIE) 10, ÎNTR'AL UNSPRĂZECELEA AN AL DOMNIEI FIULUI SĂU, MAI SUS PUMENIT, IO CONSTANDIN B. B. VOEVOĐ, CARELE, CU MARE CIN(ȘTE) ȘI CU TOATE CREȘTINEȘȚILE POMENIRI ȘI MI(LE), AICI LA MĂNĂȘTIREA BRÂNCOVENI, UNDE ȘI ÎNSĂȘI LA MOARTE AU LĂSATŢŢ, ADUCÂND-O LĂNGĂ SOȚUL EI PAPA POST(ELNICUL) ȘI SOCRĂ-SĂU PEDA VORNICUL, O AU ĂSTRUCAT⁹⁹).

Sub Misail (1700—Iul. 1709)¹⁰⁰), mănăstirea atinge cea mai mare strălucire, căci Brâncoveanu aprins de „părinteasca dragoste ce avea pentru mama sa“, înmormântată acolo, luă dispozițiuni pentru rezidirea mănăstirei. La 9 Iulie 1699, în prezența fiilor domnului, Constantin și Ștefan și a Mitropolitului Theodosie, se făcu ceremonia punerii pietrei fundamentale a bisericii celei mari; și sub conducerea ispravnicului Radu Golescu Vel Comis¹⁰¹), zidăria continuă până toamna.

Cu prilejul terminării ei, la 15 Aug., același an, Brâncoveanu îi hărăzi un frumos pergament, prin care o ridica din neînsămănătatea de până aci, făcând-o *lavră*, în înțelesul marilor lavre atonite: „...Mai înainte vream fiind făcută bi-searică mai mică de strămoșii domniei „mele, boiarii cei bătrâni den Brânco-

„veani ; iară după ce au dăruit Domnul
 „Dumnezeu pre răposatul Matei Băsărab
 „Voevod, cu domnia țării aceștiea, când
 „au fost cursul anilor de la zidirea lumii
 „7140, (=1632), recte, cum am văzut,
 „=1640) domnia lui împreună cu ră-
 „posatul moșul
 „domnii meale,
 „Preda Biv vel
 „Vornic Brân-
 „coveanu, au
 „fostu pusu ne-
 „voință și chiel-
 „tuială de au
 „fostu zugră-
 „vitu sf(ân)ta
 „biserică aceia,
 „înfrumusețân-
 „du-o pre den
 „lăuntru cu po-
 „doabe și cu
 „ceale ce se cu-
 „vine, iară pre
 „din afară cu
 „chilii, cu clo-
 „potniță și cu
 „altele precum
 „se văd. Și de
 „atuncea până
 „acum au stă-
 „tut această bi-
 „searică ; iară
 „după ce ne au
 „dăruit Dom-
 „nul Dumne-
 „zeu și pre noi
 „cu domnia țā-
 „rii, înălțându-
 „ne la scaunul
 „moșilor dom-
 „niei noastre,
 „când au fost
 „la al 11-lea an
 „al domniei
 „noastre, în-
 „demnați fiindu
 „de Domnul Dumnezeu și de prea sfânta
 „lui maică, am stricat această mică bi-
 „searică, din temelie și totu întracestaș
 „locu den temelie iarăși, de iznoavă, altă
 „mănăstire mare, ca o lavră, am înălțat,
 „precum să și veade, hramul fiindu, iar

„cel mai denainte, al adormirei prea
 „sfintei și de Dumnezeu născătoarei
 „pururea fecioare-Marii, mai adăogând
 „și alt hram—pentru ajutoriul și paza
 „sfintei mănăstiri—și soborul sfinților
 „arhangheli“⁽¹⁰²⁾.

Chenar de fereastră dela biserica mare a Mân. Brâncoveni.
 —Epoca Const. Brâncoveanu.—

Ca privilegii,
 dete Brâncoveanu vama domnească din Slatina, până acum percepută de pârcălabii domnești, și dreptul de a judecă 12 sate învecinate.

Dar lucrul deplin nu se terminase cu zidirea bisericii celei mari, căci, din vechea mănăstire, Brâncoveanu nu lăsă în picioare decât colosalul turn — clopotniță, cum și casele egumenești ridicate de Matei Basarab ; el făcu din nou chiliile despre miazăzi, cum și bolnița, în a cărei zidire Brâncoveanu căută să reconstituiască tipul vechei biseri-cuțe dărmate, a lui Matei Vodă. Lucrul tuturilor acestor clădiri se termină de abia în

1702 când, pisania bolniței, ne spune :

SFÂNTA ȘI DUMNEZEIASCA BESERECUCE
 ACĂSTA CAREA BOLNIȚĂ S-AU FĂCUT, ASE-
 MINEA ȘI TOCMAI CA CEAIA DENTÂI MĂ-
 NASTIRE ERA, ÎNTRAL CĂRIIA LOC ACUM

SĂ VEADE CIASTĂ MARE ȘI FRUMOASĂ, ȘI IARĂȘI DE PREA LUMNATUL ȘI ÎNNĂLȚATUL IO CONSTANDIN BASARABA VOEVODU, DEN TEMELIE RIDICATĂ, FĂCUTĂ, ȘI ÎNCHINATĂ MARILOR ARHISTRATIGI MIHAIL ȘI GAVRIL, ȘI AL ALTOR TUTUROR ÎNGEREȘTI CEATE, LA ANUL DE LA H(RISTO)S DOMNUL 1700, MECEJA (=LUNA) MAI 20 AHH (=ZILE).

Deși pictura nu fuse terminată de cât în 1704 ¹⁰³), Brâncoveanu însuși căută să vie la terminarea întregii zidării, în toamna anului 1702, August 21, „cu toată boerimea și curtea Măriei-sale” desfătându-se de frumusețea lucrării ¹⁰⁴).

În egumenia lui Neofit (1709 Iulie—1721 ?) ¹⁰⁵), încep vremuri de restriște pentru mănăstire; în zadar el dobândi dela Ștefan Cantacuzino ¹⁰⁶), întărirea vechilor privilegii, căci puțin după aceea mănăstirea are să sufere dupe urmele invaziei catanelor. În zgomot de arme și sub brutalitatea soldaților căpitanului Dettine von Pivoda, călugării fură dați afară pentru a face loc soldaților încuartiruiți aci. Călugării de abia au timpul să noteze în bisericuța de din afară, în bolniță, aceste rânduri :

SĂ SE ȘTIE DE CÂND NE-AU SCOS PIVOTĂ AFARĂ DIN CHILII PE TOȚI CĂLUGĂRII, 1721 ¹⁰⁷).

Atunci va fi încetat și egumenia lui Neofit, în locul căruia, se alege un agreat al Nemților, Inochentie (1721 ?—1728, Mai) ¹⁰⁸). Sub el se îngăduie conlocuirea călugărilor cu trupele și se fac chiar încercări de evacuare ¹⁰⁹) care rămân fără succes deocamdată. Ca foarte bine văzut de Nemți, Inochentie fu sprijinit de aceștia pentru candidatura episcopatului de Râmnic, rămas vacant după moartea lui Damaschin Episcopul, în 1725, Dech., 5 ¹¹⁰). Numit deocamdată

numai „*gardianus*” al acestei Episcopii, el geră și afacerile mănăstirii până în Nov., 1728, când luă titlul de episcop, în care calitate face acte de episcop „cu știrea mării sale „mai marelui nostru dereptor Baron de Tisch” ¹¹¹) care succedase Colonelului von Schramm, guvernatorul militar al Olteniei. Pentru evacuare intervine și văduva lui Brâncoveanu, Doamna Maria, chiar către Împăratul Carol al VI-lea plângându-se de „cvartirul atât de îndelungat al lui

Pivodă, în mănăstirea din Brâncoveni” și cerând transferarea lui în altă parte. De abia în 6 Dech., 1727, Consiliul de război, aprobă evacuarea, dând ordine pentru aceasta Generalului Schramm ¹¹²).

În vremea egumeniilor lui Ștefan (1728—1736) ¹¹³); Ianov (1736—1740 ?); Ghenadie (1740—1758 ?); Inochentie (1759—1777) ¹¹⁴), mănăstirea scapătă din ce în ce din pricina războaelor ce o izbește tot mai rău din partea Turcilor, vrajmași a tot ce era brâncovenesc. Între 1777—1785 ea nici nu mai are un egumen, ci un epitrop, pe „părintele Popa Thomas” ¹¹⁵), și eră „scăpătată... „neajungând nici un ajutor „de milă” ¹¹⁶).

Sub egumeniile lui Nicodem (1785—1790 ?); Anastasie (1790—Nov., 1812) ¹¹⁷) averea ei se prăpădește sub

jaful războaelor, țărani sparg siliștile ¹¹⁸), satele se risipesc, moșiile se cotropesc și încep o serie de interminabile procese relative la proprietăți. Ajuns la mari bătrânețe, Anastasie nu mai e în stare să descurce haosul, de aceea Grigorie Brâncoveanu îl înlocui cu Theodosie (1812 Nov., 1—1847 ?) ¹¹⁹).

Egumenatul lui Theodosie nu e decât o încercare de ridicarea mănăstirii din trista jale în care se află. În zadar el se plânge Domnului de „ticăloșia în

Coloană din colonada pridvorului bisericii celei mari.
— Epoca Brâncoveanu. —

„care se află mănăstirea, mai mult de-
„cât toate mănăstirile, cu primirea că-
„lătorilor, fiind în drumul Craiovei”¹²⁰⁾;

Chenarul ușii și pisania bolniții.

„și de „sărăcia în care (ea) cade
„din cauza răzmiriții zălogindu-și mo-
„șiile”¹²¹⁾.

Ca ultimă nenorocire, cutremurul din 1837, Ian. 11, o dărmă mai toată, „zdrobindu-se cu totul de înfricoșatul cutremur” și nerămâind în picioare decât bolnița, clopotnița și casele egumenești ale lui Matei-Vodă. Theodosie o rezidi din nou în Aug., 1842¹²²⁾.

Între 1847?—și 1852¹²³⁾, sub Ioanichie, când se pierde și simțul pentru rostul vechilor mănăstiri, din porunca Mitropolitului Neofit, se trece schitul de călugărițe Mamu sub supravegherea Egumenului dela Brâncoveni, cum se mai făcuse și cu alte schituri de maici.

În ce stare se află mănăstirea în 1847, ne o arată un inventar al ei, din care extragem relativ la casele egumenești și de oaspeți că avea: „bolțile de zid crăpate, precum aseme-
„nea și perețele, urmând neapărat să
„se dărâme până în bolta pivniței.....
„fiind primejdioasă în starea ce se
„află”.¹²⁴⁾

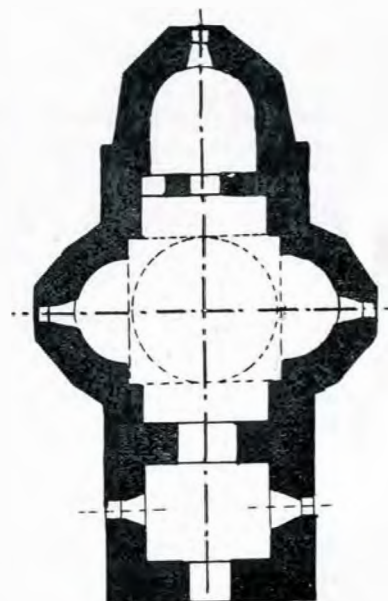
Sub Chesarie (1853—1857)¹²⁵⁾ și

Pimen (1857—1873)¹²⁶⁾ ea numai avea ca personal decât 42 de inși, din care treisprezece frați, restul servitori¹²⁷⁾.

În timpul acestui ultim egumen, și a acestei decăderi, se ridică energicul fiu adoptiv al răposatului Grigorie Brâncoveanu, Grigorie Bibescu de Brâncovan; acesta în urma unei vizite ce o face, în 1857, pe la toate mănăstirile, fondate de familia sa, strânge toate hrisoavele și toate actele lor, pe care le depune într-o administrație centrală, ce o întocmește, aflată sub direcția sa „ctitorul”.

El pune regulă în administrația moșiilor făcând licitații pentru arendarea lor, împarte veniturile, ordonă facerea a 250.000 cărămizi pentru ridicarea din nou a chiliilor despre miază-zi dela Brâncoveni.

Iar în fața decăderii idealului celui vechi al mănăstirilor, „ținând seama de glasul timpului”, el face proiecte diferite, fie de transformarea lor succesivă în internate de băeți și de fete, fie în biblioteci mănăstirești, fie în institute

Schița planului bolniții M-rii Brâncoveni.

de cultură pentru procurare de burse tinereții¹²⁸⁾.

Deși Ministrul de culte de atunci,

Petre Poenaru, nu poate decât să-l felicite pentru patriotica idee, încercarea sa nu reușește, izbindu-se de rezistența, pe deoparte, a egumenilor, cari nu voiau nici un control, pe de altă parte, de idealul statului modern, care nu putea tolera reînvierea dreptului ctitoresc, pentru niște instituții publice, ce s'ar fi cuvenit a se afla sub tutela sa.

Se deschise un proces¹²⁹), pe care Bibescu-Brancovan îl pierde, căci în 1862, se vorbește de fostul ctitor¹³⁰); iar dreptul statului asupra dreptului ctitoresc prevală în 1863, când se vândură moșiile mănăstirii, răscumpărate apoi de ambițiosul fostul ctitor.¹³¹)

Cu *curatorul* Popa Radu Șapcă, eroul dela 1848, (înmormântat sub o piatră la nordul bisericii), se termină în 1873 șirul egumenilor și viața mănăstirească ce ținuse peste trei sute de ani; totul zăcând astăzi în cea mai mare ruină, cu toate protestările sătenilor, preotului și doctorului ospiciului în care fu transformată mănăstirea.

*
* *

În planul său original, Mănăstirea Brâncovenii avea forma unui patruleter (63,50 m. × 40,56 m.), intrarea fiind în latura nordică sub turnul-clopotniță (ilustrația p. 65). În mijlocul acestui patruleter, format de clădirile chiliilor, se ridică biserica cea mare a mănăstirii—, iar în afară de incintă, bolnița.—În transformările de pe la începutul veacului

al XIX-lea, se adăose toate clădirile (grajduri, apartamente) ce se văd în colțul de nord-est (ilustrația p. 61).

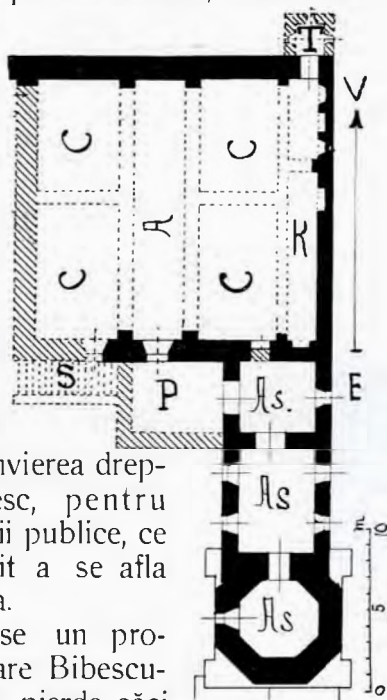
Din vechea mănăstire a lui Matei Basarab nu a rămas, astăzi în picioare, de cât o parte din înprejmuire, colosalul turn—clopotniță, care imită pe acel de la Brebu, cum și casele egumenești dărâmate în 1847 (ilustrațiile pp. 61, 62).

Aceste case ridicate la colțul nord-vestic al curții, ca și acelea ale mănăstirii Govora, dau prețioase indicii asupra felului cum se prezintă o casă în epoca lui Matei Basarab, de la care au rămas foarte puține clădiri.

Ridicate pe o pivniță mare, boltită cu o boltă jumătate cilindru (berceau), cum se obișnuia a se face bolțile pivnițelor până la Brâncoveanu, care cel dintâi introduce calota,—ele aveau următorul plan, după cum se vede atât din urmele lăsate pe ziduri (ilustr. p. 62) cât și din o descriere din 1847¹³²): „La stânga „despre miază-noapte, pe lângă clopotniță, se începe case mari egumenești și „pentru musafiri, clădite pe o pivniță „mare, în care urcând pe o scară cu „treizeci trepte de stejar (S, pe plan, ilustr. „alături.) mergi într'un foișor (F), cu stâlpi „de lemn, (desigur în urma cutremurului) cu tavan de scânduri, de lemn „de brad; de aici intrând într'o săliță „lungă (A), (boltită berceau) se află un „număr de patru odăi (C) cu trei cămări (K) și cu o primblătoare (T), cu „bolțile de zid (calote pe trompe) crăpate—precum asemeni și pereții acestor odăi, urmând neapărat să se dărâme“.

Primblătoarea T, însă, nu era de cât o transformare a vechiului turn de pază, ridicat de Austriaci, în timpul ocupației,—după cum rezultă din apareiajul zidăriei, exact asemenea cu turnurile din Elisabeth-fort, din întăriturile insulei Adakaleh.

Pel lângă aceste camere, mai erau două, alipite clopotniței (As), cari duceau la o ascunzătoare (As) octogonală (4,87 m), ce se afla deasupra gangului de intrare al clopotniței și de desuptul compartimentului clopotelor—în care se intra

Schița planului caselor egumenești.
— Epoca Matei Basarab —

printr'o mică ușă secretă, mascată de un dulăpior fixat în dreptul ei.

Din vechea biserică a lui Matei Basarab, dărmată de Brâncoveanu, nu a mai rămas decât ferestrele (il. p. 68) ale căror săpături lineare comparate cu sculpturile lui Brâncoveanu, ne dau înțelegerea evoluției artei decorative, dela Matei Vodă la Brâncoveanu.

Din toate clădirile ridicate de Brâncoveanu, (între cari și a chiliilor ridicate la miază-zi¹³³) nu a mai rămas decât bolnița, restul fiind distrus de cutremurul din 1837.

Sculpturile, însă, ale vechei biserici împodobesc și azi biserica cea nouă, ridicată de Theodosie. Ele, ca și pietrele mormântale sculptate cu aceleași motive ca și ferestrele, (ilustrația p. 71),

constituiesc adevărate obiecte de artă, și ne dau cheia deslegării problemei meșterilor clădirilor lui Brâncoveanu. Din examinarea lor, se vede existența a doi ciselori deosebiți. — Unul mai vechi care cizelează cu motive aproape identice ca la Hurezi¹³⁴), coloanele și chenarul ușii (Ilustr. p. 67) și care nu poate fi de cât Vucașin Caragea; altul, mai nou, care apare după 1699, care sculptează mai fin, și într'o manieră mai occidentală, finele chenare de ferestre, pietrele mormântale și pisania Domniței Zmărandă din m-reă Horezul; acesta este Pesena, și diferențele dintre lucrările celor doi meșteri, în sculpturile palate-lor Brâncoveanului, le vom vedea mai de aproape în capitolul recapitulativ cu care vom încheia acest studiu.

VIRG. DRAGHICEANU.

¹⁾ Gurbăneștii fură cumpărați în 1690, cf. Doc. așezămintelor brâncovenești, pach. 31 (com. de d. Al. Lăpădatu).

Un puț de acolo „Puțul Doamnei” are un colac cu inscripție pe care nu o am putut-o citi din pricina creșterii apelor.

²⁾ Asupra drumurilor: A. M. Perrot, *Wegweiser durch die europ. Türkei*, Leipzig 1855; H. Wittinghausen, *Das Fürstenthum Rumänien*, geographisch militärisch dargestellt, 1869.

³⁾ St. D. Grecianu, *Viața lui Constantin-Vodă Brâncoveanu*, de Radu-Log. Grecianu, București 1906, 73, 78; *Istoria Țării românești*, în *Magazinul Istoric pentru Dacia* V, 155–6.

⁴⁾ A. Odobescu, *Călimdar ce să chieamă Foletul Novel*, în *Revista Română*, an 1861, 672.

⁵⁾ Grecianu, *ibid.*, 111.

⁶⁾ Grecianu, *ibid.*, 129. *Revista Română*, 674.

⁷⁾ Mai vine în 1706 și 1709; Grecianu *ibid.*, 161, 190, 225.

⁸⁾ N. Iorga, *Istoriile Domnilor Țării-Românești*, de Constantin Căpitanul, București 1902, 114; C. Erbiceanu, *Cronicarii Greci*: Naum Râmniceanu, *Cronicul*, 274. Amintirea luptelor se păstrează și în Sărulești pe câmpul „la băta”, și în numele generalului *Lieder*, la Obilești, din timpul războiului Crimeei.

⁹⁾ Grecianu, *ibid.*, 274.

¹⁰⁾ Grecianu, *ibid.*, 156, o pune greșit la Scăeni. Aceste vii „cu pivniți de piatră și cu casele deasupra și cu moșia” (Brâncoveneasca) fură dăruite fiului cel mare Constantin, *ibid.*, 272.

Cunoaștem și numele pârcașului satului, după una din multele cruci ridicate în lungul drumului: „† Cu

vrearea tatălui și fiului și d(u)hălui svântu rădicatu-se-a această svântă crăce (sic) cu truda și cu osteneala și toată cheltăiala dânnelui Cârstea Pârcașului ot Scheai, vy dni Io Costandinu Băsarab Voevod. Pomēni gi: Manea, Stanca etc. 7204 (= 1696)“.

¹¹⁾ Grecianu, *ibid.*, 169.

¹²⁾ *Id, ibid.*, 44, 176. Din conacul dela Drincea dete un hrisov de întărire pentru moșia Lupșa. Documentele de moșie ale d-lui Procuror Antonescu-Dâmbovița. Pentru Mușetești: *Dicționarul Geografic*. Pentru Sărata: Grecianu, *ibid.*, 275.

¹³⁾ V. Batthyány, *Reise nach Constantinopel*, Pesth 1810, 261.

¹⁴⁾ N. Iorga, *România și Brașovul*, București 1905, 39.

Un mare număr de documente, referitor la nenumăratele cumpărături de vii, în dealul Gorgan al Piteștilor, se află în Doc. așezămintelor brâncovenești p. 94. (Com. d-lui Al. Lăpădatu).

¹⁵⁾ Grecianu, *ibid.*, 57; *Revista Română ibid.*, 660, 669.

¹⁶⁾ *Revista Română, ibid.*, 669; *Condica de venituri și cheltueli a vistieriei*, dela leatul 1694–1704, în *Revista Istorică a arhivelor României*, 335–420; Grecianu, *ibid.*, 83, 88.

¹⁷⁾ Grecianu, *ibid.*, 164, 179, 195.

¹⁸⁾ Textul crucii amintitoare omorului, la Iorga, *Inscripții din bisericile României*, I, 245. Asupra lui Paget, Grecianu, *ibid.*, 112.

¹⁹⁾ Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, Venetia 1718, 179.

²⁰⁾ Calea lui Trajan, Celei-Turnu-roșu, este utilizată de șoseaua județeană în bună parte până aproape de satul Grecii, la 3 Km., spre sud de Brâncoveni. În dreptul acestei comune, după ce transversează brazda lui Novac,

(un șanț de 3–4 pași), apucă, părăsind șoseaua, prin semănături, spre n.-v, unde se distinge în forma unui drum înpietrit, lat de 14 pași. (Asupra numelui, păstrat în graiul popular, v. și F. Kanitz, Serbien, historisch-ethnographische Reisestudien, Leipzig 1868, 351, și raportul austriac din 1730, Hurm., IX, p. I. 635).

Tradiția numește pe Trajan și Domnul de rouă, făurind o legendă care are multă asemănare cu variantele ce circulă în Sârbia (asupra lor: Kanitz, *ibid.*, 73 și *id.*, Die römischen Funde in Serbien, Wien 1861), cari în ultima analiză credem că se ratașează la un ciclu de tradiții mai vechi, referitoare la Alexandru cel mare, care își găsește exprimare și în artă (v. Brockhaus, Die Kunst in den Athos-Klöstern, Leipzig, 1891, 41, și C. Bayet, L'Art byzantin, Paris, 189).

Se spune anume că Trajan, care locuia peste Dunăre, își avea o iubită, la noi în munți, dela care se înapoia înainte de sosirea dimineții; dar într-o dimineață întârziind și apucându-l cântatul cocoșului, s'a topit în picături de rouă.

²¹⁾ Hrisovul lui Duca Vodă, 1674, la Grecianu, op. citat, 257–8.

²²⁾ N. Iorga, Genealogia Cantacuzinilor, de marele Ban Mihai Cantacuzino, București, 1902, 70, 80. Vezi și E. Picot, Généalogie de la famille Brancović, Columna lui Trajan, 1883.

²³⁾ Actele fondului Brâncovenii.

²⁴⁾ N. Iorga, Studii și documente, V, 171.

²⁵⁾ *Id.*, *ibid.*, actul de danie, V, 169.

²⁶⁾ Asupra tot ceia ce privește geneologia, vezi General P. V. Năsturel, Radul Șerban Basarab și Matei Basarab, Albina 1907, 48–49.

²⁷⁾ Asupra Hărvăteștilor, vezi Arhivele Statului, Mamu și Brâncovenii, pachetul XXV, documentul 9; *ibid.*, p. XIV, d. 2 și p. XIV, d. 4.

²⁸⁾ Iorga, loc. citat, V, 169.

²⁹⁾ *Id.*, *ibid.*, V, 170.

³⁰⁾ Trăia încă în 1541, Febr., 1, cf. A.S. Mamu și Brâncovenii, doc. istorice, p. XXVIII, d. 1.

³¹⁾ Doc. citat, la Iorga, *ibid.*, V, 171.

³²⁾ Are o pricină cu un puțar din Piscu, în 1573, Oct., 13, cf. A.S. *ibid.*, p. XXVIII, d. 2.

³³⁾ A.S. *ibid.*, p. XXV, d. 9; p. XIV, d. 2. Confirmarea lui Mihai Vodă e dată Jupanului Calotă Banul.

³⁴⁾ Iorga, *ibid.*, V, 639.

³⁵⁾ *Id.*, *ibid.*, 639.

³⁶⁾ *Id.*, *ibid.*, 174.

³⁷⁾ Stanca Vorniciasa moare prin preajma anului 1598 (A.S. *ibid.*, p. XIV, d. 2, nu o mai pomeneste). Ea are de copii afară de Barbu, mort cam prin 1598, pe Calea ce are de soț pe Calotă Banul († ca. 1607, A.S. *ibid.*, p. XXX, d. 1) și apoi pe Stanciul († 1624, *ibid.*, p. XXII, d. 1). Ea însăși nu trăește mult după 1628, când își îngrijește de suflet (A.S. *ibid.*, p. XX, d. 2).

³⁸⁾ A.S. *ibid.*, p. XXII, d. 21.

³⁹⁾ Despre această ramură, vezi Iorga, loc. citat, V, 179, 180.

⁴⁰⁾ Istoria Țierei Românești, op. citat, IV, 311.

⁴¹⁾ Cf. *ibid.*, și înștiințarea unui birar asupra acestor

evenimente la N. Iorga, Studii și documente, IV, 19.

⁴²⁾ Împrejurările venirii lui pe tron, descrise de I. Sârbu, Mateiu Vodă Băsărabăs auswärtige Beziehungen, Leipzig, 1899, 1–26; și Iorga, Studii și Documente, IX, 4–17.

⁴³⁾ Istoria Țierei, *ibid.*, 313, și hrisovul lui Matei Vodă, pentru moșnenii din Vlădila din 1634, A.S. *ibid.*, p. XII, d. 2.

⁴⁴⁾ Favoritul Radu Juzbașa de fustași, fu și ispravnicul bisericii zidită de Doamna Elena în T.-viste, cf. Virg. Drăghiceanu, Călăuza mon. ist. din Jud. Dâmbovița, 18. Vezi și A.S. *ibid.*, p. XII, d. 1, din 1633.

⁴⁵⁾ Memoriul în Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium, Zagrabiae 1887, XVIII, 98. – Oltul azi curge numai la 4 Km., depărtare de Brâncoveni, dar locuitorii au apucat vreme când curgea cu mult mai departe, după cum spune și Bakšić.

⁴⁶⁾ A.S. *ibid.*, p. XIV, d. 6, din 1645.

⁴⁷⁾ Emilia Cioranu, Călătoriile Patriarhului Macarie, București 1900, 197–200.

⁴⁸⁾ A.S. *ibid.*, p. XXV d. 3, din 1658, Martie 26.

⁴⁹⁾ Grecianu, *ibid.*, 257–8.

⁵⁰⁾ Grecianu, *ibid.*, 19.

⁵¹⁾ Revista Română, *ibid.*, 663.

⁵²⁾ Grecianu, *ibid.*, 57; Revista Română, *ibid.*, 663.

⁵³⁾ Revista Română, *ibid.*, 665; și Grecianu, *ibid.*, 59; Iorga, Studii și documente, VI, 486, și Revista Română, *ibid.*, 666.

⁵⁴⁾ Grecianu, *ibid.*, 63; Istoria Țierei, *ibid.*, 137; Revista Română, *ibid.*, 664–8. E de admirat și aci concordanța știrilor din lucrările citate.

⁵⁵⁾ Grecianu, *ibid.*, 69, 71; Istoria Țierei, *ibid.*, 143; Revista Română, 669.

⁵⁶⁾ Grecianu, *ibid.*, 78–9.

⁵⁷⁾ Grecianu, *ibid.*, 92–3; Revista Română, *ibid.*, 672–3.

⁵⁸⁾ Grecianu, *ibid.*, 116.

⁵⁹⁾ Grecianu, *ibid.*, 274.

⁶⁰⁾ „Aicea zace, răposatul de pioasă amintire, creștinul Jupan Gheorghe Pesena Levin, care, umblând după un trai mai bun, găsi în schimb moartea. Sub aceeași cruce este înmormântată mama lui, Anna, și fratele lui Dimitrie, însă pomenitul Gheorghe, răposă în anul dela Hristos 1707, în ziua de 29 Octombrie.

„Eu Jon Pesena Levin, am îngrijit și am ridicat această prea sfântă cruce atât pentru mântuirea păcătoșilor a celor vii, cât și spre veșnica amintire”.

⁶¹⁾ Cf. Hurmuzaki, Doc., VIII, 403; Monumenta spectantia, *ibid.*, deosebit de „forestieri que avevano attuale impiegea” în curtea lui Brâncoveanu cf. Del Chiaro, op. citat, 29.

⁶²⁾ Del Chiaro, *ibid.*, 192.

⁶³⁾ Radu Popescu, Cronica Țierii românești, în Magazinul Istoric, IV, 54.

⁶⁴⁾ Asupra lui Dettine, Radu Popescu, *ibid.*, 54; memoriul lui Iohan Stanislav Grotowsko, în Ungarisches Magazin, Presbourg, 1783, III, 180, 301; Del Chiaro, op. citat, 223; Hurmuzaki, Doc. IX, p. I, 634.

⁶⁵⁾ Radu Popescu, *ibid.*, 110.

⁶⁶⁾ Hurmuzaki, Doc., IX, I, 630.

- ⁶⁷⁾ Revista Română, *ibid.*
- ⁶⁸⁾ Hurmuzaki, Doc., IX, I, 634–5–8. — Asupra ha-nului din Craiova, vezi Virg. Drăghiceanu, Zidurile Băniei Craiovei, în Buletinul Comisiunii mon. istorice, an. III, 192–4.
- ⁶⁹⁾ Vassif-Efendi, Précis historique de la guerre des Turcs contre les Russes, 1769–1774, Paris 1827, 81–3; raportul lui Valcroissant către D'Aiguillon, în Hurm., Doc., S. I, I 848.
- ⁷⁰⁾ Hurmuzaki, *ibid.*, 850.
- ⁷¹⁾ V. Anastase ou mémoires d'un grec, Paris 1820; Naum Rămniceanu, Cronicul, la C. Erbiceanu, Cronicarii Greci, București 1888, 260.
- ⁷²⁾ Iorga, Studii și Doc., V, 199; AS, *ibid.*, p. XXV, 23.
- ⁷³⁾ Sulzer, Geschichte des transalpinischen Daciens, Wien 1781, I, 352.
- ⁷⁴⁾ N. Iorga, Studii și Doc., XIV, 196. Inscriptia interioară pomeneste evenimentul: „1837 Ian. 11, când s'a dărâmat de cutremur ce au fost noapte, și a rămas parte din zid și boltă, după aceea a rămas părăsită până la 1849, și s'a reparat de enoriași, cu stăruința preotului Vlad și Stan, apoi la 1871 Aprilie 21, se aprinse din fulger... s'a reparat la 1881“.
- ⁷⁵⁾ La Reșca se sapă pământul de 2 metrii, pentru scoaterea și vânzarea „cărămidei de Antina“, și apeductelor (întrebuințate ca burlane de sobe); se vinde bucata cu 0,50 bani; iar cameurile cu 15–20 lei bucata.
- ⁷⁶⁾ Monumenta spectantia, XVIII, 87; Paul de Alep, *ibid.*, 80–1.
- ⁷⁷⁾ Grecianu, *ibid.*, 111–4.
- ⁷⁸⁾ Și Sărbii au castele, nu occidentale ci bizantine, ca și noi, cf. Kanitz, loc. citat, 245, 257, 273; și *id.*, Serbiens bizantinsche Denk., Wien 1862, 22.
- ⁷⁹⁾ Vezi Virg. Drăghiceanu, Pridvoarele bisericeilor muntene, în Convorbiri Literare, XLII, 391–4.
- ⁸⁰⁾ Casele domnești din Probota au băngi fixate în ambrasurele ferestre, cf. N. Ghica Budești și G. Balș, Monastirea Probota, Buc., 1909; paturile Palatului lui Duca Vodă dela Cetățuia, au astfel de picioare de piatră, Cf. A. Russo, Palatul lui Duca-Vodă, în Columna lui Trajan, an 1874, No. 1.
- ⁸¹⁾ Del Chiaro, *ibid.*, 32.
- ⁸²⁾ *Id.*, *ibid.*
- ⁸³⁾ *Id.*, *ibid.*
- ⁸⁴⁾ A.S, *ibid.*, p. XII, d. 13; p. XXIII, d. 4.
- ⁸⁵⁾ A.S, *ibid.*, p. XXII, d. 1; p. I, d. 1.
- ⁸⁶⁾ A.S, *ibid.*, p. I, d. 4.
- ⁸⁷⁾ Monumenta spectantia, *ibid.*, 98. Pe piatra de mormânt a Dancului-Vornic, din Arnota, am cetit că fu adus în al VI-lea an de domnie a lu Matei-Vodă.
- ⁸⁸⁾ Vezi No. 86.
- ⁸⁹⁾ A.S, *ibid.*, p. I, d. 18 (din Mai 1641); și p. XXI, d. 3 (din Martie același an).
- ⁹⁰⁾ Doc. citat; și A.S, *ibid.*, p. XXV, d. 3 și p. XI, d. 23.
- ⁹¹⁾ Cf. A.S, *ibid.*, p. XI, d. 23, Iunie 1666, când eră încă la Căluș; în 17 Mai, 1675, vine Anania, cf. A.S, p. XXII, d. 46.
- ⁹²⁾ Lectura și transcrierea pietrelor de la Mănăstirea Brâncovenii, am făcut-o fără a colaționa cu textele publicate. În privința lui Barbu, vezi A.S, *ibid.*, p. XIV, d. 12.
- ⁹³⁾ A.S, *ibid.*, p. V, d. 7; p. XI, d. 28.
- ⁹⁴⁾ *Id.*, *ibid.*, p. XXII, d. 46, ultimul act dela el e din Dech. 1696, cf. Condica Brâncovenească, III, 827.
- ⁹⁵⁾ A.S, *ibid.*, p. XXIII, d. 3; p. XXX, d. 6.
- ⁹⁶⁾ *Ibid.*, p. XXV, d. 24.
- ⁹⁷⁾ *Ibid.*, p. XXII, d. 69 (din 1697 Iunie 28). În 1701 e Misail, cf. *ibid.*, p. XXII, d. 71.
- ⁹⁸⁾ Revista Română, *ibid.*, 670. Grecianu, op. citat, 92–3.
- ⁹⁹⁾ Vezi No. 92.
- ¹⁰⁰⁾ A.S, *ibid.*, p. XXII, d. 71 și p. XXII, d. 77; în Iulie 24 e pomenit ca mort.
- ¹⁰¹⁾ Grecianu, loc. citat, 92–3; Revista Română, *ibid.*, 672–3 și pisaniea:
- „Intracestă loc, unde acum cest sf(â)nt lăcaș iaste, fost-au de moșii lu Matei Băsărabă Voevod și ai Predi V(e)l Vornic, făcută o mică bisearică, cu hramul dându-i a prea curatei Maicii Domnului și spăsi-torului Hs., adormire; ațaia apoi Matei Vodă, dom-nind, o au zugrăvit la leatul dela zidirea lumii 7140, (=1632) și au fost până ce den nou rânduiala lui Dumnezeu, au statut Domnu Țării, luminatul Ioan Costandin Basarabă Voevod, fiul Papei Postelnicul, feșorul Predii Vornicul. Carele văzând-o așa mică, și maica sa Stanca Cantacuzino pristăvindu-se pre ani 44 ai văduvii sale, și aducând-o lângă soțul ei, Papa Postelnicul, aicea de au astrucat, s-au îndemnat, și bisearica cea mică, bătrână, o au rădicat și aceasta ce acum să veade den temelie o au zidit făcând-o și în-frumusețând-o diplină mănăstire, în slava și mărirea prea sfânt și veačnicului Dumnezeu, spre pomana a tot bătrân neamului și spre buna pomenire a bune-lor sale fapte, începând, o au lucrat într'al 13 an al domniei lui, curând anul dela spăsenia lumei 1699, ispravnic lucrului punând pre Radul Golescu Vel Comis“.
- ¹⁰²⁾ A.S, *ibid.*, p. XXIII, d. 14, din 1699.
- ¹⁰³⁾ Inscriptia zugrăvită, la Iorga, Inscriptii II, 72.
- ¹⁰⁴⁾ Grecianu, loc. citat, 116; Revista Română, II, 72.
- ¹⁰⁵⁾ A.S, *ibid.*, p. XXII, d. 77. În Iulie 24, 1709, murise Misail și îi urmă Neofit, cf. *ibid.*, p. XXIII, d. 5.
- ¹⁰⁶⁾ *Ibid.*, p. XXIII, d. 5.
- ¹⁰⁷⁾ Și la Iorga, Inscriptii II, 72.
- ¹⁰⁸⁾ A.S, *ibid.*, p. XXII, d. 86. În Mai eră încă egumen.
- ¹⁰⁹⁾ C. Giurescu și N. Dobrescu, Doc. și registre privitoare la Constantin-Vodă Brâncoveanu, Buc. 1907, 358.
- ¹¹⁰⁾ N. Dobrescu, Istoria Bisericei române în Oltenia, București 1906, 60.
- ¹¹¹⁾ Dobrescu, loc. citat, 212, (pentru gardianus); vezi A.S, *ibid.*, p. XXV, d. 75. În privința evacuării, vezi Dobrescu, loc. citat, 20; Giurescu, Dobrescu, loc. citat, 361.
- ¹¹²⁾ Dobrescu, loc. citat 205.
- ¹¹³⁾ A.S, *ibid.*, p. XXII, d. 87.
- ¹¹⁴⁾ *Ibid.*, p. XXII, d. 86, 89, 90, 95, 96, când se vede un epitrop Thoma.
- ¹¹⁵⁾ *Ibid.*, p. XXII, d. 96.

¹¹⁶⁾ Ibid., p. XXV, d. 6.

¹¹⁷⁾ Ibid., p. XXIV, d. 9; p. XXVIII, d. 8; p. XXV, d. 7.

¹¹⁸⁾ Ibid., p. XXVIII, d. 8.

¹¹⁹⁾ Ibid., p. XXV, d. 71.

¹²⁰⁾ Ibid., p. XXV, d. 70.

¹²¹⁾ Ibid., p. XXVIII, dosar 81.

¹²²⁾ Dela el se păstrează un clopot:

θεοδόσιος τραπεζοδότης ἡγουμένης μετανοοβάνων,
1833. Kaffel in Wien mich goss.

Pe un alt clopot scrie:

СІСЪ ЗКОНО ПРІАОЖИ ПЛЕСНИДРІ АСКІЧЬ, БЪ-
ЛЮБКИНЪ, П АМІАОЖИНЪ, ПРІАМІАМІНЪ & ПЕРКЕСЪ
КІОПІНЪ (?), ЛЕГЪ 1808.

¹²³⁾ Din actele, dosarele și registrele ce le-am descoperit la mănăstire, azi depuse în Colecțiunile Comisiunii Monum. Istorice, v. No. XXV.

¹²⁴⁾ Ibid., XXI.

¹²⁵⁾ Ibid., No. XXV, XXIV.

¹²⁶⁾ Ibid., No. XXIV, XIII.

¹²⁷⁾ Ibid., No. XXIII.

¹²⁸⁾ Ibid., No. XXXIV.

¹²⁹⁾ C. Bolliac, Mănăstirile zise brâncove-
nești, 207.

¹³⁰⁾ C. C. M. I., ibid., No. IX.

¹³¹⁾ Ibid., No. XIII.

¹³²⁾ Ibid., XXI.

¹³³⁾ Pisania lui Theodosie, din interiorul bisericii celei mari, ne spune că ele fusese ridicate de Brâncoveanu.

¹³⁴⁾ Asupra acestor sculpturi ale Hurezului vezi: Buletinul Com. Mon. Ist., an. II, 26, 27, 30.

P. S. Deși lavră, mănăstirea avu numai două schite: unul în Robănești-Vlașca, de pe vremea lui Matei-Basarab, închinat de Rafail Călugărul, cu fratele său Leul în 1635, (cf. A.S., ibid., p. XI d. 4), și altul în Slătioare, Hurezul, închinat de Irimia monahul, pe mirenii Ilie Armașu, (cf. A.S., ibid., p. IV. d. 2; Condica brâncovenească, III, 829; Iorga, Studii și Doc., XIV, 3; A.S., ibid., p. IV, d. 4; și d. 6).

— Autograful lui Brâncoveanu de pe evanghelia il. p. 66 spune: „Această evanghelie înfrumusețând-o cu argint mult pe den afară, după cum se vede, o am închinat sfintii mănăstiri dela Brâncoveani, unde este hramul adormirea născătoarei de Dumnezeu, stăpânii noastre, Mariei, la leat 7239, 1691, Io Constandin B. Voevod“.

— Alte însemnări pe aceeași evanghelie: „Această evanghelie este de 137 ani, cum arată anul în față, și la acest an mai jos am fost și eu cântăreț la biserică, aci în curte, în zilele cocoanei Zoița Brâncoveanu, că boerul au fost murit încă dela leat 1822 Apr. 24, la Brașov, 1829 Apr. 17 — Dumnealui de bun neam Manolache Brâncoveanu au răposat la leat 1822 Aprilie 24, la Brașov“.

— În anul acesta, 1911, Aprilie 18, la orele 5 d. p. „un uragan nemai pomenit... a luat acoperișul..... bolniței... rămâind zidurile goale...“ scrie parohul bisericeii. De nu se ve lua măsuri se va pierde picturile brâncovenești ce se păstrează acolo.

— Nu putem a nu mulțumi d-lui I. D. Trajanescu, pentru facerea schițelor și desenelor, cum și preotului N. Avramescu și învățătorului, din Brâncoveni, pentru ajutorul ce ni-au dat.

Ciubuc (tor) exterior, din bolnița M-rei Brâncoveni.

II.

CANALUL CETĂȚII

Prin mijlocul stradei de căpetenie, Via Principalis, trece marele canal, care o străbate dela un capăt la altul, pe o lungime de vreo 300 m., începând dela poarta de apus până la cea principală, de răsărit, sub al cărei prag prelungindu-se ocolește turnul ei despre miază-noapte și se revarsă în șanțul cetății. Ca și strada, canalul este curățit astăzi deplin și poate fi studiat cu înlesnire. Adâncimea și alcătuirea lui se pot vedea bine mai pe toată întinderea părții săpate în ultima campanie, deoarece, afară de puține locuri, unde dispare sub lespezi, rămășița lespezilor ce-l acoperiau odinioară, el stă descoperit și clar la lumina zilei.

Acest canal, prin dimensiunile și soliditatea lui, este și va rămâne una din cele dintâi curiozități ale cetății. Studiul amănunțit al lui mi-a dat următorul rezultat:

Cât privește dimensiunile, canalul are în lumină o adâncime de 1^m,40 și o lățime de 0^m,85 dela un părete la altul. În regiunea de jos însă el este împărțit în două printr'o prispă scundă, care ocupă toată marginea despre miazăzi a canalul. Această prispă are o lățime de 0^m,35 și o înălțime de 0^m,30.

Spre a căpăta o idee mai lămurită despre canal, să procedăm sistematic în descrierea lui, începând de sus în jos. În părțile unde este mai bine păstrat, el

are, la amândouă marginile de sus, un șir de pietre prelungi răsărite cu vreo 0^m,10, formând un fel de strașină anume prevăzută pentru o mai bună sprijinire a lespezilor mari ce-l înveliau dealungul stradei. Aceste pietre au uneori o grosime de peste 0^m,20. După aceea urmează în jos zidăria dreaptă a păreților canalului. Acești păreți au cel puțin 0^m,60 grosime și sunt zidiți din piatră vâroasă locală, neregulat cioplită.

Mortarul ce fixează între sine aceste pietre este la fel cu cel dela *Porticus Forensis*, una din cele mai mari și mai impunătoare ruine ale cetății: este alcătuit din var gras și cenușă, în care e presărat mult cărbune și puțină cărămidă fărâmată: e un mortar foarte bun când se întrebuițează într'o zidărie închisă, dar disolvabil la acțiunea temperaturii. Cenușa înlocuiește aci nisipul, care nu se afla la îndemână și în apropiere de cetate și deci se procura cu greu și cu cheltuială multă, cum însumi am experimentat-o la construirea Muzeului din Adamclissi.

Pentru a precumpăni greutatea ce apasă dinspre cele două laturi ale stradei și-a ferit de prăbușire canalul, acesta fu prevăzut cu *legături*, adică cu un șir de blocuri lungi, care sunt fixate dealatul păreților canalului și joacă rolul contra-forturilor. Aceste legături sunt puse la o adâncime medie de 0^m,60 și la inter-

valuri de 3^m,00. Cea mai mare parte dintr'însele se află *in situ* și dovedesc că și-au îndeplinit menirea cu cinste (dacă unele lipsesc pe alocuri, este că au fost ridicate mai târziu, iar nu căzute dela sine).

Dar ceea ce atrage și mai mult luarea noastră aminte este cu deosebire pardoseala și temelia canalului.

Înainte de toate, la suprafață, ne întâmpină un strat de cărămizi patrunghiulare de o lungime de 0^m,40 și lățime de 0^m,34, iar grosime de 0^m,04. Aceste cărămizi sunt de culoare roșie închisă, foarte solide și par'că dinadins arse, cum

încât abia se sparge cu târnăcopul: dai într'însa ca într'o piatră și abia sare în țândări.

După o pătură de beton în grosime de 0^m,05 vine un al doilea rând de cărămizi, la fel așezate, de aceleași dimensiuni și de aceeaș factură ca și cele amintite. Apoi betonajul continuă mai la vale turnat într'o adâncime de 0^m,18; cel din urmă strat a lui, de vreo 0^m,06, se deosebește de pătura superioară prin aceea că înlocuiește cu nisip cenușa și cărbunele.

În totul, așa dar, pardoseala și temelia canalului are o grosime de 0^m,32.

Vedere a canalului cetății Tropæum.

de obicei sunt asemenea fabricate romane. Ele se recunosc după o particularitate: unele poartă pe suprafața lor câte două, altele câte trei dungi diagonale trase cu degetul, iar altele de două ori câte trei trăsături de felul acesta în răscruce.

Această pardoseală de cărămidă, așezată dealatul, în fundul canalului, este fixată într'un strat de beton de o întocmire particulară: el e combinat din piatră, din bucăți de pietricele și cărămidă, din var gas, din cenușă și cărbune presărat. Compoziția asta e în adevăr vrednică de mirare; ea este atât de tare și trainică,

Sub ea apare pământul galben curat, care formează solul primitiv al platoului cetății. Acest pământ, ca să poată servi ca bază la pardosirea canalului, probabil a fost udat și bătut, cum arată desimea și vârtoșia lui.

Judecând după toate aceste elemente alcătuitoare ale fundațiunii descrise, înțelegem grija deosebită ce s'a pus la durarea canalului din partea ziditorilor lui.

Această fundațiune are la suprafață o lățime de 0^m,50, restul fiind ocupat de prisma pomenită, ale cărei dimensiuni le am dat și a cărei pozițiune am arătat-o mai sus. Această prispă e contem-

porană cu restul zidăriei ce o înconjoară: o învederează atât alcătuirea sa identică cu pereții canalului cât și legătura nemijlocită cu dâșii.

Peste platforma ei s'a găsit un conduct de apă făcut din tuburi de teracotă. Aceste tuburi sunt culcate într'un strat de mortar de var și nisip și apoi acoperite cu o pătură de cărămizi așezate oblic peste conduct și răzimate de perețele canalului și de muchea prispei; adică în formă de *scurgere* (versant), anume spre a ușura curgerea apei ce cădea de sus, dela marginele canalului. Pozițiunea aceasta nu e tocmai fericită, căci astfel așezate, cărămizile puteau luneca ușor în canal, cum ne încredințează starea actuală, când multe din ele se găsesc dislocate și chiar răsturnate. Cărămizile sunt produsele aceluiași fabricant, dela care provin și cele dela pardoseala canalului, cu care coincid întocmai.

Cât privește acum tuburile conductului, ele au o lungime de 0^m,50; diametru lor la partea superioară e de 0^m,11, iar la partea inferioară la cep sau *fațul* tubului, e de 0^m,09 ¹⁾. Forma lor nu e deplin cilindrică; ele se largesc la margini ca o pâlnie și se subțiază întru câțva treptat la mijloc.

De remarcat e la aceste tuburi nu numai tăria pereților, ci și mijlocul de legătură întrebuințat la îmbucare: el este o pastă albă, aproape petrificată, compusă din var nestins și untdelemn. Chitul acesta se păstrează perfect de bine lipit de marginile tuburilor ²⁾.

Destinația canalului este evidentă: el servia fără îndoială la scurgerea apelor; ca cloacă nu poate fi considerat, fiindcă nu se scurgeau murdăriile printr'însul. Aceasta e sigur, căci nu găsim pe toată întinderea lui nici o gură de canal lăturalnic venind din interiorul cetății. Apa de ploae se strecură în canal prin anumite deschizături, care trebuie să fi fost construite dealungul acestei artere, dar

despre felul cărora nu avem cunoștință, nefiind păstrată nici o urmă din ele.

Așezarea conductului de apă în canal e un obicei străvechi, care se practică și în zilele noastre. Dar de unde vine și ce anume parte aprovizionează cu apă acest conduct, nu se știe până acum. E o chestie care se va lămuri după viitoarele săpături.

Cât despre epoca de construire a canalului, se înțelege că nu se poate stabili cu precizie ca și în genere epoca restului de ruine desgropate în cetate. Am cercetat cu luare aminte zidăria lui, și între materialul constructiv am găsit bucăți de cărămizi și pietre care poartă încă neîndoioase urme de tencuială făcute din var cu nisip, prin urmare diferită de tencuiala proprie a zidului dela canal, care, am văzut, e din var și cenușă. Din aceasta putem deduce, cu toată siguranța, că aceste bucăți de cărămizi și de pietre sunt luate dela alte clădiri, cari, înainte de a fi zidit canalul, fuseseră dărâmate la un moment dat, de bună seamă în urma unei catastrofe suferite de cetate.

Faptul observat de noi, că mortarul zidului dela canal e identic cu cel dela Porticus Forensis, ne face să credem că amândouă aceste construcțiuni datează din aceeași vreme. După răposatul Gr. Tocilescu, Porticus Forensis ar fi datând din timpul lui Traian. Se poate ca prima lui construcțiune sau începuturile lui să dateze din timpul lui Traian, dar rămășițele lui de căpetenie nu pot fi din această epocă, adecă din prima perioadă a cetății, dacă ținem seama de structura zidurilor și de materialul întrebuințat, provenit în parte dela alte clădiri anterioare.

Că aceste construcții—Porticus Forensis și canalul — aparțin perioadei ulterioare, dovadă e probabil și mortarul de var și cenușă, căci o cantitate îndestulătoare de cenușă pentru a servi la facerea mortarului nu putea stă la îndemâna cons-

¹⁾ Adică tocmai mai mult decât 2 *digiti*, măsură romană de vreo 3 cm. și jumătate, cum recomandă Vitruv în *Architectura* VIII, cap. 7, par. 8 (tubuli crasso corio ne minus duorum digitorum fiant).

²⁾ Chitul acesta e cunoscut și întrebuințat și astăzi, însă cu adaosul bumbacului, care servește de legătură chiagului de var și ulei. După Vitruv, știm că el eră o combinație de var nestins și ulei.

tractorilor decât doar după o asemenea catastrofă; aceasta însă nu-i un argument îndestulător, întru cât cenușa putea proveni și de la lemnăria pădurilor, cu care, judecând după anumite rămășiți, trebuie să admitem că era îmbrăcată în vechime această parte a Dobrogei, atât de sărăcită astăzi în vegetație.

Aceste considerațiuni ne obligă să credem că atât canalul cât și Porticus

Forensis, construcțiuni de frunte ale cetății, datează din timpul reconstrucției acesteia, foarte probabil din anul 316, în care, cum ne asigură o cunoscută inscripție, cetatea Tropeenilor a fost reconstruită din temelie de Constantin-cel-Mare și de tovarășul său Liciniu, după ce ei au zdrobit pe barbari, adică pe Goți, care multă vreme înainte prădasera și pustiiseră provinciile dela dreapta Dunării.

G. MURNU

Secțiune prin canalul cetății Tropaeum.

PRIVIRE ASUPRA ANTICHITĂȚILOR PREISTORICE

DIN ROMÂNIA

III. PRODUSELE INDUSTRIEI PREISTORICE.

Studiul obiectelor preistorice, produse de mâna omenească, ce se găsesc în stațiunile noastre, prezintă o mare importanță, căci de o parte aceste obiecte sunt unicele izvoare directe ce posedăm pentru cunoașterea vieții omului preistoric din țara noastră, a gradului de cultură la care a ajuns, a relațiilor lui cu alte popoare și a influențelor ce a suferit, de altă parte ele aduc cel mai mare serviciu pentru datarea stațiunilor.

Se înțelege că pentru un studiu temeinic al omului preistoric din țara noastră, puținele obiecte ce ne stau astăzi la dispoziție sunt cu totul neîndesulătoare; cu ajutorul lor putem cel mult să ne facem o idee generală despre varietatea de forme și perfecțiunea tehnică a produselor acestei industrii și să fixăm aproximativ vrâstele preistorice ce s'au succedat în țara noastră.

Produsele industriei de care vorbim se grupează în două mari categorii: de o parte arme, unelte și obiecte de podoabă lucrate din peatră, os, aramă, bronz și fier, de altă parte produse ceramice, cari la rândul lor sunt și ele unelte, obiecte de podoabă și de cult și vase.

Ceramică s'a găsit în cantitate mai mare sau mai mică în toate stațiunile noastre preistorice, în cari s'au făcut oarecari săpături. Cele mai multe stațiuni au dat la iveală, de altă parte, obiecte de peatră și de os, de vreme ce produse de ale industriei metalurgice

nu s'au găsit decât într'un număr mai restrâns de stațiuni.

Trebue să observ însă că nici una din stațiunile descoperite până acum n'a dat la iveală numai obiecte fabricate din acelaș material, ci în toate s'au găsit amestecate obiecte din materialuri diferite. Astfel în unele locuri în mijlocul unui număr mai mare de obiecte de peatră s'a dat peste câteva obiecte de aramă, bronz și fier; în altele împreună cu o cantitate mai mare de obiecte de bronz erau amestecate câteva de aramă și fier. În sfârșit în unele stațiuni s'a putut constata cu ușurință cum peste cultura preistorică s'a stabilit cultura romană.

Trecând acum la descrierea diferitelor categorii de produse ale industriei preistorice din țara noastră, voi ține seamă numai de acelea a căror proveniență este absolut sigură și în special de cele ce le-am putut studia personal în colecțiunile publice și particulare pe cari le-am vizitat.

Pentru ca această descriere să fie cât se poate mai completă, trebue să trec aci în revistă obiectele preistorice ce se află în bogata și extrem de interesanta colecțiune de antichități a d-lui Dr. C. Istrati — Colecțiunea Maria Istrati Capșa — pe care n'am avut ocazia să o vizitez decât acum în urmă. Pe lângă un însemnat număr de localități noi, cari au furnizat antichități preistorice, această minunată colecțiune mi-a dat prilej să cu-

nosc și câteva obiecte de acest fel, cum n'am văzut în nici o altă colecțiune publică sau particulară din țară. Menționez pe scurt stațiunile noi și obiectele găsite în ele ¹⁾.

În județul Mehedinți : Hinova, un topor negăurit de șist cristalin, cu două tășuri și o urnă cu 4 mânuși lătărețe; Persicea, un fragment de topor găurit, de diabas-porfirit; Slașoma, un topor de bronz cu toartă pentru legarea cozii și cu nervuri pe margini.

În județul Gorj : Gorgovu-Jiu, un fragment de ciocan negăurit de diabas; Urdarii-de-sus, un fragment de topor de acelaș material; Borăscu, două ciocane găurite de diabas și ortofir; Logrești-Birnici, trei tipare (matrice) pentru topoare de bronz; Socu, (com. Bărbătești) patru topoare de bronz, dintre cari trei cu toarte pentru legat coada, altul cu găurele pentru a se fixa coada cu cuie, un fragment de topor de bronz cu mânerul împodobit cu nervuri circulare și o bucată de aramă nativă.

În județul Dolj : Hordani, o daltă de argilă silicioasă și foarte fin lustruită; Goești, un topor de diabas, lung de 14 jum. cm., foarte gros și curmat aproape de muche, pentru a se putea prinde într'o coadă despicată; Coșovenii-de-jos, un topor lung de aramă cu două tășuri așezate în sens invers; Cerătu, o brătară de aramă; Desa, o fibulă de sârmă de aramă în patru muchii și 7 ornamente rotunde de bronz; Segarcea, două urne de lut, una cu patru, cealaltă cu cinci mânuși; Căciulata, un ciocan de amfibolit, găurit și perfect lustruit; Negoști-de-Amaradia, Murgași - de-Amaradia și Mălăești-Zlătari câte un ciocan de diabas, găurite și foarte frumos lustruite; Țugurești, (com. Bârza) un ciob cu o interesantă compoziție de ornamente săpate. Valea Boului, ciocan de diabas găurit, cu două tășuri.

În județul Romanați: Dăbuleni, un frumos ciocan de gresie. În județul Olt: Coțeana, o daltă simplă de aramă și Casa-Veche, două ciocane găurite de diabas.

În județul Vlașca : Pietrele, cioburi de olărie primitivă.

În județul Muscel : Davidești (pe valea Huluba), fragment de ciocan găurit de diorit.

În județul Prahova : Comarnic, un topor colosal de granit, găurit; Șotriile (pe vârful Cucuiatului), un ciocan de gresie, fragmente de olărie și o seceră de aramă; Urlați (pe valea Cricovului), două dălți lungărețe, admirabil lucrate, una de argilă silicioasă, cealaltă de gresie argilooasă. Câmpina, pe proprietatea d-lui Dr. Istrati, un ciocan de gresie, cioburi de olărie primitivă și ghiulele mari de piatră.

În județul Buzău : Nehoi (com. Păltineni), trei topoare ciocane de bronz de formă foarte elegantă, două fără ornamente, iar unul împodobit cu frumoase spirale punctate; Pârscoș, secure de bronz de aceeaș formă ca și cele de mai sus, dar cu muchea împodobită cu nervuri orizontale și paralele.

În județul Ialomița : Strachina, o săgeată lătăreață de aramă, iar în județul Brăila : Nazăru, un fragment de vas cu o admirabilă compoziție de ornamente lineare și punctate.

În sfârșit în județul Suceava : Pleșești (la locul numit „Săcățuri“), două topoare de silex în parte cioplite, în parte lustruite, negăurite; iar în județul Iași : Cotnari, două topoare de bronz, cu toarte și două săgeți de bronz în trei muchii.

Completând informațiunile asupra localităților în cari s'au găsit obiecte preistorice, să revenim la descrierea produselor industriei preistorice.

1. Arme, unelte și obiecte de podoabă de piatră, os, aramă, bronz și fier.

Armele și unelte de piatră găsite în România reprezintă toate categoriile de obiecte de acest fel întrebuințate de omul preistoric european, începând cu așchiile de silex ce se utilizau ca cuțite sau răzătoare și terminând cu topoarele și ciocanele de formele cele mai elegante. Se înțelege că din cauza insuficienței cercetărilor de până acum nu-

1. Topor de aramă cu tășuri inverse din Coșoveni de jos (Dolj).—2. 3. 3a și 3b. Copoare-ciocane de bronz din Nehoi (Buzău).—4. Secure de bronz din Pârscov (Buzău).—5. Ciocan de diabas din Mălăești-Zlătari (Dolj).—6. Brățară de aramă din Rogova (Mehedinți).—7. Seceră de aramă din Sotrile (Prahova).—8. Cipar de topoare de bronz din Logrești-Birnici (Gorj).—9. Topor de granit din Comarnic (Prahova).—10 și 11. Copoare de bronz din Socu (Gorj).—12. Dălțiță de gresie din Urlăți (Prahova).—
Toate din colecțiunea Maria Istrati-Capșa.— $\frac{1}{3}$ din mărimea naturală.

mărul lor nu este prea mare, cu toate acestea însă, formele lor sunt destul de variate.

Principala caracteristică a acestor produse ale industriei preistorice este, că toate sunt lustruite și în special topoarele, ciocanele și dălțile, instrumentele principale și în același timp și armele de căpetenie ale omului preistoric. Cele câteva exemplare cari sunt numai în parte lustruite, iar în parte cioplite, trebuie considerate ca obiecte neterminate.

Materialul din care sunt lucrate aceste unelte și arme este în deobște silexul, dar alături de el întâlnim și alte roce eruptive, ca diabasul, porfirul, dioritul, ofitul, granitul, amfibolitul, ortofirul și serpentina; roce sedimentare, ca gresia precum și petre calcaroase. De oarece însă până acum nu s'a determinat materialul tuturor obiectelor preistorice de peatră din colecțiunile noastre, este natural să ne așteptăm, ca pe lângă variațiile de roce amintite mai sus, să se constate și altele. În orice caz rocele de care am vorbit se găsesc toate în țară, așa că putem afirma cu siguranță, că obiectele lucrate din ele sunt de fabricațiune indigenă și nu importate. De altfel numeroasele așchii de silex și de alte roce, găsite în mai multe stațiuni, îndreptătesc și mai mult această afirmație.

Topoarele de peatră se grupează în 4 categorii: Unele sunt negăurite și se întrebuințau fără ajutorul unei cozi²⁾; altele sunt tot negăurite, dar au aproape de multe o curmătură, care se fixă într-o coadă despicată la un capăt³⁾; altele au pentru fixarea cozii o gaură făcută ceva mai sus de mijlocul toporului. Aceste din urmă sunt sau drepte sau ovale⁴⁾ cu un singur sau cu două tășuri⁵⁾. În sfârșit unele topoare de peatră imitează topoarele de metal și sunt lucrate cu mai multă artă. Peste tot topoarele găurite sunt cu mult mai frumos lustruite decât cele negăurite și multe din ele trădeză o îndemânare uimitoare.

Lungimea obișnuită a topoarelor noastre de peatră este de 8—16 cm., iar grosimea de 2½—4 cm. S'au găsit însă și exemplare cu mult mai mari. Astfel

este frumosul topor negăurit, de serpentină verde, găsit la Topolnița (jud. Mehedinți) și reprodus de Boliac în Trompeta Carpaților din 1872 (No. 1010, fig. 2); de asemenea colosala săcură de granit, lungă de 21 cm., lată de 9 cm. și groasă de 7½ cm., de proveniență din Comarnic (Prahova) și aflătoare în colecțiunea Maria Istrati Capșa (p. 85, fig. 9).

Ciocanele de peatră sunt de două feluri: Unele în formă de pilugi mai mari sau mai mici, ascuțiți la un capăt și cu o muchie dreaptă sau rotundă la celălalt capăt; altele de formă asemănătoare cu a topoarelor de peatră, cu vârful frumos ascuțit, cu muchea rotundă sau bombată, adeseori despărțită de corpul ciocanului printr'o ușoară adâncitură circulară, și prevăzute cu o gaură pentru fixarea cozii⁶⁾ (p. 85, fig. 5). Numărul lor este relativ mic.

Dălțile sunt și ele de două categorii. Cele mai multe au formă lătareată, cu tăișul bine ascuțit și variază ca lungime între 5—16 cm. Câteva însă sunt lungi și foarte înguste, în patru muchi sau rotunjite și foarte fin lucrate (p. 85, fig. 12). 7).

Vârfurile de săgeți sunt toate de silex și variază între 3—6 cm. lungime; cele mai multe au la bază câte doi dinți drepți sau arcuiți. La multe din cele de la Cucuteni se observă bine urmele ce le-au lăsat cozile de lemn în cari au fost înfipite. Peste tot marginile și vârfurile acestor săgeți sunt foarte fin ascuțite.

În toate stațiunile în cari obiectele de peatră erau mai numeroase, s'au găsit printre ele niște așchii lungărețe, ascuțite sau prevăzute cu dințișori pe laturile lungi și cari se întrebuințau ca cuțite. Alături de ele s'au aflat adeseori și alte așchii mai mici, căzute cu ocazia fabricării obiectelor, precum și nuclee de silex. Pe multe din aceste așchii s'a păstrat vechea coajă a nucleului din care au fost desprinse. Unele din ele mult mai late și cu tăiș de jur împrejur se întrebuințau la răzuit, în special la tăbăcirea pieilor, de aceea se și numesc răzătoare.

În câteva stațiuni s'au găsit niște petre

lungi, de obicei de gresie, cu adâncituri, cari par a fi produse prin frecarea continuă a unor obiecte de piatră. Unele au la un capăt o mică gaură, prin care se puteau lega cu o sfoară pentru a fi atârinate. Acestea sunt așa numitele lustruitoare. Alte pietre mai mici de formă mai mult sau mai puțin sferică au de asemenea urme de frecare și par a fi stat mult timp în foc. Acestea au fost considerate multă vreme ca pietre pentru praștie, dar în realitate se întrebuintau la zdrobirea și măcinarea grăunțelor. Pentru acest scop grăunțele erau puse pe lespezi mai mari, de cari s'au găsit de asemenea în mai multe stațiuni.

* * *

Adeseori alături de obiectele de piatră s'au găsit unelte și arme de os, fabricate mai ales din coarne de animale. În cantitate mai mare s'au găsit astfel de obiecte la Sculieni-Vădastra și la Cucuteni. Din această din urmă stațiune am văzut în colecțiunile din Iași un număr de ciocane făcute din coarne de cerb, lustruite și cu câte o gaură aproape de bază pentru fixarea cozii. Vârfurile acestor ciocane sunt de cele mai multe ori știrbite din cauza întrebuințării, iar muchile, lătărețe și crestate pe margini, au și ele astfel de urme⁸⁾. Tot acolo se găsesc și cele mai multe sule de os dela Cucuteni, unele mai mari, altele mai mici, toate însă frumos lustruite și foarte ascuțite. Printre ele sunt și câteva ace mult mai mici și mai fine. Buțoreanu îmi spunea că a găsit chiar un ac cu urechi; de altfel și Boliac vorbește de undrele găurite aflate la Sculieni-Vădastra⁹⁾.

La Cucuteni s'au găsit și răzătoare fabricate din coarne de cerb, unele mai mari și lustruite numai pe o latură, altele mai mici și lustruite pe amândouă laturile; toate foarte fin ascuțite.

În sfârșit în câteva stațiuni s'au găsit și podoabe de os, mai ales mărgelile și amulete¹⁰⁾.

* * *

Dintre produsele industriei metalului amintesc în primul rând pe cele de aramă, căci ele par a fi cele mai vechi, atât din cauza formelor primitive ce au, cât și din cauza materialului din care sunt fabricate. Deși obiectele preistorice de aramă, pe cari le cunosc, provin din 11 stațiuni diferite, totuși numărul lor este foarte restrâns; ele nu sunt originare din stațiuni curate de aramă, ci au fost găsite amestecate printre obiecte de piatră sau de bronz. Trei topoare simple și alte trei cu câte două tășuri așezate în sens invers (p. 85 fig. 1), două dălți grosolane, o seceră ruptă, câteva vârfuri de săgeți, o fibulă de sârmă în patru muchi și două brățări, formează întreg stocul de obiecte de aramă găsite până acum în stațiunile noastre preistorice.

O chestiune importantă privitoare la obiectele din acest metal este, dacă ele sunt fabricate în țară sau importate din altă parte, de pildă din Ardeal, unde s'au găsit stațiuni curate de aramă. Dar această chestiune nu se va putea rezolvi decât după ce se vor face descoperiri mai numeroase și cercetări aprofundate asupra obiectelor de acest fel.

Industria bronzului este cu mult mai bine reprezentată decât a aramii și putem afirma cu multă probabilitate că un număr însemnat din stațiunile noastre preistorice sunt din vrâsta bronzului. Dintre obiectele fabricate din acest metal, cele mai numeroase și mai interesante sunt topoarele cu mânere găurite pentru fixarea cozii și cu toarte mici pentru legarea ei, topoare cunoscute sub numirea de *celts*. Unele dintre topoarele de acest fel găsite în stațiunile noastre sunt lipsite de ornamente, altele au nervuri drepte sau unghiulare pe fețe sau pe margini (p. 85, fig. 10 și 11), altele în sfârșit au nervuri circulare duse orizontal în jurul mânerului.

Cu totul deosebite ca formă sunt topoarele de bronz dela Sinaia, Pârscov și Nehoi. Pe când cele descrise mai sus aveau nevoie, pentru a fi întrebuințate, de cozi recurbate la un capăt, aceste din urmă sunt potrivite pentru cozi drepte,

aşa că forma lor se apropie de a topoarelor de fier. Muchile lor sunt lungăreţe şi uneori ornate cu nervuri circulare (fig. 4); forma lamelelor este foarte elegantă. Un topor dela Nehoi are lamela împodobită pe amândouă laturele cu frumoase spirale de puncte (fig. 3, a. b.).

Pe lângă topoare industria bronzului mai este reprezentată prin pumnale, sule, seceri, (p. 85, fig. 7) săgeţi cu mânerul găurit sau ascuţit ¹¹⁾ brăţări simple sau împodobite cu ornamente ciselate, (p. 85, fig. 6) fibule de diferite forme şi mărimi, etc.

De sigur obiectele de bronz erau lucrate în ţară, căci în diferite localităţi s'au găsit tipare sau matrice pentru astfel de obiecte, precum şi bulgări de aramă nativă alături de obiecte de bronz.

Cât priveşte armele şi uneltele de fier nu îndrăznesc a le pune în vremurile preistorice, deşi în unele locuri, s'au găsit alături de ele silexuri. E foarte probabil că originea acestor obiecte de fier este sau romană sau chiar medievală, timpuri cari pentru ţara noastră nu fac parte din domeniul preistoriei.

2. Produse ceramice : unelte şi obiecte de podoabă.

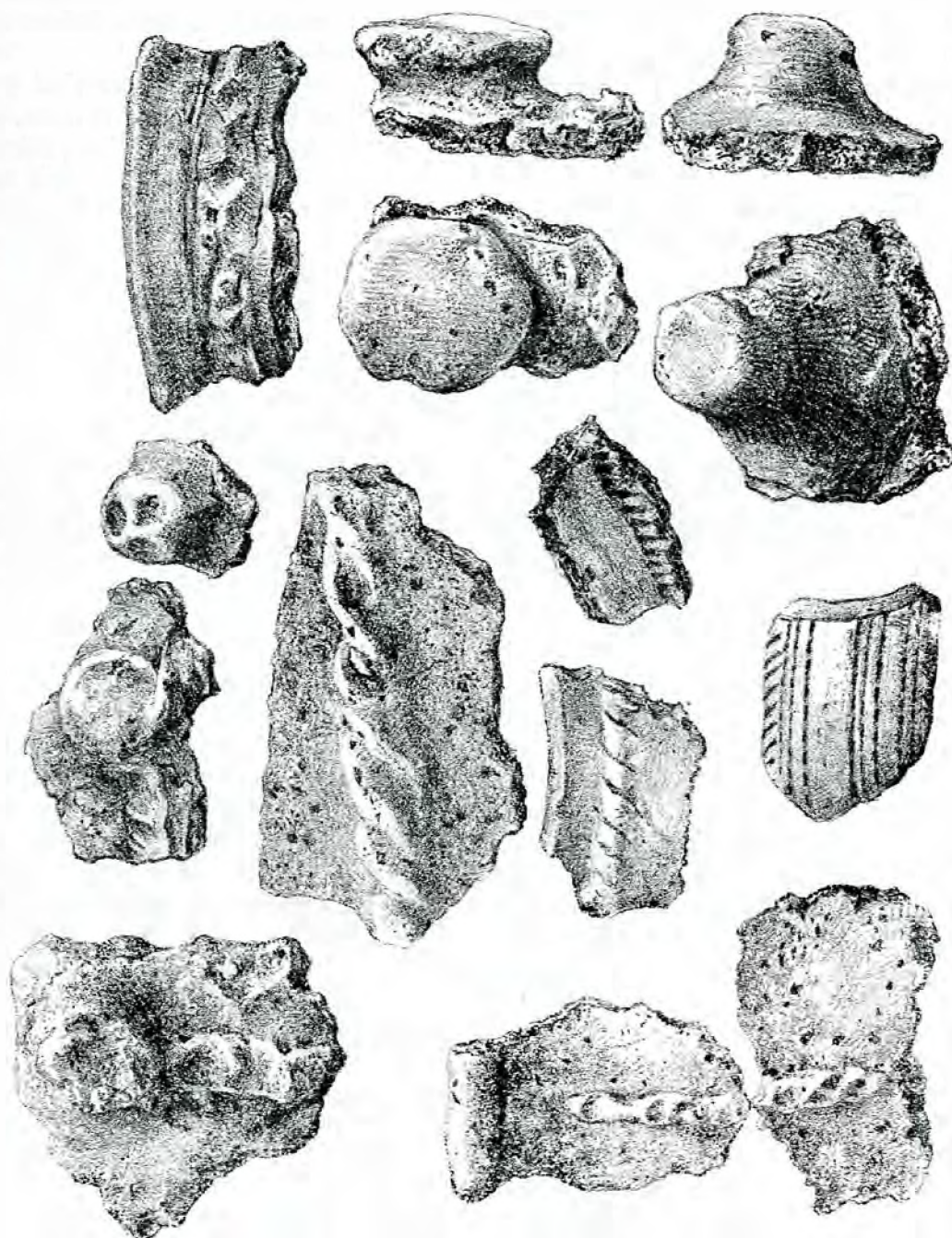
Deşi de obicei uneltele şi obiectele de podoabă ale omului preistoric erau fabricate din piatră, os sau metal, totuşi anumite obiecte de acestea se făceau şi din lut. Cele mai numeroase unelte de lut, găsite în staţiunile noastre sunt greutatele sferice ce se atârnavă la instrumentele de pescuit sau la războiul de ţesut. Ele sunt lucrate din lut neales şi rău ars, au diametrul între 6—12 cm. şi sunt traversate de câte o gaură largă făcută cu degetul sau cu un băţ. Pe marginile acestor găuri se observă totdeauna făgaşe înguste, produse de continua frecare a sfirii cu care au fost atârnavate.

Altfel de greutăţi, de forma a două conuri unite prin baze, s'au găsit la Sculieni-Vădastra şi Calomfireşti. Au lungimea de vre-o 8 cm., perimetrul bazei de 13—14 cm. şi vârfurile frumos ascuţite. Tot de formă biconică sunt capetele de fuse—fusaiiolele—ce s'au găsit

într-o mulţime de staţiuni. Mărimea obișnuită a acestora variază între $2\frac{1}{2}$ — $6\frac{1}{2}$ cm., perimetrul bazei dela 10—25 cm.; iar prin vârfuri sunt traversate de o gaură, în care se fixa bățul fusului. De obicei n'au ornamente, de şi la Cucuteni şi Belceşti s'au găsit unele cari aveau marginea bazei împodobită cu creştături, aranjate sau una lângă alta de jur împrejurul bazei sau în grupuri de câte trei creştături. Un cap de fus cu totul deosebit am văzut în colecţiunea Institutului geologic din Iaşi printre alte obiecte dela Cucuteni. Avea forma unui corp patrunchiular, cu laturile de câte $5\frac{1}{2}$ cm. şi înălţimea de 2 cm. şi cu câte o proeminenţă semicercuală la fiecare unghi. Altul, pe care l-am văzut în colecţiunea Butureanu, de şi avea forma biconică, nu era găurit, ci avea un vârf mai lung şi mai ascuţit, de sigur pentru a se putea introduce într'un băţ crăpat. În sfârşit multe capete de fus au numai forma unui con simplu. Tot instrumente de ţesătorie par a fi fost şi nişte plăci triunghiulare de lut, lucrate cu multă fineţe şi găurite aproape de vârf; ele sunt considerate ca suveici.

O categorie de obiecte de lut ce s'au găsit în foarte multe staţiuni sunt piramidele cu bază patrunchiulară. Înălţimea lor variază dela 12—17 cm., iar fabricarea e de regulă neîngrijită. În apropierea vârfului au câte o gaură, iar cele patru feţe sunt uneori ornate cu anumite semne. Una găsită la Cetatea Dâmboviţei şi aflătoare în colecţiune Butculescu are pe feţe câte o cruce; alta din aceeaşi colecţiune, găsită la Calomfireşti, câte o frunză de brad. Părerea admisă astăzi este că aceste piramide serviau pentru a sprijini vasele când se așezau în foc spre a fi arse; găurile lor erau făcute pentru a putea fi mutate dintr'un loc în altul cu ajutorul unui băţ.

Foarte interesante sunt lingurile de lut, cari s'au găsit mai ales la Sculieni-Vădastra, Bălaci-Pădureţi, Cucuteni şi Preuteşti. De şi de regulă sunt rău arse, totuşi partea lor concavă e totdeauna foarte bine lucrată. Cozile însă sunt foarte scurte; unele sunt găurite în lungime,

Ceramică dela Polovraci (Gorj): mănuși de vase, brăie cu ornamente în relief și săpate. — Colecțiunea Muzeului din Târgu-Jiu.

ceace ne face să bănuim că se introduceau în ele alte cozi de lemn sau de os.

Podoabele de lut se compun din mărgelile, de formă sferică sau biconică, de regulă lipsite de ornamente și din discuri rotunde sau plăci triunghiulare, cari se atârnau la gât singure sau amestecate printre mărgelile. S'au găsit în special la Sculieni-Vădastra, Cucuteni, Preutești, și Dolhasca.

În câteva stațiuni s'au găsit lucrate din lut figuri de animale și de oameni. Cele de animale reprezintă de regulă boi, oi, porci, cerbi și câini (unii din acești din urmă ar putea fi și lupi sau vulpi). Buțureanu mi-a arătat chiar figura unui mamut, găsită la Belcești și foarte reușită; tot la el am văzut figura unei oi cu un vas în spinare.

Figuri omenești s'au găsit și în stațiunile din nordul țării și în cele dela sud. Unele reprezintă numai bustul, altele corpul întreg. Cele dintâi sunt de două feluri: unele foarte mici și cari redau prin câte o proeminență ascuțită forma capului și umerii; altele mai mari cu capul și umerii mai bine distincți și cu nasul caracteristic în formă de cioc de bufniță.

Figurile cari reprezintă corpul întreg caută să redea mai bine părțile corpului. În special părțile genitale sunt totdeauna foarte pronunțate, așa că se poate distinge cu ușurință sexul. Tuturor le lipsesc însă mâinile. Cele mai bine lucrate sunt acoperite de zgârieturi cari formează, mai ales pe piept și pe spate, diferite figuri geometrice. Uneori acestea sunt colorate¹²⁾.

O figură omenească cu totul deosebită de acestea s'a găsit într'un vas dela Cucuteni. Lucrată dintr'un material deosebit—pare a fi o rădăcină de plantă—ea este cu mult mai mare decât celelalte și are și mâini, pe care le ține încrucișate pe burtă. Se află în colecțiunea Maria Istrati Capșa (p. 94.).

3. Vasele.

Cele mai interesante produse ale ceramicii preistorice sunt vasele; ele dovedesc mai bine decât orice atât per-

fecțiunea tehnică la care a ajuns această industrie, cât și gradul de dezvoltare a gustului artistic la omul preistoric. Înainte de a încerca a descrie vasele găsite în stațiunile noastre, trebuie să fac două observațiuni:

1. De și cantitatea ceramicii găsită până acum la noi este foarte mare, totuși numai foarte puține vase s'au păstrat întregi, cele mai multe s'au găsit sparte și cioburile lor împrăștiate pe toată întinderea stațiunilor. Așa că pentru a studia tehnica, forma și ornamentația vaselor noastre preistorice, suntem de cele mai multe ori reduși numai la aceste cioburi mai mari sau mai mici, mai bine sau mai rău conservate;

2. În toate stațiunile, în cari s'au făcut oarecari săpături, unele vase și cioburi de vase tradează o tehnică cu totul inferioară, sunt lucrate din material dur și fără întrebuințarea roții de olărie; de vreme ce altele dovedesc o tehnică înaintată, sunt lucrate cu o fineță remarcabilă și dintr'un material ales.

Vasele de categoria întâia sunt fabricate din lut neales, amestecat în mare cantitate cu nisip cuarțos, rău frământat și rău ars. Pasta este formată adeseori dintr'un strat mai gros de lut negru, peste care s'a așezat de o parte și de ceialaltă câte un strat de lut galben. Din cauza că nu sunt bine arse, culoarea lor este de regulă cenușie. Câte odată însă lutul negru prevalează și atunci culoarea vaselor este neagră. Peste tot aceste vase par a fi ticluite numai cu mâna, fără ajutorul roții; formele lor sunt greoaie și lipsite de proporție.

Vasele de categoria a doua sunt fabricate dintr'un lut bine ales, frământat cu îngrijire și lipsit de materii cuarțoase. Ele sunt lucrate la roată, bine arse și au forme mai deosebite și mai elegante. Unele au o singură culoare: roșie, cenușie sau neagră, altele sunt zugrăvite cu două sau mai rar, cu trei culori.

Este foarte probabil că această deosebire de tehnică și de ornamentație își are explicarea în destinația pentru care au fost fabricate diferitele vase, căci natural cu altă îngrijire trebuiau lucrate

și împodobite vasele destinate cultului sau cele de lux, decât cele destinate nevoilor zilnice ale gospodăriei. Cu toate acestea este bine să constatăm că vase zugrăvite nu s'au găsit până acum decât în câteva stațiuni din nordul țării și că marea majoritate a stațiunilor n'au dat la iveală decât vase monocrome, fabricate unele dintr'un material mai fin, altele din material mai grosolan.

Înainte de a descrie ornamentica vaselor noastre preistorice să ne oprim puțin asupra unor părți ale lor, cari servesc în acelaș timp și ca podoabe și ca mânere: torțile. Acestea se prezintă în stațiunile noastre sub două forme: mănuși și torți propriu zise. Mănușile sunt niște proeminențe mai mici sau mai mari, așezate în număr de 2, 3, 4 sau 5 în jurul pântecelui vasului. Unele sunt de formă conică, cu vârful în afară, altele sunt semi-ovale și așezate orizontal, altele ca niște urechi lunguiețe puse vertical sau oblic, în sfârșit altele au forma unor nasturi rotunzi, ieșiți în afară. Uneori mănușile sunt găurite, pentru ca vasul să se poată atârna cu ajutorul unei sfori; alteori sunt împodobite cu diferite ornamente lineare săpate. În sfârșit la unele vase de desubtul fiecărei mănuși se află câte un grup de două proeminențe rotunde ¹³⁾.

Torțile la rândul lor sunt de diferite mărimi: unele atât de mici încât abia încap un deget, altele mai mari pentru mai multe degete sau pentru mâna întreagă, în sfârșit altele foarte mari și întoarse în mod artistic, așa că constituie adevărate podoabe pentru vase. Și unele din ele sunt ornate cu grupuri de linii drepte sau figuri geometrice.

Este interesant că în unele stațiuni ca la Cucuteni de pildă, s'au găsit toate formele de mănuși și torți, de vreme ce în altele, ca la Sărata-Monteoru și Polovraci numai o anumită categorie ¹⁴⁾.

Cât privește acum ornamentația vaselor, ea constă în cea mai mare parte din ornamente lineare și numai foarte arareori din reprezentări de plante sau animale.

Ornamentele lineare sunt sau imprimate în pasta încă moale—înainte de a fi arsă—a vasului, sau săpate cu un instrument ascuțit, sau, în sfârșit, zugrăvite.

Ornamentele imprimate sunt făcute cu degetul, cu unghia sau cu vre-un instrument cu vârful ascuțit ori rotund. Uneori sunt aranjate pe brâul în relief, care desparte pântecul de gâtul vasului, alteori pe una din aceste două părți. Ornamentele imprimate cele mai obișnuite constau în brăie (zone) punctate trase în jurul vasului sau în acoperirea întregii suprafețe a vasului cu puncte ¹⁵⁾. La unele cioburi dela Cucuteni am văzut și ornamente făcute prin imprimarea unei sfori sau unei împletituri de sfoară. În sfârșit uneori suprafața întreagă sau numai jumătatea inferioară a vasului sunt brăzdate cu linii lungi, trase cu un deget sau cu mai multe degete de odată în mod regulat ¹⁶⁾.

Ornamentele săpate constau din linii sau grupuri de linii drepte, arcuite sau spirale, dispuse în felurite figuri pe gâtul, pântecul sau întreagă suprafața vasului. Un ornament foarte frecvent este un brâu de linii în zig-zag sau spirale, tras în jurul gâtului sau pe pântecul vasului ¹⁷⁾.

Buza vasului este și ea adeseori împodobită cu creștături mici verticale și paralele, sau cu creștături arcuite ori în formă de mici spirale, așezate tot vertical și paralel una după alta. Un ornament mai rar sunt liniile semicercuale concentrice de o parte și de alta a mănușilor vasului ¹⁸⁾.

Se înțelege că aceste ornamente se combină în nenumărate feluri și dau naștere adeseori la compozițiuni de un gust artistic uimitor ¹⁹⁾.

Un alt soi de ornamente lineare sunt cele zugrăvite. Ele au mare asemănare cu cele săpate și constau sau în dungi orizontale duse în jurul vasului, sau în zig-zaguri combinate în diferite chipuri, sau în spirale și cercuri, aranjate și unele și altele în cele mai variate moduri. Se înțelege că aci mai ales se întâlnesc compozițiile cele mai îndrăznețe ²⁰⁾.

La vasele zugrăvite găsim și reprezentări de plante și animale. Pe un vas dela Cucuteni, din colecțiunea Institutului geologic din Iași, am văzut zugrăvite niște frunze aruncate în desordine între două brăie orizontale. Pe altul tot de acolo se află pictat de o parte un copac și un cerb, de altă parte un cerb mai mare. La ambele vase fondul eră roșcat, iar figurile negre. Probabil să se fi găsit și alte vase cu reprezentări de plante și animale, cu ocazia ultimelor săpături întreprinse la Cucuteni, dar n'am văzut nici unul din ele.

În sfârșit pe vasele dela Stroești se află reprezentate în relief capete de animale.

Dintre toate rămășițele noastre preistorice vasele zugrăvite au atras mai ales atențiunea arheologilor. Este de ajuns să amintesc numai studiile lui Teutsch ²¹⁾ și H. Schmidt ²²⁾, pentru a dovedi valoarea artistică și importanța arheologică a acestor obiecte. Comparând vasele noastre zugrăvite cu cele din Ardeal, Bucovina și Macedonia de o parte și cu cele din Grecia și Asia mică de altă parte, d-l Schmidt a reușit să formuleze o teorie nouă asupra originii artei grecești, stabilind că arta reprezentată de ceramica noastră zugrăvită și care este identică în toate țările locuite odinioară de vechii Traci, este mai veche decât cea grecească și că pictura greacă și-ar avea origina în această artă tracă.

Teoria această sprijinită pe o serie de noi descoperiri în Macedonia, pasionează actualmente cercurile arheologice din Europa și este menită să dea naștere la cercetări și studii, cari de sigur vor contribui mult la cunoașterea culturii strămoșilor noștri Traci.

Am făcut această expunere sumară a antichităților preistorice descoperite până acum în România, mai mult pentru a atrage atențiunea asupra acestor interesante monumente din trecutul cel mai îndepărtat al țării noastre. Căci concluziuni precise cu privire la cultura pe care ele o reprezintă, eram sigur că nu se pot formula deocamdată, din cauza

insuficienței săpăturilor și cercetărilor în localitățile cari au dat la iveală astfel de obiecte.

Aceste localități sunt de patru categorii: simple așezări omenești; cetăți de pământ; monumente dolmenice și peșteri. Urme sigure de locuințe lacustre nu s'au găsit până acum.

Obiectele preistorice aflătoare în colecțiunile publice și particulare provin mai ales din primele două categorii de localități. Și cu toate acestea atât urmele de monumente dolmenice, cât și peșterile ar merita cercetări mai serioase, căci de o parte ar da la iveală produse de ale industriei și artei preistorice caracteristice acestor fel de așezări, de altă parte peșterile, în special, ar putea să furnizeze dovezi despre existența vrăstei paleolitice, despre care până acum nu avem nici o urmă.

De altfel cea mai mare parte dintre obiectele preistorice din țara noastră au un caracter pronunțat neolitic: armele și uneltele de piatră aproape în totalitate, iar ceramica într-o foarte mare cantitate sunt neolitice. Făcându-se studii mai amănunțite s'ar putea constata între aceste produse ale culturii neolitice oarecari deosebiri, cari ar putea servi de criteriu pentru clasificarea unora în epoca mai veche, a altora în epoca mai nouă a neoliticului; cât timp însă nu se vor întreprinde cercetări sistematice în însăși stațiunile neolitice, o astfel de clasificare nu va prezenta destulă garanție.

Tot așa se constată deosebiri de formă și factură și între obiectele de bronz și cu multă probabilitate am putea clasa unele în primele timpuri ale întrebuințării acestui metal, altele în vremuri cu mult mai noi.

Cât privește obiectele de fier, unele din ele ar putea fi ante romane, cu toate acestea e greu de crezut că s'ar fi întrebuințat acest metal în țara noastră, la altceva decât la fabricarea armelor, înainte de contactul direct cu Romanii.

De altfel atât timpul întrebuințării bronzului cât și prima epocă de întrebuințare a fierului nu pot fi considerate

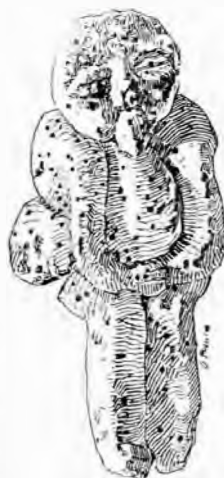
1. 9. 10 și 12. Vase și cioburi cu ornamente zugrăvite, dela Cucuteni. — 5. 6 și 7. Cioburi de vase cu ornamente săpate, dela Cucuteni. — 2. 3. 4 și 4a. Vase cu ornamente săpate din județul Mehedinți (Malul Dunării). — 8 și 11. Mănuși de vase dela Cucuteni. — Toate din colecțiunea Maria Istrati-Capșa.

pentru țara noastră ca timpuri preistorice, ci numai ca protoistorice, iar poporul care a fabricat și întrebuințat obiectele de acest fel nu poate fi altul decât poporul Trac. În general se admite ca dată aproximativă a introducerii bronzului în Europa anul 2000 înainte de Cristos, iar la această dată triburile trace erau de sigur stabilite la Dunăre. De altfel armele de bronz și de fier găsite în Ardeal și în România, ca și cele din sudul Dunării corespund perfect cu descrierile ce ne-au lăsat vechii scriitori greci și romani despre armătura soldaților traci, atât de vestiți pentru vitejia

lor. Iar puținele informațiuni scrise ce avem despre vechea cultură a Tracilor concoardă și ele cu starea culturală pe care o tradează urmele din mai multe stațiuni de ale noastre preistorice și cari prin urmare pot fi considerate ca protoistorice.

Dacă numai acesta ar fi folosul științific al studiului antichităților preistorice din țara noastră, — de a ne lămurii asupra culturii strămoșilor noștri Traci — și totuși ar trebui să se dea mai multă atențiune acestor monumente, mai ales că și acest teren de activitate științifică amenință să ni-l cucerească străinii.

CONST. MOISIL.

Idol lucrat dintr'o rădăcină de plantă, găsit la Cucuteni.

— Col. Maria Istrati-Capșa. —

¹⁾ O descriere completă a acestei colecțiuni se va publica în alt fascicul al acestei reviste.

²⁾ V. publicația prezentă III, (1910) p. 175 fig. 1 și 2.

³⁾ Idem, p. 175 fig. 13.

⁴⁾ Idem, p. 175 fig. 4, 10 și 5.

⁵⁾ Idem, p. 175 fig. 6 și 7.

⁶⁾ Trompeta Carpaților, anul 1872 No. 1010 figurile 30—31.

⁷⁾ Publicația prezentă I. c. fig. 23.

⁸⁾ Idem, I. c. fig. 21 și 22.

⁹⁾ Trompeta Carpaților, anul 1872 No. 1010.

¹⁰⁾ Cele dela Sărata-Monteoru sunt reproduse în Zeitschrift für Ethnologie 1909 p. 1002.

¹¹⁾ Publicația prezentă I. c. fig. 11 și 12.

¹²⁾ Figuri omenestii găsite la Sculieni-Vădastra sunt reproduse în Trompeta Carpaților, anul 1876 No. 1255 fig. 47, 48, 51; la Cucuteni, în Arhiva din Iași, anul 1889 p. 262, fig. 15, 16 și pag. 271 fig. 1, 2. Figuri de animale tot aci p. 362 fig. 17, 18.

¹³⁾ Mănuși lătarețe, v. publicația prezentă I. c. p. 176 fig. 8.

¹⁴⁾ Mănuși în formă de nasturi, dela Sărata-Mon-

teoru sunt reproduse în Zeitschrift für Ethnologie 1909 p. 1003; dela Polovraci și Cucuteni în Publicația prezentă p. 89 și 93.

¹⁵⁾ Ornamente punctate dela Sculieni-Vădastra sunt reproduse în Trompeta Carpaților I. c. fig. 51, 11, 13 și 21.

¹⁶⁾ Trompeta Carpaților, I. c. fig. 15.

¹⁷⁾ Brău de spirale, v. publicația prezentă I. c. fig. 2.

¹⁸⁾ Trompeta Carpaților, I. c. fig. 1.

¹⁹⁾ Trompeta Carpaților I. c. fig. 5.

²⁰⁾ Vase zugrăvite dela Cucuteni sunt reproduse în Arhiva din Iași, I. c. p. 261 fig. 8 și 9.

²¹⁾ Mittheilungen d. anthropol. Gesellschaft Wien, 1900, Bd. XXX.

²²⁾ Troja, Mykene u. Ungarn în Zeitschrift f. Ethnologie 1904, p. 608 urm. D-l Țigara-Samurcaș a rezumat în „Viața Românească” No. 10 din Oct. 1910 păreriile celor mai autorizați specialiști cu privire la teoria d-lui Schmidt.

O scurtă dare de seamă asupra ultimelor săpături făcute la Cucuteni a publicat d. Schmidt în Bukarester Tageblatt (No. 280-281) din 1910.

MĂNĂSTIREA SURPATELE DIN VÂLCEA

DESCRIERE

Această mănăstire domnească se află situată în satul Surpatele din comuna Mănăstireni, pe coasta unui deal ce se lasă din șirul de munți și muncele, cari despart valea Otăsăului

și al bisericii.—Numai după ce urci șoseaua din sat, suind și coborând râpile rău podite ce se desfac din povârnișul muntelui, și ajungi în fața clopotniței se vede parte din zidul

Vedere interioară a fostei mănăstiri Surpatele.

de valea Govorei.—Privită din șoseaua Otăsăului, — mănăstirea stă mai mult ascunsă în frunzișul copacilor ce o înconjoară, pe deasupra cărora se zărește acoperișul țuguiaț al clopotniței

înconjurător dela stânga și corpul de case dela dreapta; iar intrând înăuntru vedem înălțându-se sveltă, în mijlocul curții, biserica fostei mănăstiri.

În dreapta se vede corpul de clădiri

cari au servit de stăreție, iar de jur împrejur se văd urmele unui zid înconjurător, care, de sigur, a fost zidul de calcan al chiliilor ce împremuiau curtea bisericii. Dintr'o aruncătură de ochi se poate ghici vremurile grele de prădăciune și părăsire cari au trecut peste acest locaș și au adus această însemnată mănăstire din starea ei înfloritoare de odinioară în starea de ruină în care se află astăzi...

la mai toate ctitoriile brâncovenești. — Casele stăreției s'ar fi ruinat și prăpădit și ele, ca și chiliile, dacă nu s'ar fi reparat și amenajat în local de școală. Dar acum școala are local propriu în sat, iar casele din mănăstire au fost părăsite și, an cu an, s'au tot stricat: mai întâiu acoperișul, apoi galeria de zid, apoi bolțile de la bucătărie au căzut, încât astăzi, fără serioase măsuri de îndreptare, și acest

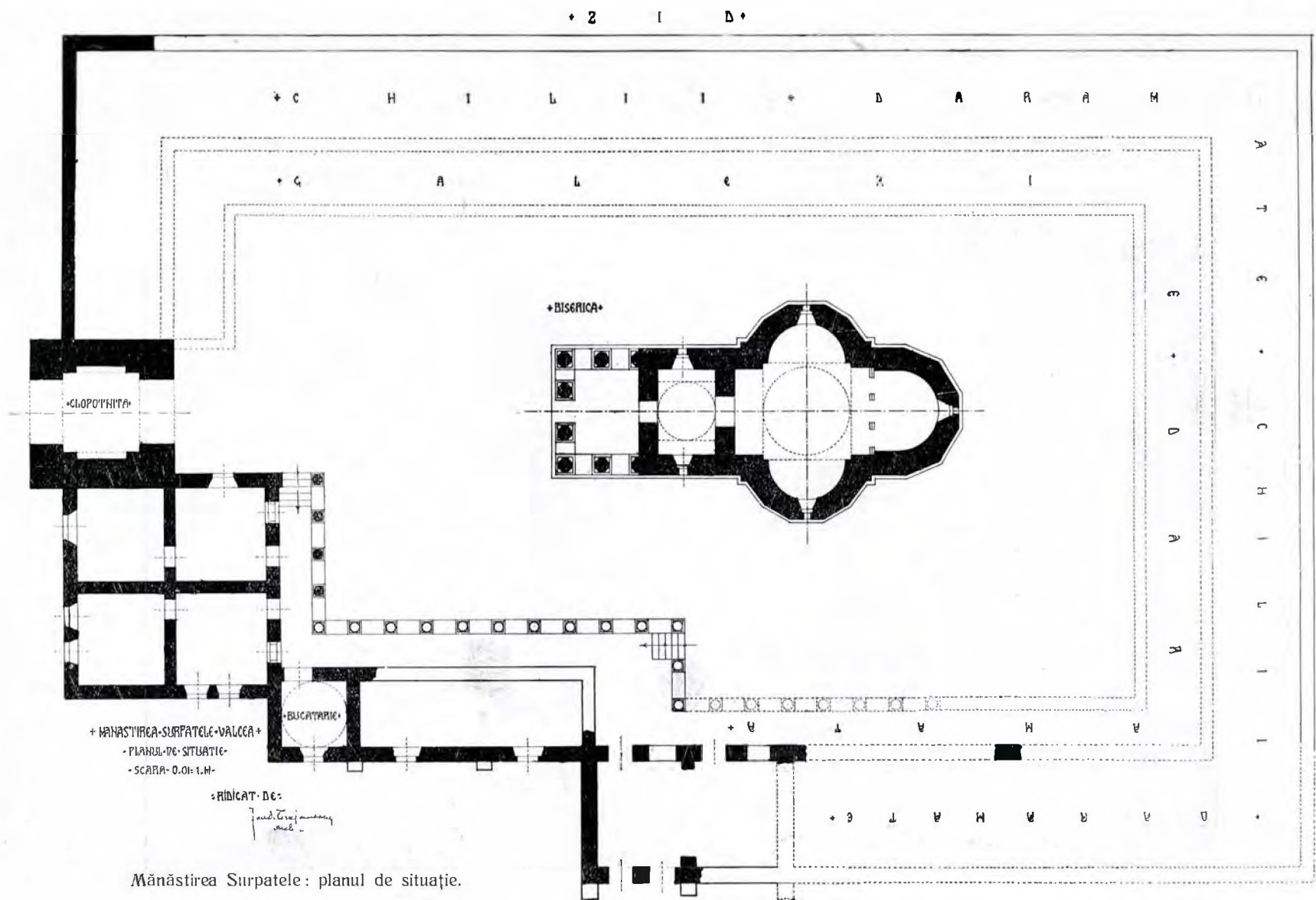

Casele fostei stăreții a mănăstirii Surpatele.

Căci, într'adevăr, doar biserica a rămas în bună stare, făcându-i-se când și când reparațiuni de către parohienii din sat, iar acum în urmă învelindu-se din nou cu șindrilă prin îngrijirea Comisiunii Monumentelor Istorice. — Clopotnița s'a preschimbat cu mult de cum eră și anume—pe vremea arhimandritului Hrisante (1833 — 1849), când s'au făcut reparațiuni și prefaceri

prețios colț ce a mai rămas în picioare din vechea splendoare a Surpatelor poate să fie pierdut pentru totdeauna.

Pisania cioplită în piatră de deasupra ușei de la intrare ne spune că „Această sfântă și dumnezeiască biserică a mănăstirii de călugăricioare ce „se chiamă Surpatele, în care se prăznuiște în Dumnezeu, făcătoarea de „viață prea sfânta Troiță, zidită au fostu

„oareșcându de Buzești, însă mică și
 „prost lucrată, iară apoi, după multă
 „vreame, stricându-să, surpându-se, bla-
 „gocestiva și buna creștină Doamna

„rădicat-o cu toată cheltuiala mării
 „sale, cum astăzi se vede făcută, fru-
 „moasă și iscusită, împodobind-o cu de
 „toate și miluind-o pre câtă unei sfinte

Fosta mănăstire Surpatele. — După o acuarelă de Száhmári (1866). —

„Maria a luminatului și înălțatului
 „Ioan Constandin Băsarabă Voevodă,
 „mișcându-se de bunătatea sa, au vrut
 „a o preface. Și așa din temelie au

„bisearici și mănăstioare ca aceasta se
 „cade și să cuvine, pentru buna po-
 „menire și spășeniia sufletelor în veaci,
 „a părinților și a mării sale. Și is-

„pravnic fiind chir Ioan Arhimandritul de Hurezi, și săvârșindu-se la anul

Biserica mănăstirii Surpatele.

„de la Adam 7214 (=1706), luna August, zile 1“.

Așa dar acest monument s'a ridicat la începutul veacului XVIII-lea, când în arta clădirilor se păstră încă bunele noastre tradițiuni.

Într'adevăr, după cum se vede din releveul planului, biserica are forme și proporțiuni corecte și câte-va elemente decorative dispuse într'un mod particular, ceea ce îi dă un caracter original.

Pridvorul (ilustr. mai sus) dela intrare este sprijinit pe opt stâlpi de zidărie, dintre cari doi sunt angajați în perețele răsăritean. Arcurile ce se sprijină pe acești stâlpi sunt în formă de acoladă înaltă, iar stâlpii sunt octogonali

pe bază pătrată, având la trecerea dela pătrat la octogon aceeași consolă în formă de foae de acantă stilizată, cum se află la pridvorul schitului Sf. Apostoli de lângă mănăstirea Hurezi. (Bulletinul, a. al III-lea, pag. 152). Atât pridvorul cât și biserica sunt pardosite cu piatră, iar părțile de sus sunt boltite cu bolți sferice cu pendantivi și arcuri dublouri alăturate, spre a reduce spațiile dreptunghiulare la forme pătrate. Zugrăveala pereților se ține încă bine, deși murdărită de stropiturile de var rămase cu ocazia reparațiunilor ce s'au făcut în urmă la crăpăturile zidurilor.

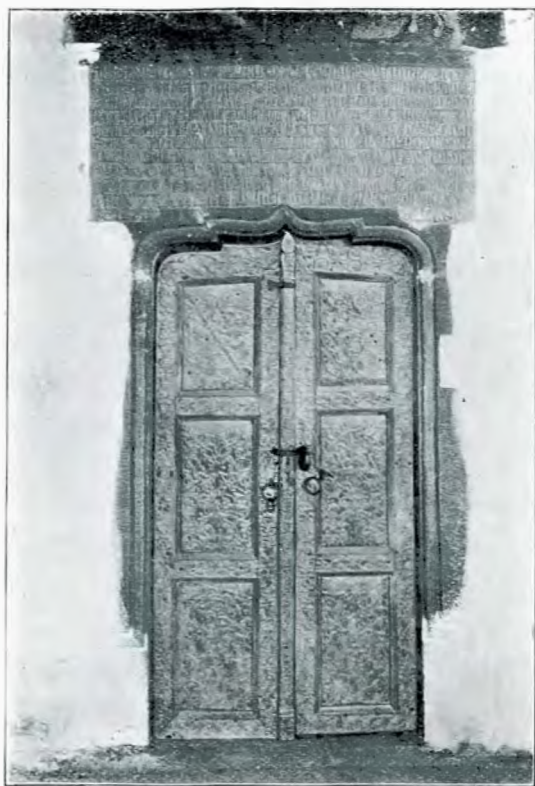
În pronaos sunt zugrăviți ctitorii și familiile lor. Astfel, pe perețele din spre apus, în partea dreaptă, cum intri, sunt zugrăviți: „Bunul și luminatul, înțeleptul

Biserica mănăstirii Surpatele.

și de Dumnezeu încoronatul Io Conțandin V.V.“. La dreapta lui, Constan-

din Voevod și doi băieți—Radu și Matei V.V. La stânga: Doamna Ma-

Ușa și pisania bisericii mănăstirii Surpatele.

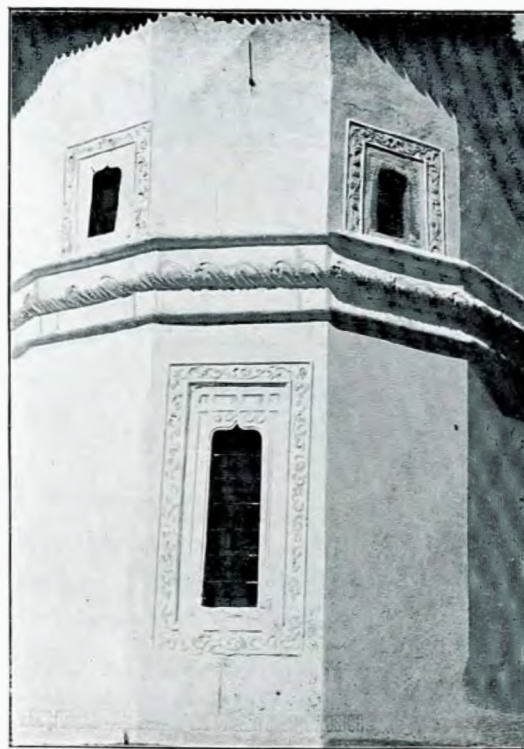
ria, fata postelnicului Neagu, fecioru lui Antonie V.V., Doamna Stanca, Doamna Ilinca cu patru fete : Safta, Ilinca, Păuna, Smaranda, și Antonie Voevod. Pe restul pereților sunt zugrăveli bisericești. Tâmpla este cea veche; de asemenea și policandru, încoronat cu acvila cu două capete, pe care este gravat: „Maria Doamna la anul 1707 dela Hristos”. Candelarele de argint sunt tot vechi și cu însemnarea „Maria”.

În altar, pe o anaforniță, citim „Acest sfânt disc de anafora l-au închinat Șerban Cantacuzino V.V. și soția sa Andreiana sfintei mănăstiri Surpatele, ca să fie veșnică pomenire în veac, leat 7128 (=1710).

Pe din afară biserica este decorată simplu, fiind încinsă de jurîmprejur de un brâu format din trei brăie

din care cel dela mijloc mai mare și înfrumusețat cu foi și frunze ce se împletesc din jos în sus și dela dreapta la stânga. În jurul ramelor de piatră ale ferestrelor se vede o ornamentație în ștuc, compusă din ramuri și frunze încadrate între două ciubuce înguste și rotunzite.

Această ornamentație îi dă o notă de originalitate. Dacă biserica a rămas aproape așa cum a zidit-o Doamna Maria, apoi clopotnița s'a prefăcut cu mult. Aceasta se deduce după proporția ei prea înaltă și după arhitectura decadentă a pereților. Zidăria pare a fi tot cea veche, însă lucrul nu se poate lămuri pe deplin decât atunci când se va putea rade tencuiala și descoperi astfel zidăria. Aci găsim două clopote, de mărimi diferite, pe cari stă scris :

Biserica m-rii Surpatele : chenarul de ferestre.

„Făcute de Maria Doamna a luminatului Domn Constandin V.V. și date la

mănăstirez Surpatele, leat 7240 (=1732)".

Din şirul de chilii ce înconjoară curtea bisericii nu a mai rămas în picioare de cât capătul din spre clopotniţă al stăreţiei (ilustr. p. 96), compus din patru camere, o bucătărie ruinată şi o parte din galerie. Arhitectura acestui colţ, cu stâlpii şi arcadele în acoladă, la fel cu cele dela biserică, bolţile bucătăriei şi poarta de intrare în pivniţă, precum şi formele ferestrelor la zidurile rămase încă în picioare, sunt indicii care ne îndreptăţeşte să credem că datează din acelaş timp cu biserica.

Din ilustraţiile date la pp. 95 şi 98 se poate vedea o parte din ansamblul plăcut al acestei mănăstiri pe timpurile

de prosperitate şi îngrijire când ea era în bună stare.

Acuma ar fi zadarnic lucru să se rezidească chiliile şi galeriile pierdute; însă cu puţină cheltuială, s'ar putea pune la adăpostul ruinei părţile rămase în picioare, cărora li s'ar putea da şi o utilitate (şcolară sau de artă casnică), iar curtea să se închidă cu zid.

Cu modul acesta mănăstirea Surpatele va reînvia oare-cum din pustietatea în care dăinueşte de la o vreme încoace, continuând să atragă şi mai mult pe vizitatorii şi cercetătorii ce caută să desvăluie comorile de adevăruri şi frumuseţe, ascunse de veacuri între zidurile ei.

ION D. TRAJANESCU.

BISERICA SFINȚII ARHANGHELI SAU VOIVOZI

DIN

TÂRGOVIȘTE

— o —

Cine a zidit această biserică nu se știe. Pietrele de mormânt din lăuntru indică însă epoca lui Matei-Vodă Bă-

când Vistierul Iancu Bădulescu o repară. La 1849 se repară iarăși. De notat următoarele pietre mormântale ce se

Biserica Sfinții Arhangheli sau Voivozi din Târgoviște.

— înainte de restaurare —

sarab. Cu toate acestea, știri directe despre ea nu avem decât târziu de tot: la 1823, în timpul lui Grigorie-Vodă Ghica,

găsesc în preajma ei: a jupănesei Vilae de la 1650, a mumei lui Ignatie Sărdarul de la 1672, a lui Negoită Lo-

gofătul de la 1729, a Bădicăi Cupețul de la 1769 și a lui Stan Polcovnicul ot Târgoviște de la 1714. (După *Că-lăuza monumentelor istorice din Dâmbovița*, de Virg. Drăghiceanu).

Această biserică se compune din un pridvor pe stâlpi de zidărie de tipul obișnuit, din un pronaos întărit la colțuri

și plăcută. Ea presintă 10 laturi, pe din afară, și e luminată prin 10 ferestre, lungi și înguste, cari erau aproape cu totul zidite, lăsând să pătrundă lumina în interior numai prin patru deschideri mici.

Două sânnuri poligonale în exterior măresc suprafața naosului, care e despărțit de altar prin o tâmplă de zid. O

Biserica Sfinții Arhangheli sau Voivozi din Târgoviște.

— După restaurare —

cu masive puternice de zidărie și acoperit în formă de calotă sferică, peste care pare a fi fost altă dată o clopotniță de zid (acum în urmă peste pronaos se află o clopotniță de lemn, făcută din scânduri, aproape ruinată și neavând nici un interes). Peste naos se află o turlă de zid, care are o proporție înaltă

ușă mică, care se află în partea dreaptă a altarului, pare a fi fost deschisă la o altă epocă.

O particularitate ce presintă această biserică este prezența a doi contraforți, pe cari îi vedem în partea naosului și cari sunt destinați a întări zidăria și a asigura stabilitatea bolților în punctele unde se con-

centrează împingerile. Acești contraforți au o formă particulară prin faptul că se alipesc oblic de zidurile bisericii și că

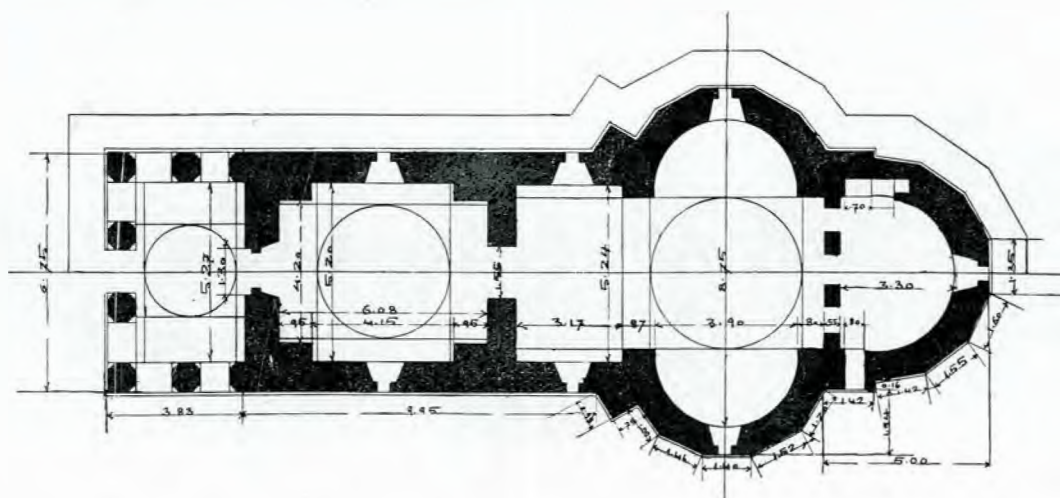
ente moldovenești (Stelea și Sf. Împărați din Târgoviște). S'ar putea face un paralel între acești contraforți și cei de la

Biserica Sfinții Arhangheli sau Voivozi din Cârgoviște.
— Secțiune longitudinală —

se înalță până la cornișa bisericii, amintind forma contraforților de la bisericile din Golești și din Bălteni, în opoziție

biserica din Războeni a lui Ștefan-cel-Mare. Acest studiu comparativ ne ar dovede aceeaș diferență de principiu între

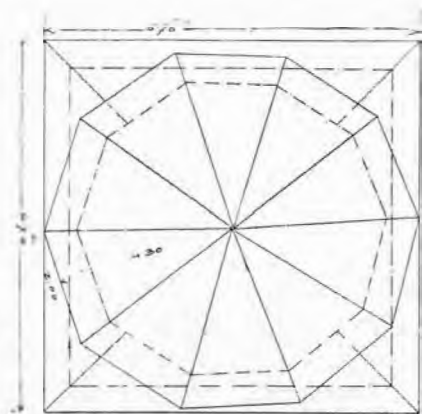

Biserica Sfinții Arhangheli sau Voivozi din Cârgoviște.
— Planul —

cu contraforții de origină gotică, cari să întâlnească în Moldova și la câteva biserici din Muntenia, zidite sub influența

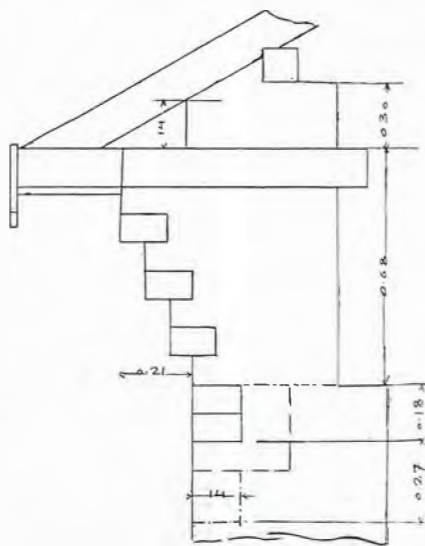
contrafortul bisericilor muntene și al bisericilor din Moldova, — unul de origină bizantină, celălalt de origină gotică.

Lucrările executate la biserica Sf. Arhangheli în vara anului trecut, sunt următoarele. În exterior s'a restaurat în întregime acoperișul, atât al bisericii cât și al turlei, făcându-se șarpanta nouă în strașină și astereală, peste care s'au așezat olane; s'au făcut cruci noi, cu base noi; s'a așezat

Biserica Sfinții Arhangheli sau Voivozi din Cărgoviște.
— Planul acoperișului, baza turlei —

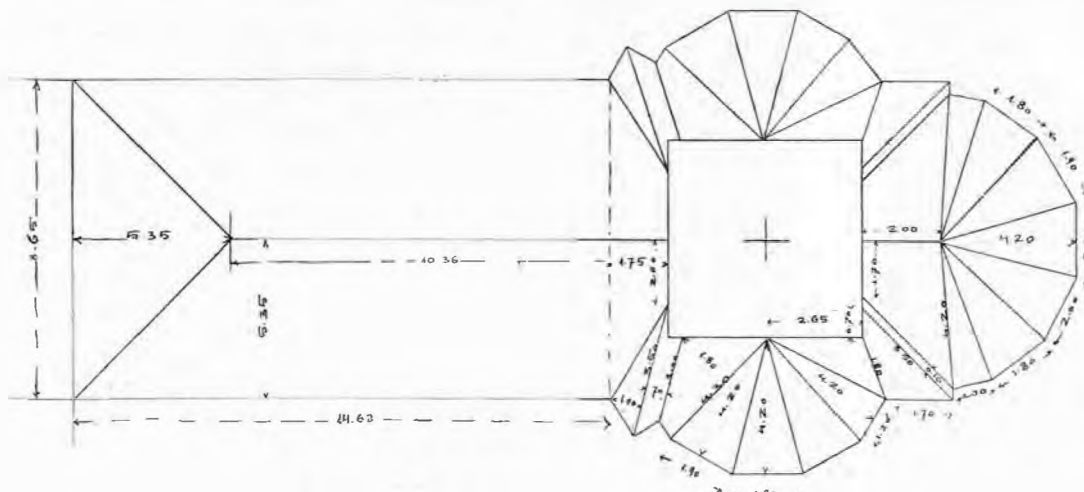
după ce s'au corectat, conform cu indicațiunile găsite sub cele vechi; ferestrele s'au refăcut din lemn de stejar la biserică și din fer la turlă, iar chenarele

Biserica Sfinții Arhangheli sau Voivozi din Cărgoviște
— Cornișa —

legături de fer de jurîmprejur la turlă și la biserică; s'a zidit din nou toate cornișele atât la biserică cât și la turlă și la basa ei, de oare ce cornișele vechi erau în cea mai mare parte desagregate

de piatră s'au curățit cu totul; pictura din fața pridvorului s'a păstrat neatinsă. În interior s'a reparat și țesut zidăria pereților transversali, cari erau crăpați, și s'au tencuit din nou acele părți. În sfârșit,

Biserica Sfinții Arhangheli sau Voivozi din Cărgoviște.
— Planul acoperișului —

sau căzute; s'a țesut cu cărămidă nouă toate crăpăturile din ziduri și s'a întărit cu legături de fer părțile slabe, tencuelile exterioare s'au refăcut din nou,

s'a reparat cu totul pardoseala interioară a bisericii cu mortar de ciment, completându-se lipsurile. S'a mai făcut în urmă o mică clopotniță de lemn.

N. Ghika-Budești.

V

Inscripțiune grecească din Istros

Dau aci textul unei interesante inscripțiuni grecești, — decalcul s'a pierdut cu ocazia facsimilării și-l voi da în fascicolul viitor — ce se află gravată pe o placă de marmoră, găsită împreună cu un torso de statuie între ruinele orașului Istros, de un țăran din satul Caranasuf (jud. Tulcea). Ea este în posesiunea d-lui D. G. Ionescu din Tulcea.

ΑΓΑΘΗ ΤΥΧΗ

ΠΟΡΕΙΑΩΝΙ ΕΛΙΚΩΝΙΩ ΤΙΤΟΣ ΑΙΛΙΟΣ ΜΙΝ. . .
 ΠΟΝΤΑΡΧΗΣ ΤΗΣ ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ ΑΠΟ. . .
 ΙΕΡΕΥΣ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΤΟΝ ΤΕΛΑΜΩΝ. . .
 ΤΟΙΣ ΚΥΝΜΥΣΤΑΙΣ ΑΝΕΘΗΚΑ ΙΕΡΑΣ
 ΠΙΡΡΙΟΣ ΔΕΩΝ ΠΟΝΤΑΡΧΗΣ ΙΕΡΑΣ.
 ΥΡ ΔΙΟΓΕΝΗΣ ΤΡΙΦΩΝΟΣ ΙΕΡΑ.
 Ρ ΜΑΡΚΙΑΝΟΣ ΑΡΤΕΜΙΔΩΡ
 ΑΦΙΑΟΣ ΔΙΟΝΥΣ Κ
 ΙΑΝΟΣ ΚΡΑΤ
 ΙΥΚΟΔΙ

Deși inscripțiunea este în mare parte incompletă, căci o bună bucată din placa de marmoră este ruptă, totuș se vede lămurit că a fost pusă de pontarhul Titus Aelius Min.... (?) cu ocazia ridicării unui exvot lui Poseidon Heli-conul.

Rezervându-mi să vorbesc cu altă ocazie mai pe larg despre ea, de astă dată atrag atențiunea asupra cultului acestui zeu și în acest oraș al Pentapolei Pontice, și asupra celor doi pontarhi până acum necunoscuți: Titus Aelius Min... și pontarhul Leon.

Const. Moasil.

VI

Săpăturile dela Cucuteni

și
Colecția Buțureanu

Intrebarea D-lui Prof. N. Iorga (Neamul Românesc literar, No. 8 din 6 Martie 1911 mă obligă să adaug la comunicarea făcută asupra săpăturilor dela Cucuteni (Fascicolul trecut al Buletinului) câteva cuvinte și asupra păstrării lucrurilor găsite.

Toate obiectele desgropate în cele două campanii (1909 10) aparțin Universității din Iași. Numai când un lucru a fost găsit în două exemplare — dublete — s'a donat exemplarul mai rău păstrat Muzeului preistoric din Berlin. Cum însă tocmai obiectele de mai mare însemnătate științifică nu-s decât într'un exemplar, Direcția generală a Muzeelor din Berlin a cerut și Ministrul de Instrucție și Universitatea din Iași au încuviințat — ca să i se împrumute unele obiecte pe timp de patru luni pentru a fi studiate, — la noi lipsind încă un personal tehnic museal. Obiectele împrumutate au fost inventariate, măsurate și schițate ori fotografiate.

Și fiindcă săpăturile d-lui Dr. Hub. Schmidt par a fi retrețit interesul pentru antichitățile naționale, cred nimerit să amintesc și despre o colecție privată, a d-nei Buțureanu din Iași (rămasă dela def. Prof. Gr. Buțureanu). Lăsând la o parte condițiile în cari au fost făcute săpăturile, colecția Buțureanu prin variația ei — și geografică și de cuprins — e foarte interesantă, căci cuprinde lucruri din vre-o 12 stațiuni preistorice (din Moldova) și nu numai din perioada neolitică (de piatră lustruită), ci și din epoca de cupru, bronz și fier: topoare, bărdițe, vârfuri de lance, săgeți, pumnale, săbii, seceri, cuțite; apoi obiecte de podoabă: agrafe, broșe, mărgel, etc. Invățații consideră în special obiectele de cupru și bronz, prin faptul că samănă cu cele din Transilvania-Ungaria și din faptul că la noi nu există mine de cupru și cositor, ca fabricate, importate de peste Carpați. Cu toate acestea, chestia nu trebuie privită ca rezolvită, căci în arheologie numai săpăturile decid, și atât pentru cultura din epoca metalului cât și pentru cea din piatră este încă foarte mult de lucru: cercetările d-lui Dr. Schmidt făcute dintr'un anumit punct de vedere, vor lăsa multe chestiuni deschise.

Dar afară de antichități preistorice colecția d-nei Buțureanu coprinde și obiecte din epoca romană și din timpurile românești vechi. Un studiu deci asupra acestei colecții ar fi o schițare a culturilor perindate pe pământul românesc, începând dela

3000 a. Chr. și până la întemeierea Statelor române.

Această colecție însă, din multe împrejurări, este amenințată să se risipească. E drept că pământul românesc cuprinde atâtea antichități – și preistorice, romane și, sigur, și grecești – în cât să putem forma muzee în toate orașele principale, dar săpăturile cer muncă, mari cheltueli și timp; de aceea, până atunci, dacă colecția mai este încă completă, cum o știu eu, ar trebui să devie proprietate a Statului.

Const. Dascălu.

VII

Epitaful primului Episcop al Argeșului Iosif

Pe unul din superbii stâlpi ce separă naosul de pronaosul bisericii Antim, din Capitală, se ghicesc mai mult decât se citesc versurile următoare:

*Deși sunt neînsuflit,
Stâlp de piatră întărit,
Omule și dela mine
Poți afla de-î vrea un bine.
Eu am trei frați potriviți,
Totodată aici înfiți,
Deoparte și de alta,
Doi în stânga unu'n dreapta.
Caută la noi și vezi
Ca să te încredințezi,
Că și pictrele unile,
Pentru folos potrivite,
Cât de multă greutate
Lesne poate să o poarte.
Chiar Antim Mitropolitul
Ivircanul mult vestitul
Aicea ne-au așezat,
Și cu zidul ne-au legat
Să ținem acest lăcaș,
Al sfinților toți sălaș,
De dânsul întâi zidit,
Iar pe urmă prenoit
De chir Iosif întâiul
Episcopul Argeșul.
Carele se odihnește
Drept mine aici trupește,
Dându-și obștescul sfârșit
Trupu ce au viețuit
O viață lăudat,
Vrednic de mare plată,
Și de cinste omenească,
Și de slava cea cerească.*

*[Veșnica] lui pomenire
Dela Domnul răsplătire.*

Tot Iosif făcea și versurile de la fântâna zisă a Meșterului Manole din Curtea-de-Argeș (v. Iorga, Inscriptii, I, 154 – 5).

El moare în Oct., 1820, după ce păstorise pe scaunul episcopal de Argeș de la înființarea acestei Episcopii, din 18 Oct. 1793 până la moarte în 1820 (v. Urechiă, Istoria Rom., V, 38; XII, 37),

Virg. Drăghiceanu.

VIII

O piatră de hotar a vechilor București

Insemnăm aci pentru cel ce va face când va istoricul Bucureștilor, textul inscripției de pe crucea aflată până de curând în Strada Cazărmei, unde se termină odată moșia Mitropolii bucureștene.

CU VREAREA TATĂLUI ȘI AL FIULUI ȘI AL SFÂNTULUI DUH, RĂDICATU-SE-A AČASTĂ CINSTITĂ CRUCE, ÎNTRU CINSTEA SFINȚILOR MARILOR ÎMPĂRAȚII COSTANDIN I ELENA, ÎN ZILELE PEA ÎNĂLȚATULUI DOMNULUI NOSTRU IO COSTANDIN NICOLAE V(OE)V(OD), CU CHELTUȚELA PEA SFINTULUI MITROPOLIT A TOATĂ UNGRO-VLAHIA CHIRIU CHIR NEOFIT; PENTRU CĂ DREPT ACEST LOC AU FOST MAI NAINTE PUȚU CALICILOR, DUP(Ă) CUM SCRIE HRISOVUL MITR(OPOLII); ȘI DUP(Ă) VREMI ASTUPÂNDU-SĂ ȘI ÎNPRESURÂNDU-SĂ [MOȘIEA SFINTEI MITROPOLII], ACUM CU BLESTEM, CU BUNE MĂRTURII, AFLÂNDU-SE, S-AU RIDICAT AČASTĂ CINSTITĂ CRUCE, DUPĂ HOTĂRĂREA BOERILOR CELOR CE AU FOST RÂNDUIȚI DE DOMNIE, ÎN LOCUL ACELUI PUȚ CUM ARATĂ CARTEA DOMNEASCĂ, CA SĂ NUMAI FIE DE ACUM ÎNNAINTE ÎNPRESURAREA CEȘTII MOȘII A SFINTEI MITROPOLII. МЕСИЯ = (LUNA) SEPT(EMBRIE) 1 А(ВН) (ZILE) 7250 (=1742).

Fusese ridicată în urma călcării moșiei Mitropoliei de către Mănăstirea Mihai-Vodă. Gion a încercat, fără să răușească, citirea textului (v. Ist. Bucureștilor p. 373).

Virg. Drăghiceanu.

IX

Tradiții și mărturii documentare despre drumul roman dela Reșca la Celei.

(Fragment din studiul asupra Romulei)

Cetatea dela Reșca, colonia Romula de odinioară, capitala Daciei Maluensis (Oltenia de

astăzi), eră punctul principal, unde se încrucișau toate căile romane din dreapta Oltului. În această privință, distingem până acum încrucișarea la Reșca a cel puțin patru căi, ce veneau de se împreunau aci: una, dela podul lui Traian, dela Severin trecând pe lângă Craiova; a doua, dela podul lui Constantin cel Mare, dela Celei prin Vișina; a treia, dela gura Oltului, dela Islaz, prin Slăveni și Fărcașe la Reșca, unde câteș trele aceste căi urmau a patra cale dela Reșca la munte prin Brâncoveni, Cozia, spre a se împreună cu râteaua de căi a Transilvaniei, la Boița. Negreșit că în afară de aceste patru căi militare, așternute cu piatră, trebuie să fi mai existat încă o cale ce leagă Reșca de țara din stânga Oltului prin vestitul vad al Cumanilor din vecinătate. Dar Oltul și-a schimbat de multe ori matca, așa încât cu greu vom afla acest drum.

În această notiță ne vom ocupa numai de ramura a două, ce pleacă dela Celei, dela podul lui Constantin cel Mare, și ajunge drept la Reșca. Ea are o importanță deosebită pentru istoria noastră, fiindcă, precum vom dovedi, datează după retragerea legiunilor romane din Dacia, și prin urmare este un semn vădit al recuceririi în parte a Daciei de către Galerius („Dacia restituta“, la Eumenius). Apoi, ea este dintre toate cea mai amenințată cu distrugerea.

Pentru aceasta vom țineă seamă de hărțile vechi, de monumentele epigrafice, de tradiții și de mărturiile documentare ce le aflăm în hrisoavele domnești și în cărțile de hotărnicie făcute în părțile locului.

I. Hărți vechi romane.—În așa numita „Tabula Peutingeriana“, isvor istoric temeinic, alcătuit după Traian și înainte de epoca lui Galerius și Constantin cel Mare, se vede bine drumul dela podul lui Traian la Reșca (Romula), dar nu vedem nici ramura dela Celei la Reșca și nici pe cea dela Gura Oltului la Reșca. De asemenea numele daco-roman al Celeiului, Sucidava, nu se află trecut în această hartă. Așa dar drumul ce ne preocupă nu există în epoca lui Traian și a Antoninilor.

II. Monumente epigrafice.—Până mai anii trecuți nu se știă cu precizie numele cetății dela Celei, de unde începe calea ce ne preocupă.

La 1906 însă, răposatul Tocilescu a cetit la Academia Română o inscripție în care se vorbește despre teritoriul Sucidava, prin care se înlătură astfel opinia cum că Malua, de fapt tot Romula, ar fi fost la Celei.

În această localitate la Celei, s'au găsit cărămizi cu stampila LEG. V. M.OES, adică Legio V. Macedonica Oesci, în loc de Legio V. Moesia, cum se descifra înainte fără temei. Prin urmare, cetățuia dela capul drumului ce ne preocupă eră păzită de soldați detașați din cartierul principal al legiunei a V Macedonica, din Oescus, adică tocmai din marea cetate de peste Dunăre din valea Iscrului, așezată în fața Celeiului nostru, pe teritoriul locuit și astăzi în mare parte numai de Români, numit Ghighii. (Biserica românească din Ghighii ca și casele și curțile fruntașilor români, pe care le-am vizitat anii trecuți, sunt zidite din piatră scoasă din cetate).

Mărturia unei cărămizi este de mare valoare, când ne gândim la faptul că legiunea V Macedonică a fost strămutată la Ghighii după părăsirea Daciei, și constatăm totuș că detașamente de aci apărau un teritoriu din stânga Dunării.

Astfel în cât mărturiile epigrafice confirmă datele oficiale din „*Notitia Dignitatum*“, isvor temeinic, ulterior epocii lui Galerius și Constantin cel Mare, în care se constată, la fel că într'adevăr detașamente militare de sub comanda ducelui Daciei Ripensis păzeau la nordul Dunării, în țara noastră.

De aceea socotim că drumul acesta, care unește Reșca cu Celeiul, de fapt Oescus, lagărul legiunei a V Macedonica, cu Romula, capitala Daciei Maluensis, datează din epoca lui Dioclițian și Galerius și că el a fost lucrat pentru cooperarea trupelor din Romula cu oștirea romană din Oescus. Altfel nici n'am înțelege de ce s'a mai croit această cale scurtă și dreaptă dintre Romula și Oescus, când vedem că există o cale vecină destul de bună, însă mai lungă pe marginea Oltului ce legă Romula cu Moesia (în urmă, ca parte din Dacia Ripensis), pe la Islaz. Importanța militară a drumului o ilustrează bine Constantin cel Mare, care după Galerius, — căruia îi putem atribui recucerirea Olteniei și facerea drumului dela Celeiu-Reșca — zidi podul dintre Ghighii și Celei.

Adevărul istoric despre facerea drumului dela Celeiu la Reșca de către Galerius îl păstrează în chip poetizat miturile și tradițiile noastre despre Domnul de Rouă alias Ler Împărat, care călătorește noaptea dela Celeiu spre munte, la iubita lui, până ce moartea-l ajunge la Potopin, la marginea ruinelor Romulei, unde scriitorul latin Sextus Aurelius Victor atestă că a fost înmormântat însuș împăratul Galerius.

lată tradițiile și mărturiile documentare, ce le-am putut strânge.

II. **Tradiții.** — Vom păstra ordinea cronologică.

1653 – 1658. *Paul din Alep*. The travels of Macarius, Patriarch of Antioch: written by his attendant Archdeacon Paul of Aleppo, in arabic. Translated by F. C. Belfour. II, London 1834.

Părți privitoare la istoria noastră tradusă în românește din englezește de d-ra E. Cioran.

Isvor neprețuit; ne transmite tradiția locală despre vechimea drumului roman din vremea păgânilor. În chestia noastră aflăm dar:

Călătorii vin din Brâncoveni, trec prin cetatea dela Reșca, pe care însă n'o indică, și se opresc la Hotărani, la câțiva pași mai jos de Reșca. Aci scriitorul notează că cea mai mare parte din drum au făcut-o pe o cale așternută cu pietriș rotund; iar despre vechimea căii află tradiția locală, cum că ea există de mult, din vremea de când se închinau oamenii la chipuri cioplite (idoli), prin urmare din epoca romană: „The greatest part of our way lay over a pavement of round stones, which is said to have existed since the time of the worship of idols“ (Belfour II, 368).

„Cea mai mare parte din drumul nostru se făcu pe o cale pardosită cu pietre rotunde, care se zice că există încă din timpul cultului idolilor. (Trad. Cioran, p. 200).

La această tradiție locală păstrată în vecinătatea ruinelor dela Reșca, grație monumentelor din cetate și mormintelor romane dela Hotărani, credem potrivit să reamintim alte tradiții și superstiții, mai puțin precise în legătură cu ruinele dela Reșca și cu drumul roman ¹⁾.

1711 – 1717. Dimitrie Cantemir arată, după spusele unui voluntar din Țara Românească, cum că țărani din Oltenia prin tradiție numeau niște temelii ca de cetate din valea Oltului „Curțile lui Ler împărat“. Acestea sunt, după părerea mea, ruinele dela Reșca.

1769 – 1774. În hotarnica moșiei Potopin se vorbește despre „Mormintele Strigoilor“ din apropierea podului dela Potopin.

1845 până astăzi. La podul dela Potopin un mit etiologic așează potopirea (moartea) Domnului de Rouă, alias Ler Împărat, după părerea mea însuș împăratul Galerius născut și înmormântat la Romula, ce se întindea peste satele Hotărani, Reșca și Potopin ²⁾.

IV. **Mărturii documentare.** — 1598 (=7107)

Septemvrie 6. Târgoviște. Mihail Voevod, fiul lui Pătrașcu Voevod, își întărește stăpânirea peste părțile de moșie cumpărate în Romanai, dela Fărcaș și Devesel în jos, până la apa Dunării, la vadul Corăbii (ВРѢДЪ КОРЪБИЕВ = Corabia veche de astăzi, mahala între portul Corabia și satul Celei). Doc. 143/45 din colecția Academiei Române. Hrisov original, slavon, pe pergament. Isvor prețios pentru arheologie și toponimie: ca semne de hotar mobile sau măguri din epoca preistorică și din cea daco-romană cu numirile lor în sec. XVI-lea.

Cea dintâi mențiune despre drumul roman în ocolnica satului Vișina, unde se arată ca hotar „Drumu de piatră“ (ПОСЪТЪ КАМЕН).

„Satul Vișina întreg și cu tot hotarul din Măgura Dudului până în Măgura Borduhului și până în piatră la Grupșoara și până în Măgura Radului; și din Măgura Radului până în Răscruci și până în Măgura Badiului; și din Măgura Badiului până la Groapă și până în *Drumu de piatră*; și din *Drumu de piatră* până la *Măgura Dadului* (= ... И ДО ПОСЪТЪ КАМЕНЮБЪ; И ОУ ПОСЪТЪ КАМЕН НАК ДО МЪРЪРА ДАДЪЛОБЪ).

1656 (=7164) Iunie 14. Hotarele dintre moșia Murgeni și moșia călugărilor dela Hotărani. Copie în Condica Episcopiei Râmnicului, mss. 2082 din Colecția Academiei, f. 466.

Drumul roman se indică prin „Drumul Ocni“: „din piatra Hotăranilor boerești pe drumul Ocni în sus.“

1686 (=7195) Octomvrie 21. Hotarnica satului Comanca. Copie în Condica Episcopiei Râmnicului, mss. 2082 din colecția Academiei, f. 182.

În hotarnică se vorbește despre drumul roman numit „Drumul sării“ precum și de „Calea Slovenilor“, „Drumul buților“ și hotarul Caracalului (ΚΑΡΑΚΑΛ, ΚΑΡΑΚΑΛΗ).

„Din piatră drept până în hotarul Caracalui pe hotar în sus, pre vale, pe din jos de *Drumul sării*“ ³⁾

1712 (=7220) Iunie 15. Carte de hotărnice făcută de Mateiu Fălcoianul, biv vel Căpităan, și de Constandin Comisul Comăneanul, prin care împart moșiile Hotărani și Murgeni între frații Mihail și Constandin Fărcășanu. Doc 166/90 din Colecția Academiei Române. Original românesc pe hârtie. Copie în Condica Episcopiei Râmnicului, mssul 2083 din Colecția Academiei, fila 466 – 7.

În hotarnică se vorbește despre „Drumul de piatră“, despre „șanțul Cetății“ dela Reșca (Cetatea Coloniei Romula) precum și despre „Măgura Mare“ dintre Reșca și Caracal, și de „Balta Județului“.

Hotarnicii „au tras peste Tezlui, despre Caracal, din piatra dela Măgura Mare până în hotarul Dobroslovenilor“ și au măsurat „și la siliște pe *Drumul de piatră*; și s'au făcut semne până în *șanțul Cetății*“.

V. **Relațiuni speciale datorite istoricilor.** — 1691 — 1726. Aloysius Ferd. Com. Marsili, Dabubius Pannonico-Mysicus. Hagae, 1726.

Cel dintâiu învățat străin care descrie la fața locului drumurile romane din Oltenia și cetățile din această parte a țării și de lângă Câmpulung. Descriere însoțită de hartă și planuri.

Marsili sau Marsigli a călătorit pe Dunăre până la Rusciuc în 1691. De la această dată începe a culege relațiuni despre țara noastră de la învățatul boer român Stolnicul Cantacuzino, și venind la fața locului.

Marsili atribue facerea drumului împăratului Constantin cel Mare, în legătură cu podul de la Celei.

„Denique necessarium ducō notare, à situ, ubi erat caput Pontis ad ripam recentis Vallachiae, propè Gieli [=Celei] viam esse, quae probabiliter strata fuit à Constantino, ut conferretur in Antinam cum magna via, quae a Transilvania continuatur secus flumen Alutam usque ad Danubium; pars autem ipsius Antinae ad eundem interrupta est nonnullis solitis collibus manufactis. (II, 39).

1865. Cesar Bolliac. Explorare împreună cu arheologii francezi Boissière și Baudry, trimiși de Napoleon III.

„Celeiul este străbătut de o șosea romană de la Dunăre, din punctul unde Constantin întinse podul său, ca să opereze asupra Daciei pierdută cu desăvârșire de la Aurelian, și care merge până la Reșca, fosta Tabără Nouă a lui Caracalla, și de aci pre Olt la Tabăra Veche a lui Traian, și apoi la Turnu Roșu“. (Trompeta Carpaților, 20 Iulie 1869).

VI. O eroare adânc înrădăcinată de înlăturat.

„Drumul lui Traian“ ?

În mărturiile documentare n'am găsit nici una prin care să se dovedească, cum că într'adevăr poporul nostru a păstrat numele marelui Traian legat de existența acestui drum. Cu toate acestea există opinia curentă cum că acest drum

s'ar fi numit cândva „drumul lui Traian“ în loc de „drumul de piatră“, „drumul sării“ ori „drumul Domnului de Rouă“.

Inceputul acestei opinii pornește însă de la interpretarea nesigură a textelor vechi de către cărturarii noștri de mai de mult, cari socoteau că podul lui Traian ar fi fost la Celei, iar nu la Severin, și că, deci, calea de la Celei la Reșca nu putea să fie de cât a lui Traian. Determinarea această datează din epoca în care cercetările arheologice la noi nu erau nici în fașe, și totul se reducea numai la tradiția unui pod la Celei și la mărturiile despre podul lui Traian, de aiurea, pe cari un Cantacuzino erudit le află în scriitorii vechi. Căci însuș marele învățat Stolnicul Cantacuzino este istoricul care a fixat în literatura chestiunii numele de „calea lui Traian“, înainte de Schendo și Sulzer, împrumutându-l dela numele străin „Troian“ și legitimându-l prin credința ce avea că podul de la Celei a fost făcut de Traian.

Astăzi însă, când nimeni nu se mai îndoește unde a fost podul lui Traian, adică la Severin, și când putem preciza chiar anii în care Constantin cel Mare a făcut să se construiască podul de la Celei, stând și el în Oescus câțva timp, numai putem, negreșit, să atribuim lui Traian nici podul și nici drumul de la Celei la Reșca, care, precum am văzut, nici nu exista de altfel pe vremea lui.

Prin urmare, trebuie desrădăcinată această greșeală ocolind-o din toată scrierile și hărțile noastre, începând de la harta Cantacuzino Comnen din 1718 și până acum, ori unde se menționează așa numitul drum al lui Traian.

Până vom dovedi neîndoios că acest drum dintre Reșca și Celei se poate numi „drumul lui Ler Împărat“ îi vom spune „Drumul de piatră“ ori mai bine „Drumul Domnului de Rouă“.

Al. T. Dumitrescu.

1), 2) Detalii și izvoare bibliografice în nota mea „Relation sur les ruines de la colonie Romula de Dacie“ din „Revue de Roumanie“ No. 2.

3) 1769. Numele acesta a pătruns și în literatură: un scriitor oltean compară distrugerea curților și grădinilor boerești din București de volintirii din 1769 cu „drumul sării“ vrând a spune că lumea umblă prin curțile boerești ca pe drumul mare par-c'ar fi fost drum de sare (ms. 1319 din Biblioteca Academiei Române:

„Că curți boerești și grădini
„Să le vezi și să suspini:
„Pă toate iaste drum mare,
„Intocmai ca drumu de sare)“.

Noi membrii ai Comisiunii Monumentelor Istorice.

În timpul din urmă Comisiunea Monumentelor Istorice a primit doi noi membrii în sânul său :

1) pe d. Vasile Pârvan, profesor de epigrafie și istorie veche la Universitate și Director al Muzeului național de antichități din Capitală. În această din urmă calitate, d-sa, potrivit art. I din Legea pentru conservarea și restaurarea monumentelor publice (1892), face parte de drept din Comisiune.

2) pe d. Er. A. Pangrati, profesor la Universitate și Director al Școalei Naționale de Arhitectură, care a fost numit în locul d-lui Arh. N. Gabrielescu, cu următorul decret regal.

CAROL I

PRIN GRAȚIA LUI DUMNEZEU ȘI VOINȚA NAȚIONALĂ
REGE AL ROMÂNIEI

La toți de față și viitori, sănătate

Asupra raportului Ministrului Nostru Secretar de Stat la Departamentul Cultelor și Instrucțiunii sub No. 1540 din 1911.

Am decretat și decretăm :

Art. I. — D. Ermil Pangrati, profesor universitar și director al Școalei naționale de Arhitectură, se numește membru în Comisiunea Monumentelor Istorice de pe lângă Administrația Casei Bisericii, în locul vacant.

Art. II — Ministrul Nostru Secretar de Stat la Departamentul Cultelor și Instrucțiunii este însărcinat cu aducerea la îndeplinire a dispozițiilor prezentului decret.

Dat în București, la 3 Februarie 1911.

(ss) CAROL

Ministrul Cultelor
și Instrucțiunii Publice
(ss) C. C. ARION

No. 456

(„Monitorul Oficial“ No. 248 dela 9 Fev. 1911).

Schimbări în comitetul de redacție al Buletinului.

În locul d-lor N. Gabrielescu și G. Murnu au intrat în comitetul de redacție al Buletinului noii d-ni membrii Er. A. Pangrati și V. Pârvan, iar în locul d-lui P. Gârboviceanu, fost Administrator al Casei Bisericii, în aceeași calitate, d. dr. D. Boroianu, decanul facultății de Teologie. D-sa, a fost întâmpinat de către d-l Președinte al Comisiunii Monumentelor Istorice cu următoarele cuvinte de bună venire :

Vă zic bine ați venit, domnule profesor dr. Boroianu !

Știm că sunteți unul dintre iubitorii înălțării religiei și cultului nostru național și, felicitându-vă, suntem convingși că în calitate de reprezentant al domnului Ministru, veți da tot concursul Comisiunii noastre.

Avântul ce au luat lucrările de restaurare a monumentelor istorice și de conservare a celorlalte amintiri scumpe ale trecutului nostru este din cele mai îmbucurătoare. El se datorește, cum știm cu toții, fericitei dezvoltări a Administrației Casei Bisericii și e dar cu drept să transmitem totodată expresiunea recunoștinței noastre domnului fost Ministru Haret, care a dat un puternic sprijin Comisiunii Monumentelor Istorice. Mulțumim asemenea domnului profesor P. Gârboviceanu, care a fost cu trup și suflet alături de noi și căruia îi păstrăm pentru aceasta o prețioasă amintire.

Felicitându-vă încă odată, domnule Boroianu, nu ne îndoim că veți urma tradițiunea noastră și că, mână în mână, vom putea merge înainte pe calea progresului de până acum, spre binele țării.

De mare ajutor ne va fi și d. profesor C. Bălăcescu, de a cărui numire ne felicităm, fiind însărcinat de D. Ministru să facă, pentru completarea muzeului Casei Bisericii, mulaje de pe

sculpturile și decorațiunile cele mai importante din punct de vedere artistic și național ale monumentelor noastre istorice și naționale, cum și să supravegheze și să conducă, lucrările de reparațiuni, ce se vor face la aceste decorațiuni și ornamente, conform hotărârii și indicațiunilor ce i se vor da de către Comisiunea noastră.

Ne vom bucura asemenea dacă cu timpul vom putea întinde aceste lucrări și peste hotare, căci multe din monumentele noastre se găsesc răs-pândite în celelalte părți locuite de frații noștri, mai cu seamă în Bucovina.

Ion Kalinderu.

III

Sculptor în serviciul Comisiunii.

După cum se poate vedea din ultimele cuate reproduce mai sus, Ministerul a numit pe d. C. Bălăcescu, profesor la Școala de Bele Arte, sculptor pe lângă Comisiunea Monumentelor Istorice, pentru extragerea de muluri în gips de pe ornamentațiunile și decorațiunile artistice în piatră și lemn de la monumentele noastre naționale pe seama Museului Administrației Casei Bisericii.

Publicăm aci atât Deciziunea ministerului cât și Decretul Regal prin cari i s'a dat d-lui Bălăcescu această însărcinare în serviciul Comisiunii noastre :

DECIZIUNE

Noi Ministru Secretar de Stat la Departamentul Cultelor și Instrucțiunii,

Având în vedere că pe lângă Casa Bisericii s'a înființat un muzeu în care se colecționează toate obiectele de artă națională bisericească și având în vedere că acest muzeu trebuie să se înzestreze complet și cu decorațiunile și inscripțiunile de pe monumentele istorice naționale (reliefuri, sculpturi și diferite ornamentațiuni) copiate în gips, —

Decidem :

Art. I. — Pentru această lucrare se delegează d. C. Bălăcescu, sculptor și profesor la Școala de Bele-arte, să extragă în gips muluri după sculpturile și decorațiunile cele mai importante din punct de vedere artistic și național, decorațiuni fie în lemn, piatră sau orice alt material, care se găsesc atât pe frontispiciile și reliefurile mănă-

năstirilor declarate ca monumente istorice, cât și pe mormintele foștilor voievozi români și de pe orice monumente istorice și naționale.

Art. II. — D. C. Bălăcescu va avea și delegația să supravegheze și să conducă lucrările de reparație ce vor urma să se facă la decorațiile și ornamentațiile mai sus menționate, conform hotărârii și indicațiilor ce i se vor da de către Comisiunea Monumentelor Istorice.

Art. III. — Pentru aceste însărcinări, d-sa va fi remunerat, cu începere dela 20 Ianuarie a. c. până la 31 Martie 1911, cu diurna de lei 500 care i se va ordona din fondul cheltuelilor extraordinare, prevăzut în bugetul Casei Bisericii.

Art. IV și ultim. — D. Administrator al Casei Bisericii va aduce la îndeplinire dispozițiile din prezenta deciziune.

Data la 17 Ianuarie 1911

Ministru

(ss) C. C. ARION

No. 1926.

(„Monitorul Oficial“ No. 234 dela 21 Ian. 1911).

CAROL I

PRIN GRAȚIA LUI DUMNEZEU ȘI VOINȚA NAȚIONALĂ

REGE AL ROMÂNIEI

La toți de față și viitori, sănătate

Asupra raportului Ministrului Nostru Secretar de Stat la Departamentul Cultelor și Instrucțiunii cu No. 1926.

Am decretat și decretăm :

Art. I. — D. sculptor C. Bălăcescu, profesor la Școala de Bele-Arte, se numește pe ziua de 1 Aprilie 1911 în postul de sculptor pe lângă Comisiunea Monumentelor Istorice, pentru ridicarea de mulage de pe sculpturile și decorațiunile cele mai importante din punct de vedere artistic-național.

Art. II. — Ministrul Nostru Secretar de Stat la Departamentul Cultelor și Instrucțiunii este însărcinat cu aducerea la îndeplinire a dispozițiunilor prezentului decret.

Dat în București la 5 Aprilie 1911

(ss) CAROL

Ministrul

Cultelor și Instrucțiunii

(ss) C. C. ARION

No. 1300

IV

De la ședințele Comisiunii Monumentelor Istorice.

În ședința dela 28 Mai a. c., pe lângă alte chestiuni referitoare la lucrările de restaurări ce trebuiesc efectuate în cursul acestei campanii, Comisiunea a aprobat și normele după cari se va îndruma activitatea bursierilor trimiși în străinătate pentru studiul picturii bizantine, cum și a d-lui sculptor C. Bălăcescu, pentru mulajele ce se vor face pentru Colecțiunile Comisiunii Mon. Istorice în urma celor decise de onor. guvern. Aceste norme au fost prezentate de d. Președinte I. Kalinderu, în comunicările următoare :

Domnilor Colegi,

Dintr'o cartă poștală, ce-am primit, văd că bursierii Cassei Bisericeii vor părăsi Ravenna.

Nu se spune însă în ce zi, și, mai cu seamă, unde se duc, așa în cât cred că ar fi bine să li se dea un program, după care să urmeze studiul artei bizantine bisericesti, pentru care au fost trimiși. Tot în interesul scopului ar fi și povățuirea lor să trăiască în armonie unul cu altul și să se ajute reciproc, mai cu osebire că sunt străini prin acele părți.

După modesta mea părere, cel d'întăiu drum ar fi Roma-Grottaferrata.

În *Roma* ar putea stă 10 – 12 zile pentru a vizita mănăstirile și bisericile cari păstrează încă tradițiuni religioase bizantine, iar în *Grottaferrata* cam opt zile.

Această localitate se află la depărtare cam de 1½ oră (cu tramvaiul) de Roma, și, dacă nu va găsi adăpost chiar acolo, pot locui în Frascati, care e cam la 2 kilometri. Acum e puțin de văzut în Grottaferrata ca pictură, deoarece, după cum aflu, din muzăul de odinioară nu mai sunt decât puține lucruri. Cea mai mare parte din obiecte și icoane au fost luate și împărțite pe la alte biserici și mănăstiri; dar totuși vor putea cerceta și studia mănăstirea ordinului S. Basilio, începută în 1004 de către Sf. Nilo, (Nicola Malena), nn călugăr originar din Calabria și renumit pentru cultura sa greco-bizantină. Însemnătatea artistică a acestui lăcaș, constă în frescurile celebrului Domenichino. Afară de acestea, merită atențiune, biblioteca în care sunt cărți bisericesti cu miniaturi făcute în stil bizantin de către însuși fondatorul mănăstirii, cum și muzeul: cu gravuri de Bartolomea Pinelli, înfățișând costume din epoca lui, (1831); tablouri al fresco, din 1547, de Francesco din Siena, din școala Zuccari; copiile pe carton ale pic-

turilor din veacul al XII-lea, care sunt acum ascunse de tavanul mănăstirii; tablouri reprezentând episoadele principale din viața lui Fabio Massimo, executate din ordinul episcopului Fabio Colonna; o bogată colecție de alți iluștri din istoria greacă și romană, etc. Mai sunt rămășițe găsite la fața locului din vechia mănăstire, de oarece clădirea, așa cum e azi, a fost restaurată în 1754, pe când fațada a fost făcută mai târziu, în 1843.

După Roma și Grottaferrata să meargă la *Palermo în Sicilia*, căci asupra Italiei de sud influența bizantină a fost mai puternică. Numai în Calabria sunt zeci și zeci de mănăstiri întemeiate de ordinul S. Basilio, iar în multe părți din această regiune se întrebuintă limba greacă. Fr. Lenormant, în scrierea sa „La grande Grèce“, zice că și Normanzii au recurs la civilizația greco-bizantină în prima perioadă a stăpânirii lor în Italia de sud, adoptând, între altele, limba greacă ca limba oficială, pentru că era vorbită de o parte din locuitori.

În Sicilia — unde dominațiunea musulmană, urmând celei a Împăraților Bizanțului, a ținut mai bine de două veacuri, până la venirea Normanzilor — arta bizantină se desvoltă în armonie cu cea arabă.

În Palermo mozaicurile din capela Palatinului, sfințită pe la anul 1143, datează de pe timpul lui Roger al II-lea și a urmașilor lui. Absida e ocupată cu sfinți, ca și la Cefalu, iar restul bisericii e împodobit cu scene din Vechiul și Noul Testament. Bisericile: Sf. Maria a Amiralului și domul din Monreal, cuprind de asemenea opere de o execuție remarcabilă, atât în ce privește compoziția cât și desennul, șingur, și coloritul strălucitor. Nu se poate zice că toate mozaicurile sunt făcute de Bizantini, căci la Capela Palatinului se vede că au conlucrat și unii din elevii italieni ai lor; la domul din Monreal colaborarea acestora e și mai evidentă. Cu toate acestea nimic nu poate da o idee mai bună despre mozaicurile bizantine, decât aceste localități, unde școala bizantină era în floare și ale cărei producțiuni erau mai rari în orient.

Din Palermo bursierii vor putea face și câteva excursiuni în împrejurimile mai însemnate din punct de vedere al artei bizantine; în orice caz însă șederea lor nu se poate prelungi prea mult, neavând să studieze arta bizantină în fond, cât să completeze studiile făcute la Venezia, Ravenna, Grottaferrata și Roma.

*

În sfârșit vine Muntele Athos, care a fost dela început și principalmente luat în vedere, fiind un neprețuit tezaur de lumină și de cultură mai în toate ramurile producțiilor minții și mâinilor omenești. În această „grădină a Maicii Domnului“ se păstrează cu sfințenie și cu osebărită îngrijire, mai cu seamă arta: pictura și sculptura. Deosebit, mai toate monumentele de acolo poartă amintiri românești, fiind ajutate, întemeiate sau reîntemeiate de Voevozii și boierii noștri de pe vremuri. La Muntele Athos este locul ales, unde inima tresaltă și spiritul se înalță la privirea frumuseților eșite din penelul artiștilor drept-credincioși, cari au pus în icoanele ce au zugrăvit tot extazul lor religios.

Climatul e dulce și în mănăstiri se găsesc locuințe bune, în schimbul unor mici daruri. Drumul duce cu vaporul dela Palermo la Constantinopole, iar de aci la portul Dafnis. Din Dafnis călătorii se duc în orașul Careias, unde residă autoritățile turcești, sub un Caimacan, cum și înalta autoritate bisericească care administrează și conduce mica republică monahală. Dela Careias călătorii se îndreaptă apoi către mănăstirile, cari sunt răspândite pe întreaga peninsulă, la depărtări de câte o oră, o oră și jumătate, sau două.

Trimiterea bursierilor la Muntele Athos e deci trebuincioasă, deși nu e vre-o școală de pictură în înțelesul marilor școli din apus. Sunt numai pictori de ocaziune. La unele schituri și mănăstiri, cum este la schitul românesc, Prodromul, și la mănăstirea rusească, Rusicu, se află însă săli de pictură, de zugrăvire bisericească și icoane. Cea mai bună sală este la mănăstirea rusească, iar la mănăstirile grecești, Vatopedul și Protatonul, se pot studia operele vestitului Emanuel Panselin, un adevărat Rafael al Sf. Munte. În sfârșit se pot urmări picturile ucenicilor săi în mănăstirea Lavra și altele.

Țin să mai amintesc că pentru înlesnirea călătoriei s'ar putea da tinerilor recomandațiuni către superiorul schitului românesc și prin acesta

către celelalte autorități, sau pe altă cale către Caimacan, etc.

Îmi exprim asemenea părerea, ca bursierii să fie obligați a face regulat rapoarte despre studiile și activitatea lor.

* * *

Mulajele după operele de artă, aflătoare la diferite mănăstiri și locașuri sfinte din țară, se pot face din trei puncte de vedere: cel cronologic, estetic și topografic. Cele două puncte dintâi sunt greu de realizat, căci până azi nu s'au făcut studii serioase și temeinice asupra artei noastre naționale din trecut, pentru stabilirea ei definitivă sub raportul istoric-artistic; asemenea lucrare cere și mijloace multe și timp îndelungat; iar întreprinderea plănuită de onor. Minister e prea urgentă pentru a putea aștepta rezultatul unor prealabile cercetări amănunțite prin toată țara. Cel puțin, cred, nimeni din noi n'am avut până astăzi prilejul de a vizita în lung și în lat Regatul, pentru a stabili punctul nostru de vedere hotărât în această privință. De aceia cred că am face ceva mai practic dacă la facerea mulajelor se ține seamă de al treilea punct de vedere, cel topografic. În cazul acesta, Capitala, cu împrejurimile, ar servi ca punct de plecare; pornind de aci lucrările și-ar putea întinde cercul lor cât mai mult spre periferie, întâi în Muntenia, apoi în Moldova, așa că încetul cu încetul să ajungă până la hotarele țării, unde se vor fi aflând monumente de însemnătate istorică-artistică. Firește, că în cazul acesta, lucrarea nu trebuie să se facă fără nici o distincție, întrucât privește vechimea, starea și calitatea operilor reproduse; cele mai vechi și mai ales cele mai expuse dintre ele, ar fi bine să fie cât mai repede asigurate prin reproducerea lor în gips. Așa fiind, sunt de părere ca prima campanie să aibă în vedere următoarele monumente în succesiunea lor istorică: Mitropolia din București, Mihaï Vodă, Cotrocenii, Colțea, Biserica dintr'o zi, Biserica Antim, Sf. Apostoli, Stavropoleos, Văcărești, etc., s'ar putea proceda în urmă la reproducerea monumentelor din Târgoviște, etc.

Pe drumul ce pleacă din București spre Alexandria, la vreo 25 km. de-părtare, se află satul Popești, așezat între satele Mihăilești și Novaci, în județul Vlașca.

Ulița principa-lă a satului se ri-dică în spre răsărit, spre dea-lul ce mărginește apa Argeșului, și se oprește pe spatele unui pla-tou, — la poarta bisericii despre care ne vom ocu-pa în cele urmă-toare.

Din înălțimea ei, biserica pre-domină întreaga localitate, căci de aci se vede și câmpia ce se întinde spre apele Neajlovului și Călniștei, pre-cum și valea Argeșului, ce se lasă în depărtare spre Dunăre. După înfă-țișarea ei exterioară clădirea are ca-racterul bisericilor din epoca brân-covenească, atât prin ansamblul ei, cât și prin detaliile diferitelor părți ce o compun.

Dar, examinând-o mai de aproape,

se vede că în timpuri mai noi a su-ferit prefaceri cari i-au schimbat în-fățișarea. Astfel deasupra vechei cor-nișe s'a înălțat zidăria de jur împre-

jur cu 1.50 m. ri-dicându-i strea-șina, iar turla de zid, dărâmată, s'a înlocuit cu alta de lemn, lă-sând cu toate a-cestea să se va-dă în frontonul acoperișului din fa-ță, vechea structură a bazei fostului turn de zidărie.

Biserica nu e mare ca dimen-siuni, căci are o lățime de 7.30 m. și o lungime de 16.50 m., deci o biserică de mij-loc ca mărime, dar prezintă mult

interes prin structura elementelor ei organice. Astfel soclul este lucrat cu cărămizi anume rotunzite, ferestrele au rame de piatră cu arc în acoladă și cu grile de fer, iar cornișa este formată din rânduri de cărămizi așe-zate pe colț și pe lat, ca la mai toate ctitoriile brâncovenești, precum

Biserica din Popești-Vlașca : vedere spre sud-vest.

și brâul ce încinge biserica de jur împrejur. Pe tencuiala veche a pereților exteriori găsim sgârșituri, cari ne păstrează numele celor ce sunt îngropați lângă zidul bisericii sau al meșterilor ce au lucrat aci. Ast-fel, pe zidul din dreapta abia citim: «Drept acest loc s-au îngropat Despa». În alt loc: «Eu Năstase popa». Pe peretele de lângă scara clopotniții descifrăm: «Tom Nedelcu» și «Matei, leat 1689», iar mai spre altar: «Năstase». În sfârșit, la altar: «Serdaru Petrache Prejbeanu, 1844».

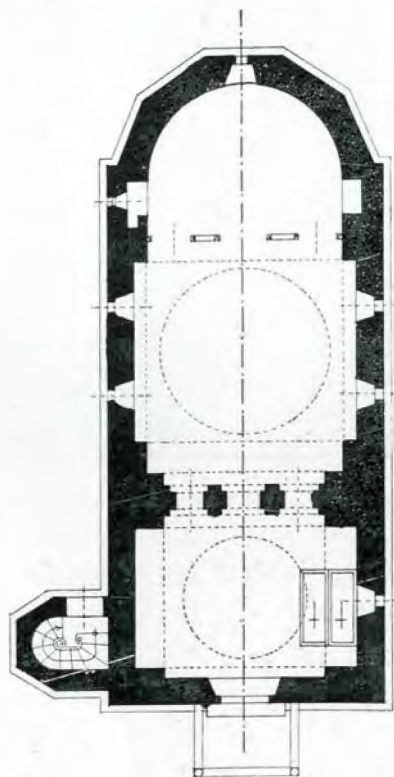
După cum se vede din releveul planului (pag. 116), biserica nu are sănuri, iar pronaosul e despărțit de naos prin stâlpi de zidărie în formă de cruce, deci, ca formă de plan, aparține bisericii lor făcute în bunele tradițiuni de artă

bizantină la noi. Pe jos e pardosită cu cărămizi așezate pe lat, tocite și lăsate în multe părți. Pictura e cea vechie și se menține bine, deși zidurile prezintă crăpături în multe părți.

În pronaosul bisericii se vede o piatră mormântală, a ctitorilor: jupân Cârstea vel Vistier și soția lui jupâneasa Ilinca; iar pisană, desprinsă dela locul ei de deasupra ușii dela intrare, se păstrează în biserică. Ea este săpată în piatră cu litere chirilice în limba românească și în graiul ei vechiu ne spune că: Această sfântă și dumnezeiască biserică ziditu-se-au din temelie ei până s-au isprăvit de tot, de robul lui Dumnezeu jupân Cârstea vel Vistier, întru cinstea și lauda sfintei și nedespărțitei troițe, în zilele prea

Biserica din Popești-Vlășca: vedere spre nord-vest.

Planul bisericii din Popești-Vlășca.

luminatului Domn Io Costandin Bă-

Familia cîtorului (Cârstea vel Vistier) bisericii din Popești-Vlășca.

sărab Voevod, mșta Septemvrie 30 dni, leat 7198 (=1689).

Atât prin vechimea ei, cât și prin prețioasele mărturii ale vremurilor apuse ce păstrează în sânul său, această biserică ne îndeamnă s'o așe-

zăm printre monumentele noastre de valoare, cu arătarea că fără lucrările de restaurare ce s'au efectuat în campania anului curent, ar fi putut fi și ea — ca alte multe — plecate spre panta definitivei pierzări.

ION D. TRAJANESCU.

Picturi vechi (1869) în naia bisericii din Popești-Viașca.

Dintre acești trei frați, primii fondatori ai Căluului: Vladul, Dumitru și Balica, cunoaș-

днi благочестиком и хѣдомоником Іо Мнѣхѣ
Войкодъ, кѣлетъ ꙗзичи. Писъ мѣца оѣкъ.

Pisania bisericii mănăstirii Căluul.

tem numai mormântul lui Dumitru, înmormântat în cea mai veche biserică a familiei: Cepturoaia, azi cătun din comuna Stirbei, la 7 km. spre nord de mănăstirea Călui:

† [Шукетакнѣа] рабѣу
бжю жѣпанъ Дѣман-
тѣу паркалѣбъ. кѣ
цѣткѣ нѣмѣе. и да бѣстъ
кѣ дѣи Мѣхѣи Вѣ-
кодъ: погнѣши жѣпанъ
Дѣмантѣу в саблѣ, кѣ
мѣа маѣ. е.

(A răposat robul lui Dumnezeu, jupan Dumitru Părcălabul, [ducându-se] în împărăția cerească, când a fost în zilele lui Moisie Vodă; pieri jupan Dumitru de sabie în luna lui Martie 5 (anul 1529—1530).)

Fiul lui Vlad Banul, Radul biv vel Armaș, își are mormântul în dreapta pronaosului de la Călui, și pe piatra lui am cetit următoarele rânduri, în deosebire de lectura lui Odobescu, din care rezultă o imposibilitate:

† Гіо камкѣ ект-
корн жѣпанъ РАДѣа бивъ велъ Армашъ, и постанакѣ
на, на грѣбъ, сѣмъ егѣ жѣпанъ Стѣе постъ. Кѣ

(Această piatră o făcu jupan Radul biv vel Armaș [In acelaș timp când o făcu și pe a soției sale la picioarele cărei este înmormântat] și i-o puse lui pe groapă fiul său jupan Stroe Postelnic [La Odobescu se vede din contră că Radu a pus piatra pe Stroe], în zilele blagocestivului și de Ъristos iubitorul Іо Мнѣа Vodă, anul 1590 [soția îi murise tot în 1590 Febr.]. Scrisă în luna lui Octombrie [fără a se indica anul când a fost scrisă piatra de către Stroe care trebuie să fie cel următor, 1591].

Acest Radul biv vel Armaș, mort în 1590, avu două soții: pe Maria (ca să mă conformez celor deja stabilite, deși sunt conșinși că Maria ținea pe Dumitru Părcălabul, lângă care e înmormântată) și pe Stanca. Prima soție, Maria, se trăgea din Giura Logofătul și soția sa Vi-laea, care Giura descindea din Mogoș Spătarul, fiul lui Mogoș Banul.

Asupra acestor pârîinți ai Mariei, jupâneasa lui Radul biv vel Armaș, ne dă lămuriri pisania mănăstirii Stă-

Mormântul lui Radul biv vel Armaș din mănăstirea Căluul.

nești-Vâlcea, altă ctitorie, — prin alianța Mo- blicată în fasc. 13 al acestui Buletin, pe anul curent).

Biserica din Cepturoaia.

goșeștilor cu Buzeștii, — a Buzeștilor de mai târziu :

† (Изколеніем ѿца) и съ-
посланиіем сїа и съкръпе-
ніем сїаго дѣа, иже къ тропи-
це славыаго кѣа, азъ ракъ
[какъника] моего Іс. Хѣа. жс-
нан Гіора Догрофет и сѣе жи-
[телица] [его] жснанца ки-
лае, кидѣ[хѣомъ] сїе [и]
[и] естїи ѿ ѿнїеахъ прѣтѣки
каѣїе нанен кїѣ жс [ка]ко
еїе ѿ прѣжнїхъ [крѣвїи
създаахъ нанен] роуїеаїе
жснанъ Могои канъ и сїѣ
его Могои [Гуар]ар (sau
Ір[амїа]). тѣакѣ и мї жс-
ланїе [и] кїе почетекї
(sic) прѣжнїхъ тїторемъ и
почеахъ ѿ темелїе сїи
сїи храмъ прѣтѣки [каѣїе]
нанен кїе и прїенїаїе
мїїи, и поможїе кѣа съкрѣ-
пїахъ и нанїахъ къ дїи
благодїеї[ка] и хрїстоуїе-
каго [и] Ісусъ Петръ Кескода,
къ аїто [и] мїа [сїи].
Братъ дїа зогрофет.

(Traducereas-a dat în urma co-
municărei mele, la art. d-lui Craja-
nescu despre m-reя Stănești, pu-

Această primă soție, Maria, e înmormân-
tată în biserica dela Ceptu-
roaia, întru cât Căluїul nu
era gata în 1584 :

Прѣтѣакѣ рака кїїе жс-
нанца Марїа, къ дїи Іс
Іауїаїа Кескода, както
[и] мїа мїї. Ої.

(Răposat-a roaba lui Dumnezeu
jupânița Mariea, în zilele lui Io
Alexandru Voevod, anul 1584,
luna lui Martie 19).

A doua soție a lui Radul
biv vel Armaș se numia
Stanca (la Odobescu e so-
cotită de soția lui Radul
Clucerul, care, însă, se nu-
mia Ana). Ea e înmormântată
lângă soțul său, în dreapta
pronaosului dela Căluї :

† Сїѣ камѣи сътворїи жс-
нанъ Радъа кїи кѣа Ірамїа да
кѣдетъ надъ грѣбъ жснанїе
его Станка. Бечїа еїи па-
метк. Прїетакѣ къ дїи
[бл]агодїеїка и хрїстоуїе-
каго Іс Мїхїѣ Кескода,
както [и] мїа фїѣ, кз.
дїи.

(Această piatră o făcu jupan

Mormântul jupănesei Stanca
a lui Radu biv vel Armaș.

Radul biv vel Armaș ca să fie pe groapa jupânei sale Stanca. Vecinica ei pomenire. S'a pristăvit în zilele blagcestivului și de Hristos iubitorul Io Mihnea Voevod, anul 1590, luna lui Februarie 27 zile).

Din acest Radu biv vel Armaș, se trag cei trei frați Buzești: Radul, Preda și Stroe.

Dela acești trei frați a rămas inscripția unui clopot dela mănăstirea Călui (la Odorescu publicat necomplet):

инокъ и жшанъ Строе келъ Станъ, и чедъ ѿ Прокъ,
и Соринъ, Опрк. и Радъ, Иванъ. и Воико, и
Кина, Марико. и Станъ, Грѣанъ. Прокъ, Сора
и Воико. и Радъ. Данъ, и Прокъ дог. мѣдъ.
мѣдъ. кз. дѣл. кѣ мѣт. *345. Гинъ, Кенка.

(Această cinstită cruce s'a ridicat în cinstea și pohvala sfintei Dumineci a tuturilor Sfinților, în zilele lui Io Mihai Voevod și a Doamnei lui Stanca și a

Mormântul lui Radul Buzescul marele Clucer, din mănăstirea Căluil.

СѢН КАСНОТЪ СѢТКОРИ ЖШАНЪ РАДЪА БѢАНЪ
Ирмани, и сѣ братіемъ сѣ ПРѢДА [спатъ и Строе
Пост]... Іу Мѣхѣа КѢКОДЪ КѢТЪ *345.

(Acest clopot l-a făcut jupan Radul marele Armaș și cu frații săi Preda Spătar și Stroe Postelnic în zilele lui Mihnea Voevod, leat 1588).

Tot dela ei rămase și o cruce în Gurbă-

fiului lui Petrașcu Voevod, și a făcut-o jupan Radu vel Clucer și jupan Preda vel Postelnic și jupan Stroe vel Stolnic și copii lui: Părvul și Sorin, Oprea și Rada, Ivan și Voico și Vișa, Marico și Stane Grean, Părvu, Sora și Voico și Radul, Dan și Părvu Logofăt. Luna Mai 27 zile, anul 1597).

Din mormintele fraților Buzești cunoaștem pe cel a lui Radul, care fusese căsătorit cu

Mormântul lui Preda Buzescu marele Ban al Craiovei.
Aflat în mănăstirea Căluil.

nești-Dâmbovița, pe marele drum al Câmpulungului și al cetății Dâmboviții:

† КѢЗКОЖИ СѢН ЧЕТНИ КРѢТЪ КЪ МОЛКО И
КЪ И (sic) ПОХРАКЪ СѢА ПЕДѢА КЪСѢ СѢИ, КЪ
ДѢИ Іу Мѣхѣа КѢКОДЪ И ІЗКЪА ѿ СТАНКА И
сѢИ ѿ ПЕТРАШКО КѢКОДЪ. И СШМЕА ЖШАНЪ
РАДЪА КѢА КАСЧ., И ЖШАНЪ ПРѢДА КѢА ПОСТЕА-

Ana, înmormântat afară, în dărâmata tindă dela mănăstirea Căluil a cărei inscripție e un adevărat monument al limbii noastre:

ACĂSTĂ PIAȚĂ PRE GROAPA RADULUI BUZESCU
C-AU FOSTU MARE CLIUCEAR-CTITORUL SFINTEI MĂ-
NĂSTIRI, ȘI GREA BOALĂ U BOLIT ÎNTRU ANNŮ ȘI 9
SĂPTĂMĂNI ȘI S-AU PREȘTAVIT ÎN LUNA LUI GHENAR,
18 ZILE; ÎN ZILELE BUNULUI IO [RADUL] VOEVOĐ,

VLEAT 3300 (= 1610) CRUG canș 3, Kpē ašuk ki, Gnakta 3.

† CUVÂNTU DE ACĂSTĂ VIAT(Ă) DEȘARTĂ; RUGATE-VERI LUI D(U)MNEZEU ÎN ZI ȘI ÎN NOAPTE, CETAȘI VERI FI CU CEI DI ÎN RAI, IARĂ CINE NU FAC LUCRU D(U)MNEZEESC ÎNCHIPUEȘTE-SE FOCULUI DE VEAC; CINEȘ SATURĂ MAȚELE LUI CUGETĂ CUM UȘ (SIC) VA UGODI TRUPU LUI ȘI SĂ FACĂ VOIA NECURATULUI, ȘI CINEȘI NU-Ș VADA DIN ÎN AVEARE LUI SĂRACILOR ȘI BESEARICILOR ÎN [VEACI?] ACELA ESTE SLUGA DRACULUI. SĂ NU ZICĂ NIME CĂ EU SÂNTU DOMNŪ SAU VL(Ă)D(I)CĂ SAU BOERIU, CĂ CINEȘ CU PRE AL LUI LUCRU PRIMI-VA JUDECATĂ, CĂ ACOLO VOM STA ÎNAINTEA JUDEȚULUI GOLI, CUM AM NĂSCUT; DE REPT ACEA FRĂȚILOR NU LĂCOMIREȚI HAINELORŪ ȘI AURULUI; CE VĂ FACEȚI CALE LARGĂ ȘI CURATĂ SPRE CERIU, CŪ M(I)LOȘTENIE, CUM ZICÎNSUȘ DUMNEZEU: UNDE ESTE AVUȚIA VOAȘTRĂ ACOLO ESTE ȘI INIMA VOAȘTRĂ.

El moare deci la o lună de zile după fratele său Preda, de aceeaș boală epidemică ca și acesta, iar nu cu doi ani înaintea lui Preda, cum rezultă din lectura lui Odo-bescu, în care caz ar fi trebuit să fi fost îngropat în biserică, iar nu în tindă.

În biserică, în pro-naos, la stânga, e îngropat Preda sub o splendidă marmură, ornamentată în maniera bizantină, mort mai înainte (deși inscripția incompletă nu ne dă anul întreg):

† SĂ SE ȘTIE CĂ ACESTĂ PIATRĂ PEA GROPA PRE-DEI BUZESCU C-AU FOSTŪ BANŪ MARE ÎN KRAIOVA ȘI TITORŪ SVENȚEI MĂNĂȘTIRI, ȘI GREA BOALĂ U BOLITŪ 4 ȘI JUMĂTATE (SIC) ȘI S-AU PREASTĂVITŪ ÎN LUNA LU DICHE(M)BRIE ÎN 7 ZILE, ÎN ZILE(LE) BUNULUI DOMNŪ CREȘȚINŪ RADUL VOEVODA. CURSUL ANILOR FOSTŪ 3300. (= 1591, recte, însă, 7119 = 1610).

Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice.

Mormântul lui Stroe Buzescu se află la Stănești împreună cu al soției sale Sima. Domnul General Năsturel a publicat inscripția în Analele Academiei.

Tot la Căluș zac oasele fiului lui Radu Clucerul, Radul Banul, înmormântat întâi în biserica din Străjești de-Jos, a cărei pisanie, refăcută, s'a dat de D. Trajanescu, în urma comunicării mele, în articolul mai sus citat, împreună cu fotografia bisericii:

AICEA SĂ ODIHNESCU OS(E)LE ROBULUI LU DUMNEZEU JUPAN R(ADUL MA-RELE) BAN BUZESCU ȘI DEACĂ U RĂPOSAT S-AU ÎNGROPAT LA SATUL DUMNEALUI LA STREJEȘTI, ÎN ZILELE LUI MATH(E)IU BASARABŪ VOIVOD, ÎN LUNA LUI IU(NIE) [24] ZELE; CURSUL ANI (SIC) FOST-AU 3300 (= 1648) ȘE JUPĂNEASA LUI AU TRIMIS [ACOLO] PE PĂRINTELE IGNATŪ [EPIS-CUP OT RĂMNIC] DE AU CUVENIT DE AU ADUS OSELE AICEA LA MĂNĂȘTIREA MOȘU-SEU VLEAT 3303 (= 1652).

Se pare, însă, că data morții lui e greșit pusă, piatra fiind așezată la 4 ani după moartea lui Radu; căci o altă piatră tot afară, în tindă, a unui Radu, mort tot în timpul lui Matei Basarab, dă altă dată; în care caz această piatră nu poate fi decât cea pusă pe Radu în biserica din Străjești, de unde a fost adusă apoi la mănăstirea Căluș:

Mihai Viteazul.

Portret mural, contemporan, dela mănăstirea Călușul din 1594, retușat la 1834.

Прокетаркее ракъ екѣи жшнанъ Радѣа, къ діи калчестинкаго Іванъ Маріа Коскодъ Басараба, къ мѣт 3300, мѣца май .лї. мѣникъ прокомн. † Прокетаркее раба екѣио Даридъ и жс-(на)ица Маріка и жшнанца Нанна и жс-ицица Прѣда.

(S-a pristăvit robul lui Dumnezeu jupan Radul [să fie fiul precedentului?] în zilele blagocestivului Io Matei Voevod Basarab, în anul 1647 luna Mai 13, Mucenic Procopie. S-a pristăvit robul lui Dumnezeu David și jupănița Elina și jupănița Preda).

Tot afară zac și oasele unui descendent din Preda Banul, Constantin:

AICEA (SUPT ACĂSTĂ) PETRĂ ODIHNESCŪ-SE UOSE-LE RĂPOSATULUI ROBULUI LUI DUMNEZEU (JUPAN) CONSTANTIN (BUZESCU) ȘI S-AU PRISTĂVIT ÎN LUNA... VLEAT 3016 (= 1727).

Ultimul Buzescu, Constantin, e îngropat la Străjeștii de Sus în 1831 Ianuarie 17 (tipărit epitaful de D. Iorga în Inscricțiunile sale).

În fine e interesant de a da și inscripțiunile de pe portretele murale ale Domnilor, întrucât pe lângă *cuvântul*, de pe mormântul lui Radu, ele ne dau caracterizarea timpului, indicând în special ura călugărilor pentru timpurile lui Mihai Viteazul, în cari se svârcolește societatea feudală a sfârșitului veacului al XVI-lea, căreia îi dă lovitura de grație Mitropolitul Ștefan, tipărind „Indreptarea Legii”. Întrucât am spălat retușurile din 1834, făcute picturilor celor vechi din 1594, am dat de vechea inscripție care mi-a dat o altă lectură decât lui Odobescu.

În dreptul lui Mihai Viteazul, pictat lângă ușa în naos, se spune numai atât :

Іоу Мѣхана Воеводѣ съ кѣлико и прѣдобраго Іоу Петрашко Воеводѣ. Клет. 3916 (= 1594) Иис Мина 3816.

(Mihai Voevod fiul marelui și prea bunului Io Pătrașcu Voevod, leat 1594. Scris-am eu Mina zugrav).

Biserica Mănăstirii Călușul.

Ca antiteză a lui Mihai stă în fața sa bunul său frate Petru-Vodă. O mână a dumnezei-rei îl arată cu cuvintele: *Галъ ежѣ мѣстѣнѣ* (= însăși bunătatea lui Dumnezeu).

Mai jos: *Іоу Петра Воеводѣ, съ кѣлико и прѣдобраго Іоу Петрашко Воеводѣ. Не проликаете на земли крък невинен, и сѣдите неправдѣ и сѣдете мѣрди како естъ вѣкъ гъ въ мѣскѣ надъ ѣас а. иііѣ. естъ надъ кѣскѣ.*

(Eu Petru Voevod fiul marelui și prea blagocestivului Io Petrașcu Voevod. Nu vărsați în țară sângele nevinovat, dar judecați după dreptate și fiți miloși, cum a fost Domnul

Dumnezeu milostiv față de noi, și, acum este față de voi).

Acestea rees clar din studiul pietrelor fondațiunilor Buzeștilor, fără să mai fie nevoie de conjecturile migăloase ale unei dialectice de prisos.

VIRG. DRAGHICEANU.

DOUA MORMINTE ANTICE

DIN

DOBROGEA

Nu este ceva neobișnuit să se descopere în pământul Dobrogei morminte antice, căci destule necropole și morminte izolate s'au mai păstrat în apropierea numeroaselor așezări vechi de acolo. Se poate însă considera ca o întâmplare norocoasă, când în unele morminte se găsesc obiecte prețioase prin raritatea lor, prin arta cu care sunt lucrate sau măcar prin materialul din care sunt fabricate și mai ales când aceste obiecte pot fi scăpate de înstrăinare sau nimicire și ajung să fie păstrate în vreuna din colecțiile noastre publice sau particulare.

Mulțumită unei astfel de întâmplări, Muzeul de antichități din București și Muzeul gimnaziului din Constanța s'au îmbogățit vara aceasta cu un număr de obiecte de aur de o reală valoare arheologică, provenite din două morminte dobrogene.

* * *

În primele zile ale lunii Iunie un lucrător turc dela cultura de tutun din punctul Suluc (comuna Măcin, județul Tulcea) a găsit în pământ la o mică adâncime un vas de metal — el a crezut că era de tuciu, dar probabil era de aramă patinată — în care se aflau mai multe obiecte de aur.

Unele din ele și le-a însușit, altele au fost luate de alți lucrători de acolo.

Faptul ajungând la cunoștința autorităților

locale, acestea au avizat parchetul de Tulcea și energicul judecător de instrucție, d. Traian Alexandrescu, care este și un mare iubitor de antichități, a reușit să pună mâna pe cea mai mare parte din obiecte, în vreme ce d. Petre Mihăescu, sub inspector la Regia Monopolurilor Statului, achiziționa restul. Și unul și celălalt le-au încredințat pe urmă Muzeului de antichități din București, care a ajuns astfel în posesiunea întregului tezaur.

Cu ocazia unei excursiuni ce am făcut vara aceasta prin Dobrogea, am avut ocazie să aflu despre această descoperire și să văd obiectele ce se aflau încă în păstrarea d-lui judecător de instrucție, precum și să citesc depozițiile persoanelor cari au fost interogate de d-sa în această afacere.

Din depoziția lucrătorului care a descoperit tezaurul și a unor martori oculari rezultă că vasul, în care s'au găsit obiectele de aur, avea trei picioare și era de mărime „cât doi pumni“. În lăuntru era plin cu pământ, iar aproape de locul unde a fost îngropat se afla „o piatră înfiptă în pământ“.

În vasul acesta s'au găsit următoarele obiecte lucrate toate din aur masiv: două monete, capul și o mână dela o statueta, un lanț lung de 40 cm. rupt în două bucăți, un lăntișor cu o bulă la un capăt — probabil o brățară — o agrafă, două bucăți

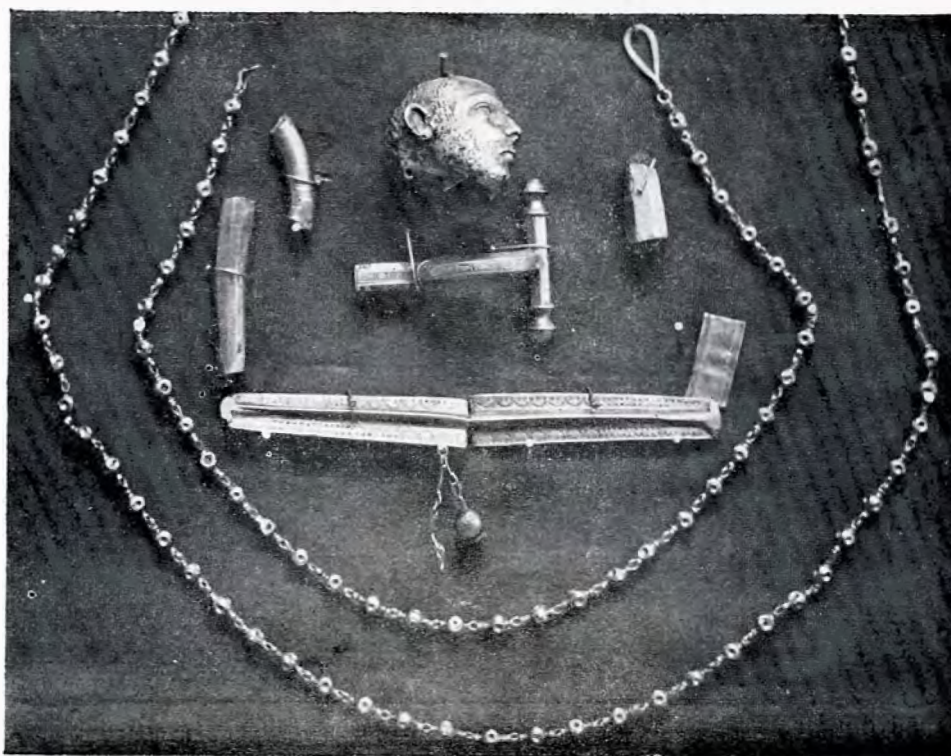
dintr'o podoabă dela o haină, mai multe fragmente de obiecte de găteală și doi drugi mici de aur tăiați în câte 8 fețe neregulate (pag. 126).

Statuetă, după cum se poate judeca după capul ei, care s'a păstrat intact (pag. 127), reprezintă un personaj bărbătesc, tipul caracteristic roman, cu părul tăiat după obiceiul roman și cu barba scurtă după moda din veacul III d. Cr. Tot din observarea capului — căci mâna n'am văzut-o — putem deduce că întreagă statueta a fost lucrată cu multă îngrijire; în orice caz meșterul a

la un capăt, iar celălalt are forma unui T. Partea exterioară a arcului este admirabil împodobită cu incrustațiuni de email negru; acul însă îi lipsește.

Cele două bucăți de lamăle de aur, ce par a face parte dintr'o podoabă de haină, sunt și ele frumos ornate cu figuri lineare săpate, formate din serii de câte trei puncte închise în linii semicercuale și distribuite dealungul marginelor.

Într'un cuvânt toate aceste obiecte sunt lucrări artistice de orfăurărie, cari pot rivaliza cu lucrările similare ce ni s'au păstrat

Principalele obiecte de aur din mormântul dela Suluc (com. Măcin, jud. Tulcea).

reușit să dea feței o expresiune foarte vie și să modeleze în chip artistic diferite părți ale capului.

Lanțul, care s'a găsit împreună cu ea, este format din mici mărgelile sferice de aur, turtite puțin în două părți și legate între ele cu mici inele de sârmă subțire de aur. Și el este lucrat cu mult gust și cu mare îndemănare și are la un capăt un cârlig cu care se putea prinde, iar la celălalt capăt un inel lungăreț, cu un picior mobil, servind ca închietoare.

Agrafa, în mărime de 8 cm., este ruptă

din primele veacuri ale imperiului roman.

Din cele spuse mai sus nu este greu de recunoscut că vasul în care s'au găsit obiectele descrise, era o adevărată urnă funerară. Dovezi despre aceasta sunt în primul rând monetele aflate într'însul și piatra înfiptă în pământ aproape de el. De altă parte obiectele de aur sunt toate stricate și unele bucăți poartă chiar semne că au venit în contact cu focul. Așa că ele nu pot fi altceva decât gătești și daruri — *munera* — ale unui mort ars pe rug. Probabil că statueta reprezintă pe însuși mortul și în timpul

incinerării va fi fost atârnată cu lanțul de gâtul lui.

Greu de explicat este numai prezența celor doi drugi mici de aur, cari nu pot fi considerați decât ca material brut de orfăurărie. Se pare că la început au format împreună un singur drug lung de 6—7 cm., la un capăt mai gros, la celălalt mai subțire. Din capătul gros s'a tăiat o bucată în lungime de 2 cm. — drugul actual mai mic — așa că trunchiul primitiv a rămas numai de 4 cm. Intenția însă era ca din acest drug să se mai taie o bucată de un cm. și semnul unde avea să se facă tăetura exista. Găsirea acestui material brut printre frumoasele obiecte de podoabă, ne lasă să bănuim sau că mortul a fost un meșter aurar și druggii s'au pus în mormânt ca semn al ocupațiunii pe care a avut-o în viață, sau că i-a fost adus ca dar de înmormântare, de cineva care se indeleptă cu aceeași meserie.

Data mormântului este fixată de cele două monete găsite în urnă. Ele sunt, după declarațiunea d-nului Director al Muzeului — eu nu am avut ocazia să le văd —, dela împăratul Gallienus și soția sa, deci dintre anii 254—268.

Lipsa unei camere mortuare de piatră, pentru urna funerară a unui personaj atât de bogat, nu se poate explica altfel decât sau că a fost distrusă mai dedemult, atunci când s'a nivelat movila ce probabil o acoperia, sau că urna a fost transportată din alt mormânt în vremuri nesigure și îngropată în grabă în acest loc, fără să i-se poată

pune alt semn, decât piatra care s'a găsit înfiptă în apropierea ei.

* * *

Pela începutul lui Septemvrie aflându-mă în Constanța pentru cercetări arheologice, mi se comunică de către prietenul meu d.

N. Negulescu, directorul gimnaziului de acolo, că cu ocazia alinierii străzii Bogdan-Vodă, întreprinsă cu câteva zile înainte, s'au găsit mai multe obiecte de aur, cari se păstrează deocamdată la primărie. Informându-mă asupra acestei descoperiri la d. I. Bentoiu, profesor și ajutor de primar, și la d. Bogdan Popescu, funcționar la serviciul tehnic comunal și descoperitorul obiectelor, nu numai am putut obține lămuriri precise asupra împrejurărilor în care

s'au găsit, dar le-am și putut vedea pe toate.

Capul statuetei dela Suluc.

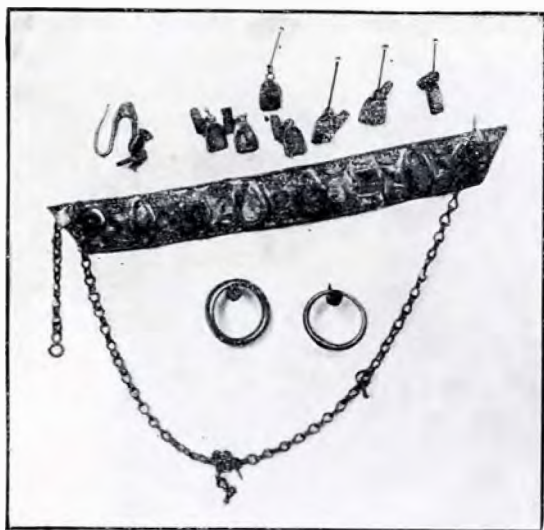
Tava de aramă, cănille de sticlă și urnele de lut din mormântul dela Constanța.

Cu ocazia lucrărilor de aliniere a străzii amintite s'a nivelat o movilă, în care s'a găsit o cameră mortuară formată din 5 plăci de piatră calcară, dintre cari două lungi de câte 2 m., alte două în lungime de 0.80 m. și o altă placă mai mare pusă de asupra. În lăuntrul acestei camere s'au găsit următoarele lucruri :

o tavă mare de aramă, cu diametrul de 36 cm., în care se aflau două căni de sticlă, cu pereții drepecți și fundul puțin rotunjit, cu torți late impobobite cu scobituri longitudinale paralele și cu buze foarte mici. Alătura două ulcele de lut negru, dintre cari una foarte mică; în ele se afla pământ amestecat cu cenușă (pag. 127).

Mai în interior erau împrăștiate câteva obiecte de aur (pag. 128).

Cel mai interesant dintre aceste obiecte este o lamelă de aur în formă de trapez, lungă de 12 cm., lată de 1.5 cm. și groasă

Obiectele de aur din mormântul dela Constanța.

de 2 mm., ornată cu scobituri de formă pătrată și ovală, în cari sunt prinse pietre de diferite culori. Pe marginea de jos a ei se află din distanță în distanță mici găurele, în cari au fost probabil atârnați opt clopoței de aur, ce s'au găsit și ei în mormânt. Corpul lamellei este și el străbătut de mai multe găurele, făcute — se pare — pentru a se putea coase această podoabă pe vre-o haină sau pe vre o găteală de cap. Căci altă menire nu a putut avea acest ornament de aur.

Celelalte obiecte de aur sunt tot podoabe și ținând seamă de dimensiunile lor mici au aparținut de sigur unui copil. Astfel sunt două inele simple cu câte o singură piatră, o agrafă mică de 1 cm. în lungime și un lănișor lung de 22 cm.

Toate poartă semne vădite că au stat un timp în foc ; din această cauză și pietrele lor sunt în cea mai mare parte calcinate.

Rezultă prin urmare că mormântul acesta conținea rămășițele pământești ale unui copil și dintre obiectele, cari se puneau de obicei în mormintele antice, nu lipsește decât banul tradițional, care însă s'a putut pierde cu ocazia desgroării.

Alături de obiectele de aur însă s'au

găsit în acest mormânt și o mică fiolă de sticlă și mai multe obiecte de bronz. Aceste din urmă sunt : patru mânere — două mai mari și două mai mici — patru belciuge și două broaște mici (pag. 128).

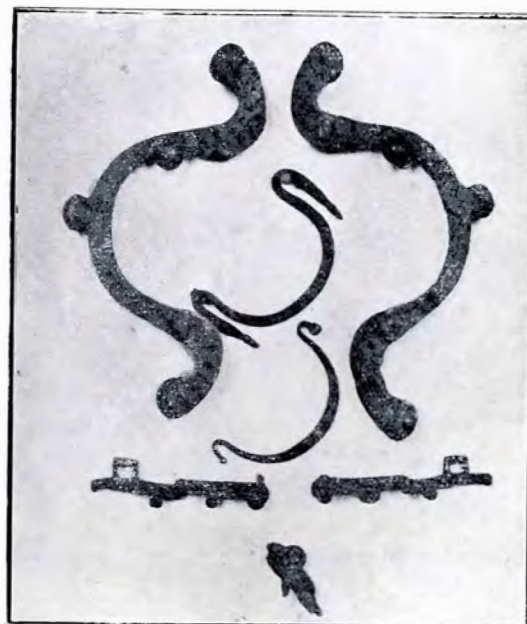
Fiola de sticlă conținea de sigur esențe mirositoare și este un obiect ce se obișnuia a se pune în morminte ; obiectele de bronz însă trebuie să provină sau dela sicriul în care a fost pus cadavrul pe rug, sau dela cutia de lemn în care au fost închise cenușa, obiectele și vasele funerare și cu care împreună au fost depuse în mormântul de piatră.

Epoca acestui mormânt nu se poate fixa cu precizie ; probabil este din primele veacuri ale erei creștine.

* * *

Se înțelege că aceste obiecte nu au decât o importanță secundară față de numeroasele bogății arheologice și artistice, găsite până acuma la Constanța, între ruinele vechiului Tomis.

Căci acest din urmă oraș n'a fost numai

Obiectele de bronz din acelaș mormânt.

cel mai însemnat punct comercial și cultural din Scitia mică, dar și una dintre cele mai de seamă localități ale antichității. Cu toate acestea o ne mai pomenită indiferență s'a observat până acum față de felurile și ne-

prețuitele monumente antice ce se găsesc acolo. Nu numai n'au fost supravegheate mai de aproape săpăturile continue ce s'au făcut pentru motive de edilitate publică și nu s'a depus interesul necesar pentru ca obiectele găsite să rămână în țară, dar nici nu s'a căutat măcar să se fixeze topografia vechiului oraș.

De altă parte cei în drept n'au luat nici o măsură pentru înființarea unui muzeu local, care să fie o icoană fidelă a dezvoltării culturale a vechiului oraș.

Actualul muzeu al gimnaziului se dato-

rește inițiativei patriotice a unui comitet particular, în frunte cu savantul nostru numismat d. M. C. Sutz. Dar și dintre obiectele adunate de acest comitet numai o parte au fost lăsate la Constanța, restul au fost aduse la București. Și cu toate acestea cât ar fi fost de frumos și de folositor ca cel mai mare port al nostru să poată arăta vizitatorilor, pe lângă instalațiunile sale moderne, tot felul de monumente antice, dovezi ale vechii sale importanțe comerciale și ale înaintatei civilizații ce s'a desfășurat odinioară între zidurile sale.

CONST. MOISIL.

BISERICA DIN RĂMEȘTII-VÂLCEI

Pe drumul ce duce spre Cărgul Hurezului, după ce treci apa cu același nume, pe care se află mănăstirea, privirile rămân ațintite asupra zidurilor albe ale unei mari biserici, ce străjuiește de pe înălțimea dealului Bălăneștilor toată împrejurimea satului moștenesc Rămeștii, aflați la poalele Piscului Țiganului, unde se înfundă și valea pe care e risipit satul.

Este ctitoria aceluiași Mitropolit Ștefan, care ridicase pitoreasca biserică vecină din Grămești, descrisă într'un alt număr, — și care era legat de bucata de pământ unde două ctitorii îi veșniciau numele, prin legături cu mult mai strânse decât acelea ce le-am bănuț la descrierea Grămeștilor. Căci acela ce fu

personalitatea culturală de frunte, care luptă pe timpul lui Matei Basarab pentru ridicarea „neamului nostru românesc”, cum însuși spune, acela care, sprijinind tipărirea „Indreptării Legii”, dădea o formă legală și de drept unei societăți ocărnuite până atunci de obiceiul pământului, grăbind astfel ridicarea societății moderne peste ruinele celei feudale, acela era fiu de moșnean din comuna Rămești-Vâlcea. Și din cei cinci moși, din cele cinci funii, cum se zice acolo, din cari se trag spițele de azi

ale Rămeștilor: Naneșii, Furceștii, Grozeștii, Carogii, Gugota, ale căror documente le vom publica în altă parte, tradiția păstrează amintirea că din funia lui Naneș, ai căror descendenți trăesc până azi, se trage și Mitropolitul, ctitorul bisericii.

Se adeverește astfel, asupra originii sale, spusele lui Daniil Panonianul, alcătuitorul

„Indreptării Legii” care, în prefața dedicatorie către Mitropolitul Ștefan, după ce arată că nu strămoșii cinstesc pe om, zice: „și iarăși când răsare o odraslă de bună rudă și creaste într'un sat prostu și de nemica, de întru niște oameni oare cum... cum se arată chiar și să aude la blagorodia ta.. Chir Ștefane! mirându-se de

Biserica din Rămeștii-Vâlcei.
Vedere asupra laturii de nord.

tine toți, văzându-te dintr'un locu ca acela și satu de jos al Ungro-Vlahiei, care au crescut o odraslă și stălpăre ca aciasta, împodobită cu atâta bunătate și darure”.

Numele fondatorului bisericii nu-l mai pomeneste pisană, distrusă cu prilejul unei recente restaurări, făcută fără un prealabil studiu arheologic și îngăduită cu o ușurință de pe urma căreia nu va mai rămâne nimic din tot trecutul nostru,— dar, pe o evanghelie

a lui Șerban Cantacuzino, însuși Voevodul scria în josul unei pagini:

Acestă sfântă evanghelie le-a dat Măria Sa Șarban de po-mană la sat la Rămești să fie a bisericii părintelui Vlădicăi Ștefan.

Și un pomelnic din 1865 mai știasă amintească despre el în rândurile următoare:

Ștefan Arhiepiscopul, care au zidit această sfântă biserică la anul 7006

(sic), iar astăzi la anul 1865 să se po-menească acest arhiepiscop Ștefan.

Dar documentul de căpetenie îl constituie portretul fondatorului, pe crucifixul ce se ridică deasupra tâmplei, lucrată în stilul Matei Basarab, ce se deosebește prin ornamentațiile în méplat de plasticitatea stilului brâncovenesc, formând acelaș tip cu tâmpelile contemporane din Arnota, Crasna și Stelea.

La poalele crucifixului, în dreptul unui medalion ce reprezintă pe Maica Domnului, stau în poză de rugăciune, în picioare, cu mâinile întinse, bătrânul Mitropolit Ștefan: *Штефан Митрополит*, înbrăcat în ornat bisericesc, cu mitra pe cap; iar în stânga sa Domnul său, Mihnea III, care ca adorator al marelui Mihai, ale cărui planuri le parodiază, s'a iscălit la

Михаил Романов, imitându-i și modul de purtare al bărbei negre pe figura sa uscată, cu

trăsături nervoase și de vizionar, cu greu de deosebit de cea a adevăratului Mihai-Vodă.

Știm astfel precis și data zidirii bisericii, cu 16 ani înainte de ridicarea Grămeștilor, adică anul domniei lui Mihnea 1658—1659.

Ca arhitectură biserica Rămeștii prezintă tipul bisericești oltene, ca-

racterizat prin combinarea sistemului de boltire bizantin: cupola, (*Centralbau*) cu turnul de clopote, occidental (*Thurmbau*). Acest sistem, foarte răspândit în Sârbia, Banat și foarte rar în Muntenia, își are proveniența grație influenței catolice din Sârbia, unde biserici catolice ca cea de la Vratarnica (*lantinska crkva*), asemenea celei ale noastre Sf. Nicoară, adăoga elemente noi, occidentale, celor vechi moștenite: turnul. Zidită în forma crucii (19^m X 5,50^m X 9^m) ea are sânnuri pentagonale și altarul eptagonal; naosul despărțit de pronaos printr'un perete străbătut de o ușă cu două ferestre laterale; boltirile făcute prin calote sprijinite pe pendentivi, pe semi-

calotele absidei și sânnurilor, și pe arcurile dublouri, dintre care cel dintre naos și pro-

Biserica din Rămeștii-Vâlcei.
Vedere asupra laturei de sud.

Biserica din Rămeștii-Vâlcei.
Ușile împărătești dela tâmpla Mitropolitului Ștefan.

naos e cel mai mare. Ca exterior un singur rând de ocnite, cu arcurile de deasupra dublate, împodobesc, deasupra ciubucului din mijloc, suprafețele simple, care înainte de zisa restaurare erau de piatră curată.

Căci altă caracteristică a acestei biserici este apareiajul său în piatră poroasă, după tradiția bizantină, piatra *tuf-calcar*, numită în limbajul local *sigă*, care arată ce statornică era tradiția lucrului chiar în alegerea materialului.

Lăsată în părăsire un lung șir de ani, ea rămase pustie până în 1859, când boeri-

nașii locali «Stănică Bălănescu, Niță Predescu ot Cărg Horezului», pe lângă facerea tâmplii de zid, peste cari placară pe cea de lemn a lui Ștefan, pe lângă zugrăveli, tăiară întreaga pădure ce crescuse pe boltele bisericii părăsite, pentru ca, din lemnele recoltate acolo, să facă acoperișul de astăzi.

Și din recenta înnoire fără nici o socoteală a bisericii, doar masa zidurilor, tâmpla, frumoasele icoane dăruite de Ștefan și portretul său, ce-l arată încremenit pentru vecie, în poză de rugăciune, mai amintesc cuiwa de ctitoria de odinioară a slăvitului mitropolit.

VIRG. DRAGHICEANU.

COLECȚIUNI PARTICULARE DE ANTICHITĂȚI,

IN

R O M Â N I A

— O —

Dacă până acum știința arheologică n'a fost cultivată la noi decât de un număr prea restrâns de specialiști, în schimb mulți dintre oamenii noștri culți, fără a avea o pregătire arheologică specială, dar pătrunși într'un grad înalt de cultul trecutului și convinși de marea valoare ce au rămășițele acestui trecut, atât pentru știință, cât și pentru cultura națională, s'au îndeletnicit cu adunarea lor, reușind să formeze uneori colecțiuni de o reală importanță.

Și dacă colecțiunile noastre publice de antichități sunt încă sărace, neorânduite definitiv și lipsite, în parte, de cataloage, — avem de altă parte câteva colecțiuni particulare relativ foarte bogate, aranjate cu mult gust și pricepere și al căror conținut merită să fie cunoscut atât specialiștilor cât și publicului amator.

Importanța acestor colecțiuni stă mai ales în faptul că ele au salvat și salvează pe fiecare zi un mare număr de antichități indigene, cari altfel sunt amenințate a fi distruse ori înstreinate.

Pământul României păstrează încă multe urme de ale civilizațiilor ce s'au succedat în decursul veacurilor în această țară și cari urme până acum n'au fost decât într'o foarte mică măsură cercetate și studiate.

Stațiunilor preistorice, dintre cari multe trebuie să cuprindă rămășițe de cultură tracă, nu li s'a dat aproape nici o atențiune; dintre vechile orașe grecești dela Marea Neagră nici unul n'a fost încă deplin cercetat; castele, castelele și așezările romane, ale căror

ruine sunt atât de numeroase dealungul limesului dunărean și oltean și în interiorul țării, precum și cetățile bizantine, n'au fost decât superficial răscolite; iar ruinile cetăților noastre medievale, vechile câmpuri de lupte, bisericile și palatele domnești și boierești abia acum în urmă au început să fie cercetate mai cu temei.

Din toate aceste localități însă se scot mereu la iveală nenumărate obiecte antice, parte în urma săpăturilor ce le fac particularii, cu toleranța sau fără știrea autorităților, parte incidental, cu ocazia lucrărilor de agricultură, construirii de șosele, linii ferate, clădiri ș. a.; parte în urma diferitelor accidente de teren, ca surpări de maluri, deplasări de pământ din cauza ploilor ș. a. În multe părți există anumiți oameni, cari au ca meserie răscolirea ruinelor vechi în scop de a căuta comori și cari au făcut și fac mari stricăciuni așezărilor antice.

Dacă ar ține cineva socoteala tuturor descoperirilor făcute în astfel de împrejurări, descoperiri cari rămân în cea mai mare parte necunoscute celor în drept și nu contribuie cu nimic la îmbogățirea colecțiilor publice, ar rămâne surprins de marea cantitate de antichități ce se scot încontinuu din pământul țării noastre, iar dacă ar căuta să-și dea seamă de soarta ulterioară a acestor obiecte vechi, ar constată, cu nu mai puțină mirare, că cele mai multe dispar scurt timp după ce au fost descoperite. Acele dintre ele cari nu prezintă o valoare mai mare prin materialul din care sunt lucrate, sau cari din cauza mă-

rimii și greutateii sunt greu de transportat pentru a fi vândute, sunt în deobște distruse sau aruncate; aceasta este soarta monumentelor funerare, a ornamentelor arhitectonice, a pietrelor cu inscripții, a vaselor de lut și a altor produse ceramice, etc. Toate celelalte, cum sunt obiectele de podoabă, statuetele de marmoră și bronz, reliefurile, bibelourile, monetele, într'un cuvânt tot ce are valoare prin materialul din care este fabricat ori prin arta cu care este lucrat, se trimit de obicei peste graniță. Căci comerțul cu antichități ce se practică cu streinătatea este cu mult mai întins decât se pare. Nenumărați samsari, de regulă ovrei, bulgari și arnăuți, precum și trimiși speciali de ai muzeelor și colecționarilor străini, cutreeră în fiecare an țara și adună tot ce găsesc mai de preț. În unele orașe există chiar agenți stabili, cari furnizează muzeelor și colecționarilor străini anumite specii de antichități, pe cari le plătesc cu prețuri foarte mari.

- În această situație, care se datorește mai ales defectuoșității legii pentru conservarea monumentelor istorice și slabei dotări a colecțiilor publice, colecționarii noștri fac adevărate acte de patriotism și aduc reale servicii științei arheologice, căutând să scape de peire și înstreinare măcar o parte din antichitățile ce se descoper. Meritul lor este cu

atât mai mare, cu cât această indeletnicire îi costă și oboseală mai mare și bani mai mulți decât pe străini. Căci de teama rigurilor legii și sub impresia actelor arbitrării, comise de atâtea ori de funcționarii administrativi asupra locuitorilor cari au descoperit antichități, acești din urmă se pun mai bine în contact cu speculanții străini, cari se află în aceeași fraudă față de lege ca și ei și cari prin faptul că duc obiectele antice afară din țară, îi pun la adăpostul oricăror neplăceri. Așa că e un adevărat noroc, când un colecționar de ai noștri poate pune mâna pe vre-un obiect de valoare arheologică dintre cele găsite în împrejurările arătate și totuși cei ce se interesează de antichitățile noastre, vor trebui să fie recunoscători aceloră, cari în împrejurări atât de vitrege și cu sacrificii adeseori peste puterile lor, au salvat măcar o parte din bogățiile arheologice ale țării.

Luându-mi sarcina de a descrie cele mai însemnate colecțiuni particulare de antichități dela noi, scopul meu este pedeparte să fac cunoscute obiectele mai de seamă aflătoare în ele și descoperite în pământul românesc, pedeałtăparte să aduc un mic prinos de recunoștință persoanelor distinse, cari au avut bunăvoința să-mi îngăduie vizitarea colecțiilor lor în vederea studiilor mele arheologice.

Una din cele mai bogate și mai interesante colecțiuni particulare de antichități este de sigur acea adunată, cu multă osteneală și mari sacrificii bănești, de învățatul profesor universitar din București, d-l Dr. C. Istrati. Bazele ei au fost puse de părinții, în special de mama d-sale, Maria Istrati-Capșa, o mare iubitoare a vechilor noastre monumente de artă, al cărei nume îl și poartă colecțiunea. După ce s'a îmbogățit prin numeroase cumpărături și unele donațiuni și după ce a fost admirată la mai multe expoziții interne, colecțiunea aceasta a fost inaugurată la 21 August 1897 în Câmpina, de unde pe urmă a fost transportată la București. Aci ocupă o vastă hală din curtea Institutului de Chimie de pe cheiul Dâmboviței și câteva odăi din locuința d-lui Dr. Istrati.

Caracteristica ei este deoparte varietatea antichităților ce cuprinde, căci ele reprezintă toate epocile de cultură ce s'au succedat în țara noastră, din cele mai vechi timpuri și până astăzi; de altă parte aranjarea și clasificarea riguros științifică a tuturor acestor obiecte, arătându-se pentru fiecare în parte, pe lângă locul și data descoperirii, tot felul de alte indicațiuni necesare, pentru a face din ele adevărate izvoare istorice. Astfel vizitatorul nu are numai ocazia de a trece în revistă întreaga istorie culturală a țării, reprezentată prin diferite categorii de monumente, dar și mulțumirea ce o dă totdeauna siguranța originii și întocmirea sistematică a obiectelor dintr'o colecțiune.

1. Grupa antichităților preistorice.

Trei dulapuri mari de sticlă cuprind un număr însemnat de arme, unelte, obiecte de podoabă și de cult și produse ceramice din

timpurile preistorice. În adevăr e uimitor, cum un om, care n'a făcut săpături, a putut aduna atât de multe și atât de variate obiecte de acest fel. Căci ele nu sunt colecționate numai dintr'o singură stațiune sau dintr'o singură regiune a țării, ci aproape din întreagă țara. Treisprezece județe (Suceava, Iași, Buzău, Prahova, Muscel, Gorj, Dolj, Mehedinți, Romanai, Vlașca, Olt, Ialomița și Brăila) și 45 de localități sunt reprezentate prin diferite obiecte preistorice de piatră, os, aramă, bronz și fier, precum și printr'o mare cantitate de ceramică.

Nu am intenția să descriu aci toate aceste obiecte, menționez însă că colecțiunea D-lui Dr. Istrati cuprinde unele exemplare de antichități preistorice, cum nu se găsesc în nici o altă colecțiune publică sau particulară din țară.

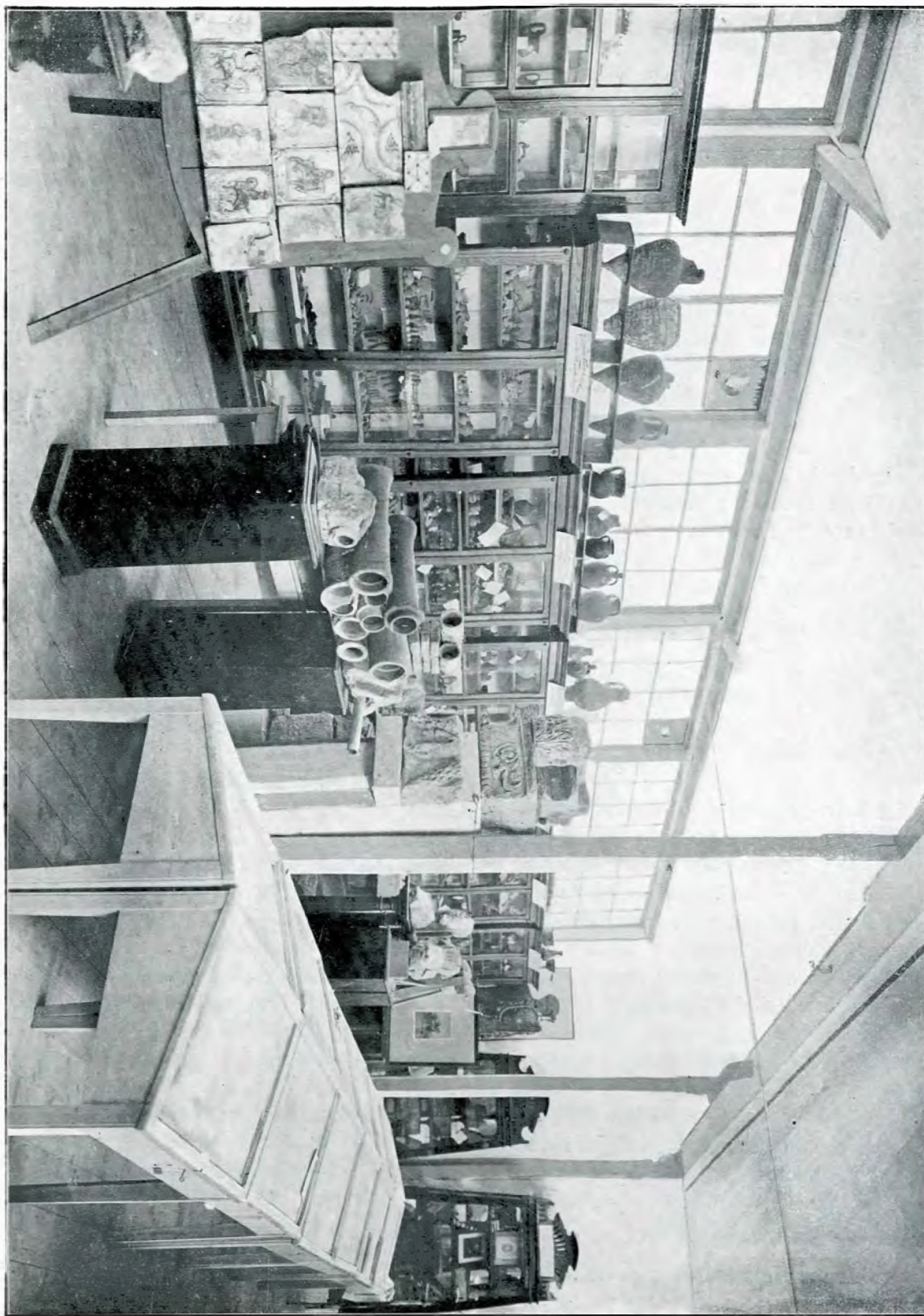
Dintre obiectele de piatră atrage în deosebi atențiunea un colosal topor de granit, lung de 21 cm., lat de 9 cm. și gros de $7\frac{1}{2}$ cm., care a fost găsit la Comarnic (jud. Prahova); apoi frumoasele ciocane de amfibolit și diabas, găurite și perfect lustruite, originare din Căciulata, Negoești-Amaradia și Mălăești-Zlătari (toate din jud. Dolj); precum și o admirabilă dălțiță de gresie argiloasă, lucrată cu o artă desăvârșită, descoperită în Via Meilor, pe Valea Cricovului (jud. Prahova).

Bronzul la rândul său este reprezentat pe lângă topoare (celts), brățări, fibule, ș. a. mai ales prin niște admirabile topoare găsite la Nehoi și Pâscov (jud. Buzău), cari după cât știu, sunt cele mai perfecte obiecte de acest metal, aflate până acum în țara noastră. De o formă foarte elegantă, lucrate cu multă îngrijire și împodobite unul cu nervuri circulare în jurul muchiei, altul cu spirale punctate

pe amândouă laturile, aceste arme ar constitui o podoabă pentru orice colecție.

găsite la Logrești-Birnici (jud. Gorj) și care sunt o dovadă sigură că obiectele din acest

Vedere generală a colecției: grupa antichităților preistorice și greco-romane.

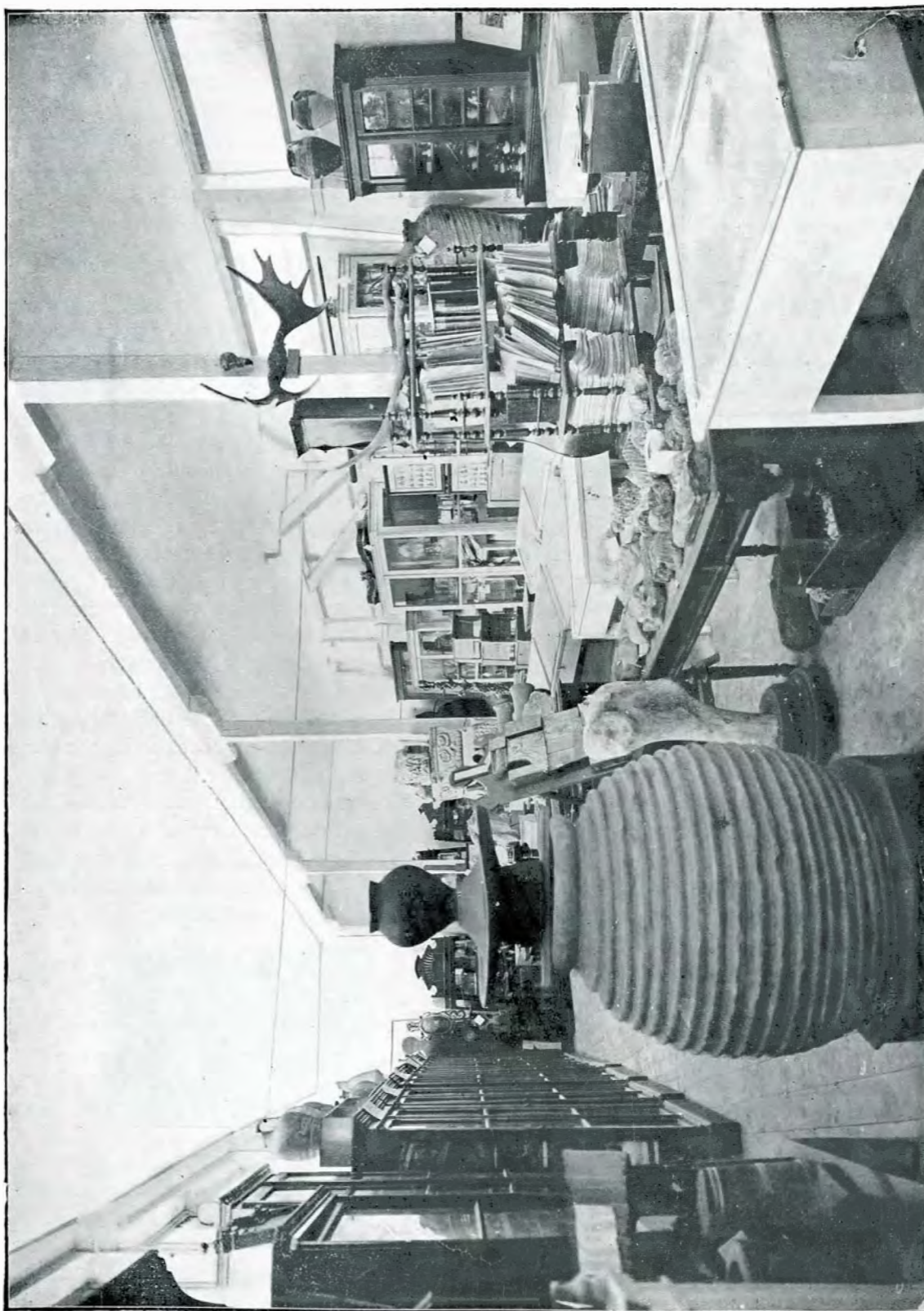

Pentru studiul vrăstei bronzului la noi, prezintă un interes deosebit tiparele de topoare

metal se fabricau în țară. De asemenea prin numeroasele obiecte preistorice de aramă ce

conține, colecțiunea aceasta va contribui mult

Cele mai caracteristice dintre obiectele pre-

Vedere generală a colecției : grupa anticbitaților românești (dreapta).

la lămurirea epocii arămii, despre a cărei existență în țara noastră nu avem decât puține date.

istorice amintite aci, au fost reproduse în studiul meu „Privire asupra anticbităților pre-

istorice din România", publicat în acest Buletin, anul 1911, p. 85 urm.

Cât privește ceramica preistorică, pe lângă un număr de vase de diferite forme și mărimi, merită a fi semnalate numeroase cioburi cu cele mai variate modele de ornamentație preistorică. În special sunt interesante, ca ornamente săpate, frumoasa ulcică găsită la Strumnici (jud. Dolj), care a fost reprodusă în revista „Arta și Literatura Română”, anul 1907, No. 10, fig. 8; interesantul vas îngemănat, găsit pe malul Dunării în județul Mehedinți și reprodus în aceeași revistă: fig. 7; ciobul descoperit la Bârza (jud. Dolj), care pare a imita partea dinainte a unei corăbii (pag. 140) și în sfârșit ciobul dăruit de d. Munteanu-Murgoci și găsit la Nazâr (Brăila) de asemenea cu o foarte frumoasă compoziție, de acest fel de ornamente (pag. 140).

Dintre stațiunile preistorice cea mai bine reprezentată este cea dela Cucuteni, care ocupă un dulap întreg. Alături de numeroase arme și unelte de piatră și de os, se află din această stațiune moldovenească și o cantitate relativ mare de vârfuri de săgeți de fier, precum și o fibulă de fier. Dar mai ales diferitele categorii de produse ceramice, ca greutăți de lut, capete de fuse, piramide, figuri de animale și oameni, vase întregi sau în cioburi, ș. a. atrag atențiunea vizitatorului. Interesantă este și colecțiunea de mănuși și torți de oale, precum și cea de cioburi zugrăvite cu ornamente în linii ceruite și spirale, caracteristice Cucutenilor. Dintre vasele zugrăvite numai două sunt întregi: unul ornat cu trei brăie paralele; celălalt cu figuri de linii curbe. La amândouă ornamentele sunt de culoare neagră pe fond roșu. Sunt însă și multe cioburi monocrome, cu ornamente săpate, cât se poate de interesante: grupuri de puncte rotunde, brăie de creștături drepte sau spirale, ș. a.

Și exemplarele mai caracteristice ale ceramicii dela Cucuteni, aflătoare în această colecțiune, au fost reproduse în studiul meu mai sus citat.

O mică statueta egipteană, de culoare albastră cu ornamente negre, i-s'a dat d-lui Dr. Istrati ca provenind tot dela Cucuteni. Nu există însă siguranță absolută, că ea s'ar fi găsit acolo, deși n'ar fi mirare, intru cât în mileniul al doilea înainte de Cristos, când se

fixează data acestei stațiuni, comerțul fenician, căruia i-s'ar putea atribui aducerea acestor fel de produse ale industriei egiptene, ajunsese în părțile noastre.

În schimb un idol mai mare, de formă omească, lucrat dintr'o rădăcină de plantă și cu totul deosebit ca înfățișare de idoli de lut, este cu siguranță de proveniență din această stațiune (reprodus în studiul meu amintit, pag. 94).

2. Grupa antichităților greco-romane.

În alte patru dulapuri, precum și pe nișe postamente din fața lor sunt expuse urmele de cultură greco-romană. Ele provin parte din localitățile dobrogene: Constanța (Tomis), Cernavoda (Axiopolis), Adam-Clissi (Tropæum), Tulcea (Aegissus), Jijila (aproape de vechia Dinogetia) și Niculițel (aproape de Noviodunum); parte din câteva locuri de dincoace de Dunăre, ca Reșca (Romula), Răcari, Maglavit, Severin (Drubetae) și Iași.

Dintre toate aceste localități castrul roman dela Reșca este reprezentat prin cele mai multe și mai variate obiecte, așa că avem o icoană aproape completă a vieții și culturii lui.

În primul rând trebuie să amintesc aci de o serie de cărămizi scoase unele din zidul castrului, altele din pardoseala unor monumente publice. Deși pe nici una nu se găsește ștampila vre-unei legiuni sau cohorte, totuși sunt interesante pentru alte semne ce au imprimat pe ele. Astfel două au dungi sau impresiuni făcute cu degetele, alta poartă următorul semn foarte interesant:

Alte două ștampilele: T Q P și S N.

De altă parte avem din acest castru mai multe ornamente arhitectonice de marmoră sau de piatră, lucrate cu multă finețe. Între acestea se distinge un fragment de cariadă de marmoră, care amintește arta clasică (p. 141) și un capitel de coloană de piatră sculptat cu multă măiestrie.

Dintre operele de artă sculpturală amintesc

un frumos cap de Meduză săpat în marmoră, dar din nenorocire rupt în parte (p. 141): un cap de bărbat tot de marmoră, lucrat cu mare îngrijire (p. 141); o statuie de marmoră a zeiței Kybela — capul lipsește — reprezentată, ca de obicei, șezând pe tronul cu spetează înaltă și păzită de doi lei (p. 141). Dar cea mai frumoasă lucrare de sculptură este torsul unei superbe statui de marmoră, care reprezintă doi luptători. Fragmentul păstrat cuprinde numai partea superioară a trunchiului și ceva din picioarele unuia dintre luptători, pe piciorul lui drept a rămas însă mâna celuilalt luptător. Atitudinea plină de vigoare bărbătească a luptătorului și arta perfectă cu care este modelată statuia, ne fac impresia că ne găsim în fața unui adevărat cap de operă al statuariei antice (pag. 141).

Alături de sculpturile în marmoră trebuie puse o serie de statuete de bronz lucrate cu o artă tot atât de desăvârșită. Între ele se distinge: un frumos Mercur, cu petasos pe cap și cu haina aruncată pe umărul stâng; două figuri feminine, dintre cari una pare a fi Venus—toate trei statuetele au fost reproduse în «Arta și Literatura Română» din 1907, No. 10, fig. 3, 4 și 5—un Hercule, foarte bine lucrat, dar cu brațele și picioarele rupte, și în sfârșit o figură în stil oriental reprezentând Procrearea. O importanță deosebită pentru Romula au două fragmente dintr-o statuie mare de bronz—probabil statuia unui împărat—unul reprezentând piciorul delaglesnă în jos, altul o parte din mâna celui personagiu. După cât știu fragmente din această statuie s'au mai găsit în ruinele castrului, dar nu le-am putut da de urmă; acestea două au fost reproduse în pomenita revistă, anul 1908, Nr. 1—2—3, fig. 1 și 3.

Tot între lucrările de sculptură își au locul și două reliefuri mitologice unul în marmoră reprezentând pe Mitlra omorând taurul, altul în bronz înfățișând obișnuita scenă din cultul Cabirilor. Relieful mitriac a fost reprodus în revista amintită (1908 No. 1—2—3 (fig. 7) și are inscripția:

Soli INVICTO
..... A PHOEBVS EIVS
POSVIT

Alături de el s'a găsit și un cap de leu săpat în piatră, provenind desigur dela sta-

tuia leului ce se afla, ca de obicei, în mitreu.

Afară de aceste opere de arhitectură și sculptură, cari împreună cu cele ce se păstrează în Muzeul de antichități din București, sunt dovezi strălucite de înalta cultură artistică a unei anumite clase de locuitori din Romula, lămurindu-ne totodată și asupra credințelor religioase ce dominau acolo, colecțiunea noastră mai posedă, de proveniență din acest castru, o însemnată cantitate de obiecte de podoabă și uzuale, ca bibelouri de bronz și de lut (aquile, mistreți ș. a.), obiecte de toaletă și de baie din os și bronz, un număr mare de chei și încuietori, vase și candelă de lut, râșnițe de piatră cu accesoriiile lor de fier ș. a.

Dintre acestea merită o atențiune deosebită un foarte frumos vas în terra sigillata păstrat din nenorocire numai partea de jos, al cărui ornament constă din reproducerea succesivă a patru tipare: un cap de Meduză, untânăr luptător, un grifon și un ornament în formă de spirală (p. 142); deasemenea patru măști de teracotă reprezentând figuri femeiești, un phalus de teracotă, numeroase candelă de lut, dintre cari una are pe fund inscripția CASS (Cassius?) și toarta unui vas (?) de bronz, reprezentând un cap de femeie coafat după moda egipteană.

Un fragment de piatră de mormânt cu inscripție latină, ce după caractere pare a fi din s. II d. Cr. e atât de stricat, încât abia se poate înțelege că este monument de acest fel.

Celelalte localități amintite mai sus sunt reprezentate printr'un număr cu mult mai mic de antichități. Astfel de proveniență din Constanța (vechiul Tomis) se află în colecțiunea noastră, pe lângă două monumente funerare cu sculpturi în relief, foarte stricate, o serie de ornamente arhitectonice de toată frumusețea. În special merită să fie amintit un capitel de marmoră de formă patrunghulară și având sculptate pe trei laturi exterioare motive felurite și de o fineță remarcabilă. Un bust fără cap, lucrat în marmoră, are mare asemănare, ca tehnică, cu statuia magistratului găsită tot acolo și aflătoare acum în Muzeul de antichități din București.

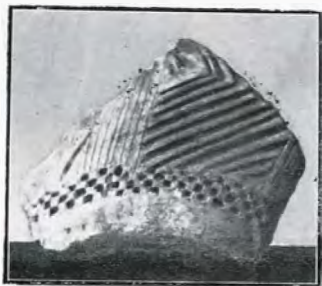
Printre obiectele mai mici sunt demne de remarcat două fiole de sticlă irizată, lungi și foarte subțiri, ce serviau pentru păstrarea

esențelor parfumate; o serie de obiecte uzuale de os și bronz și un număr de candelă de lut artistic împodobite.

Câteva ornamente arhitectonice mai mici, săpate în piatră de Dobrogea, sunt originare din ruinele vechi Axiopolis, de lângă Cernavoda; dela Adam Clissi se află un mic cap de copil sculptat în marmoră albă și foarte expresiv; o Venus de bronz auriu, frumos modelată provine dintr'un castel roman de lângă Jijila

din castelul roman dela Răcari (jud. Dolj), precum și câteva candelă de lut găsite în Iași. Mai multe amfore mari, cu câte două torți și cu fundu ascuțit, au fost găsite în împrejurimile Constanței, iar un colosal chiup de lut, ornat cu adâncituri circulare scobite și trase paralel una sub alta, provine din județul Tulcea (v. ilustr. pag. 136 și 137).

Tot printre antichitățile greco-romane trebuie așezate și trei figurine de bronz cu în-

1. Fragment de vas preistoric (Nazăru, jud. Brăila). 2. Fragment de vas în formă de corabie (Bârza, jud. Dolj).
3. Mască de lut (Romula). 4. Cap de bărbat (Romula).

(jud. Tulcea); un stâlp pătrat de piatră, care are sculptat pe o latură un comic Priap ducând un coș de struguri, a fost găsit lângă mănăstirea Cilic (jud. Tulcea). Stâlpul miliar aflat la Garvăn (jud. Tulcea) și pe care l-am descris în această publicație, anul 1910 p. 141, se află și el aci; de asemenea bucăți de lemn și conglomerate din ruinele podului lui Traian dela Severin, numeroase obiecte mai mici de bronz și fier

fățișare orientală. Două din ele au fost găsite la Perișori (Dolj) și reprezintă zei purtând în cap boneta frigiană; a treia este originară din Constanța și înfățișează un zeu sau un rege egiptean.

Pentru a încheia acest capitol voi adăuga că în colecțiunea aceasta se află și un mare număr de monete vechi, precum și o serie de giuvaerice și geme antice de toată frumusețea. Dintre aceste din urmă amintesc un

frumos cercel de aur cu pietre prețioase, găsit la Adam-Clissi, și o admirabilă gemă de safir, găsită la Caranasuf (jud. Tulcea) și care reprezintă cele două capete de zei, așezate în mod invers, ce se găsesc pe monetele au-

barbare găsite în țara noastră. Foarte multe exemplare din ele sunt bine conservate și deosebit de interesante; un catalog special, pe care sper să-l pot publica în curând, le va cuprinde pe toate.

5. Statuia luptătorilor (Romula). 6. Fragment de cariatidă (Romula).
7. Statuia Kybelei (Romula). 8. Cap de Meduză (Romula).

tonome de argint ale orașului Istros. Aș trece însă peste cadrul acestei scrieri, dacă aș înșira măcar cele mai însemnate dintre numeroasele monete antice ce se află în colecțiunea noastră. Numărul lor este de câteva mii și sunt parte grecești, între cari multe din orașele pontice; parte romane, republicane și imperiale; parte bizantine; parte monete

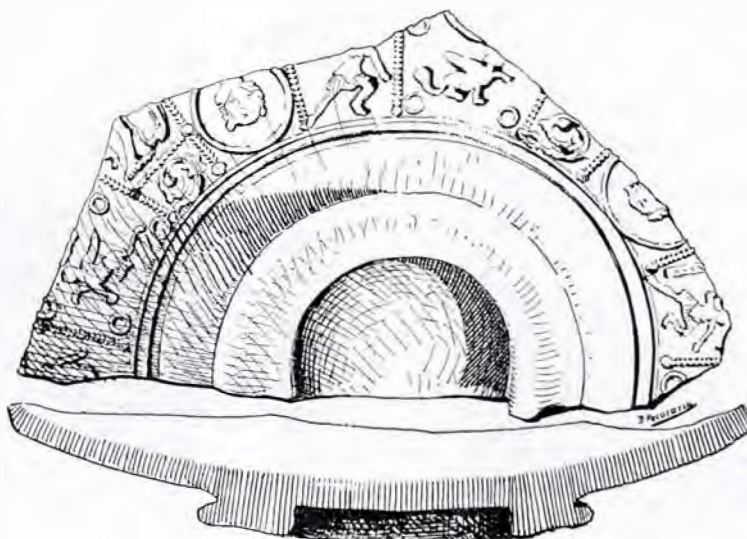
3. Grupa antichităților românești.

Prin comunicarea făcută Academiei Române în anul 1904, asupra Bisericii și Podului dela Borzești (Analele Academiei 1904, p. 261 urm.) și prin însemnata lucrare, ce va apare în curând, asupra Culelor noastre, d-l Dr. Istrati a dovedit că nu este numai un neobosit colecționar, dar și un adânc cunos-

cător al vechilor noastre monumente de artă.
Cu ocazia diferitelor expoziții și mai ales a

urmă a culturii noastre naționale.

E natural deci ca în colecțiunea d-sale

Fragment de vas în terra sigillata (Romula).

cele din 1906, d-sa a căutat din toate puterile să deștepte interesul publicului pentru

antichitățile românești să ocupe locul de frunte.
Și într'adevăr găsim aci, sistematic aranjate

Obiecte de bronz și marmoră.

(Dela stânga spre dreapta, în rândul I-ii: idol oriental și ornament de bronz (Romula); cap de copil în marmoră (Adam-Clissi).
Rândul al II-lea: statuete (a doua e Hercule) și bibelouri de bronz (Romula).

ele și să îndemne pe toți oamenii cuți să
adune cu sfințenie, să scape de peire, orice

în mai multe dulapuri și pe diferite posta-
mente, tot felul de produse și rămășițe ale

vechii noastre culturi, ca arme medievale și moderne, unelte vechi, obiecte uzuale și de podoabă, obiecte de artă bisericească și profană, monete, peceti, precum și un însemnat număr de documente, stampe și cărți vechi. De altă parte d-l Dr. Istrati are cultul oamenilor mari ai neamului și a adunat tot ce a putut găsi din obiectele ce le-au aparținut, din lucrările lor literare și artistice, precum și din cele ce s'au scris despre ei.

Dintre aceștia cel mai bine reprezentat este Gh. Asaki, dela care pe lângă numeroase obiecte uzuale, și pe lângă toate publicațiunile tipărite și multe manuscrise, se află în colecțiunea d-sale un mare număr de picturi

arme găsite în diferite localități din țară, cum sunt băltașe, buzdugane, săbii cu unul și două tășuri, piteni, harnașamente de călărie sunt și ele demne de toată atențiunea. Alături de ele trebuie să punem o serie de arme de lux din vremurile mai noi: iatagane și paloșe bătute cu pietre scumpe, săbii împodobite cu incrustațiuni, pistoale scumpe și altele.

Printre obiectele uzuale mi-au atras atențiunea afară de câteva fiere de plug foarte vechi, niște discuri de aramă cositorită, cu inscripții vechi românești și cu ornamente săpate. Unul găsit într'un sat din județul Dolj, are inscripțiunea: МАТЕИ ИВАНОВ 1761.

Buzdugan medieval.

Vechi cârja episcopală.

necunoscute până acum și cari dovedesc că bătrânul îndrumător al culturii naționale din Moldova a fost meșter mănuiitor al peneului. Foarte interesante lucruri dela Cuza Vodă, Alexandri, C. Negri, Dr. Davila, Țasdeu și de ale familiei Istrati, constitue o parte din cele mai importante a colecțiunii.

Cu greu se poate face o alegere între numeroasele și extrem de interesantele rămășițe ale vechii noastre culturi. Discurile de lut smălțuite, culese din ruinele bisericilor lui Ștefan cel Mare din Iași, Hârlău, Dorohoi și Botoșani și cari au fost reproduse în sus citatele Anale ale Academiei, stampele XXV și XXVII, merită o primă mențiune. Vechile

Altul din Craiova :

* ЕВЕНН СТЕФАНОВ 1742 *

Dintre obiectele de podoabă merită să fie în special amintite brățele femeiești cusute cu fir și împodobite cu minunate agrafe de metal și de sidef, dintre care unele sunt foarte fin lucrate în filigran, iar altele reproduc marca familiei Cantacuzin; eleganții cercei și câteva admirabile brățări, din cari unele par a fi foarte vechi. Un număr de inele vechi boierești cu pietre sau numai cu monograme, pentru a servi ca peceti, prezintă interes istoric; ele fac casă bună cu numeroasele peceti de ale orașelor, societăților sau instituțiilor mai vechi și mai noi, cu tiparele unor medalii

bătute mai ales în onoarea lui Cuza-Vodă și cu tiparele primelor monete românești din veacul al XIX-lea.

Din câteva biserici sunt o serie de odoare de argint, cruci de lemn și chivote, din care unul, reprodus în „Arta și Literatura Română”, din 1907 No. 11-12, are forma bisericii lui Ștefan cel Mare dela Putna.

Colecțiunea de icoane și iconițe, unele zugrăvite, altele săpate în lemn, metal sau os, are o mare însemnătate, atât prin valoarea artistică a multor exemplare, cât și prin faptul că adeseori au inscripțiuni cari arată data și câte odată numele artistului.

Astfel o icoană zugrăvită pe lemn de proveniență din Săliște (Transilvania) și reprezentând pe Maica Domnului cu pruncul în brațe, icoană care se afla deasupra scaunului episcopal din vechea biserică a satului, are următoarea inscripție cu vopsea roșie:

Ѹ8 ѠАХАНІЕ З8-
ГРѠВѠА ФѠКѠТ ѠА-
ШНАРѠ8 АН8 1629
(nu : 1829?).

Alta originară din Pietroșița (jud. Dâmbovița), sculptată în lemn de nuc și reprezentând pe Cristos și pe Maica Domnului, având la dreapta și la stânga lor apostoli și arhangheli, are numele acestor personaje sfinte scrise în limba românească. Data ei se fixează cam pe la anul 1740.

În sfârșit o a treia icoană, aceasta zugră-

vită, reprezentând pe Sf. Nicolae, poartă însemnat în mijlocul unui medalion anul: 1827.

O frumoasă inelitoare de potir, din catifea neagră și împodobită cu decorațiuni lucrate în paie de grâu, atât de bine executate, încât par a fi brodate cu fir de aur, a fost găsită între ruinele bisericii din Prundu.

Cât privește numismatica noastră medievală,

este reprezentată printr'un număr de monete de argint de ale lui Petru Mușat, Ștefan cel Mare și Mircea cel Bătrân, precum și printr'omare cantitate de monete polone, turcești și rusești, găsite în diferite localități din țară. Sunt și două monete mici de argint de ale lui Ludovic cel Mare, regele Ungariei.

Nu pot încheia această dare de seamă fără a spune câteva cuvinte despre numeroasele documente ce cuprinde colecțiunea d-lui Dr. Istrati. Numărul documentelor manuscrise trece peste o mie de bucăți, sunt din veacurile XV-lea până în al XIX-lea și aproape toate scrise în limba

românească. Cele mai vechi, scrise în slavonește, pe pergament și prevăzute cu mari peceti de ceară galbenă, sunt dela Ștefan cel Mare și Petru Rareș. Multe sunt și documentele tipărite din veacul al XIX-lea; ele constau din proteste, proclamațiuni, ape-luri, ș. a. în legătură cu marile mișcări libe-rale din acest veac. Un interes deosebit pre-

Icoană din Săliște (Transilvania).

zintă de altă parte originala colecțiune de pașapoarte, emise de guvernele Moldovei și Munteniei dela 1830 incoace.

De mare preț, atât ca opere de artă cât și ca documente istorice sunt nenumăratele stampe, acuarele și tablouri, cari reprezintă monumente vechi, azi dispărute sau greșit restaurate, vederi din țară, costume istorice, ș. a. De asemenea seria de hărți vechi privitoare la țările locuite de Români; unele din aceste sunt exemplare unice.

Pentru a da o idee deplină despre atât de bogata colecțiune a d-lui Dr. Istrati trebuie să menționez și obiectele de artă națională populară ce se găsesc într'ânsa. Vase de lut și de lemn împodobite cu motive naționale, cusături țărănești de o mare frumuseță și unele de o remarcabilă vechime, unelte și mobile țărănești lucrate cu mult gust, se află în număr destul de mare. Dintre toate însă mi-s'a părut mai deosebită prin raritatea ei, prin marea indemănare cu care este lu-

crată și prin deosebitul gust artistic ce trădează, o prea frumoasă sanie de lemn, împodobită pe din afară cu ornamente sculptate și care a fost proprietatea unui moșnean din Buciumeni (jud. Suceava).

* * *

Darea de seamă ce am făcut aci despre bogata și importanta colecțiune de antichități a d-lui Dr. Istrati — Colecțiunea Maria Istrati-Capșa — cred că va convinge pe oricine cât de multe și de prețioase obiecte de acest fel scapă colecțiilor publice și ce însemnat serviciu aduc colecționarii noștri particulari științei și neamului. Si meritul lor e cu atât mai mare, cu cât munca nu le este răsplătită decât prin mulțumirea sufletească ce au de a fi îndeplinit o mare operă națională, și prin recunoștința tuturor acelora, cari se vor informa din neprețuitele izvoare adunate cu atâtea jerfe și cu atâtea dragoste de țară.

CONST. MOISIL.

Cruce veche a familiei Istrati.

X

Noi descoperiri arheologice
în Dobrogea

— Relațiune oficială —

Direcțiunea Muzeului Național de Antichități intrerupând pentru câțva timp, din motive metodice și materiale — expuse prin raport special către Minister — săpăturile dela Adamclissi, a început anul acesta desgroparea cetății romane de lângă satul Pantelimonul de sus, plasa și județul Constanța.

Iată principalele rezultate ale primei campanii de săpături:

S'au dezgropat în exterior și, parțial, și în interior, fronturile de NE, NV și SV ale zidului inconjurător, scoțându-se astfel la iveală: două turnuri de colț circulare (de N și de V) și trei turnuri laterale dreptunghiulare (unul mare pe latura NV: 13×20 m., altul mai mic pe latura NE: 7×10 m., și un al treilea tot mic pe latura de S: 8×10 m., precum și două porți, una pe latura de NV: $6.40 < 3.70$ m. și alta pe cea de SV: $7.40 < 3.90$ m., apărate de câte două turnuri semicirculare cu diam. de 10 m. Grosimea zidului este peste tot de 2.60 m. El este făcut din betonul obicinuit al Romanilor: spărturi de piatră unite printr'un ciment tot așa de rezistent ca și stânca. Pe din afară, și, parțial, și pe dinăuntru, zidul e căptușit cu un placaj de piatră, în mare parte alcătuit de monumentele epigrafice și sculpturale luate de pe la monumentele din împrejurimi, ridicate acolo în epocele anterioare ultimei res-

taurări a cetății, și întrebuințate în vremea târzie a reclădirei ca simplu material de construcție. S'au găsit astfel în zid o sumă de inscripții și reliefe, unele cu fața la aer, altele cu fața la zid, dintre cari s'au liberat spre a fi citite și publicate numai 10 inscripții (7 funerare și 3 votive), două reliefe ce au făcut parte din monumente funerare mari și un frumos monument funerar cu reprezentarea ospățului funebru, destul de bine conservat. Toate aceste documente importante au fost copiate și fotografiate *fără a fi mișcate* dela locul lor din zid: aceasta e și cauza pentru care, din pietate pentru zidul antic, ca atare, alte monumente însemnate așezate cu fața la zid, mai jos, supt alte pietre, sau fixate solid în mortar au rămas și vor rămâne necunoscute, afară numai dacă alții după noi nu vor crede că pentru a vedea inscripțiile trebuie distrus zidul. — Pe altocurea, în betonul zidului, rămas fără placaj, de intemperii și vandalisme anterioare ale localnicilor, se cunosc încă urme de inscripții și reliefe, acum dispărute.

Cetatea, așezată drept în mijlocul Dobrogei (Scythia minor a Antichității), pe o limbă de platou, este inconjurată la SE și NE de o vale abruptă de c. 30 m. adâncime, iar la NV și SV de un puternic val ale cărui resturi și astăzi ar forma o întăritură militară vrednică de luat în seamă.

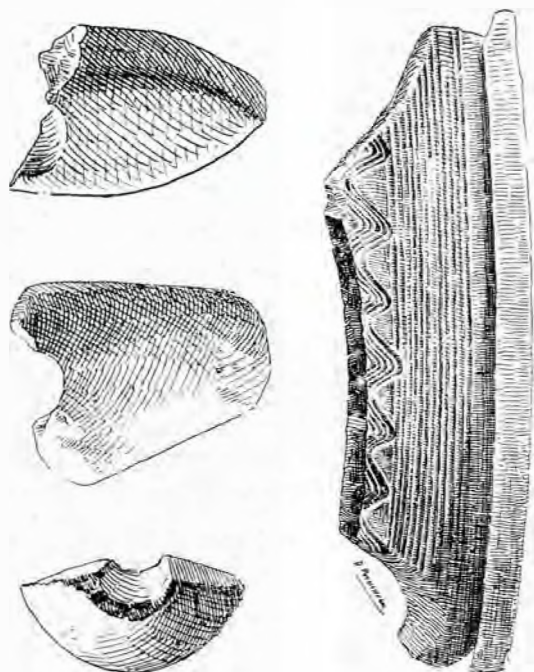
O descriere completă a descoperirilor făcute la Pantelimon se va putea găsi în comunicarea pe care directorul Muzeului Național, d. profesor Pârvan o va prezenta în curând Academiei Române.

XI.

Descoperiri preistorice.

Pe teritoriul comunei Ceptura (județul Prahova), unde se găsesc urmele unei stațiuni preistorice, a descoperit d. St. Nițescu, învățător, mai multe fragmente de ciocane de piatră, lustruite și găurite, precum și un frumos ciob de vas, de culoare cenușie.

Obiectele de piatră sunt foarte bine lucrate și găurile lor sunt perfect modelate. La unul se observă împrejurul găurii un frumos inel de piatră.

Obiecte preistorice de piatră găsite la Ceptura.

Ciobul face parte din buza unui vas mare, lucrat la roată, dintr'o pastă bine frământată și groasă de $1\frac{1}{4}$ cm. Lățimea buzei este de 9 cm., răsfrângerea ei în afară de 2 cm., iar în lăuntru de $4\frac{1}{3}$ cm. Imediat sub buză se află ca ornament un brâu de linii orizontale-paralele, iar sub acesta un alt brâu de linii undulate.

Un ciob identic s'a găsit pe teritoriul comunei Mănăstirea (jud. Ilfov), pe malul ultimei terase a Dunării. Deosebirea de cel găsit la Ceptura constă în faptul că are ca ornament un singur brâu, cel de linii undulate.

Obiectele acestea se află în păstrarea d-lui Em. Protopopescu-Pake din București.

CONST. MOISIL.

Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice.

XII.

Inscripția vechei clopotnițe dela mănăstirea Dealul.

Printre hârtiile răposatului prof. Gr. Tocilescu, acum la Academia Română, s'a găsit, într'o mapă cu fotografii și notițe istorice privitoare la Comana, reproducerea fotografică a unei piese de sculptură ce merită o deosebită luare aminte, atât prin factura cât și prin vechimea ei: o piatră mare, pe care s'a sculptat, în partea superioară, în relief foarte pronunțat, un coif suprapus pe un scut medieval. Coiful, împodobit cu o legătură în-nodată îndărăt, poartă în vârful o cruce. Pe el stă o acvilă, cu aripele întinse, cu capul întors spre stânga, ținând în cioc crucea: e vechia stemă a Țării Românești, păstrată mai bine și mai complet pe cele dintâi monete, de la Vladislav I (1364—1374). De remarcă că în lobul din stânga al scutului se vede sculptată, tot așa de pronunțat, o semilună.

În partea inferioară a pietrii e săpată următoarea inscripție, din care căpătăm lămuriri asupra acestei interesante piese:

Inscripția vechei clopotnițe dela mănăstirea Dealul.

† МѢСТѢ БЖІА ІУ РАДУАК БОГОВОДА. СІК
ІУ КЛАД БОГОВОДА, СІК КЪСНІ ЗЕМЛІ СІГРЪ-

КААХІНСКО И, ПОЧУИ (sic) СЪИ ПИРАКЪ СЪИЕ ИЩА НА-
ШЕГО ПИКОЛАЕ ЧЕДОТКОРА. КАКТЪ ЖЗЗ. МОН
АКТ. КЪ. ДИК.

Cu mila lui Dumnezeu Io Radul Voivod, fiul
lui Vlad Voivod, Domn a toată țara Ungrovlahiei
începu acest turn (Clopotniță) al sfântului părintelui
nostru Nicolae făcătorul de minuni în anul 7007
(= 1499) luna August 26 zile.

Piatra e deci de la Radul cel Mare. Mai
întâi, găsind reproducerea ei fotografică, cum
am spus, între hârtii privitoare la Comana,
am crezut că provine de la această mănă-
stire. Cercetând în urmă, mi s'a spus la Mu-
zeul Național de Antichități, unde ea se pă-
strează, încrustată în zidul de la stânga ușei
de intrare înăuntrul muzeului, că e de la
mănăstirea Dealul. Mai firesc — întru cât
această mănăstire a fost, se știe, reclădită
de Radul cel Mare.

Sculptura provine deci de la aceiași meș-
teri, cari au lucrat minunata dantelărie în
piatră ce încinge biserica Sf. Nicolae din
Deal, zisă odinioară și din Vii. Factura ei
apuseană e încă o dovadă că meșterii pie-
trari cari au lucrat la Deal au fost din Apus.

După cum îmi comunică d. Virg. Drăghiceanu, dintr'o informație ce vine de la cu-
noscutul anticarist Pappazoglu, această inte-
resantă piatră, pe care o dăm în reproducere
mai sus, s'ar fi găsit lângă mormintele dom-
nești din biserica Dealul. Ea provine de la
vechia clopotniță dărâmată a fostei mănă-
stiri de acolo, — clopotniță ridicată de Radul
cel Mare în locul celei anterioare a lui Vla-
dislav Vodă II († 1456).

ALEX. LĂPĚDATU.

XIII.

O tocmeală a lui Matei Basarab.

Tocmelile, legăturile sau privilegiile dom-
nești, cum s'ar zice azi, scrise pe piatră, sunt
foarte rare. Afară de acelea ale orașului
Câmpulung, date de Duca-Vodă județului
sas de acolo, Andrea, pe care le-am publicat
în altă parte (Iorga, Inscricții II) nu mai cunosc
altele, decât pe acelea date de Matei Basarab
Cărgoviștenilor pentru ușurarea vinăriciului,
cum și următorul dat tot de el Piteștenilor,
cari aveau vii în faimosul Dealul Piteștilor.

Scris, ca și celelalte, pe o cruce mare,—el

se află în poalele dealului Piteștilor, în locul
numit *Târgul Dealului*, localitate în care de
sute de ani călugării m-rii Câmpulung aveau
exclusivul privilegiu, până în timpuri cu totul
noi, de a ține un târg în fiecare Duminecă,
târg azi strămutat în comuna Cărcinov :

ADECIA EU ROBULŪ LUI DUMNEZEU ION MATEI
BĂSA)RABŪ VOIVOD ȘI DOMNŪ ȚĂRII RUMĂNEȘTI, VĂ-
ZÂND DUMNEME (sic) PLÂNȘOARE ACESTOR SĂRACI
CARI AU VII ÎN DEALUL PITEȘTILOR, CĂ-I ASUPRISCU
VIN()CERII DE NU LE IAU DE ÎN ZEAČ VĖAD(RE) I
CUM AU FOST OBICEIUL DE ALȚI DOMNI BĂTRÂNI, CE
(I)I ASUPRESCU DEI-L CE(F) MAI MULT; DE(CI) DUMNE-
ME (sic) M-AM M(I)LOSTIVIT DE AM PUS LEGĂTURĂ ÎN
CEAST(Ă) SFINT(Ă) [CRUCE] CINE VA HI VINICEAR ORI
(ÎN DOM)NIE MEA, ORI ÎN URMA DC(MN)EI MEL(E), LA
ALȚI DOMNI, ȘI VA CĂLCA ACEASTĂ TOCMEALĂ I NU VA
LUA DE ÎN ZEAČ VĖA(DRE) I ȘI DE VAS BANI 30 ȘI
DE PLOC(ON) BANI 12 ȘI DE [PĂRPĂR ?] [LA UNUL] CARIE
VA VINDE VAS. SĂ DEA BAN() 12,—DE VA STRICA ACEASTĂ
LEGĂTURĂ, ||||| SĂ HIE AFURISIT ȘI BLESTEMAT DE
BA)XRI (- STĂPÂNUL) XC (=HRISTOS) ȘI DE 318 OTTEII
[ȘI SĂ FIE] CU IUDA I CU ARIE ÎN VEACI.

Anul trebuie să fie ca și la acel din Târ-
goviște : 1635.

VIRG. DRĂGHICEANU

XIV.

Inscricțiile dela biserica din Popești- Vlașca.

Ca completare la articolul d-lui arh. I. D.
Traianescu, tipărit în fruntea acestui fascicul
din Buletin, publicăm aci mai jos inscripțiile
— o pisanie și două epitafe — ce se găsesc
la biserica din Popești-Vlașca, fundație a lui
Cârstea vel Vistier Popescul din timpul lui
Constantin Vodă Brâncoveanu.

Pisania, pe care o dăm în reproducere pe
pagina următoare, sună astfel :

„ACASTĂ SFNTĂ ȘI DUMNEZEIASCĂ BE SEARICĂ ZI-
TU-SE-AU DEN TEMELIĂ EI PÂNĂ SE-AU ISPRĂVIT DE
TOTŪ, DE ROBUL LUI DUMN(E)ZEU JUPAN CĂRSTEA
VEL VISTIAR ÎNTRU CINSTEA ȘI LAUDA SFNTII ȘI
NE DESPĂRȚITII TROIȚI, ÎN ZILEL(E) PRA LUMINA TU-
LUI DOMNŪ IO COSTANDIN BĂSĂRAB VOEVOĐ [MST] 1
SEPT. 30 DNI, LEAT 7198 (= 1689)“.

Cum vedem, biserica, sfârșită în anul dintâi
al domniei lui Brâncoveanu, a trebuit să
fie începută sub înaintașul acestuia, Șerban
Vodă Cantacuzino. Așa se face că ctitorul a
pus să se zugrăvească în tinda bisericii, pe
peretele dela apus, deoparte și de alta a ușei
de intrare : la dreapta — portretul lui Șerban

Cantacuzino, „vnuc pocoinago” Șerban Voivod, și al Doamnei sale Maria, iar la dreapta

Cârstea vel Vistiear, Nica, Ilinca, Ilinca Vistereasa, Maria și iarăși Maria.

În sfârșit, în naia bisericii, înaintea inconostasului, se mai găsește următoarea piatră mormântală:

Pisania bisericii din Popești.

— portretul lui Constantin Vodă Brâncoveanu și al Doamnei sale asemenea Maria.

Tot în tindă, spre peretele de la sud, se vede, foarte bine conservată, inscripția de pe mormântul ctitorilor: Cârstea vel Vistier și soția sa Ilinca:

+ SUPTU AČASTĂ PIATRĂ OD IHNESCU OASELE ALE ROBU[UI] LUI DUMNEZĂU CÂRSTEA BIVU VELU VISTIĖAR POPESCU ȘI ALE JUPĂNIASII DUMNEALUI ILINA. CARE DUPĂ ORĂNDUIA LA ČA DUMNEZEIASČA DATU Š-AU DATORĖIA CEA DE SĂVĂRŠATU ÎN ZILELE PREA LUMINATULUI D[O]JMNŮ IO COSTANDIN BRÂNCŢVEANUL BASARABU VOIVODU, ÎNTÂNPLÂNDU-SĂ LA CURSUL ANILOR 7211 (= 1703) LUNA GHEN ARIE 12 ZIL[E], SĂMNÂNDU-SE CA SĂ FIE ÎNTRU POMENIRE. ÎNTÂNPLÂNDU-SĂ AU MURIT ȘI JUPĂNEASA... (?) DUMNEALUI LA ANULU, LA CURSUL ANILOR 7212 (= 1704) GHENAR 1.

Carierea acestui Cârstea vel Vistier al lui Brâncoveanu nu are atâta însemnătate cât să merite a fi reconstituită aci.

El e zugrăvit cu numeroasa-i familie pe peretele de la miază noapte în tinda bisericii. Portretul s'a reproduș mai înainte, la pag. 117. Aci însemnăm numai numele ce se citesc deasupra figurilor din tablou—începând de la stânga spre dreapta—cum de altfel se pot urmări și în reproducerea fotografică amintită. Iată-le: Ilinca, Parva, Neacșă, Ghidu, Drăghicean, Ion, Cârstea Log(ofăt).

*Din cale-ți te oprește,
O mândre trecător,
La semnu ce-ți vestește
Că ești un muritor.
Și eu fui în lume
Ca tine trăitor,
Dar azi num' al mieu nume
Rămase însemnător.
Serdaru Petrache Prejbeanu.
La anul 1844 Oct. 23.*

Acest Prejbeanu, după mărturia parohului local, a făcut pe vremuri turla de lemn a bisericii, în locul celei vechi, căzută, de sigur, cu prilejul vre-unui cutremur mai mare. Această turlă, care se vede în ilustrația dată la pag. 115—6, cu ocazia recentelor lucrări de restaurare exterioară a bisericii din Popești, a fost înlocuită cu alta nouă de zid.

ALEX. LĂPEDANU.

XV

O Biserică Domnească.

Schitululețul Iezerul-Vâlcea, din sus de Să-răcinești, spre care urcă niște *chei* de toată frumusețea, are următoarea pisanie:

AČASTĂ SFĂ(N)TĂ BISIARICĂ, UNDE SE PRĂZNUIAȘT(F) VĂVEDENIA, FĂCUTO-AUDINŢTRU-TĂIRĂPOSATUL MIRCEA VOIVOD CU DO(N)MNA SA CHEAȘNA 7076 (= 1568)(SIC) ȘI PRIN VREMI DIN(N)ECĂUTARE S'AU SURPATŮ, IAR MAI PRE URMĂ S'AU PREFĂCUT DE IUBITORIUL DE DUMNEZEU CHIRILARION EPISCOPU, AJŮTORÂND ȘI ANTONIE SCHIMONAH, IAR ACUM ÎN ZILELE PĂRINTELUI DAMASCHIN, EPISCOPU RĂMNICULUI, S'AU ZUGRĂVIT ȘI S'AU ÎNFRUMUSEȚAT PE DIN LĂUNTRU, AȘA ȘI PE DIN AFARA, DE ZMERIT EROMONAH CHIR NICOLAE OT TEIUȘ.

MEȘTA MARTIE, DNI 9, LEAT 7223 (= 1715).

Pe un tesalonic scrie:

Acest sfântă carte s-au dat la schitul după Izvorul frumos danie de la prea sfinția sa părintele Mitropolitul Țării Ungrovlahii chir Grigorie 7230 (?) = 1722.

VIRG. DRĂGHICEANU.

XVI

Relațiuni despre Biserica Colții.

Biserica Colței este făcută de Spătarul Mihail Cantacuzino. El a studiat arhitectura la Viena. Pe acele timpuri se construia în Austria și

Germania în stilul renașterii germane, care stil nu e altceva decât copia după renașterea italiană, însă înțeleasă și redată în spirit propriu, cu ajutorul lucrătorilor italieni, cari au adus cu dânsii reminiscențele ornamentice italiene.

Portalurile de la Colțea, Fundenii-Doamnei, Sinaia și Râmnic erau, credem, desenate chiar de Spătarul Cantacuzino, și sunt toate în spiritul renașterii germane.

Deasupra arhivoltelor colonadei de la Colțea se află două console, vizibile în natură și pe ambele ilustrațiuni date în fasc. 13 pag. 47 a acestui Buletin. Pe când eram șeful serviciului de arh. al Eforiei Spitalelor Civile, la anul 1895, am avut ocaziunea de a face o mică reparație bisericii Colțea. Cu această ocaziune am găsit deasupra acestor console două bucăți de lemn de stejar (vizibile în acuarela lui Trenk dela 1865), care erau căpățelele unor bărne ce ținea un velum, care acoperea intrarea principală la serbările și prasnicele mari. — Tot când s'a făcut această reparațiune am curățit de oloi ușa de stejar plină cu ornamente frumoase și am conservat pictura din pronaos, care e foarte frumoasă și ne indică cum erau executati odinioară toți pereții din biserică¹⁾.

Reparând soclul bisericii și făcând săpături împrejur pentru așezarea unui trotuar, am găsit în pământ pietre mari ornamentate — unele întregi, altele sparte — cari proveniau de la împrejmuirea acestei biserici în genul împrejmuirii bisericii episcopale de la Curtea de Argeș. — Câte-va din aceste pietre au fost luate mai înainte, când s'a făcut prima reparație, și s'au adaptat ca balustradă între coloanele pridvorului, după cum se văd azi. Aceasta este provenința acestor floroane, iar nu că ele ar fi fost aduse de la biserică Caimata, după cum se presupune în comunicarea de pe pag. 48 a fasc. 13 din Buletin.

Am asistat la dărâmarea bisericii Caimata, dărâmare efectuată sub Primariatul lui Pachy Protopopescu. Pe atunci eram arhitect șef al Primăriei Capitalei. Floroanele de la Colțea nu au existat la biserică Caimata. Puținele pietre ornamentate ce s'au găsit la acea dărâmare au fost achiziționate de Baronul Belu, care și-a împodobit cu ele casa din Țurțuri.

Tot cu ocaziunea unor reparațiuni la bi-

serica Colțea am putut constata că sub tencuiala și vopseala exterioară există frescuri pe toate fațadele. De altfel toate bisericile făcute de Spătarul Cantacuzino erau în exterior polihrome cu frescuri peste tot.

Arh. GEORGE MANDREA.

XVII.

O scrisoare cu privire la Bucureștii de la 1856.

Valea Călugărească, 1 Iulie 1911

Stimate Domnule Lăpădatu.

În numărul de Ianuarie-Martie 1911 al Buletinului Comisiunii Monumentelor Istorice s'a publicat o fotografie a Bucureștilor din 1856. Din acest document, foarte prețios în felul său, nu s'au identificat decât trei monumente: Mitropolia și bisericile Sf. Spiridon și Zlătari.

Dă-mi voie, ca unuia care cunosc Capitala dela 1862, să completez această identificare și pentru altele din clădirile ce figurează în acea fotografie. Lucrul nu este greu, de oare ce Mitropolia și Zlătarii, pentru cari nu poate fi îndoială, ne servă ca puncte de reper sigure, după cari ne putem orienta.

Fotografia este luată de pe acoperișul Teatrului Național, din care o parte cu cinci coșuri rotunde de fier se și vede în fotografie.

Imediat dinaintea lui se vede spatele și acoperișul casei Otetelișanu, alături cu care, mai departe, este casa din curtea otelului Frascati, care nu știu dacă mai există azi, dar care, după ce a fost locuită multă vreme de d-na Otetelișanu, a adăpostit pe urmă câțiva ani și birtul otelului Frascati. Poate tot așa este și astăzi.

În fața acestei case se vede alta, cu parter și un etagiu, care are o față în umbră și alta în lumină. Aceasta era o casă veche și urâtă, care ocupa locul actualului otel Frascati. Ea a ars într-o zi de 25 Ianuarie anul 1870, sau 1871, sau 1872, pe o zi de ger groaznic, care transforma în țurțuri de ghiață apa aruncată de pompe. În momentul acela, etagiul de sus era locuit de cunoscutul Grigore Eliade, căruia i se mai zicea și altfel.

În fața acestei case fotografia arată un colț din casa Ghica, ocupată acum, după reconstruirea din anii trecuți, de Clubul Tine-

1) Aceste picturi au fost redată în ilustrațiuni în Buletinul Monumentelor Istorice, a. I, No. 3.

rimii; iar în rând cu dânsa, fosta sală Slătineanu, prefăcută după 1871 și supraînălțată cu un nou etagiu de către reposatul Gr. Capșa, care a instalat în ea otelul și magazinul său.

În rând cu aceasta și despărțită de ea prin strada Nouă se vede o mică casă, cu o fereastră *en pan coupée*. Aceasta este actuala casă a farmaciei Bruss. Iar după aceasta vine un loc gol până la casa Ștefan Grecianu, din care se văd cinci ferestre, dintre cari una chiar pe lângă turnul cel mare pătrat.

Observ că între aceste două din urmă case, nu se vede figurând casa Popovici, în care este instalat acum Clubul Liberal, care însă în 1862 exista deja: dovadă că această casă a fost construită între 1856 și 1862. Cât pentru cea de alături, din colțul Bulevardului, aceea să știe că este destul de nouă.

Biserica cea mare, care se vede în centrul fotografiei, este Sărindarul, probabil așa cum eșise din mâna lui Matei Basarab. Astăzi este dispărută; dar mai înainte de a fi dărâmată, biserica suferise o transformare care o făcuse foarte urâtă și care a și fost cauza dărâmării ei mai pe urmă. Anume, în partea despre intrare, i s'a făcut un adaos deasupra căruia s'au ridicat două turnuri înalte în locul celor două turnulețe ce se văd în fotografie. Adaosul acesta, neavând nici o legătură cu clădirea veche, s'a despărțit de dânsa și a început să se incline spre vale. De aceia biserica, după ce a stat închisă câțva timp, în cele din urmă a fost dată jos.

În dreapta bisericii, în marginea fotografiei, se observă o casă mică, din care se văd două ferestre. Aceasta este vechia stăreție a Sărindarului, de pe vremea când era mănăstire. A fost locuită de răposatul Mitropolit Iosif Naniescu, în tinerețea lui, când era egumen aci. Mai pe urmă casa aceasta a servit de locuință preotului paroh al bisericii și a dispărut deodată cu dânsa. Ocupa aproximativ locul primei case din strada Să-

rindar, de pe partea stângă, cum mergi spre strada Brezoianu.

În stânga bisericii se vede un turn greoiu de formă patrată. Acesta era clopotnița bisericii. Era situat drept în fața casei Popovici și foarte mult eșit în stradă, care în punctul acesta era îngustă de tot și nici nu avea trotuar în partea aceea. Turnul se ridică deasupra unei bolți rotunde care servia de intrare a mănăstirii, dar așa de joasă că era de mirare cum puteau intra prin ea vechile rădvane boerești, cari erau așa de voluminoase. Turnul era acoperit până sus, pe toate fețele, cu table de tinichea albă, care se și disting în fotografie, în dreapta și în stânga lui. În lungul stradei avea un soi de clădiri mici cari serviseră de locuință călugărilor. Toate acestea erau într'un hal de murdărie neauzită, stropite până la streășină cu noroiu vechiu de zeci de ani; pentru că podul Mogoșoaii, care până la 1868 nu știa încă ce este piatra cubică, nici nivelarea regulată, avea chiar în fața bisericii o lășătură, care în fiecare iarnă devenia o baltă de noroi lichid ce nu dispărea decât în Aprilie sau Mai.

Turnul care se vede în fotografie sub Mitropolie, este turnul bisericii Zlătari, dărâmată acum de curând. În stânga Zlătarilor, pe deasupra turnulețelor Sărindarului, se vede biserica Sf. Dumitru, din strada Carol. La stânga casei Grecianu este biserica Doamnei. Și la stânga acesteia se vede un turn mic, care trebuie să fie al bisericii Sf. Constantin, o biserică veche, care în 1862 sta deja închisă de multă vreme și care ocupa locul părții despre strada Smârdan a palatului societății Dacia-România din strada Lipsani, în fața Băncii Naționale.

Alte detalii nu am mai putut distinge în fotografie.

Primește, te rog, stimate Domnule Lăpădatu, asigurarea considerațiunii mele deosebite.

SP. C. HĂRET

MORMINTELE DIN BISERICA PRECISTA BACĂU

RAPORT ADRESAT COMISIUNII MONUMENTELOR ISTORICE

Domnule Președinte,

Comisiunea Monumentelor Istorice, în ședința dela 5 Martie a. c., luând în cercetare adresa Academiei Române din 29 Ianuarie (v. Anexe, No. I), relativă la studierea pietrelor mormântale, aflate sub scândurile bisericii Precista-Bacău, de cari face mențiune preotul Th. Zotta în „Istoricul Bisericii Precista“, a binevoit a aviza ca subscrisul să fie delegat pentru studierea acelor pietre.

Deși delegațiunea ne-a fost dată la 23 Martie 1911 (v. Anexe, No. II), totuș nu am putut-o aduce la îndeplinire, întru cât știm, încă dela 15 Ianuarie, când am cercetat biserica, în urma sezizării Academiei de către D. N. Iorga asupra acelor pietre, că Parohia se opunea la ridicarea pardoselii până la restaurarea bisericii; iar în urma adresei formale a Epitropiei Bisericii (No. 11531, 24 Martie), Comisiunea încuviințase amânarea cercetărilor până la facerea reparațiunilor, pentru cari se alocase suma de 5000 lei. Din lipsa, însă, de fonduri, reparațiunile neputându-se executa, s'a decis, prin ordinul D-lui Administrator al Casei Bisericii (v. Anexe, No III), ca să ne îndeplinim delegațiunea, ceea ce am și făcut în zilele de 18, 19, 21 Octombrie. — Rezultatele sunt consemnate în jurnalul lucrărilor și în anexele cu actele oficiale aci alăturate.

18 Octombrie. — Înainte de a procede la desvălirea pardoselii, am căutat să ne dăm seama asupra monumentului însuși. Biserica Precista, rămasă din vechea mănăstire Precista, din strada Precista, dinspre marginea de sud-est a orașului Bacău, este o clădire mare de piatră, zidită în stil moldovenesc, având adaose în urma restaurării egumenului Nil, din 1854, un pridvor închis, un turn-clopotniță (pentru clopote în locul vechii clopotnițe din curte, dărâmate) și un tambur peste străvechea bază stelată.

Tot masivul zidurilor datează din 1491, când se ridică clădirea de cel mai mare fiu al lui Ștefan-cel-Mare, Alexandru, după cum ne încredințează următoarea pisanie:

† ПЪРВОУМІЕМЪ МІЦА, СНОСЕНІЕМІЕМЪ СНА И
СЪКРЪЩЕНІЕМЪ СЪГО ДѢЛА КАРГОЧЕТИККИ И ХОМО
ККИ ИВАНЪ МАЛЕШАНДРОКЪ БОЖЕДА, СІКЪ СТЕФАНА
БОЖЕДА, ГИДРА ЗЕМАНЪ МОЛАКЕСИ, СЪЗКЪЗДА
СЫ ХРАМЪ КЪ НАМЪ СЕПЕНО ПРЪКЧЕТЪККИ КІІН И
ПРЕПОДЪККИ МАРИИ, И СЪКРЪЩЕНІЕСА КАТО „СИЧЕН.
МИЦА ГЕН. А.

(Cu mila tatălui și cu îndurarea fiului și săvârșitul sfântului duh), blagocestivul și de Hristos iubitorul Ioan Alexandru Voevod, fiul lui Ștefan Voevod, Domnul țării Moldovei, a zidit acest lăram în numele Adormirii prea cinstitei născătoare de Dumnezeu și veșnic fecioarei Mariei, și s-a săvârșit în anul 7999 (= 1491) Ian. 1.

Procedând apoi la desfacerea pardoselii din pronaos, «în partea sudică sub fereastră», după cum se menționează în broșura mai sus citată, — după informațiunile ce au fost culese de autor dela fostul paroh Gh. Atanasiu, — atât rezultatul sondajilor cât și al săpăturilor fiind negativ, am dispus aducerea maestrului Niculi, care făcuse pardoseala actuală în anul 1890. După arătările acestuia, săpăturile trebuiau făcute mai spre mijlocul bisericii și mai către naos, cari afirmări trebui să le luăm de exacte, intru cât acesta știa să-și aducă bine aminte : cum cu ocazia făcerii pardoselii, de către parohul răposat Atanasiu, se dedese, la 0,80 m. adâncime, în acea parte de loc, de acele pietre și de o «*hrubă boltită*»; de aflarea unei pardoseli de cărămidă zmălțuită în jurul acelor pietre; de estamparea inscripțiunilor de pe pietre, mutate în mijlocul bisericii și publicate în Biserica Ortodoxă; de oprirea cam plină de mistere a lucrărilor de pardoseală pe timp de o săptămână la aflarea lor; de reluarea lucrului mai apoi, când totul fusese astupat, fără a se mai vedea nici grobița nici pietrele.

Rezultatele săpăturilor, făcute după aceste indicațiuni, nedând nici un rezultat, am încheiat lucrările pe această zi, cu desnădejdea că se va mai găsi grobnița, sau pietrele, fiind incredințat că grobnița fusese distrusă, iar pietrele înstreinate.

19 *Octombrie.* — Hotărâți de a nu mai pune nici o bază pe arătările mahalagiilor, cari stăruiau și ei în sensul celor spuse de Niculi, am hotărât a relua săpăturile sub fereastră, intrerupte în ajun, escavând mai ales pământul de sub strane; și la vre-o 0,40^m, sub primul strat de pământ, dederăm de marginile unei pietre, care fiind scoasă afară, în tindă și curățită, dete la iveală o splen-

didă piatră funerară (1,50^m.X0,50^m.), decorată în stil gotic prin mijlocirea unui ornament, format dintr'un cerc în care se înscrie patru loburi, ale căror extremități se întretaie.

Bogăția ornamentației ne făcu să prevedem, cea ce ne confirmă următoarea inscripție, sculptată fin pe marginea pisanii:

† Ів Пачэандэс Рокед[к], сын Стефан
Рокед, гірск землі Молдакскон, скраш сын

Biserica Precista din Bacău.

гробъ ||||| же прѣставишъ къ вѣщюи обитѣми
каѣтъ *зѧ, мѣла се(и) .57.

(Io Alexandru Voevod, fiul lui Stefan Voevod, domnul Țării Moldovii înfrumusețe acest mormânt care s-a prestăvit spre vecinicile locașuri în anul 7004 [= 1594]. Luna Septembrie 16).

Din nefericire, piatra fiind ruptă tocmai unde se indica numele mortului, se pune întrebarea : pe mormântul cui era ea aşezată? Se pot face patru ipoteze: 1) Că ar fi a însuşi fondatorului bisericii, Alexandru, care şi-ar fi pregătit din viaţă mormântul, cum

s'au mai aflat și alte cazuri: ipoteza cade când știm, după letopisețul de la Bistrița, că el muri în 1496 Iulie 26 și că fu înmormântat în acea mănăstire; 2) că ar fi al soției lui Alexandru: ipoteza cade când din examinarea resturilor literilor, rămase în rândul mutilat, vedem că nu rezultă nici o îndreptățire pentru singurul cuvânt admisibil: *рѣснѣжа*, doamna; 3) că ar fi al acelei fete a lui Alexandru, Cneajna, al cărei mormânt încă nu e cunoscut: și această ipoteză cade, când știm, după letopisetul bistrițean, că ea muri la 8 Aug., 1479; 4) că ar fi al unuia din fii lui Alexandru, — cea ce pare verosimil și pentru faptul că din rândul mutilat se distinge bine, la început, urma unui *Г*, inițiala cuvântului *Гнор*, fiului. Mormântul unuia din fii, al lui Bogdan, mort în 1480 Ianuar, se află în mănăstirea Rădăuți, mormântul unui Vlad, — dacă ar fi să reconstituim textul după rămășița unui *А* de la finele inscripției rândului mutilat, și după faptul că și unul din copii lui Ștefan se numia Vlad, — poate să fie chiar acesta din biserica Precista. Descoperiri ulterioare documentare vor avea să lămurască această cestiune.

Sub acest mormânt, găsim și niște pietre, tăiate cu ferestreul, dreptunghiulare unele, iar altele de alte forme (din care am depus câte-va în colecțiunile Comisiunii) și cari credem că forma o bordură în jurul pisaniei, pe timpul când ea nu fusese mutată din loc. Ele erau aruncate fără nici o regulă sub piatră, lângă peretele sudic al bisericii.

Continuând săpăturile, spre vest de această piatră, tot sub strane, dederăm de marginile altei pietre (1,37 m. × 0,57 m.), pe care scoțând-o în tinda bisericii, după ce fuse curățită, scoase la iveală o ornamentație orien-

tală, caracteristică epocii lui Vasile Lupu și Matei Basarab, reprezentând un vas cu o floare, ale cărei ramuri și flori sunt dispuse simetric, în dreapta și în stânga, și afrontate. Inscripția sună:

Г҃҃҃҃҃҃҃ [гр]ѡбѣ сѣткѡри и сѣраси пани Мн-
хѡи Фотѣна, По(с)те(а)ни(к), кѣткѣнѣ сѡеѡе
кѡ(с)тѣна. Прѣставѣса кѣ дѣи бѡгѡчи[ст]и-
[к]аг Іѡв В(а)с(і)ліѣ Вѡе[к]ѡд].
В(а)с(і)лѣ *зѣмѣ. мѣа. д.ка.дн.

Piatră mormântală dela 1495.

(Acest mormânt îl făcu și îl împodobi pan Mihai Fotena Postelnic, domniței sale Cârștina. S-a pristăvit în zilele blagocestivului lo Vasile Voevod. Anul 7144 = (1636).

Fi-va această prințesă, vre-o descendentă din Ștefan cel Mare, pentru a fi înmormântată în mănăstirea domnească, la 141 ani după nepotul acestuia, și lângă el, cum au fost aflate pietrele și în 1890, când ele au fost deplasate din locul lor original?

Deși eram încredințați că grobnița de a cărei existență ne lămurise maestrul Niculi fusese desființată cu ocazia facerei pardoselii din 1890, totuși continuăram sistematic escavarea pământului, strat după strat, pe o adâncime de 0,80 m., sub pietrele descoperite dedesuptul stranelor. În toate aceste săpături dederăm, începând dela pardoseala de scânduri, de o pardoseală

de cărămizi mari, așternute pe un strat de var, peste cari se aflau, înainte de reparația din 1890, o pardoseală de lespezi, ce fusese înlocuită cu cea de scânduri; iar la 0,80 adâncime, se dete de o altă pardoseală de cărămizi. Procedând la desvăluirea acestui strat de cărămizi, el apără în forma unui dreptunghi (3,00 m × 1,00 m.), la nivelul soclului bisericii și apropiat de el.

Socotind că acest pat de cărămizi este

fundul grobniței, pe care o credeam distrusă în reparația dela 1890, am continuat săpăturile la mijlocul acestui pat, după care se vede iarăși de pământ umblat. Exploarând prin gaura practică în patul de cărămizi și pe aceeași lățime, o adâncime încă de 0,85 m., furăm deplin lămuriti că pătrunsesem chiar în grobniță; întru cât se vedeau lămurit pereții laterali, bolta, iar straturile de pământ, cu care grobnița era plină în dreapta și stânga găurii de exploarare, prezentau în secție urmele vizibile ale unui cosciug de stejar, cu blănilor foarte groase, complet putrefiate, de dimensiunile: grosimea blănilor dela 0,08 m. până la 0,20 m.; grosimea clapei, sfărâmate, de 0,08 m; lumina la fund 0,28 m; spre capac 0,30 m.; adâncimea 0,40 m. Intreg pământul scânteia de fire de aur, rămase din veșmintele mortului, cari pătrunseseră chiar prin textura blănilor cosciugului.

După impresia generală ce ne lasă micimea deschiderii cosciugului (0,30 m., la mijloc), deduserăm că trebuie să fie aci înmormântat un copil; după bogăția veșmintelor din care găsirăm câteva petece, ne convinserăm că el trebuie să fie chiar al fiului lui Alexandru; din pământul aruncat înăuntru, concluserăm că mormântul fusese profanat, fără a ne da seama pe unde s'ar fi putut face această profanație, întru cât bolțile se păstrau în întregime; cu această convingere suspendarăm lucrările și avizarăm despre rezultate Casa Bisericii, cerând autorizație pentru dezgroparea întregului mormânt (v. Anexe No. VI), pentru profanarea căruia s'ar fi putut arunca de către cineva vina chiar

asupra noastră, cari pătrunsesem fără a ști într'un mormânt.

21 Octombrie. Primind autorizația cuvenită pentru completa cercetare a grobniței (v. Anexe No. VII), începurăm desvelirea spre picioare, în partea estică, degajând cu cea mai mare băgare de seamă blănilor cosciugului de pământul înconjurător, de care grobnița

era plină, golind în același timp cosciugul de acelaș pământ cu care șielera plin, notând dimensiunile cosciugului și tot ceace se găsea în timpul cercetării țărâni, care fu cercetată lopată cu lopată, pe un oblon de scânduri.

În timpul săpăturilor pe o lungime de aproape un metru, spre acest capăt al mormântului, constatarăm că cosciugul împreună cu capacul (subțindu-se până la 0,20 m. spre acest capăt) se păstra intact; textura lemnului, cărei umiditatea îi da încă destulă consistență, pentru a rezista împingerii pământului, se observa foarte bine, nimicindu-se însă pe măsură ce lucrarea înainta; bolta grobniței se afla în întregime și totuși mormântul se vedea a fi violat: dărârmături de cărămidă, chiar din bordura de care vorbirăm, se aflau

până în interiorul cosciugului; iar un dinte fu găsit tocmai în această parte a mormântului, cu neînsemnate fărâmturi de oase mici, cu un ornament de fier, cu talpă de încălțăminte, cu câteva bucăți dintr'o broderie țesută cu fir de aur, și dintr'o alta întreagă de fir de aur formând rosace și jumătăți de rosace.

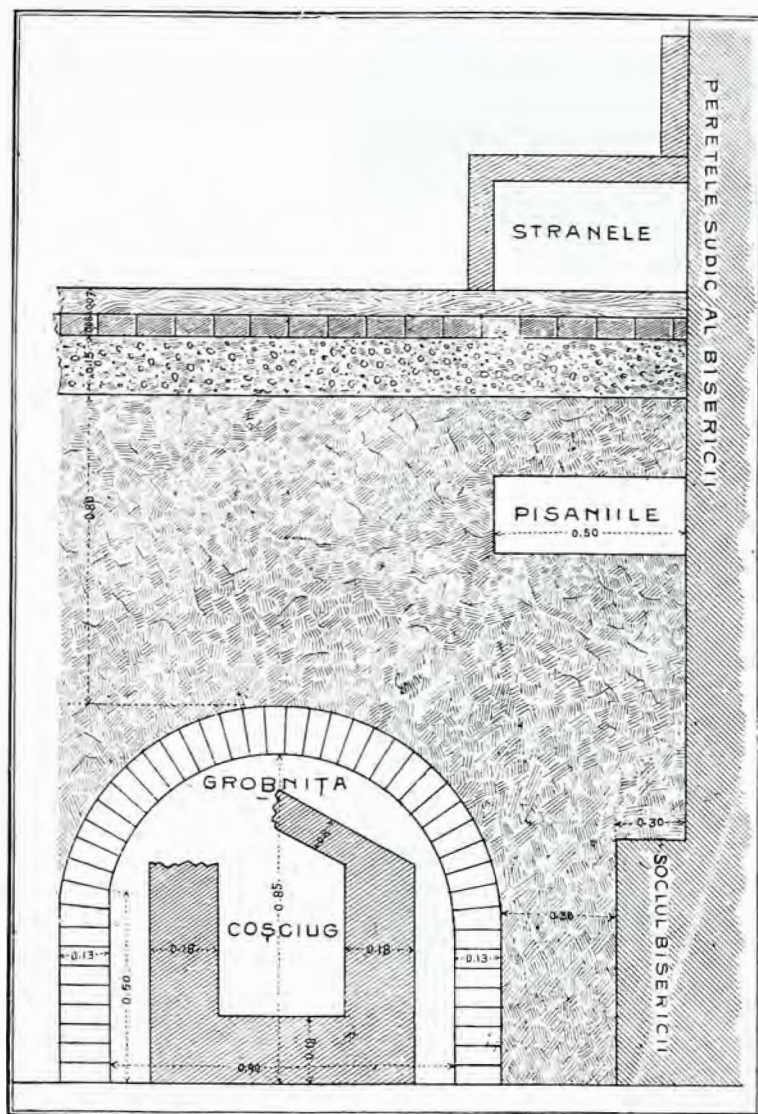
Continuând desvelirea și spre capătul despre vest, unde trebuia să se afle capul mortului,

Piatră mormântală dela 1636.

cu aceeași precauțiune, constatarăm că jumătate din capacul coșciugului, dinspre interiorul bisericii lipsia, fiind forțat prin spargere, iar bolta grobniței se dărâma pe măsură ce se făcea golirea ei, din cauză că i lipseau cărămizile aderente de peretele dinspre interiorul bisericii, și el complet distrus spre toată această lungime, mai bine de un metru.

Această descoperire ne dete înțelegerea

Schiță de secție prin grobniță.

ingeniosului mijloc de care uzase profanatorii, pentru a nu se descoperi violarea, ușor de constatat, dacă ea s'ar fi făcut prin bolta grobniței.

Se recursese la un puț practicat alături de grobniță, în dreptul capului, de unde prin spargerea păretului lateral al grobniței se scormonise întreg mormântul până la picioare,

prin ajutorul unui cuțit, ce l-am găsit în cosciug, astăzi depus în Colecțiile Comisiunii.

Pe lângă alte resturi din aceeași rezistență broderie, pe lângă acoperământul de catifea bătut cu fir al unui pantof, pe lângă o bucată de beteală de fir găsită în afară de cosciug, spre cap, și mici oseminte, găsirăm, spre mijlocul cosciugului, cu totul aderând de lemnele sale, o bucată de ștofă groasă de

mătase marron, cu flori, țesute cu fir, ornamentată în sens transversal de benzi de broderie de fir de aur, aplicate pe catifea marron, din care de altfel tot mormântul era plin, pe care o scoaserăm cu multă greutate, pentru Colecțiunile Comisiunii.

Cosciugul lat de 0.45 m., spre acest căpătâi, se vedea a fi deplasat din poziția centrală ce trebuia să o aibă în grobniță, fiind împins în spre peretele opus aceluia în care se făcuse spargerea; nu mai rămânea indoială deci că spargerea se făcuse nu mult după înmormântare, pe când cosciugul se afla neputrezit, căci numai așa se explică deplasarea lui, spargerea capacului și pământul ce îl conținea asvârlit înăuntru pentru a nu se dărâma bolta grobniței.

Și acum când întreaga desvelire era făcută, puteam să ne dăm bine seamă cum întregul cosciug, lung de 1.90 m. zăcea în acest cavou boltit ($2,38^m \times 0,70^m \times 0,93^m$) pe niște bare de cărămidă, fundul grobniței nefiind zidit, iar săpăturile făcute mai jos

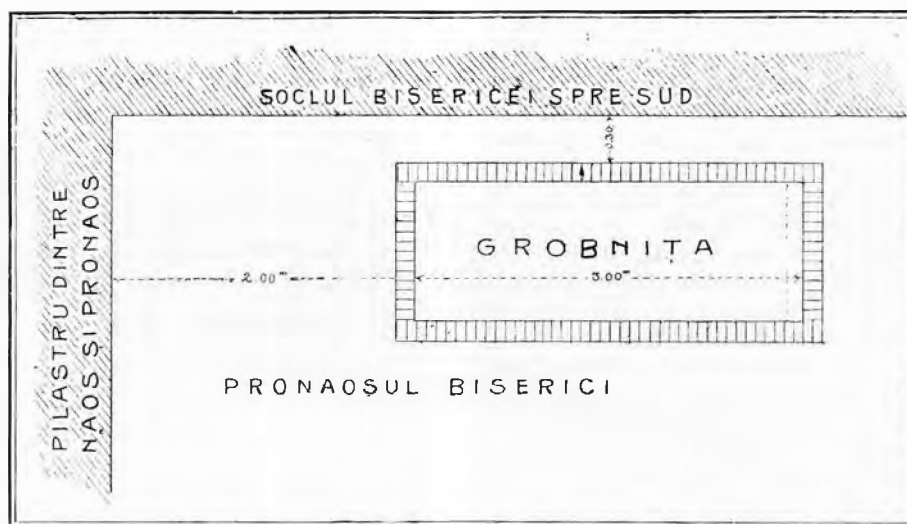
nedând decât de pământ viu, și puteam să încheem lucrările după ce am dispus refacerea pardoselii, până în dreptul grobniței, care va trebui restaurată, și prevăzută cu o clapă de acces pentru a servi de loc de înhumare a oaselor strănse, cea ce se va face cu pompa cuvenită.

* * *

Concluzii. După cum ne-am exprimat dela început, suntem încredințați că această grobniță este a fiului lui Alexandru-Vodă, fiul și coregentul lui Ștefan cel Mare pentru țara Moldovei muntoase, luptătorul dela Pârâul Alb și dela cetatea Crăciuna, care își avea rezidența în această „Civitas Bacoviensis” destul de importantă și multă vreme pentru a fi rezidența și a unui episcop catolic.

Pozițiunea grobniței în dreapta, locul de onoare al bisericilor, frumoasa piatră de mormânt găsită alături, bogăția veșmintelor, dedusă după firele de aur cu care pământul era plin, ne dau această convingere.

putul veacului al XIX-lea se înmormântau morții la 2 m. adâncime, la care se află fundul acestei grobnițe; dacă astăzi grobnița se află la această adâncime, aceasta provine din cauza creșterii pământului cu peste 1,00 m., deasupra nivelului ce-l avea biserica în timpul lui Ștefan cel Mare, după cum se constată atât din examinarea soclului bisericii, aflat la nivelul boltei grobniței, cât și din cărămizile zmălțuite albastru și galben, găsite la 1890, la 0,80 m. adâncime, în dreptul pietrelor mormântale, și cari erau resturi din vechia pardoseală a bisericii. b) Din rămășițele costumului găsit, se vede că

Schia planului grobniței.

Totuși scepticii ar putea face două ipoteze asupra acestei grobnițe:

1) Că ar putea fi și al acelei cneaghine pe care o pomeniște piatra găsită alături. Aceasta, însă, nu se poate susține, fiindcă din grosimea cosciugului, măsurat, la mijlocul lui, se vede că un om matur nu putea încăpea într-o deschidere de 0,30 m.; pe lângă aceasta din beteala de aur găsită în afară de cosciug, se poate deduce că mortul nu era căsătorit.

2) Că ar putea fi mormântul unei *Casandre*, fiica lui Sandu și Sultana Sturza, care fusese înmormântată «în tinda bisericii» cum glăsuiește inscripția dela o icoană. Nici această ipoteză nu se poate susține, pentru că: a) Este greu de admis că la înce-

putul veacului al XIX-lea se înmormântau morții la 2 m. adâncime, la care se află fundul acestei grobnițe; dacă astăzi grobnița se află la această adâncime, aceasta provine din cauza creșterii pământului cu peste 1,00 m., deasupra nivelului ce-l avea biserica în timpul lui Ștefan cel Mare, după cum se constată atât din examinarea soclului bisericii, aflat la nivelul boltei grobniței, cât și din cărămizile zmălțuite albastru și galben, găsite la 1890, la 0,80 m. adâncime, în dreptul pietrelor mormântale, și cari erau resturi din vechia pardoseală a bisericii. b) Din rămășițele costumului găsit, se vede că

stafa e din aceea ce se întrebuintă în vechime, o stofă groasă de mătase, bătută cu fir, iar nu din acele ușoare, pe care le introduce începutul veacului al XIX-lea odată cu modele *empire*, așa de dese în portretele murale ce le-am examinat. c) Este imposibil ca dela 1802 până azi să putrezească oasele astfel încât să nu se găsească decât câteva rămășițe.

Totuși siguranța deplină se va avea, după ce vom cerceta și piatra foarte modestă a acestei Roxandre, pe care am descoperit-o — ni se pare — într'un colț al bisericii; și după ce vom face un studiu comparativ între apariia zidăriei acestei grobnițe cu acela al zidurilor din timpul lui Ștefan cel Mare.

Primiți, etc.

VIRG. DRAGHICEANU

I.

ACADEMIA ROMÂNĂ.
Nr. 156.

Domnule Ministru,

Colegul nostru d-l N. Iorga a atras atențiunea Academiei, în ședința dela 14 Ianuarie curent, asupra celor arătate de Părintele Sachelar Teodor Zota în broșura Sf. Sale: *Istoricul bisericii Precista din Bacău*, cum că sub scândurile acelei biserici «în partea sudică, sub fereastra dela ușă» se află două inscripții slavone, cari au fost publicate după citirea Episcopului Melchisedec în revista *Biserica ortodoxă română*, cu însemnate lipsuri și greșeli.

Una din inscripții pomenește pe Maria, soția lui Mihail Postelnic, moartă la Maiu 7144 (1636); cealaltă, a cărei dată e însemnată în chip greșit: 7130, are acest cuprins în traducere românească:

«Io Alexandru Voevod, fiul lui Stefan Voevod «Domn al Terii Moldovei, a împodobit acest mormânt și s'a mutat la veșnicile lăcașuri în anul» Este vorba, evident, de ctitorul bisericii, Alexandru, fiul lui Stefan-cel-Mare. Alexandru va fi pus piatra pe mormântul soției ori unei fiice ale sale.

Dat fiind numărul restrâns de inscripții din acel timp, ar fi de cel mai mare interes să se cunoască adevărata și întreaga cetire a acestor două inscripții și de aceea cu onoare vă rugăm, Domnule Ministru, să binevoiți a da ordin să se ridice scândurile cari le acoperă, iar un specialist să le studieze la fața locului.

Primiți, Domnule Ministru, asigurarea prea disținsei noastre considerațiuni.

Președintele, I. C. NEGRUZZI

Domnului Ministru al Cultelor și al Instrucțiunii.

II.

ADMINISTRAȚIA CASEI BISERICII.
Nr. 7317/23 Mart. 911.

Domnule,

Alăturat avem onoare a vă trimite în original adresa Academiei Române cu No. 156, înregistrată la No. 3393,911, cu rugămintea să faceți cercetare la fața locului pentru găsirea pietrelor despre care se vorbește în această adresă, înaintând apoi Comisiunii Monumentelor Istorice un referat despre rezultatul cercetării D-v.

Administrator, Dr. D. BOROIANU.

p. Șeful Serviciului, AL. LĂPĂDATU.

Domnului Virgil Drăghiceanu.

III.

ADMINISTRAȚIA CASEI BISERICII.
No. 26748 12 Oct. 911.

Prea cucernice,

În urma adresii Academiei Române și a avizului Comisiunii Monumentelor Istorice din ședința dela 5 Martie cor., am hotărât să delegăm pe D. V. Drăghiceanu din Serviciul Comisiunii Monumentelor Istorice ca să studieze pietrele mormântale din bis. Precista Bacău, de cari face mențiune Preotul Tl. Zotta în «Istoricul Bisericii Precista».

Vă rugăm ca la sosirea Delegatului nostru, împreună cu Parohul numitei biserici să dați tot concursul pentru scoaterea pardoselii și apoi refacearea ei în dreptul acelor pietre, lucrare ce se va face pe speșele Cassei bisericii.

Administrator, Dr. D. BOROIANU.

Prea cucernicului Protoereu al Județului Bacău.

IV.

PROCES-VERBAL No. 1.

Anul 1911, luna Octombrie 18 zile.

Subsemnatul Virgil N. Drăghiceanu, delegatul Casei Bisericii, potrivit ordinului No. 26748 911 și delegației No. 7317 911, pentru studierea pietrelor mormântale de la biserica Precista din orașul Bacău, transportându-ne la fața locului, însoțit de Prea Cucernicii Părinți: Protoiereul Iconom Toma Petrescu și de Sub Protoiereul și Parohul respectivei biserici, Theodor Zotta, am procedat la desfacerea pardoselii sub care să află menționatele pietre, pe o întindere de circa 40 m. p. în dreptul ferestrei, din partea sudică dela ușe, după cum se menționează în adresa Academiei No. 156,911, și după sondajele făcute, neputându-se da de zisele pietre, am dispus aducerea maestrului care a făcut pardoseala bisericii în 1890, când s'a și astupat acele pietre.

Întru cât, din cauza timpului înaintat fiind ora 10 seara nu se mai puteau continua cercetările, ele au fost reluate la ora 7 dimineața, în ziua de 19 Octombrie 1911; săpăturile întreprinse după indicațiunile acestui maestru Niculi, adâncite chiar până la un metru nedând rezultatele ce le căutam, am dispus, escavarea pământului, sub stranele dela fereastra indicată, după care lucrări dând de pietrele sus arătate, am dispus scoaterea lor în pridvorul bisericii, unde vor trebui să rămâie încastrate, și am procedat la fotografiarea și cetirea lor, despre care se va refera pe larg ca și despre declarația

maiestrului, care va face și restaurarea pardoselii stricate — în raportul meu.

Am hotărât în același timp ca același maestru, să refacă pardoseala, în urma unui deviz și sub supravegherea părintelui paroh.

Delegatul Casei Bisericii, VIRG. DRAGHICEANU.
Protoiereul Județului, ICONOM COMA PETRESCU.
Parohul bisericii, SACEȚELAR ZOTA.

V.

PROCES-VERBAL No. 2.

Astăzi 19 Octombrie a. c. orele 7 seara întrerupând lucrările de desvăluire ale gropniței domnești, vizibilă după ce s'a săpat pământul la 0m.50 sub pietrele mormântale, la vre-o 0.60 m. alături de locul unde ele fusesse găsite am descoperit zidurile bolniței în forma unui cavou boltit, zidit de dimensiunile . . . în care se afla în pământul depus urmele unui cosciug putrefiat cu blănițe groase de 0 m. 08, a cărui lumină era de 0. m 30 și o înălțime de 0 m. 40

Cercetând până la fundul gropniței mormântul printr-o gaură transversală prin mijlocul ei am descoperit urme din broderia hainelor cu bucăți de stoffe și o rămășiță de gardă de sabie capacul cosciugului lipsind iar tot mormântul fiind plin cu pământ și puține resturi oase; am cerut telegrafic avizul Casei Bisericii pentru completa dezmembrare.

Delegatul Casei Bisericii, VIRG. DRAGHICEANU.
Parohul bisericii, SACEȚELAR ZOTA.

VI.

TELEGRAMA.

ADMINISTRAȚIEI CASEI BISERICII

După minuțioase cercetări descoperit, descifrat, fotografiat mormintele fiului lui Alexandru Vodă 1494 ¹⁾ și soției lui Mihai Fotie din Precista Bacău.

Descoperit grobnița domnească deja profanată, făcut planuri de situație, găsit resturi vesminte ale copilașului domnesc.

Autorizați telegrafic și urgent desgroparea completă, pentru strângerea resturilor. Am prevăzut în pardoseală loc de acces bolniței, unde se va înhuma, când veți decide, osemintele cu pompa cuvenită.

VIRG. DRAGHICEANU.

VII.

TELEGRAMA.

No. 27524.

Vi se dă autorizația cerută.
p. Administrator, DOBRESCU.

D-lui Drăghiceanu, Parohia Precista, Bacău

1) Prima lectură ne dăse acest nume și acest an.

VIII.

PROCES-VERBAL No. 3.

Astăzi 21 Octombrie 1911. conform autorizației Onor. Adm. Casei Bisericii No. 27524 911 (telegrafică), procedând la desvăluirea completă a mormântului, de care am făcut mențiune în procesul-verbal trecut, am găsit întreaga gropniță plină cu pământ și dărături aruncate asupra unui cosciug, ai cărui pereți foarte groși putrefiți se mai păstrau încă dărându-se singuri, pe măsură ce înainta desvăluirea. Capacul cosciugului se păstra încă spre latura sudică, fiind pe jumătate sfărâmat spre latura nordică; spre această latură și zidul gropniței fusesse spart spre căpătâiul cosciugului — pe unde se profanase mormântul, lipsind pe o întindere de 1 m. (un metru) atât zidul lateral cât și porțiunea corespunzătoare din bolta grobniței care s'a și dărâmat, după ce s'a golit pământul din bolniță. S'au găsit câteva oseminte, ce s'au strâns într'un borcan de sticlă până la înhumare S'au mai găsit rămășițe din vesminte ce se vor depune în Muzeul Casei Bisericii dimpreună cu cărămizile din foaia pardoseală a bisericii.

Ca impresie generală, judecând după (poziția) locul de onoare, din dreapta bisericii; după bogăția vesmintelor (tot pământul sclipind de nenumăratele fire de aur rămase neputrezite). cum și după faptul că nu s'au găsit oseminte mai multe din cauza. de sigur, a marelui vechimi — deducem că mormântul este al unui descendent din Alexandru Vodă, al aceluia a cărui piatră de mormânt a fost găsită alături, despre care se va menționa pe larg în raportul cercetărilor.

Din faptul că cosciugului, când a fost profanat, i s'a forțat capacul prin spargere, cum și din faptul că în pozițiunea generală a cosciugului se vedea o deplasare din poziția centrală. ce trebuia să o aibă în grobniță, fiind împins în dreptul unde zidul era spart în spre peretele opus, pentru a face loc profanatorului, pe când spre picioare cosciugul își avea poziția naturală, rezultă că profanarea făcută prin mijlocirea unui puț lateral de grobniță, din care s'a pătruns apoi în grobniță spargându-se zidul, — s'a făcut în timpul când cosciugul era neputrezit, probabil chiar puțin timp după înmormântare, recurgându-se la acest mijloc de spargere spre a nu se vedea bolțile găurite, în cazul când spargerea s'a fi făcut deasupra grobniței. Într'adevăr bolta de deasupra era întreagă, lipsind din ea numai cărămizile aderente de zidul spart, cel lateral.

Și din faptul că din cele două pietre de morminte, s'a găsit mutilat prin mutare din loc numai mormântul acestui descendent a lui Alexandru, rezultă clar că grobnița aceasta este grobniță domnească.

Delegatul Casei Bisericii, VIRG. DRAGHICEANU
Paroh, SACEȚELAR T. ZOTA

CÂTEVA CUVINTE DREPT POSTFAȚĂ LA ALBUMUL
«ODOARELE DE LA NEAMȚU ȘI SECU»

(ATELIERELE SOCEC & Co., BUCUREȘTI 1911)

Sub titlul citat mai sus d. Ing. St. Petrescu a dat de curând la iveală, sub auspiciile Comisiunii Monumentelor Istorice și cu cheltuiiala Administrației Casei Bisericii, un frumos și luxos album cu 2 planșe în fotogravură și 108 autotipii pe aramă (după fotografii originale), reprezentând o bună parte din prețioasele obiecte bisericesti ce se păstrează la mănăstirile Neamțu și Secu.

Lucrarea, făcută în cele mai bune condiții tehnice, a fost deosebit apreciată ca product artistic. Aceasta trebuie să mulțumească pe deplin pe autorul ei, un neîntrecut artist și desăvârșit tehnician fotograf amator. Privită din punct de vedere al interesului istoric, ea însă n'a mulțumit așa precum așteptam. D-l profesor Iorga a făcut observații și a emis păreri față de cari — din respect personal și din considerație pentru înalta d-sale autoritate științifică — mă simt obligat a da aci unele lămuriri, pe cari, din cauza spațiului restrâns ce am avut la dispoziție, nu le-am putut da în prefața albumului însuși. O fac aceasta și din plăcută datorie către autor, căruia n'ași voi să i se atribue nici una din obiecțiunile nefavorabile ce s'ar aduce lucrării sale.

Mai întâi câteva informații de resort administrativ. Fotografierea odoarelor bisericesti dela Neamțu și Secu s'a pus la cale de Administrația Casei Bisericii acum doi ani. D. Ing. St. Petrescu, amator bine apreciat pe terenul artei fotografice și bine cunoscut nouă din lucrările sale anterioare, a fost însărcinat cu executarea acestei lucrări. S'au făcut atunci 300 de fotografii, reprezentând mai bine de 350 obiecte bisericesti — deci tot ce

era de seamă. Fotografiiile se găsesc azi în colecțiile Comisiunii Monumentelor Istorice, pe seama căreia au fost comandate.

S'a emis apoi ideia și s'a pus la cale publicarea unui album, care să cuprindă, în reproduceri, o alegere din aceste fotografii. Un contract s'a încheiat în acest scop între Administrația Casei Bisericii și d. Ing. St. Petrescu care a luat asuprași sarcina executării întregii lucrări: 100 planșe, de formatul publicat, în autotipie și 2 în fotogravură. Nu mai multe. Din motive financiare numărul lor nu s'ar fi putut crește mai mult de cât s'a făcut (cu 8 planșe) fără pagubă pentru autorul editor.

Însărcinat a redacta, în colaborare cu d. Ing. St. Petrescu, legendele ilustrațiilor, cari, pentru considerații de ordin tehnic și estetic, nu puteau fi mai mari de 2—3 rânduri de tipar garmond, — subscrisul avea să facă, de acord cu autorul, alegerea fotografiilor de publicat. Urmând deci a se reproduce din trei sute numai o sută, am admis, în concordanță cu modul cum a fost conceput albumul, să dăm specimene alese din fiecare fel de obiecte și din toate epocile — începând din sec. XV până în sec. XIX. Poate că ideia conducătoare a fost greșită. Așa a fost însă, și potrivit ei am lucrat. În această alegere fiecare, cum era natural, a fost condus de preocupările sale — subscrisul de interesul istoric, d. Petrescu de cel artistic. Firește ne-am făcut concesiuni reciproce. Din parte-mi am ținut însă, trebuie să mărturisesc, să respectez amorul propriu al autorului, neînzistând a se înlocui unele fotografii, de

foarte frumoasă execuție, dar de mai puțin interes istoric, printr'altele mai prețioase sub acest raport, dar, poate, de mai puțin efect artistic. Așa se face că în album s'au publicat câteva planșe reprezentând obiecte bisericești de proveniență rusească, deci fără interes sufletesc pentru noi și fără legături cu tradițiile artei noastre, planșe pe cari bucuros le-aș fi înlocuit bunăoară prin vechile cruci de la Secu, despre cari aminteste d. Prof. Iorga. Am zis fără interes sufletesc și fără legături cu tradițiile artei noastre, căci, precum se știe, vechile noastre obiecte de artă bisericească, cel puțin pentru sec. XVI și XVII, erau lucrate aproape în totalitate, afară bine înțeles de broderii și țesături (odăjdii), peste hotare ori — în caz când erau făcute în țară — de meșteri streini aduși anume pentru aceasta la noi. Lucrarea aparținea deci acestora. În atelierele lor se formase și se respecta însă o tradiție de lucru specific românească, pe care numai o putem revendica ca aparținând vechii noastre arte pământene.

În privința grupării planșelor, ne-am gândit și noi să nu separăm obiectele pe mănăstiri. Teama de a nu augmenta legendele cu mențiunea, uniformă, a provenienței fiecărui obiect în parte, ne-a făcut să renunțăm la acest plan. Ne-am gândit apoi să orânduim planșele cronologic. Imposibilitatea însă de a fixa data, fie și numai cu o aproximație mai restrânsă, pentru multe din obiecte, ne-a făcut să părăsim și acest plan. Nu ne-a rămas astfel decât să grupăm obiectele pe categorii, după felul și înrudirea lor, rămânând ca dispoziția în lăuntru fiecărei grupe să o facă autorul după buna sa chibzuință. De altfel, dacă am fi ținut să facem numai decât o grupare cronologică, neîndoios cea mai folositoare, chiar și în publicații ca albumul nostru, ar fi trebuit să dăm anumite lămuriri de ordin istoric și artistic. Și aceasta n'am voit-o, pentru că, cum am zis în prefață, am

publicat planșele ca simple documente și materiale de studiu, și pentru că, cum însuși d. prof. Iorga scrie, «în starea de azi a cercetărilor n'a venit vremea ca asemenea lămuriri să intre în cataloage oficiale», — necum în albume, îmi iau voie a adăuga eu.

În sfârșit, faptul că unele ilustrații ar fi trebuit reproduse mai mărit, pentru înlesnirea studierii detaliilor, recunoaștem, e just. Cestiunea aceasta, fiind însă de ordin tehnic și estetic, am socotit că e bine s'o lăsăm întreagă pe seama autorului. Insemnăm aici numai că dorința de a reproduce cât mai multe obiecte în planșele ce aveam la dispoziție, ne-a făcut să punem pe unele locuri două, trei, ba chiar mai multe obiecte pe aceeași pagină.

Ce privește inscripțiile și elementele sculpturale ce și-ar fi putut găsi loc în Album, bucuros le-aș fi publicat, dacă aș fi avut posibilitatea să tipăresc la început un istoric mai amănunțit al celor două mănăstiri, — istoric ce ar fi reclamat atari documente. Aceasta de altfel se va face, la timpul său, în Buletinul Comisiunii.

Și fiindcă veni vorba de Comisie, credem că e momentul să arătăm cum că ea nu are încă un serviciu independent, ci se găsește în cadrul Administrației Casei Bisericii. Orice publicație deci, făcută în legătură cu lucrările și preocupările Comisiei, se tipărește pe cheltuiala Casei Bisericii, care este așadar editoare și proprietară. Precum Buletinul, astfel acest album și toate publicațiile ce au apărut și vor mai apare din serviciul Comisiunii, între cari, în curând, catalogul Colecțiilor noastre, ce se găsește sub tipar.

Aceste sunt lămuririle ce m'am crezut obligat — pentru considerațiile expuse la început — a le da în cestiunea albumului odoarelor de la Neamțu și Secu, album la care am adus o modestă contribuție de colaborare, în calitate de secretar al Comisiunii Monumentelor Istorice.

20 Octombrie 1911.

ALEX. LĂPĂDATU

Dr. I. Weiss. *Die Dobrudscha im Altertum, Sarajevo 1911*, edit. D. A. Kajan (92 pag. 11 planșe, 1 hartă).

În excelenta publicație a d-lui Carol Patsch, șeful Institutului bosniac pentru cercetări balcanice, intitulată „Zur Kunde der Balkanhalbinsel, Reisen und Beobachtungen“, care dela 1904 apare în formă de broșuri separate, tratând fiecare un subiect deosebit, a apărut o interesantă lucrare, asupra Dobrogei antice, datorită cunoscutului profesor vienț Dr. I. Weiss.

Deși de o întindere mică, lucrarea aceasta ține seamă de toate informațiile ce ni s'au păstrat dela scriitorii vechi cu privire la Sciția mică — Dobrogea actuală până la Varna — precum și de monumentele epigrafice și numismatice și de operele mai însemnate ale autorilor moderni asupra acestui subiect.

În prima parte a lucrării autorul face o scurtă privire asupra geografiei fizice a Dobrogei, pentru ca în a doua parte să ne poată vorbi mai pe larg despre vechii ei locuitori. Ca și astăzi, Dobrogea a prezintat în antichitate aceeași amestecătură de popoare de rase și limbi diferite. Alături de triburile primitive trace: Krobizii, Terizii și probabil și Bessi și de vechile colonii grecești, s'au așezat aci încă în secolul IV Sciții, cari au ocupat porțiunea de țară dintre Tomis (Constanța), Zyrras (Batowska-Reka în Bulgaria) și Dionysopolis (Balci, tot acolo). Pe așa numiții „Troglođiti“, amintiți de Strabo și Ptolemeu, autorul îi consideră tot Sciți sau Geți și crede că numele acesta l-au primit dela Greci, din cauză că locuiau, ca și Tătarii actuali din Dobrogea, în bordeie subterane (p. 26).

Celții, cari au năvălit la Dunăre în secolul al III-lea, nu se știe dacă s'au așezat și în Dobrogea. Cele două numiri celtice de localități: Noviodunum (Isaccea) și Arrubium (Măcin) se datoresc probabil soldaților auxiliari din Galia, cari formau în primul secol d. Cr. o parte importantă din armata moesiacă (p. 34).

Adevărata colonizare romană nu începe aci decât dela Traian. Sub Domițian porțiunea de țară spre nord de valea Carasu fusese cedată Dacilor. Pentru întărirea acestei văi, devenită graniță a imperiului, s'au ridicat valurile de pământ dintre Axiopolis (Cernavoda) și Tomis (Constanța) (p. 34.)

O sută de ani după Traian, popoare noi trec în Dobrogea: mai întâi, sub împărații Prob și Dioclețian, Bastarnii și Carpii, sub Constantin cel Mare, Sarmatii și mai târziu Vizigoții.

Năvălirea Hunilor atinge și Dobrogea, iar după moartea lui Atila se stabilesc aci Sciri, Alani și Huni, în calitate de federați ai imperiului. Pe la anul 514 se pomenește de un Vitalianus din Zaldapa (Dobro-

gea), fiul unui șef de federații, care se revoltă împotriva împăratului Anastasiu I și e ajutat de 50 mii de Huni. Dar probabil aceștia nu erau Hunii propriu ziși, ci Bulgari (p. 38).

În a treia și ultima parte a lucrării sale d. Weiss trece în revistă toate așezările antice din Dobrogea, identificându-le parte pe baza scriitorilor anteriori (Desjardins Kiepert Tocilescu etc.), parte după propriile sale cercetări.

Cele mai greu de identificat sunt localitățile, cari nu figurează în Tabula Peutingeriana sau în Itinerariul Antonin, ci în alte izvoare, cari numai le amintesc, fără să le dea distanțele. De altă parte în foarte multe puncte din Dobrogea s'au găsit ruini vechi fără ca acestea să fie indicate în cele două izvoare cartografice pomenite mai sus.

Dintre identificările proprii ale autorului amintesc: Flaviana pe care o așează la Oltina; Cius la Eski Sarai, Beroe la Ostrov, Dinogetia la Garván, Halmiris aproape de Dunavăț, Vallis Domitiana la Sarighiol, Ad Salices la Caramanchioi. Cât privește identificarea celor dintâi cinci localități am ajuns și eu la același rezultat ca și d. Weiss, cu mult mai înainte de a apare lucrarea d-sale. [Vezi pentru aceasta. Buletinul Comis. Monum. Ist. 1909, p. 166. (Istros); 1910, p. 33. (Dinogetia); 1910, p. 93. (Halmiris)].

Insistând mai mult asupra stăpânirii romane, autorul face un tablou de localitățile romane din Dobrogea și găsește nu mai puțin de 32 așezări. Împrăștiate în toate regiunile Dobrogei până la porțile orașelor grecești. Aceasta este o dovadă importantă de puterea romanității. Chiar din orașele grecești s'au scos foarte multe inscripții romane; pietrele de hotar dintre teritoriile acestor orașe precum și stâlpii miliari au tot inscripții romane. Dar aceasta este oficialitatea, căci inscripțiile cu caracter privat arată că numai militarii și provincialii deveniți cetățeni romani, întrebunțau limba latină. Iar cum militarii erau din garnizoanele de pe limes, urmează că limesul nu numai apăra, dar și asimila (p. 60).

O mare importanță au avut pentru romanizare și orientalii stabiliți aci, căci oamenii aceștia de diferite naționalități erau nevoiți să se înțeleagă între dânsii în latinește (p. 62).

Prin conștientiositatea cu care este lucrată și prin indicațiunile noi pe care le dă, broșura d-lui Weiss poate fi considerată ca un prețios isvor pentru toți aceia cari doresc să se informeze pe scurt și sigur despre împrejurările etnologice și culturale din Dobrogea în antichitate. Ea ne face să dorim ca și ceilaltă lucrare anunțată de d-sa: *Historische Landeskunde der Dobrudscha*, să apară cât mai curând.

CONST. MOISIL

RECTIFICARE. — Legendele ilustrațiilor dela pag. 141 să se citească în ordinea următoare: 5. Statuia luptătorilor (Romula); 6. Statuia Kybele (Romula); 7. Cap de Meduză (Romula); 8. Fragment de cariatidă (Romula).

II.

Un centru cultural prea însemnat nu fusese Tropaeum Traiani niciodată. Dar starea înfloritoare a întregii provincii se răsfângea și asupra împrejurărilor de aici: monumente frumoase ori măcar îngrijit lucrate, împodobiau în secolul al II-lea și în prima jumătate a secolului al III-lea piețele, străzile ori incintele sacre ale castrului și ale orașului civil vecin¹⁰³⁾. Năvălirile barbare ale secolului al III-lea aduseră însă o repede decădere în cultura acestui centru roman. Orașul săraci, locuitorii se sălbătăciră,

limba latină începui a fi uitată. Un monument caracteristic pentru aceste tim-

puri triste — sfârșitul secolului al III-lea — e mai sus citată¹⁰³⁾ piatră comemorativă pusă de *ordo spl[endi]-dissima (!) mun[ici-](ipii) Trop(aei) per... d[uu]mveros (!) a[e]dile[s]... qu(a)estores ...*¹⁰⁴⁾, adică de senatul orașului, prin magistrații acestuia. Lăsând la o parte formele decadente latine, *splendidissima ordo*, — după grecește: ἡ λαμπροτάτη (s. ἡ ἀριστή) βουλή. — și *duumveri*, și considerând numai

înfățișarea externă a monumentului (vezi figura 1), — așa de barbară încât nu ne

Fig. 1.

¹⁰³⁾ Vezi la Muzeul Național de Antichități, galeria sculpturilor antice, baza statuei ridicată de *Traianenses Tropaeenses* în a. 115/6 împăratului lor. Apoi, chiar la cetate, la Adamclisi, o mulțime de monumente votive și funerare frumos sculptate și scrise, alcătuind pavajul străzii, ori alte elemente constructive ale cetății târzii, grămadite în special spre poarta de Vest și de Sud. Tot la poarta de V., în zid, la baza placajului din

interior, se vede încă *in situ* un fragment arhitectonic cu îngrijire profilat, luat dela vre-un templu ori altă clădire monumentală părăsită și dărâmată, și întrebuințat de oamenii lui Constantin-cel-Mare și Licinius ca material de construcție la noua cetate.

¹⁰³⁾ Cf. mai sus n. 101.

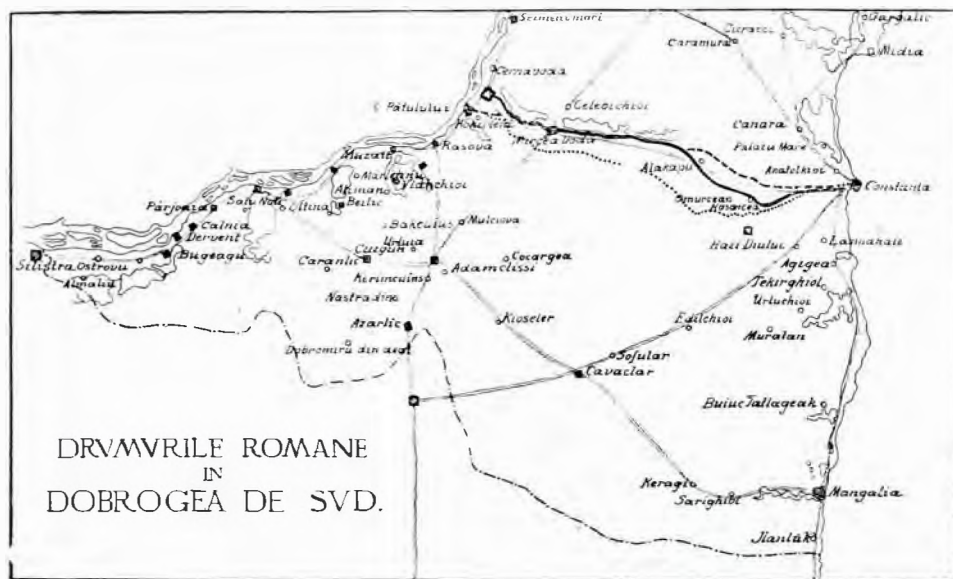
¹⁰⁴⁾ CIL. III 7484 cu 12461.

vine a crede ochilor, că a fost pus de înseși autoritățile supreme ale unui municipiu roman, — și încă putem înțelege, mai clar decât prin orice altă demonstrare logică, starea în adevăr precară, în care ajunsese fundația împăratului Traian.

Ca în toată Moesia inferioară, paralel cu decadența Romanismului, în urma năvălirilor, merge răspândirea din ce în ce mai intensivă a elementelor grecești în centrul și NE provinciei. Până departe în interior pătrunde acum dela Mare, spre Tropaeum, cu împrejurimile sale, cultura și limba greacă. Pe cele trei drumuri (vezi harta)¹⁰⁵), cari leagă ce-

ternic, specific roman, la Dunăre, sau total risipite de invaziile barbare.

La Urluia, spre NV de Adamclisi, s'a găsit o inscripție votivă greacă, pomenind un μαγίστρος, probabil *magister vici*¹⁰⁶), cu numele indescifrabil, poate thrac; la Kerimcuiusu, spre V de Adamclisi, o altă inscripție greacă, pomenind atributul zeilor păgâni târzii, ΚΩΤΗΡ¹⁰⁷); lângă Azarlâc, spre SV de Adamclisi, pe drumul spre Abrittus, cam pe unde se întindea pe vremuri acel *territorium civitatis Ausdec...*, mai sus explicat, o inscripție funerară greacă¹⁰⁸); la Beșouî, spre SE de Adamclisi, o inscripție dedicatorie pentru îm-

tatea noastră cu Marea: dela Marcianopolis — resp. Odessus, prin Abrittus și cetatea dela Azarlâc (la S de Adamclisi), — dela Callatis (Mangalia) și Tomi (Constanța), prin cetatea antică dela Cavaclar, — și dela Tomi pe drumul central „scythic” spre Axiopolis (Cernavoda), vin reprezentarea culturii grecești, să înlocuiască energiile romane, slăbite din lipsa contactului cu un sprijin mai pu-

păratul Septimius Severus și ai săi (din a. 201), în latinește și grecește¹⁰⁹); mai departe, la Sofular, tot spre SE de Adamclisi, pe drumul spre Tomi, un monument votiv cu o interesantă inscripție greacă închinată Πλούτων[ι] καὶ Δημοτῶν καὶ θεῶν Κόρη¹¹⁰). Și mai departe, spre E și NE, inscripțiile grecești sânt, firește, încă și mai frecvente, chiar în teritoriile

¹⁰⁵) Pentru o descriere geografică mai amănunțită a Dobrogei în vremea romană, vezi harta ce am dat ca anexă la studiul meu despre *Ulmētum*, în *Analele Academiei Române*, ser. II, vol. XXXIV (mem. sect. ist.).

¹⁰⁶) Cagnat, *Inscriptiones Graecae ad res Romanas pert.* I, nr. 596 comp. cu nr. 599.

¹⁰⁷) *Arch.-epigr. Mitt.* XVII, 113, 60.

¹⁰⁸) *Arch.-epigr. Mitt.* XVII, 98, 37.

¹⁰⁹) CIL. III 7540.

¹¹⁰) *Arch.-epigr. Mitt.* VIII, 8, 21.

rurale, întrucât ne apropiem de cele trei mari centre grecești din Scythia minor: Callatis, Tomi și Histria¹¹¹).

În cetatea Tropaeum nu se putea deci să nu constatăm elementul grecesc, statornicit măcar în timpurile mai târzii, de cari am vorbit mai sus. Și în adevăr: ultima inscripție cunoscută până acum din prima epocă a cetății, datată destul de precis, d'inainte de restaurarea întreprinsă de către Constantin și Licinius, e un altar votiv închinat prin anii 293—304 lui *Iupiter Olbiopolitanus* de un grec (romanizat) Nevius Palmas Theotimianus¹¹²), fără îndoială *negustor din Olbia, aflător în afaceri prin ținuturile noastre*; dovada cea mai bună despre temeinicia acestei presupunerii o căpătăm din alte inscripții dobrogene, cari ne arată legăturile comerciale ale acestei provincii romane cu Olbia¹¹³): în Tomi întâlnim pe un Ὀλβιοπολίτης, numit Ποντιζὸς Νεϊζίου¹¹⁴), cu familia, și pe un Τυρανὸς ἀνὴρ, care deși din Tyras și cultivând în special prietenia patriei sale cu Tomi, a contribuit totuși simultan la strângerea legăturilor comerciale și maritime între Tomi și Olbia¹¹⁵).

Inscripția negustorului olbian Theotimianus e foarte însemnată și din alt

punct de vedere. Ea ne arată că, de bine de rău, orașul Tropaeum exista încă și pe vremea lui Dioclețian¹¹⁶). Nici vorbă, năvălirile Goților devenite din ce în ce mai violente dela jumătatea sec. III înainte, câteodată suprimaseră chiar total viața acestui centru, prădat, ars și cu populația decimată de invadatori. Dar, după trecerea barbarilor oamenii se strâneau iar pe la căminurile lor și, mai necăjiți, mai strâmtorați, ca înainte, duceau totuși mai departe povara vieții lor oropsite. — Restaurările întreprinse de împărații sec. III—VI la Dunărea de jos *nu sânt recolonizări cu element roman*, pe care nici n'ar fi avut de unde-l mai aduce, *ci zidiri și restaurări de cetăți și castele, între fortificațiile cărora locuitorii, continuu dăinuitori în ținutul acesta, să se poată adăposti mai sigur*¹¹⁷).

În anul 316 — „după ce neamurile barbare fuseseră pretutindeni biruite,— spre a întări paza graniței, fu zidită din temelii și cetatea Tropeenilor“ de împărații Constantin și Licinius, prefecti ai pretoriului și implinitori ai înaltei porunci fiind senatorul Petronius Annia-

¹¹¹) Avem inscripții grecești în ținutul rural al Dobrogei sud-estice, din următoarele localități: Haiduluk (*Arch.-epigr. Mitt.* VI 29), Alakapu (VIII 22, XIX 93), Omurcea (Dos. Muz. Naț. 1885, p. 68), Hansascea (*Arch.-epigr. Mitt.* XI 62, XVII 97), Anadolkiöi (VIII 8, XI 65, XIX 223), Agigea (VIII 24), Laz Mahale (XVII 93 sqq.), Palazu (VIII 9, XI 63, XVII 93), Buiuk Tatlageac (XI 65), Tekirghiöl (VIII 18), Tuzla-Muratan (XIV 37), Karacikiulakkiöi (XIV 35).

¹¹²) CIL. III 12464.

¹¹³) Cât privește Tyras și celelalte orașe grecești din Nordul și Sudul Mării Negre, documentate și ele prin inscripții (Cf. *Arch.-epigr. Mitt.*, *passim*), acestea deocamdată nu intră în însăși tema noastră, spre a în- sistă mai mult asupra lor.

¹¹⁴) *Arch.-epigr. Mitt.* VIII, 18, 50.

¹¹⁵) *Arch.-epigr. Mitt.* XI 41, 55 și XII 127 sqq. Pentru alte inscripții grecești din Tropaeum, vezi mai jos în text.

¹¹⁶) La ce s'a gândit Bormann, când a scris în *Arch.-epigr. Mitt.* XVII, p. 103, „dass unter den beim Neubau verwendeten Steinen eine Inschrift aus der Zeit 293—304 sich befindet, ist kein genügender Beweis dafür, dass in dieser Zeit die Stadt noch bestand“, n'am putut nici odată înțelege. Doară Theotimianus nu eră să-și pue monumentul votiv în pustietate! Fi-rește orașul eră săracit, și decăzut din starea de stră-lucire avută prin anii 200, dar părăsit nu putea fi, din bunul motiv că tocmai Dioclețian restabilise în mare parte siguranța *limes*-ului, clădind noi cetăți și repa-rând marile drumuri imperiale din Dobrogea (cf. CIL. III, p. 997: fortificațiile dela *Transmarisca* — Turtucaia, — nr. 7603 și 7609 stâlpi miliari la Hârșova, — 7610 la Măcin, — 7614 la Gargalák, — și v. și scrierea mea *Salsovia*, București, 1906, p. 17 sqq.

¹¹⁷) În adevăr, chiar Histria, despre care ni se spune doară apriat într'un izvor, că a fost *distrusă* de Goți la a. 238 (v. *Max. et Balb.* 16,3), se constată totuși ca centru de cultură —ce-i dreptul mult decăzut— și în anii următori (cf. Pick, *Münzen von Dacien und Mösien*, p. 147).

nus și cavalerul Iulius Iulianus ¹¹⁸⁾). Așa sună inscripția comemorativă, care fu-

zidurilor, construcția șanțului și valului extern, etc. Toate aceste opere au ce-

Fig. 2.

sese fixată la intrarea de Răsărit, deasupra arcadei porții, împreună cu un *tropaeum* simbolic, înalt de c. 2.65 m. — imitând marele trofeu de deasupra monumentului lui Traian, închinat lui Mars Ultor, — și servind astfel ca „arme“ ale orașului.

De fapt, cetatea n'a putut fi ridicată într'un singur an. Numai înconjurul ei de zid măsoară ca la 1200 m. Dar încă multele turnuri de poartă, de colțuri și de cortine; și apoi dimensiunile formidabile ale însuși complexului de fortificații: grosimea de 2.60 – 3.70 m. ¹¹⁹⁾ a

¹¹⁸⁾ CIL. III 13734: *Romanae securitatis libertatisque* [*fr*] *Indicibus d(ominis) n(ostri)s* Fl(avio) Val(erio) Constantino [et Liciniano Licinio] Pius Felicibus aeternis Aug(ustis), quorum virtute et providentia edomitis ubique barbararum gentium populis ad confirmandum limitis tutelam etiam Tropeensium civitas auspiciato a fundamentis feliciter opere constructa est. Tetr(onius) Annianus r(ir) c(larissimus) et Iul(ius) Iulianus r(ir) em(inentissimus), praef(ecti) praef(orio) numini e(fo)r(um) semper dicatissimi. Cf. și comentariul lui Mommsen, care fixează data admisă și de noi. — V. Inscriptia în figura 2.

¹¹⁹⁾ 3.70 m. la bază: vezi secțiunea prin zidul cetății, la turnul de colț dela NV, în figura 3.

rut cel puțin trei patru ani de lucru și un număr de câteva mii de brațe: civili și militari la un loc.

În adevăr zidul cetății este placat cu pietre bine ecuarisate atât pe frontul

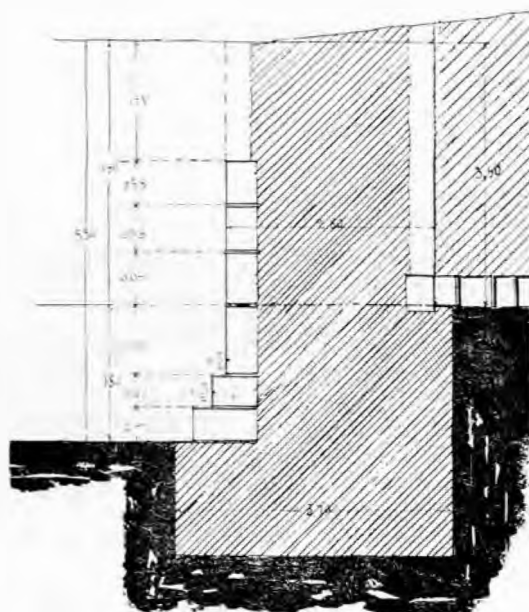

Fig. 3. Secțiune prin zidul cetății (archit. Fakler).

exterior cât și pe cel interior. Dacă betonul, care formează nucleul zidului a

putut fi mai ușor și mai repede pregătit și turnat ¹²⁰⁾, apoi placajul a cerut dimpotrivă o muncă titanică pentru aco-

nești — prin vale— și de asprimea vânturilor de iarnă— prin dealurile înconjurătoare — fu aproape în întregime

Fig. 4. Turnul din stânga al porții de Vest (fot. ing. St. Petrescu)

perirea într'un timp relativ scurt a unei suprafețe așa de mari ¹²¹⁾.

Să examinăm acum mai în amănunte elementele componente ale fortificațiilor cetății ridicate de Licinius ¹²²⁾ în anii 313—316 *pe* ruinele castrului și *lângă* vicul (mai târziu devenit municipiul) constituit la Adamclisi de Traian.

Ridicătura de teren — de înfățișarea unei insule oblonge— care formează în fundul văii Urluia, la NV de satul Adamclisi, o cetate naturală de c. 10 ha întindere, bine apărată și de atacurile ome-

fortificată de Licinius. Traseul zidului

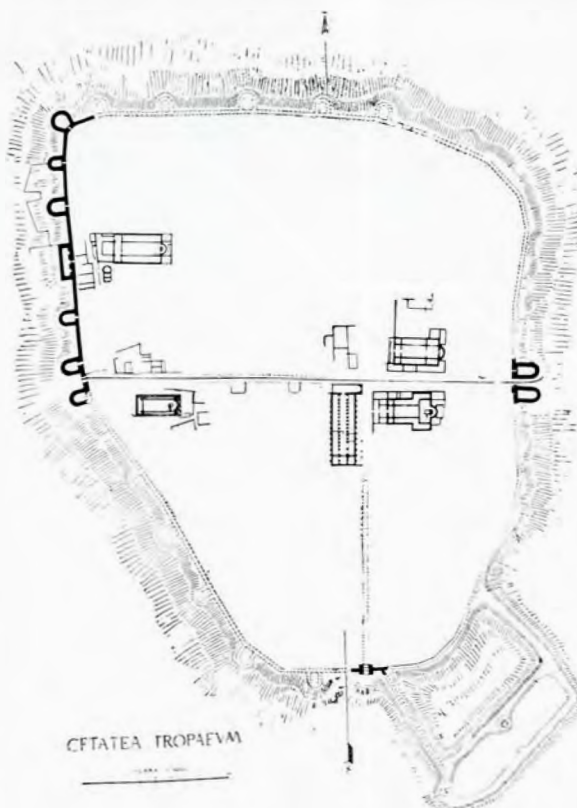

Fig. 5. Planul cetății Tropaeum (archit. H. Jacobi, S. Theiss și Sp. Cegăneanu).

¹²⁰⁾ El a fost turnat strat de strat, ca umplutură a spațiului format de rândurile de placaj ce se ridicau treptat, în sus, rând după rând: vezi în figura 4 acest proces tehnic, devenit foarte clar prin dezagregarea treptată a placajului și a nucleului zidului la turnurile porții de Vest.

¹²¹⁾ La cei 1200 m. în linie dreaptă, pe frontul extern trebuie adăogați alți c. 1200 pe frontul intern + placajul intern și extern a c. 30 de turnuri, cu adâncime medie de c. 12 m. și diametru mediu de c. 10 m.

¹²²⁾ Dobrogea ținea de imperiul lui Licinius. Pomenirea lui Constantin în inscripția comemorativă e numai o formă protocolară cerută de principiul unității ideale a imperiului roman (v. *Salsovia*, p. 29 sq.).

fu, ca de obicei la cetățile târzii ro-

mane¹²³), hotărît de configurația solului, așa încât forma cetății ieși cu totul neregulată, ca un poligon cu foarte multe laturi, de înscris, numai cu mare aproximație, într'un trapez (fig. 5).

Din zidul de înconjur al cetății s'a liberat până acum numai c. $\frac{1}{5}$, pe latura de V, începând de la poarta de V și sfârșind la colțul NV al cetății, — iar din celelalte laturi numai poarta de E și de S, și și acestea încă nu deplin. Pe latura nordică nu s'a dat încă de nici o urmă de poartă; dar și zidul e prea rău stricat, pentru a se putea stabili ceva sigur numai prin sondagii, așa precum s'a încercat de răp. Tocilescu.

După configurația terenului cetatea nu avea propriu zis, nevoie decât de două porți: cea de V care-i serviă pentru drumurile spre V, N și S, și cea de E, pentru drumurile spre E și NE. Cât privește poarta de S, panta către exterior

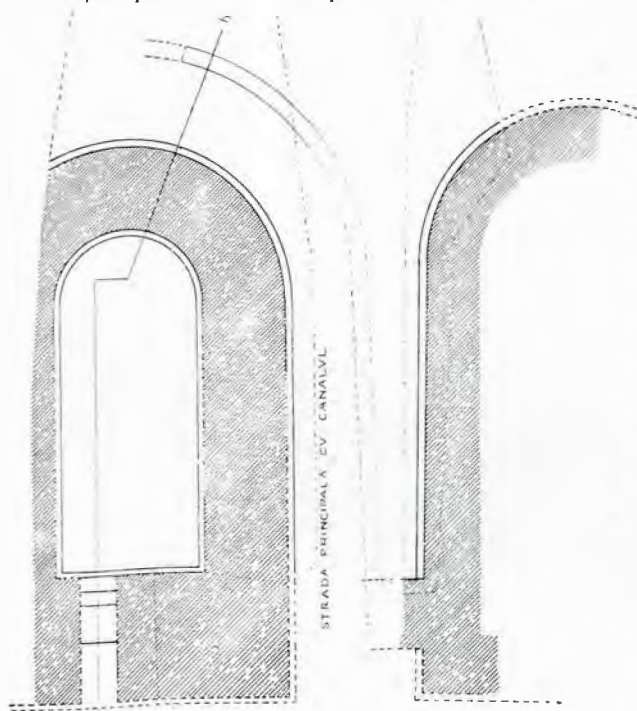

Fig. 6. Poarta de Est (archit. H. Brötz).

¹²³) Cf. A. v. Cohausen, *Die Befestigungsweisen der Vorzeit und des Mittelalters*, Wiesbaden 1898, pl. 15 și 16: în special Dax (n. 148 a), Auxerre (n. 147), Zürich (152), etc., și pag. 122 sqq.

eră și este încă așa de abruptă spre vale, încât e probabil că, de fapt, nici n'au

PORȚA PRINCIPALĂ DESPRE WEST

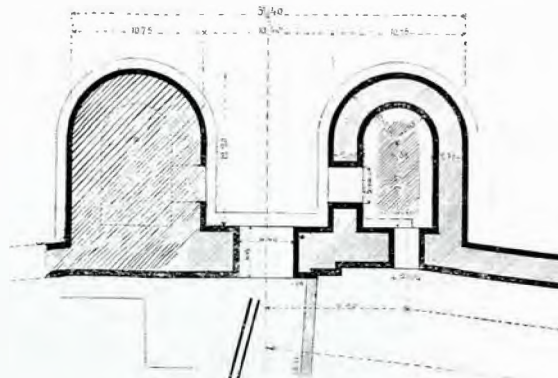

Fig. 7 (archit. Fakler).

putut urcă pe aici drumeții cu vehicule ci numai călăreții și pedestrii¹²⁴). — Că poarta de V eră cea mai însemnată a cetății, arată și construcția ei: pe când porțile de S și E sânt strâmte — c. 4 m. — și închise deaproape între turnuri (v. fig. 6, cu secțiunea orizontală a porții de E), poarta de V (v. fig. 7) are o lărgime între turnuri, de 10,40 m. și o deschidere, la canaturi, de 4,40 m. — Dar mai mult decât atâta: pe când la poarta de E intrarea în cetate se făcea direct pe pământ, șanțul de apărare fiind întrerupt înaintea porții, spre a lăsa un pod natural, la poarta de S și la cea de V intrarea în cetate se făcea pe poduri suspendate, *pont-levis*, după cum arată clar construcția pragurilor porții, foarte înalte, și prelucrate ca rămânând pe o mare adâncime în aer liber, — iar la poarta de V însuși canalul străzii principale e scos din cetate pe supt pragul porții, la o adâncime de c. 1.20 m. (Cf. și fig. 6 și 7 cu 8 și 9).

Sistemul general de construcție, a zidurilor, porților și turnurilor, este caracteristic pentru epoca lui Constantin și îl întâlnim aproape identic, chiar în

¹²⁴) De altfel însăși pragul porții se ridică spre interior în trepte, ceea ce exclude utilizarea acestei intrări pentru vehicule.

dimensiunile— deși nu și în formele— diferitelor elemente ale fortificației, la cetatea ridicată cam în aceeași vreme,

numeroase și apropiate, iar grosimea zidurilor impunătoare, ca în general la cetățile romano-byzantine ¹²⁷⁾: dela 2.60

Fig. 8. Poarta de Vest (fot. ing. St. Petrescu).

de Constantin, la Deutz, în fața Coloniei, pe malul drept al Rinului, ca un

m. pe cortine și turnurile semi-rotunde până la 3 m. (la turnul de provizii: v.

Fig. 9. Poarta de Sud (fot. ing. St. Petrescu).

cap al podului, care legă în acest timp cele două maluri ¹²⁵⁾.

Ca și la Deutz ¹²⁶⁾ turnurile sânt foarte

¹²⁵⁾ Cf. Cohausen, *o. c.*, p. 119 sq.

¹²⁶⁾ La fiecare 21 m. de cortină, un turn. Diametrul exterior al turnurilor, 13.75 m., cel interior 5 m. Grosimea zidurilor 3.70 m. la soclu și 3.50 m. sus. Dimensiunile turnurilor de poartă: 13.50 m. adâncime, — 10.50 m. diametru. Lărgimea porții 8.50 m., adân-

mai jos) și 3 m., 3.58 m. și chiar 4.15

cimea 8 m. Castelul din Deutz avea numai două porți. Pentru alte amănunte, v. Cohausen, *l. l.*, care citează asupra castelului Deutz monografia lui K. Bone, *Das römische Kastell Deutz*, Köln 1880.

¹²⁷⁾ Grosimea de 2.60 m., obicinuită, dar nu exclusiv, și la Adamclisi, este în general dată atât turnurilor cât și cortinelor, de constructorii cetății *Ulmelum*, pe vremea lui Iustinian (v. scrierea mea asupra acestei cetăți).

m., la intrarea în turnuri ori pe porți.

Forma turnurilor este în genere cea oblongă-semirotundă, atât pe curtime, cât și la porți, cu deosebirea că turnurile de porți au o formă încă și mai lunguiată. La turnurile de colțuri avem forma de potcoavă, bine cunoscută dela cetățile târzii romane și prime byzantine, precum la noi în Dobrogea avem pe cele dela Troesmis și Ulmetum¹²⁸⁾, restaurate, resp. din nou clădite, de Iustinian. Pentru jumătatea nordică a laturei de V a cetății Tropaeum mai avem și forma dreptunghiulară, aplicată pe lat la zidul cetății, așa cum întâlnim astfel de turnuri, cu rol de *castrum* sau *castellum civitatis*¹²⁹⁾ (grec. $\phi\phi\omicron\upsilon\upsilon\acute{\alpha}$)¹³⁰⁾, iarăși atât la Troesmis, cât și la Ulmetum¹³¹⁾, — dar cum turnul dela Tropaeum în nici un caz n'a putut fi, deoarece e prea strâmt pentru acest scop (de retragere a garnizoanei în cazul de supremă primejdie)¹³²⁾.

Să cercetăm acum mai de aproape partea deplin liberată din zidul înconjurător al cetății, pe laturea de V.

Pe un front de apărare de 172.80 m. (măsurat dela mijlocul pragului porții de V direct la laturea N), avem în total șeșe turnuri (dintre cari patru chiar pe laturea

de V, unul de poartă și unul de colț). Această extraordinară îndesire a turnurilor, care creează curtime (cinci de toate) de câte numai 15—20 m. lungime, înseamnă, ca și la Deutz (curtime de 21 m.), o întărire *în vederea defensivei*, dusă până la ultimele consecințe; caracterul byzantin, de fortificare numai în vederea rezistenței pasive, apare astfel la cetățile din Dobrogea cât se poate de pregnant chiar din primele decenii ale secolului al IV-lea în planul cetății noastre, clădite de Licinius, întocmai ca și la cetatea colegului său Constantin, dela Deutz pe Rin.

Poarta însăși, flancată de două turnuri oblonge-semirotunde, de dimensiuni egale, e apărată la intrare prin șanț, — peste care a funcționat un *pont-levis*; sistemul de închidere a porții pare a fi fost cel al canaturilor, nu cel al culisei, — căci în ușorii porții nu s'au găsit decât urmele gropilor amenajate în placajul de piatră, pentru capetele manelei, care ținea — orizontal — pe dinăuntru bine închise aripele porții¹³³⁾, iar nu șghiabul caracteristic pentru porțile cu *cataracta*, așa cum avem la Ulmetum poarta de SV¹³⁴⁾. De asemenea se pot distinge atât la poarta de V, cât și la cea de E, deoparte urmele arcuite lăsate în pavimentul de piatră al intrării de canaturile date de pereți la deschiderea porții, — iar de alta, la mijloc, urmele în prag ale ivărilor care fixă bine la închidere jos și sus, canaturile încuiate.

Turnurile porții de V (fig. 7) au pe o adâncime de 12.20 m. un diametru de 11 m. fiind astfel de o formă pronunțat oblongă; grosimea zidurilor lor e de 2.80

¹²⁸⁾ Vezi ilustrațiile din citatul meu studiu despre cetatea *Ulmetum*: atât pentru Troesmis (al cărei plan se mai găsește și la Tocilescu, *Rev. p. ist. arch. și fil.* I, 1, p. 104 sqq., după Baudry — în *Revue archéologique* VII, 1868, pl. IX și X — de unde și la Durm, *Baukunst der Römer*, ed. 2, p. 433), cât și pentru Ulmetum (acum întâi săpat de mine).

¹²⁹⁾ Cf. A. Leger, *Les travaux publics aux temps des Romains*, p. 539.

¹³⁰⁾ Cf. Procopius, *de aedif.* II, 1 sqq.

¹³¹⁾ Cf. nota 128.

¹³²⁾ În adevăr turnul analog dela Ulmetum nu e mai mare, dar cetatea aceasta fiind de patru ori mai mică decât Tropaeum, și *castellum civitatis* dela Tropaeum ar trebui să fie cam tot de patru ori mai mare, iar nu egal cu cel dela Ulmetum, — ca un simplu turn de curtină, cu rol cel mult de turn de provizii (vezi mai jos), cum de fapt avem unul și la Ulmetum.

¹³³⁾ Acelaș sistem e deopotrivă întrebuințat și la poarta de E, unde se văd în ușorii porții aceleași adâncituri în placajul zidului.

¹³⁴⁾ Pentru alte porți romane cu *cataracta* (Fallgatter, coulisse), cf. citatul studiu despre Ulmetum.

m.; intrarea din cetate în turn, lată de 2 m. Spațiul liber din turn e destul de respectabil: el are o adâncime de 9.40 m. la un diametru de 5.60 m., — ceea ce dă o suprafață de c. 45 m. p. numai pe un singur etaj al turnului (și știm că ele aveau cel puțin două etaje, afară de încăperea dela nivelul stradei), — deci loc de adăpost pentru un număr destul de mare de apărători.

Curtina ce urmează dela turnul de poartă spre N, are o lungime de c. 21 m. și o grosime a zidului de 2.60 m. Pe flancul drept (din p. d. v. al apărătorilor—privind spre exteriorul cetății) ea eră apărată de un turn semirotund de formă simțitor mai turtită ca cea a turnurilor de poartă: pe o adâncime de 12.06 m., el are un diametru de 11,70 m. Pe frontul de apărare zidurile sale au grosimea de 2,60 m., cum e în general și grosimea zidului curtinelor noastre. Dimpotrivă spre interiorul cetății grosimea zidului acestui turn e de 3.58 m., lățimea porții lui spre cetate fiind numai de 1.55 m.

A doua curtină spre N are un front de c. 20.50 m. și grosimea obicinuită de 2.60 m. Între această curtină și a treia, lungă de 19 m., se întinde pe un front de 24.85 m. un mare turn dreptunghiular (fig. 10), excepțional fortificat atât spre

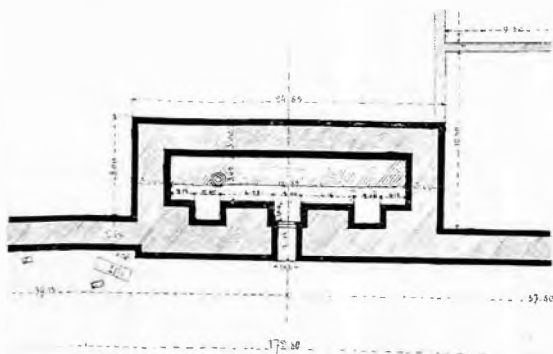

Fig. 10. „Turnul de provizii“ (archit. Fakler).

exterior, cât și spre cetate: grosimea zi-

durilor sale pe laturile de apărare e de 3 m., iar pe laturea dinspre cetate de 4.40 m.!. În adâncimea laturei dinspre cetate sânt amenajate trei nișe dreptunghiulare: una la mijloc, de 2 m., și două la dreapta și la stânga de câte c. 2.10 m. lățime; profunzimea e la toate trele de 1.40 m.; nișa din mijloc se prelungește însă spre interiorul cetății prin chiar intrarea turnului, de 1.43 m. lățime, iar celelalte două au servit, poate, ca niște case de scări (de lemn) spre etajele superioare.

Spațiul liber din interiorul acestui turn e de c. 74 m. p. (socotind și cele trei nișe, dar fără gangul porții), — așa încât el a putut servi destul de bine ca loc de adăpost cel puțin al unei decurii de soldați, numai pe un singur etaj. În timp de pace însă e mai probabil ca turnul acesta să fi servit ca magazie de provizii, așa precum îl găsim în ultima epocă a cetății (sfârșitul sec. VI), de când ne-au rămas aici marile chiupuri de păstrat lichide și o mulțime de resturi de cereale arse (meiu, ovăz, etc.) ¹³⁷).

Mai spre Nord de a treia curtaină urmează (v. fig. 11) un turn oblong-semirotund adânc de 12.55 m. și lat de 12.18 m.: e cel mai mare dintre toate turnurile similare pe această lature a cetății. Grosimea zidului său e de 2.60 m. pe frontul de apărare și de 3 m. spre cetate; intrarea din cetate e largă de 1.68 m.

Curtina următoare (fig. 11) are o lungime de 16.50 m., iar turnul următor—cel mai mic pe această latură—e adânc de 10.44 m. și lat de 9.56 m. Grosimile zidului sânt aceleași ca la turnul

¹⁵⁵⁾ Aceeași întrebuințare ca turn de provizii a avut de pildă și turnul patrulater de pe latura SV a cetății Ulmetum.

precedent; lăţimea porţii sale e însă numai de 1.48 m.

Ultima curtină pe latura de V a cetăţii, înspre latura nordică are un front

e de 3.71 m.; intrarea în turn e însă tot strâmtă, de 1.42 m.

După pilda acestei laturi a cetăţii

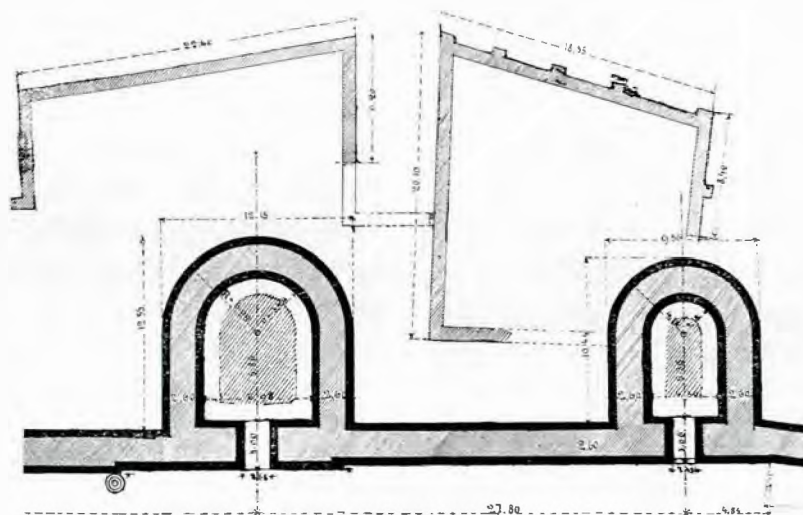

Fig. 11. Turnuri pe latura de Vest (archit. Fakler).

de numai 15.50 m. Turnul de colţ, ce o flanchează pe dreapta, are forma caracteristică de potcoavă, alcătuită dintr'un semicerc aplicat la un trapez (vezi fig. 12). Raza mică (interioară) a turnu-

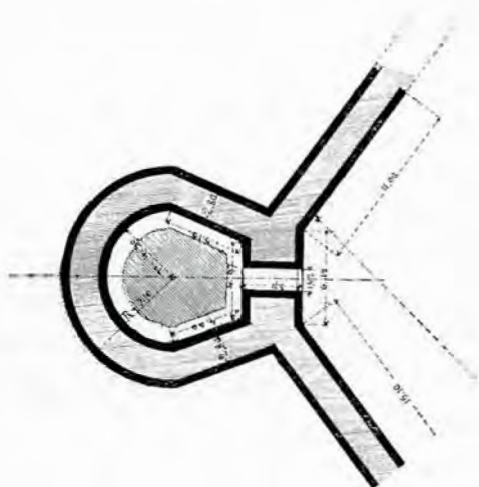

Fig. 12. Turnul de colţ dela NV (archit. Fakler).

lui e de 4.30 m., iar cea mare (la un loc cu grosimea zidului, aici mai mare: de 2.80 m.) de 7.10 m. Linia de încheere a turnului cu cele două laturi, pe colţul trunchiat al cetăţii, e extraordinar de puternică: grosimea zidului

(vezi figurile 5, 7, 8 şi 10 – 12) avem a ne gândi şi restul. Fără îndoială, printre toate cetăţile antice din Dobrogea singură cetatea Tomi întrece în strălucire şi putere a fortificaţiilor Tropaeum¹³⁶). Încolo toate celelalte, fie chiar mai mari ca Tropaeum, precum e cetatea dela Slava rusească, în jud. Tulcea, nu ajung în siguranţa, puterea şi acurateţea execuţiei cetatea lui Licinius de lângă Adamclisi.

De observat ar mai fi, în legătură cu frontul exterior al laturei de V, mai sus studiat, şi prezenţa unor construcţii su-

¹³⁶) În adevăr zidurile cetăţii Tomi, descoperite supt bulevardele noi ale oraşului Constanţa, sânt încă şi mai puternice, având o grosime de c. 4 m., iar placajul, de altfel în parte ca şi la Tropaeum, e format din blocuri enorme până la 1 m. grosime, pe 1 m. înălţime şi 1 – 2 m. lăţime. Pentru fortificaţiile oraşului Tomi cf. şi inscr. din CIL. III 14450, care pomeneste o *porta praesidiaria*, făcută de *Civitas Tomitanorum* pe vremea lui Diocleţian, supt privegherea lui C. Aurelius Firminianus, ducele *limes*-ului Scythiei (pomenit şi de inscr. n. 764, tot din Constanţa: o dedicaţie *Matri Deum Magnae* pentru sănătatea împăraţilor colegi, făcută de Firminianus, *(in) perfectissimus*), în calitate tot de *dux limitis provinciae Scythiae*.

plimentare, cari se întind între marele turn dreptunghiular și turnul de colț spre NV: ele par a fi jucat un rol mai mult de contraforturi ale zidului principal, clădit chiar pe marginea pantei, decât ca o adevărată terasă înaintată, cu scopuri pur militare (vezi fig. 11).

Această impunătoare cetate nouă, care închidea în zidurile ei un spațiu de c. 9 ha.¹³⁷⁾, fù la început cu mult mai încăpătoare și strălucită, decât s'ar fi potrivit pentru posesorii ei de fapt. — În adevăr, populația greco-romană și în special daco-romană a orașului, stăpânitoare de întinse terenuri rurale în împrejurimile *dacice* ale municipiului roman, fusese sărăcită și decimată de năvălitori. În locul ei, ori, cel mult, parte la parte cu ea, se așezaseră ca noi coloniști, Bastarni, Carpi, Goți și în special Sarmati, aduși chiar de Constantin pe aceste locuri¹³⁸⁾. Firește, elementul grec, pe care mai sus l'am văzut ocupând situația predominantă culturală, avută aici înainte de elementul roman, dă acum tonul în manifestările publice și oficiale ale cetății. O inscripție greacă găsită aici ne confirmă această stare de lucruri în chipul cel mai neîndoios: noua «*civitas Tropeen-sium*» ridică un monument *oficial* pe grecește, ca πόλις Τροπεισίων!

Ἡοῖ βασιλεύσει ὑπὲρ τῆς εὐρύσεως τοῦ ὕδατος ἡ πόλις Τροπεισίων εὐχῆς χάριν¹³⁹⁾.

Precum a observat și Weiss¹⁴⁰⁾, in-

scripția aceasta — închinată pentru găsirea apei trebuitoare cetății — nu a putut fi pusă decât imediat după reconstituirea orașului Tropaeum de către Licinius (nù Constantin), în a. 316; de altă parte însă, înfățișarea ei cu totul sărăcăcioasă: o biată *ara* de piatră ordinară, săpată și scrisă primitiv de tot¹⁴¹⁾, ne încredințează deplin despre modicitatea mijloacelor proprii ale cetățenilor Tropaeului, în primele timpuri de după splendida restaurare imperială.

În legătură acum cu acest altar votiv dedicat zeiței *Iuno Regina*, se prezintă două chestiuni importante cu privire la viața orășenească a cetății noastre după restaurare. Prima, de ordin practic, e, cum avem a înțelege acea „găsire a apei” pomenită de inscripție, iar a doua, de ordin ideal, cum avem a înțelege păgânismul inscripției, și în ce legătură stă acest păgânism cu împrejurările religioase contemporane ale provinciei.

„Găsirea apei”, în inscripție, nu se poate raporta, cum crede Weiss¹⁴²⁾, la regăsirea unor fântâni cu ghizduri (puțuri) astupate de Goți, ci la descoperirea vre-unui izvor puternic, mai departe, spre SE cetății, în stratele de jos ale platoului pe care se află azi satul Adamclisi, și care în Sud e tăiat către cetate de o râpă, în adâncimea căreia până azi, pe povârnișul sudic, se păstrează canalele antice, de aducerea apei la cetate tocmai din fundul acestei râpe. Aici, supt sat, s'a găsit în adevăr mai acum doi ani și o mare casă a apelor, boltită frumos cu piatră și cărămidă, de locuitorii antici ai ținutului. — De altă parte noi constatăm la poarta de Sud a cetății liciniane un conduct de apă, alcătuit din capace de sarcofage mai

¹³⁷⁾ Suprafața de 12 ha., dată de obicei cetății dela Adamclisi, după Tocilescu, *Fouilles et recherches*, p. 90. [cf. Weiss, *Die Dobrudscha im Altertum*, Sarajevo 1911, p. 81 (după archit. Brötz, din serv. Muzeului Național), care dă tot 12 ha.], este mult exagerată.

¹³⁸⁾ Vezi citatele la Weiss, *o. c.*, p. 36 sqq.

¹³⁹⁾ Tocilescu, în *Comptes rendus de l'Académie des inscr. et belles lettres*, 1905, p. 565, — Weiss, în *Wiener Eranos* zur 50. Vers. deutscher Philologen u. Schulm. in Graz 1909, Wien 1909, p. 114 sqq., — și Tocilescu în *Rev. p. ist. arch. și fil.* X (1909) p. 257.

¹⁴⁰⁾ *Wiener Eranos*, p. 116 sq.

¹⁴¹⁾ Vezi-o în sala de sculpturi a Muzeului Național.

¹⁴²⁾ *L. c.*, p. 117, — și *Dobrudscha*, p. 83 și nota 6.

vechi, din pietre și olane, iar mai departe de cetate din cărămizi bine cimentate, și care conducea apa la Tropaeum tocmai din acel punct bogat în izvoare, la vre-o 2 km. spre SE cetății, unde și astăzi se află cișmelele satului.

Apa adusă la cetate era depozitată, probabil, în acel basin enorm pe care-l constatăm spre SE cetății ca o anexă trapezoidală la sistemul ei de întărire externă (vezi planul cetății, fig. 5), alcătuind însăși o mică fortăreață, complet alipită pe una din laturi, la cetatea propriu zisă. În adevăr apa neexistând în cetate decât la o imensă adâncime, la caz de asediu, barbarii distrugând conductele de apă ale Tropeenilor, cetățenii ar fi fost expuși să moară de sete, ori să se predea. Dimpotrivă prin amenajarea unui mare basin de apă, chiar în sistemul de fortificații înconjurătoare, această primădie era, pentru un timp destul de îndelungat, exclusă.—Conductul de apă constatat lângă clădirea suplimentară de care e vorba, merge de fapt chiar în interiorul ei, caracterizând-o astfel ca basin.

Gândindu-ne acum că însăși construirea cetății a necesitat enorme cantități de apă, e foarte probabil, că basinul sudestic a fost clădit chiar dela începutul lucrărilor. Acea εὐχρησις τοῦ ὕδατος, pentru care ἡ πόλις Τροπεισίων mulțamește recunoscătoare Iunonei Regina, e prin urmare mai degrabă un eveniment contemporan cu însăși începuturile operei de reclădire a cetății, decât o întâmplare posterioară inaugurării din 316, și în legătură numai cu viața populației civile a noului oraș.

Cât privește acum cultul Iunonei Regina, cum îi zice inscripția, Ἡὸν βασιλίσσῃ, chiar dacă n'ar fi fost stăpân direct al Dobrogei împăratul Licinius, prigonitorul creștinilor și adoratorul pro-

pagandist al lui *Sol Invictus*¹⁴³), încă tot n'am putea admite pentru începutul secolului al IV-lea oficialitatea cultului creștin în cetatea Tropeenilor. De-abia dela Constantius înainte, creștinismul fiind răspândit chiar cu deasila de reprezentanții puterii publice, în frunte cu însuși împăratul, poate fi vorba de o comunitate creștină mai puternică și în Tropaeum¹⁴⁴). Prin urmare e aproape de prisos a mai discuta¹⁴⁵) caracterul păgân al dedicației oficiale făcute de cetatea Tropeenilor Herei, pentru găsirea apei.

Licinius reclădind din temelii cetatea Tropaeum, se îngrijă și de orânduirea ei interioară canalizându-i stradele principale și ridicându-i, printre alte clădiri, pe care trebuie să le găsim mai târziu în săpături, măcar ca temelii ale altora mai noi, și o *basilica forensis*, o hală cu coloane, pentru nevoile vieții publice a cetățenilor, în special de ordin iuridic și comercial. Colegul meu Murnu săpând în 1910 la cetate a recunoscut, cred exact, în canalul de supt strada principală a cetății și în clădirea cu colonade—mai sus pomenită—din apropierea porții de E, numită de el *porticus forensis*, construcții din aceeași epocă, „constantiniană“, ridicate „foarte probabil“ chiar „din anul 316“, odată cu fortificațiile cetății¹⁴⁶).

Din aceeași vreme cred că trebuie să fie și cisterna dreptunghiulară, prefăcută apoi în biserică creștină, la poarta de V a cetății (vezi planul din fig. 13).

¹⁴³) Cf. scrierea mea *Salsovia*, p. 27 sqq.

¹⁴⁴) Cf. *Ist. creșt. daco-roman*, p. 2 și 62 sqq. și *Salsovia*, p. 35 sqq.

¹⁴⁵) Cum face Weiss, *Dobrukscha*, p. 83.

¹⁴⁶) *Noi săpături în cetatea Tropaeum Traiani, 1910, II, Canalul cetății*, în *Bul. com. mon. ist. IV*, 1911, p. 79—82, unde sânt de comparat fotografia și secțiunea canalului cetății.

Cât privește celelalte clădiri descope-

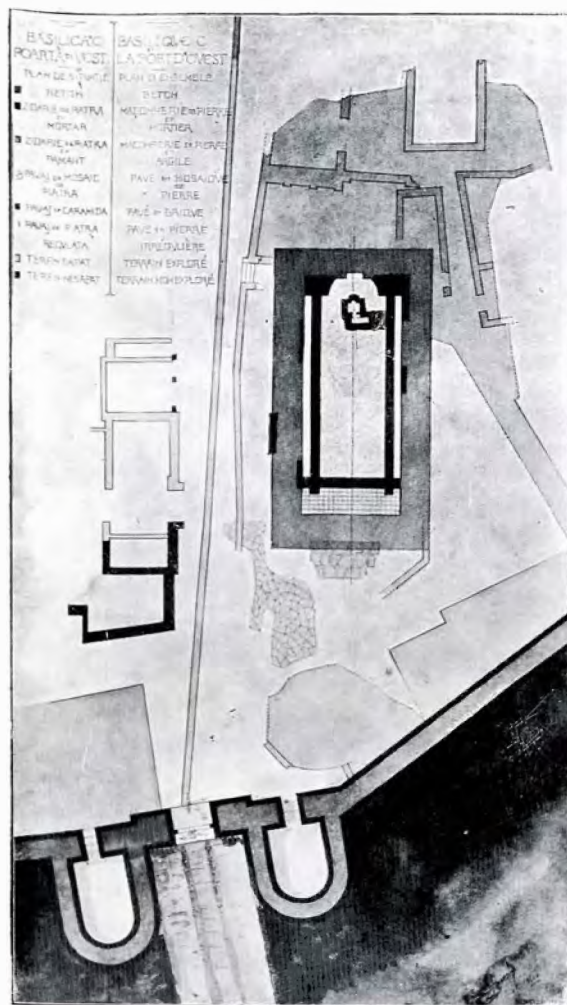

Fig. 13 (archit. Cegăneanu).

rite până acum în săpături, ele sânt, firește, dintr'o epocă mai târzie, precum vom fixa îndată pe unele mai de aproape — cetatea noastră fiind distrusă de-abia prin a. 600 de Avari, iar până atunci ea îndurând o sumă de reclădiri și restaurări, după fiecare din prădăciunile și pustiirile temporare cari au ajuns-o.

Caracteristic e că s'au descoperit până acum în cetate nu mai puțin de patru basilici creștine, iar lângă cetate, pe povârnișul lutos al dealului dinspre N, dincolo de valea care înconjură cetatea, o a cincea, *caemeterialis*, pe lângă un important cimitir creștin, constituit acolo probabil încă din primele timpuri ale

răspândirii creștinismului în Tropaeum.

O descriere mai amănunțită a ruinelor acestor clădiri creștine nu intră în cadrul studiului de față, care ține a fixa numai nexul istoric între diferitele documente răspândite și până acum insuficient interpretate, cu privire la trecutul cetății Tropaeum. Dar o încercare de a fixa cronologic diferitele epoce când s'au ridicat bisericile creștine din Tropaeum se impune tocmai prin caracterul mai sus enunțat al cercetării prezente¹⁴⁷⁾.

Probabil cea mai veche, și în orice caz cea mai însemnată, a fost biserica cunoscută supt numele de „basilica de marmoră”, din fața turnului de provizii de pe latura vestică a cetății, în apropiere de latura nordică. Inginerul Dr. Gustav v. Cube, care a săpat această biserică, distinge în planurile și secțiunile sale, păstrate în archiva Muzeului Național, trei fundamente deosebite a trei biserici, cari s'au urmat pe acelaș loc, în timp relativ scurt una după alta¹⁴⁸⁾. — Nici una din ele n'a avut *crypta* sau *confessio* subterană, pentru păstrarea reliquiilor de martyri — patronii fundației

¹⁴⁷⁾ Trebuie să observ cu acest prilej, că pentru a asigura cititorilor un control cât mai sigur al părerilor aici exprimate, m'am înțeles cu d. architect Sp. Cegăneanu, să urmărim simultan și *independent unul de altul*, chestiunea datării monumentelor creștine din Tropaeum. Articolul d-sale, care urmează în *Buletinul com. monum. ist.* pe 1911, p. 192, imediat celui de față, dă o privire critică asupra materialului arhitectonic-ornamental, din punctul de vedere al evoluției diferitelor idei și motive artistice vechi creștine, aici în Răsărit, și ajunge, pe o cale deosebită de cea urmată de mine, la concluzii, pe cari, în partea lor fundamentală cu cea mai vie plăcere le-am văzut că sânt aproape identice cu încheerile mele, de natură mai mult istorică. Cititorii sânt rugați să urmărească în toată întinderea ei argumentarea d-lui Cegăneanu, întrucât o rezumare a părerilor d-sale, foarte concis exprimate, nu își poate avea locul aici: ca la orice studiu de istorie de artă, și în chestiunea noastră lucrul capital sânt tocmai amănuntele concrete și precise, pe baza cărora faci încheerile generale, de ordin adesea numai secundar și, în orice caz, mai mult istoric, decât curat artistic.

¹⁴⁸⁾ Vezi fig. 14 — 16.

sacre, — așa precum era obiceiul mai nou creștin și chiar în Tropaeum găsim

admitem o confessio unită cu altarul ¹⁵²⁾, atunci chiar numai prin această împre-

Fig. 14. Secțiune longitudinală prin ruine (Dr. ing. G. v. Cube).

două atare basilici. Această constatare trebuie să ne fie o indicație că la cea mai veche dintre aceste basilici altarul

jurare epoca ridicării ei, firește în prima formă—cu coloanele dela un ciborium primitiv, încă *in situ* (vezi secțiunea din

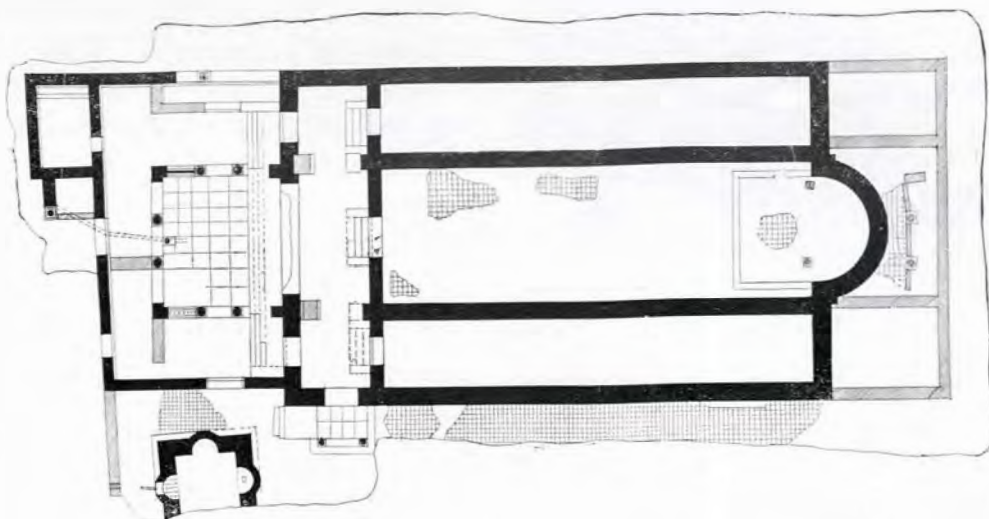
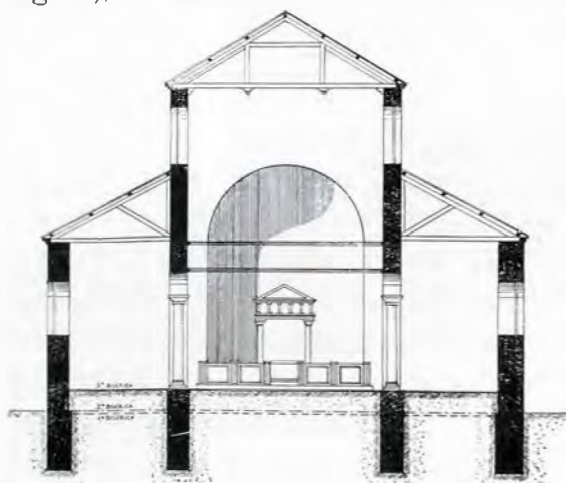

Fig. 15. Plan orizontal al basilicii de marmoră (Dr. ing. G. v. Cube).

făcea un singur corp cu confessio, reliquiile fiind păstrate — căci în orice caz nu se poate admite că lipsiau — chiar în corpul cubic al altarului, fiind închise de front cu o *transenna* ¹⁴⁹⁾, desigur de marmoră, ca și grilajul dela *cancelli* din care ne-au rămas chiar resturi în cele câteva fragmente de plăci de marmoră ornamentate în relief slab, în stilul secolului al VI-lea ¹⁵⁰⁾, găsite în basilica noastră dela Adamclisi, în apropierea altarului ¹⁵¹⁾.

Dacă însă la „basilica de marmoră“

fig. 14), — constatată în stratul cel mai de

SECTIVNE TRANSVERSALA PE NAOS

Fig. 16. (Dr. ing. G. v. Cube).

¹⁴⁹⁾ Cf. Kraus, *Gesch. d. christl. Kunst*, I 1896, p. 370 sq. și Kaufmann, *Handb. d. christl. Archiol.* 1905, p. 178 sqq.

¹⁵⁰⁾ V. la Filow, *Cetatea și basilica dela Hissar-Bania* în *Bulet. soc. arch. bulg.* II 1911, p. 135, atare plăci de marmoră dela *cancelli* tot din sec. VI: cf. Kaufmann, p. 182.

¹⁵¹⁾ Păstrate la casa Muzeului din Adamclisi.

¹⁵²⁾ Păreră încă și mai mult întărită prin explicarea foarte verosimilă dată atât de v. Cube în planurile sale, cât și de Monseniorul Netzhhammer, *Aus Rumänien* 1909, p. 100, chiar colonetelor târzii găsite tot aici, ca aparținând unui *ciborium* (adaog eu, dela altarul basilicii sec. VI). Acoperirea altarului cu un

jos ¹⁵³), de G. von Cube, *este mai veche* *te* ¹⁵⁴), una numită de Tocilescu „basilica

Fig. 17. ȚApsis și cancelli la basilica de marmoră (fot. ing. St. Petrescu).

decât a celorlalte două basilici, cu crip- dublă“ și de Murnu „basilica-cisternă“,

Fig. 18. Capitel cu impostă dela basilica de marmoră (fot. ing. St. Petrescu).

ciborium — de admis, precum susțin mai jos, chiar pentru prima biserică, de pe acest loc, din epoca cea mai veche — „amintea“ în cel mai clar chip, prin imitarea monumentelor funerare păgâne, „semnificația altarului ca o *confessio (memoria)*“, adică mormântul al martyrului care patrona sfântul lăcaș (Kraus, *o. c.* p. 372). Cf. în fig. 14–16 planurile și secțiunile ing. v. Cube.

¹⁵³) Cf. și comunicările făcute de v. Cube Monse-niorului Netzhammer, la ac. din urmă, *o. c.*, p. 100.

iar cealaltă „basilica byzantină“, aflătoare spre Sud de strada principală a cetății.

¹⁵⁴) Precum stabilește F. X. Kraus, *o. c.*, p. 371, cryptele s'au născut din dezvoltarea confesiunilor de sub altare, prin nevoia de a face sfintele moaște mai ușor accesibile credincioșilor, spre adorarea și atingerea lor în vederea obținerii prin această atingere a noi reliquii, mediate, pentru sfintirea propriilor locuințe. Cf. și Kaufmann, *o. c.*, p. 179.

vedea spre sfârșitul secolului al VI-lea, s'a folosit de rămășițele basilicelor pre-

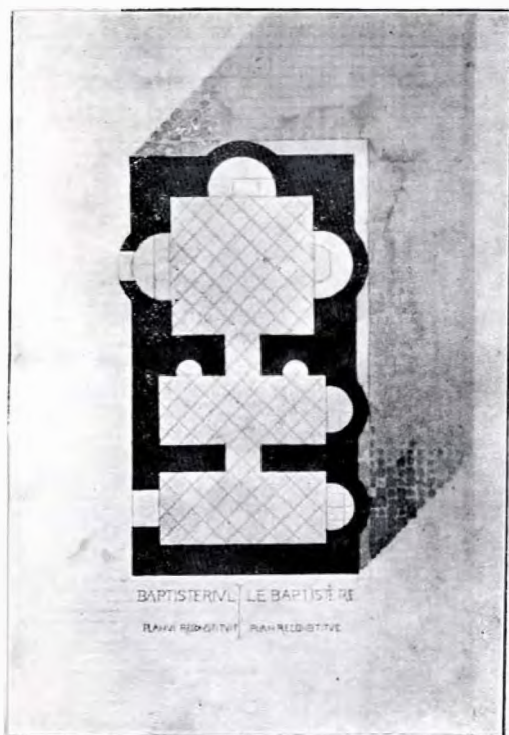

Fig. 22. Planul orizontal al baptisteriului (archit. Cegăneanu; cf. și pl. archit. Mironescu în arch. Muzeului).
cedente: în adevăr soclul dela *cancelli*

cu profilele în jos, altele cu profilele în sus, altele cu profilele înăuntru, ori eventual în afară (v. fig. 17). De asemenea e probabil, că acele capitele de marmoră, lucrate în stilul sec. VI—VII, cu *imposte* ca la S. Vitale în Ravenna ¹⁵⁵), ale căror fețe trapezoidale sânt ornate cu câte o cruce byzantină la mijloc, iar pe de lături cu frunze ¹⁵⁶), și cari în mare parte au rămas neterminate, pe șantier, sânt tot o adaptare la noile modele artistice, venite din Răsărit, a unor resturi arhitectonice anterioare, prelucrate desigur în alte motive.

În sfârșit tot ca un element arhitectonic mai vechiu, trebuie să socotim și *atriul*, pe care-l constatăm în formele sale obicinuît occidentale, cu peristil și fântână centrală (*cantharus*), numai excepțional în Răsărit ¹⁵⁷), iar la Adamclisi numai la basilica de marmoră.

Dimpotrivă nota cea mai caracteristică pentru o dăinuire târzie a basilicei noastre, e „construcția centrală” anexată ei în

Fig. 23. Ruinele baptisteriului (fot. ing. St. Petrescu).

e format din blocuri de marmoră folosite mai înainte în alt scop, poate ca trepte, și așezate acum, pentru noul rol ce li se dădea, la voia întâmplării: unele

¹⁵⁵) Dar făcând corp cu capitelul aproape cu totul turtit de imposta suprapusă.

¹⁵⁶) Vezi fig. 18 și 19 și, pentru compararea cu S. Vitale, Kraus, *o.c.* fig. 262 (pag. 330).

¹⁵⁷) Cf. Kaufmann, p. 155. La v. Cube *cantharus*

dreapta atriului, și recunoscută de la început ca *baptisterium*. (V. în fig. 20 planul de situație al basilicii și baptisteriului,

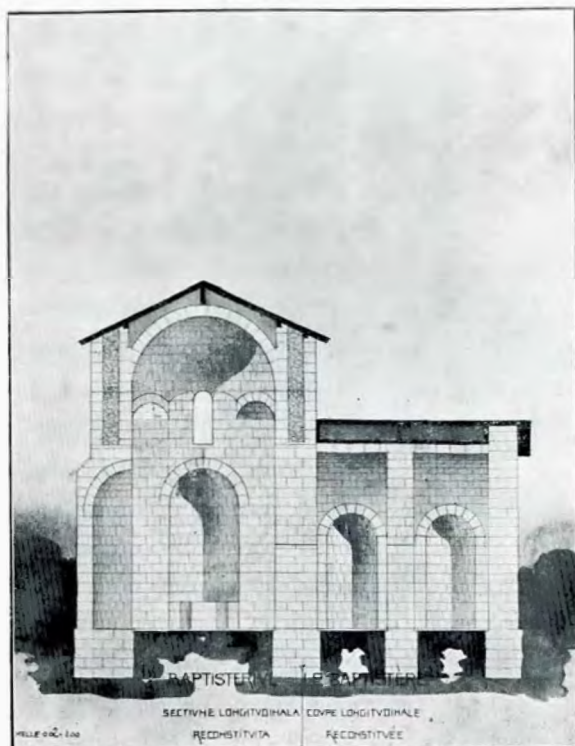

Fig. 24 (archit. Sp. Cegăneanu).

iar în fig. 21 înfățișarea actuală a ruinelor aceluiași clădiri; în fig. 22 planul baptisteriului și în fig. 23 ruinele lui, — iar în fig. 24 și 25, o reconstituire în secțiune longitudinală și transversală (de d. archit. Cegăneanu). Cum însă „bisericele de botezare din timpurile păcii creștine (după 312) sânt caracterizate prin stilul lor (central) și prin situația lor ca niște construcții de sine stătătoare în apropierea bisericilor episcopale”¹⁵⁸⁾, rezultă :

1° că „basilica de marmoră” a fost de pe la a. 530 înainte¹⁵⁶⁾ biserică epis-

nă fost înțeles ca atare, și cu toate că eră canalul vizibil până la mijlocul atriului, el a lăsat fântâna neindicată în plan.

¹⁵⁸⁾ *Ibid.* p. 169.

¹⁵⁹⁾ Până la Iustin nu există în toată Scythia minor decât un singur episcopat, cel din Tomi (v. toată bibliografia chestiunii în cartea mea *Ist. creșt. dacorom.*, p. 67 sq. și nota 321 sq.).

copală; Iustinian cu prilejul *restaurării* întregului ținut danubian va fi creat atunci întâi și unele¹⁶⁰⁾ din acele episcopate scythice pomenite de *notitia episcopatuuum*, și printre cari e și Tropaeum al nostru ;

2° că, cu acel prilej, în chip firesc lângă biserica episcopală s'a ridicat și un baptisterium ;

3° că — de sigur — atunci întâia dată aducându-se — cu mare cheltuială — marmoră din Sud s'a împodobit atât baptisteriul¹⁶¹⁾, cât și biserica restaurată a-

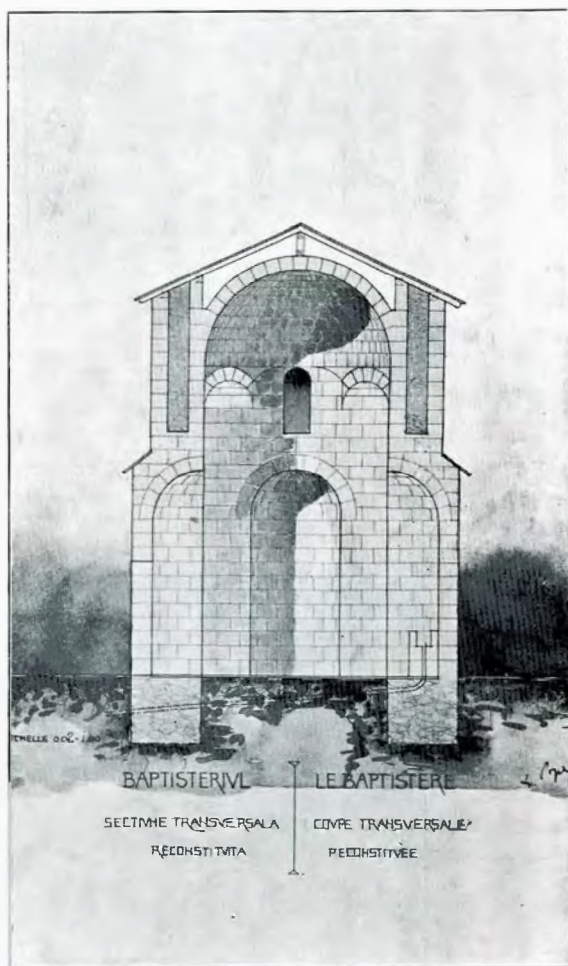

Fig. 25 (archit. Sp. Cegăneanu).

¹⁶⁰⁾ Toate, în nici-un caz, nu: cf. cele expuse de mine în lucrarea cit. în nota prec.

¹⁶¹⁾ Fragmente ornamentale de marmoră s'au găsit destul de multe și în baptisterium (v. în archiva Muzeului schițele arhitectului Mironescu); printre ele, un fragment de colonetă, cu diam. de 0.15 m. la bază și 0.13 m. la trunchiu.

cum din nou, pe temeliiile unei basilici mai vechi, din sec. V (biserica a II-a la v. Cube) și cu menținerea formelor arhitectonice interne și externe vechi: altar cu confessio și ciborium de o parte, atrium cu cantharus de alta;

4^a că de oarece din săpături se constată că baptisteriul a funcționat un timp destul de îndelungat, iar pe de altă parte capitelele byzantine de marmoră dela basilica episcopală sânt în forma actuală neisprăvite, încă o restaurare a acestei biserici a trebuit să aibă loc — *acum pentru ultima dată* — dar ea a rămas neterminată: această restaurare, probabil a *treia* mai însemnată ¹⁶²), a avut fără în-

350 (pe vremea lui Constantius), a doua, după releveurile lui v. Cube, curând după prima, probabil din vremea lui Arcadius și Honorius (după trecerea furtunei gotice din vremea lui Valens), a treia, chiar după secțiunea verticală a lui v. Cube, simțitor mai târzie, potrivit expunerii mele de mai sus, din vremea lui Iustinian, re-clădită ca biserică episcopală odată cu baptisteriul, — a patra, propriu zis numai o reparare și înfrumusețare a celei de a treia ¹⁶⁴), începută, dar neisprăvită, pe vremea împăratului Mauricius, când Avarii distrug și pustiesc definitiv cetatea noastră ¹⁶⁵). (Vezi în fig. 21 înfățișarea actuală a ruinelor basilicii și bap-

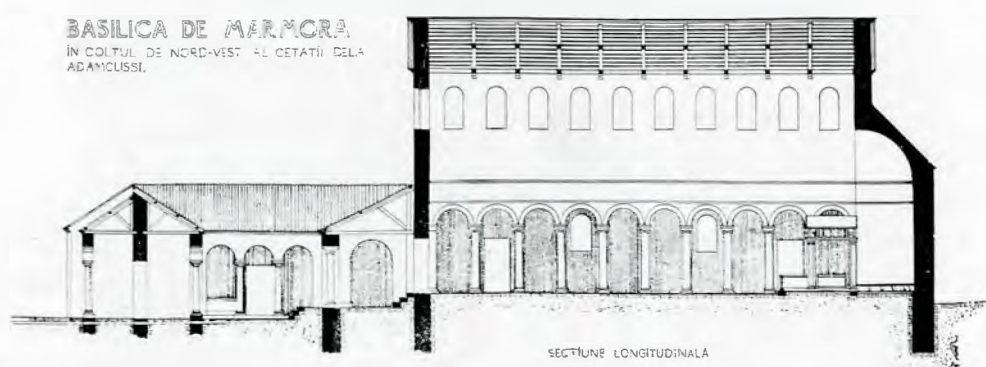

Fig. 26. (Dr. ing. G. v. Cube).

doială loc în timpul împăratului Mauricius, adică pe la 590 d. Chr.

Astfel deci „basilica de marmoră“ al cărei prim plan de fundamente rămas același la toate restaurările mai târzii, este aproape identic cu cel al bisericii *Sant' Agnese*, din Roma ¹⁶³), prezintă cel puțin patru faze ale soartei ei istorice în însăși ruinele actuale: prima — judecând după planul orizontal — de pe la c.

tisteriului, iar în fig. 26 o reconstituire — în secțiune longitudinală — a basilicii, făcută de v. Cube).

Trecând acum la celelalte basilici din cetate ¹⁶⁶), — cea mai veche dintre ele, poate chiar contemporană cu prima basilică de supt cea de marmoră, deci din

¹⁶²) Prin urmare am avea patru basilici suprapuse, dintre cari două cu adevărat „de marmoră“.

¹⁶³) Basilică simplă cu trei nave, apsis de dimensiuni mici, altar cu ciborium, cancelli închizând total presbyteriul, ca și la basilica noastră de marmoră, — fundată, precât se pare în epoca lui Constantin: v. planul și descrierea la Holtzinger, *Altchristliche u. Byzantinische Baukunst*, ed. 3, 1909, p. 49 sq. și fig. 44 (vol. II 3, 1 din *Handb. der Architektur*).

¹⁶⁴) Din pictura apsidei ni s'a păstrat un fragment, prezentând ornamente fantastic-geometrice, conturate în negru și umplute cu ocră-roș și ocră-galben, pe fond alb, ușor gălbui (copie de v. Cube).

¹⁶⁵) Theophylactus, ed. de Boor, I 8, 10.

¹⁶⁶) Căci basilica coemeterială de pe colina nordică din fațacătăii, care — după planul ei (fig 27) — e o simplă *cella cimiterialis* (cf. Kraus, o. c., I p. 261 sq.), e probabil cea mai veche dintre toate basilicile creștine de la Adamclisi, fiind clădită poate chiar imediat după moartea lui Licinius, persecutorul creștinilor și deci încă supt Constantin cel Mare.

sec. IV (mai probabil a II-a jumătate) pare a fi biserica simplă, fără crypta și probabil și fără atrium ¹⁶⁷⁾, ci numai cu apsis (foarte puțin proeminentă), cu

Celelalte două basilice, situate la Sudul străzii principale sânt și ele posibile de datat, atât în parte cât și comparativ: între dânsese, și cu celelalte

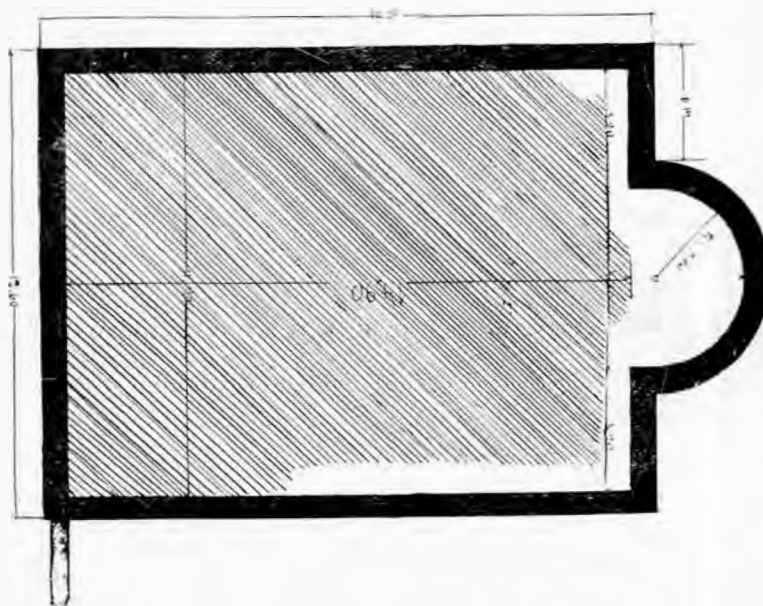

Fig. 27. Basilica (cella) cimenterialis (archit. Fakler).

naos tripartit și cu nartex de asemenea în trei năvi, așezată la Nordul străzii principale, în apropierea porții de E. Din altarul-confessio, din ciborium și din cancelli nu ni s'a păstrat aici nimic, așa că o încercare de reconstituire în plan vertical a acestei basilice rămâne deocamdată problematică. (Pentru planul ei orizontal v. fig. 28).

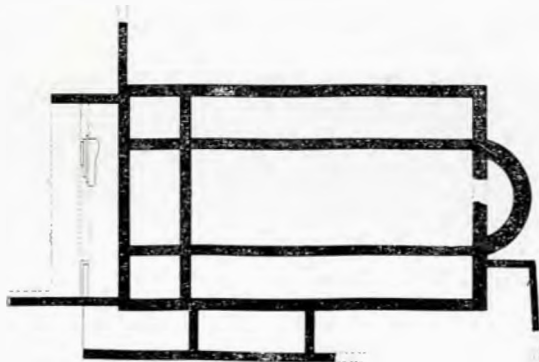

Fig. 28 (archit. Brötz).

¹⁶⁷⁾ Construcțiile externe în legătură cu pronaos-ul și naos-ul ei, vizibile pe plan (fig. 28), par a fi mai târzii și de natură profană, — afară doară de treptele — cu portic — dinaintea pronaos-ului (cf. Tocilescu, *Fouilles et recherches*, p. 91).

două din oraș.

Ca plan orizontal (fig. 29) biserica în formă de cruce și cu crypta, dela poarta de E, aparține în chip clar epocii byzantine și a fost de la început numită basilica byzantină. Ea prezintă un dublu transept, cam ca biserica Sf. Dimitrie dela Thessalonice ¹⁶⁸⁾, dar nu treptat obținut prin

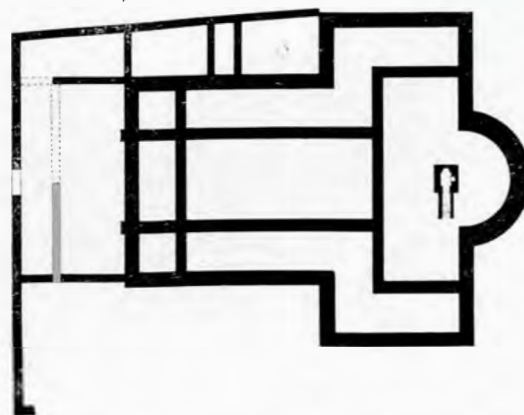

Fig. 29. Basilica „byzantină” cu dublu transept (archit. Brötz).

¹⁶⁸⁾ Cf. planul la Holtzinger, *o. c.*, p. 109 și fig. 133. — Din Răsărit (la Sagalassos, în Pisidia: v. Lanckoronski, *Städte Pamphyliens und Pisidiens*, II Wien 1892, p. 150 sq., fig. 123 și 126, — și la Begetjo-Kosulângă latagan, tot în Asia mică, — v. Strzygowski,

restaurări, ca la aceasta din urmă, ci de la început fixat ca dublu în însuși planul fundamentelor.

Crypta basilicei, săpată și zidită boltit direct supt sfânta masă, s'a păstrat aproape intactă: până și stucul cu care erau acoperiți pereții e încă neatins. Această împrejurare e, cred, un semn că biserica a fost în uz până în ultimul moment al căderii cetății și credincioșii vor fi apucat a astupă foarte solid in-

dent cât și în Orient ¹⁶⁹). — Faptul însă, că în prima jumătate a sec. V, Dobrogea e continuu prădată de Goți și Huni, și de-abia în a doua jumătate a acestui veac, pe vremea lui Leon și Zenon (457-491), mai e aici oarecare liniște și deci puțință de viață așezată, ne face să credem, că mai de grabă în acest timp avem a fixa ridicarea noilor basilici din Tropaeum. Diferiții „federati” barbari, colonizați prin aceste părți nu numai ca grăniceri

Fig. 30. Vedere generală a ruinelor basilicei-cisterne (fot. ing. St. Petrescu).

trarea, spre a feri de profanare sfântul lăcaș al moaștelor martirilor.

Dacă acum biserica aceasta a fost ridicată încă din sec. V, sau de-abia într'al VI-lea, e greu de hotărât numai după forma ei: căci transeptul e un element destul de vechiu, întrebuințat — e drept: nu așa de des — chiar în sec. IV, atât în Occi-

„romani”, dar și ca creștini, au avut — ca neofiți — dorința să ridice și alte biserici pe lângă cele dinainte existente.

Probabil, ca o astfel de biserică, ridicată de „federati” germano-turanici, avem a considera basilica cu cryptă, clădită pe bazele unei vechi cisterne, la poarta de V a orașului Tropaeum. (Vezi în fig. 30 înfățișarea actuală a ruinelor acestei biserici, iar în fig. 13 și 31 — 34 [după planurile d-lui Cegăneanu] diferite secțiuni și reconstituiri ale aceluiaș monument). Atât așezarea nesimetrică a

Kleinasien. Ein Neuland der Kunstgeschichte, Leipzig 1903, p. 54 sq. și fig. 42). avem exemple încă mai înrudite cu al nostru din Adamclisi, pentru basilicile cu transept; de altfel, Strzygowski, *o. c.*, p. 220 sqq. îndrăznește chiar să afirme că basilica în formă de cruce e în Occident o importanță culturală din Răsărit și în special din Asia mică, — adusă, probabil, ca și o sumă de alte forme artistic-religioase, în special de ordinul Basilianilor.

¹⁶⁹) Cf. Kaufmann, *o. c.*, p. 155, cu Kraus și Holzinger, *o. c.*, *passim*, și Strzygowski, *l. c.*

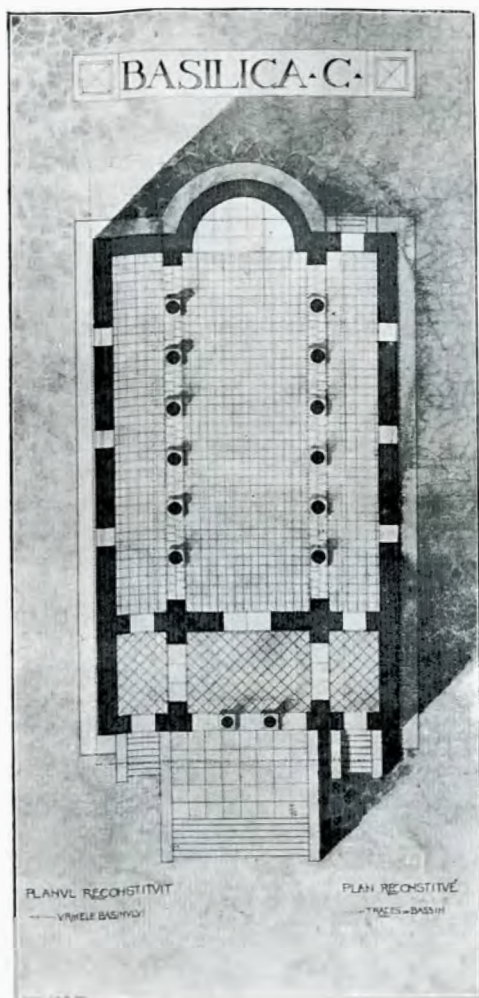

Fig. 31 (archit. Cegăneanu).

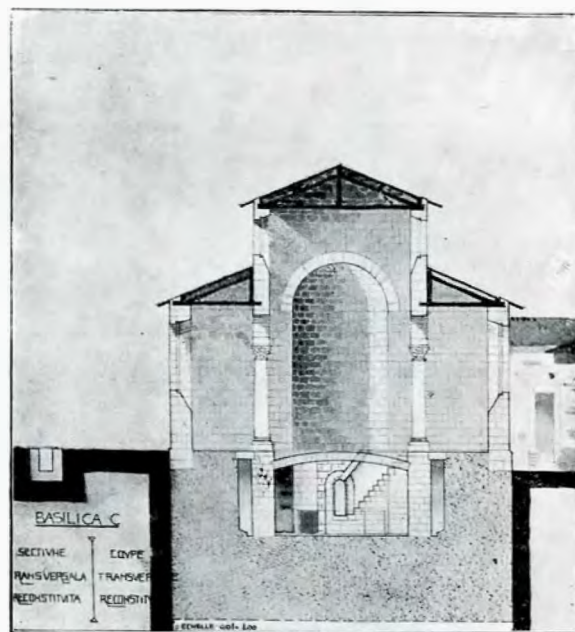

Fig. 32 (archit. Cegăneanu).

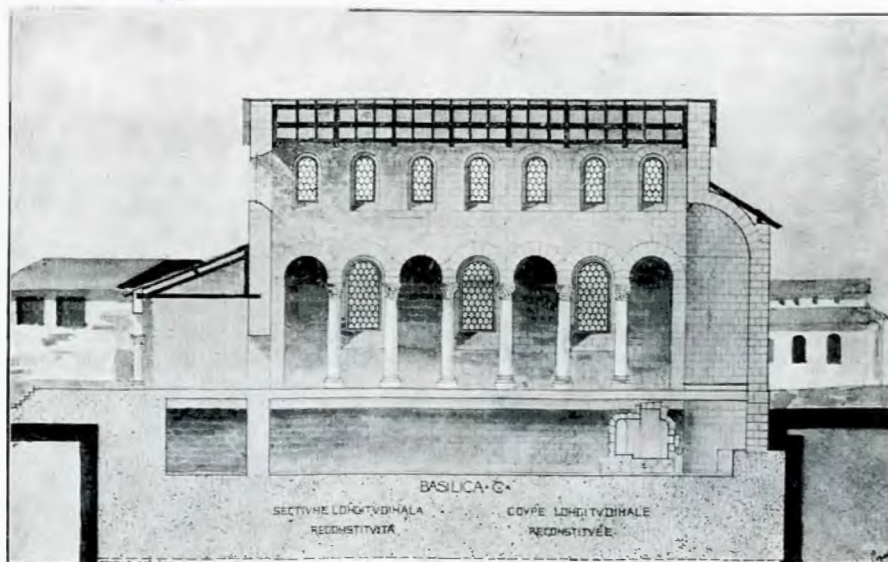

Fig. 33 (archit. Cegăneanu).

cryptei față de axa longitudinală a bisericii (v. fig. 13), cât și în general

ideia ciudată de a preface o cisternă în biserică¹⁷⁰), aş atribui-o mai bucuros unor locuitori de neam barbar ai Tropeului, decât urmaşilor direcţi ai vechilor Greco-Romani. — Că arhitecţii erau şi acum tot „romani“, lucrul se înţelege de la sine: altfel n'am mai putea avea acea unitate de plan şi tehnică, pe care o vedem la toate bisericele din

¹⁷⁰) Ideie — din punctul nostru de vedere — aproape firească la nişte barbari, cari nu mai simţiau nevoia

Tropaeum și care le leagă direct și cu bare: e, de fapt, documentată și prin

Fig. 34 (archit. Cegăneanu).

arta veche creștină a centrelor mari din Imperiu.

Dacă însă ridicarea acestei basilice-cisterne e de datat cam prin a doua jumătate a secolului al V-lea (v. și mai jos, p. 188), atunci, basilica cu dublu transept, care prin tehnica și formele ei se arată a fi mai nouă, rămâne să o socotim întemeiată în secolul al VI-lea. Ea va fi fost poate ridicată odată cu noua înflorire a Tropeului — ca reședință episcopală — supt Iustinian, fiind clădită din acelaș avânt cultural religios, care cu sacrificii în adevăr respectabile, ținuse să ornamenteze cu marmoră atât basilica episcopală cât și baptisteriul ei. În adevăr și dela basilica cu dublu transept ni s'au păstrat coloane de marmoră (câteva și de piatră) și anume într'un stil evident târziu, înrâurit direct de arta Răsăritului (v. fig. 35—37).

Se pune totuși acum, față de expunerile și părerile de mai sus, o între-

de apărare împotriva vre-unui asediu prin atare mijloace înaintate și probabil și lășaseră în părăsire canalele aducătoare de apă, așa că cisterna va fi fost chiar neutilizată la data prefacerii ei în biserică.

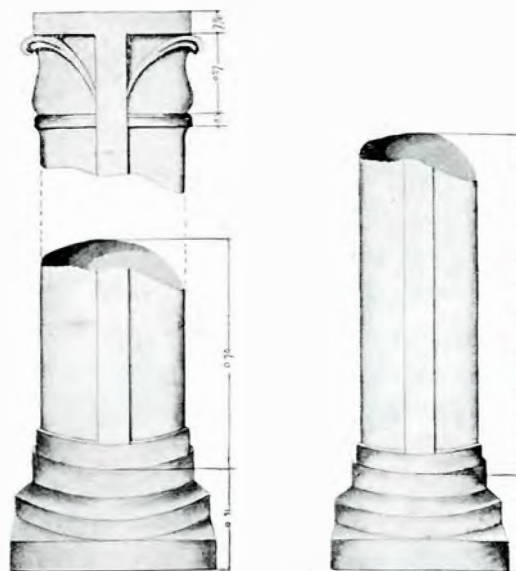

Fig. 35. Coloane de marmoră dela basilica cu dublu transept (archit. Fakler : fig. 35—37).

alte resturi o atare viață în forme „romane“ a populației amestecate „romano“-„federate“, mai mult barbare decât romane, dar trăind în forme culturale *greco-romane* aici în Tropaeum? Sau toate cele de mai sus sânt simple ipoteze?

Mai întâi de toate resturile târzii creștine, capitulele cu cruci byzantine dela basilica de marmoră și de la basilica cisternă (pentru aceasta din urmă vezi fig. 38) (deci, cel mai de vreme, sec. V-VI), lămpi de pământ ars, tot cu cruce (iarăș sec. V-VI) și mai presus de toate inscripția creștină, datând de asemenea nu mai de vreme ca din anii 500, cu $\sigma\tau\alpha\upsilon\rho\delta\varsigma \theta\alpha\nu\acute{\alpha}\tau\omicron\upsilon \kappa\alpha\iota \acute{\alpha}\nu\alpha\sigma\tau\acute{\alpha}\sigma\epsilon\omega\varsigma$ — *crux mortis et*

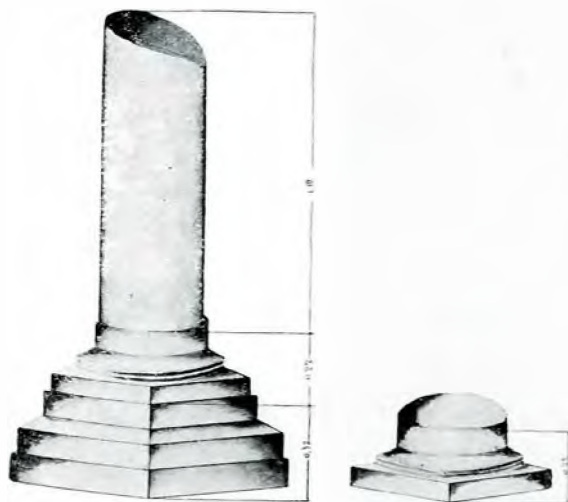

Fig. 36. Coloane dela basilica cu duplu transept.

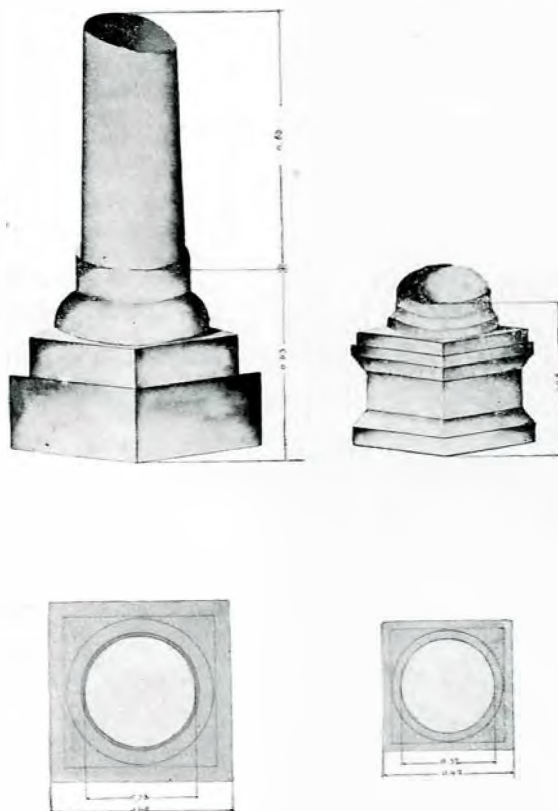

Fig. 37. Coloane dela basilica cu duplu transept.

resurrectionis ¹⁷¹⁾, găsită la Bașpunar, spre SE de Adamclisi și provenind poate tot din cetate ¹⁷²⁾, ne arată clar, că cu toate năvălirile barbare viața civilizată în cen-

Fig. 38. Capitel de la basilica-cisternă (arch. Cegăneanu).

trele antice dobrogene nu încetează a dăinui în formele ei originale, supunând ea sufletește pe barbarii federați, iar nu lăsându-se barbarizată de aceștia.

Să cercetăm acum mai de aproape dezvoltarea populației și a vieții „romane”, civile și militare, în Tropaeum, după reclădirea cetății de către împăratul Licinius.

Primirea Goților ca „federați” și „coloniști” în provinciile limitane ale Imperiului, aduce o relativă liniștire și așezare în viața locuitorilor „romani” dela graniță: Goții păzesc acum de alți năvălitori nordici, ca grăniceri, alături de provincialii băștinași, orașele și satele, în comun locuite de Romani și de Goți.— Ulfila predică în Moesia inferioară, Thracia și Scythia minor deopotrivă la Goții săi și la „Romani”— și invers, episcopii de Tomi își întind iurisdicția în toată Dobrogea, ei fiind metropoliți ai întregului ținut. Biserici creștine, de nuanță ariană ori athanasiană se ridică pretutindeni, prin dărnicia credincioșilor de toate neamurile, înfrățiți acum întru Christus ¹⁷³⁾:

¹⁷¹⁾ CIL. III 14214, 18. (Vezi-o sus în fig. 2).

¹⁷²⁾ Cf. Tocilescu, *Fouilles et recherches*, p. 201.

¹⁷³⁾ Vezi pentru toate acestea, scrierea mea citată, *Creșt. daco-roman, passim*.

doară erezia ariană de-i desparte pe alocurea ¹⁷⁴⁾; în ținuturile centrale ale Moesiei inferioare — către Durostorum — nici măcar deosebiri de acestea religioase nu găsim: *toți sânt ariani*, întocmai ca și împărații acestui timp, Constantius și Valens ¹⁷⁵⁾.

Această relativă pacificare a provinciilor dela Dunărea de jos se documentează încă mai evident prin operele de folos obștești, împlinite aici de împărați. Valens, Gratian și Valentinian fundează noi castele în Dobrogea ¹⁷⁶⁾, urmând prin fapte, pildele lui Constantin și ale fiilor săi ¹⁷⁷⁾. Iulian, Valens, Valentinian, Gratian, Theodosiu și Arcadiu ¹⁷⁸⁾ restaurează drumurile dobrogene, fundamental reparate cu un veac înainte, de Dioclețian, cu predecesorii și urmașii lui imediați, iar apoi, în cursul secolului al IV-lea, stricate de năvăliri și neîngrijire ¹⁷⁹⁾.

O întâmplare fericită ne confirmă această reluare a vieții active romane în Dobrogea chiar pe artera de circulație de care țină și Tropaeum. Pe drumul care venind din Marcianopolis, trecea prin Abrittus și Tropaeum spre Nord,

¹⁷⁴⁾ Vezi inscripția greacă din Pautalia, pusă la intrarea unei biserici *orthodoxe*, cu interzicerea primirii arianilor eretici în sfântul lăcaș, la Kalinka, *Antike Denkmäler in Bulgarien*, n. 232, și comentariul ei din scrierea mea citată, p. 55.

¹⁷⁵⁾ *Crest. daco-roman*, p. 149 sqq.

¹⁷⁶⁾ CIL. III 7494: Valens, la Hasarlâk, lângă Hârșova (a. 369); Procopius, *de aedif.*, IV 11, ed. Bonn, p. 308 (Valentinian și Gratian, restaurate de Iustinian; a doua cunoscută încă din *Not. dign. Or. XXXIX* [XXXVI]).

¹⁷⁷⁾ CIL. III 13734 (Adamclisi: Constantin și Licinius, an. 316); 12483 (Carcaliu, lângă Igliza — *Troesmis*: fiii lui Constantin, a. 339); Hierocles, *Synecd.*, VI, și Procopius, *de aedif.*, IV 11, ed. Bonn, p. 307: Constantiana-Tomi, la Constanța.

¹⁷⁸⁾ CIL. III 7611 și 7614 (Iulian, la Nicolitel și Gargalâk); 12518 (Valentinian, Valens și Gratian, la Nord de Callatis); 14464 (Valentinian, Theodosiu și Arcadiu, la Nord de Abrittus).

¹⁷⁹⁾ Asupra drumurilor antice ale Dobrogei cf. capitoul IV din studiul meu asupra cetății *Ulmetum* (descop. primei campanii) și v. pietrele miliare în CIL. III, *passim*.

¹⁸⁰⁾ *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*.

către Ulmetum și Noviodunum ori Aegysus, s'a găsit o piatră miliară, la Nord de Abrittus, adică între acest oraș și Adamclisi, pusă întâia dată în cinstea lui Hadrian (a. 117-118), iar apoi, la restaurarea drumului acestuia, peste aproape trei sute de ani, de împărații Valentinian, Theodosius și Arcadius, folosită și pentru comemorarea acestora ¹⁸⁰⁾.

Secolul al IV-lea aduce dară și pentru Tropaeum o oarecare renaștere. De unde la restaurarea cetății de către Licinius noua *civitas* eră, cum am văzut mai sus, foarte săracă în locuitori, supt împărații următori orașul se populează din ce în ce mai mult, așa încât alăturarea de Abrittus în Sud, Axiopolis în Nord, Durostorum în Vest și Tomi în Est ¹⁸¹⁾, Tropaeum a trebuit să alcătuiască pentru creștinii păstoriți de episcopii romano-gotici, orthodoxi, din Tomi și ariani din Durostorum, un centru destul de înfloritor la Dunărea de jos.

În adevăr, faptul că încă din secolul al IV-lea au existat aici două basilici creștine, iar în veacurile următoare mai găsim încă două, și anume, una dintre ele fiind chiar biserică episcopală, cu baptisterium, ne arată că îndărătul puternicelor ziduri datorite de Licinius vechii fundații traianice, curând după restaurare s'au adunat din toate părțile, pe drumurile foarte umblate ce legau orașul nostru cu centrele mai însemnate ale Moesiei și Scythiei, locuitori noi, de cultură atât romană cât și greacă, precum ne dovedește inscripția creștină bilingvă din secolul al VI-lea, mai sus pomenită.

Descoperirile mărunte din cetate ne confirmă în chipul cel mai convingător continuitatea civilizației antice în acest

¹⁸⁰⁾ CIL. III 14464.

¹⁸¹⁾ Toate patru constatate prin știri literare și monumente, ca fiind continuu înfloritoare până după Iustinian.

centru. din secolul al II-lea până într'al VI-lea.

Astfel numai în săpăturile dela basilica cisternă întreprinse la 1908, supt direcția răp. Tocilescu, s'a găsit următoarea serie de obiecte mici, destul de ușor de datat:

o frumoasă „applique“ de bronz, reprezentând un cap de satyr și datând cel mai târziu din sec. II (v. fig. 39);

o fibulă de bronz în formă de arbalet, caracteristică pentru sec. al III-lea (v. fig. 39)¹⁸²⁾;

Fig 39. Obiecte de bronz găsite în săpăturile dela basilica-cisternă.

o monetă indescifrabilă, dar aparținând după tip secolului al IV-lea;

un frumos capitel cu foi de acanthus și crucea byzantină, dela o colonetă, poate a unui amvon, ori, mai puțin probabil, a unui ciborium: înălțimea lui, c. 0.15 m., baza de jos c. 0.08 m., baza de sus c. 0.15 m.; înălțimea crucei, c.

0.06 m.; stilul capitelului indică secolul al V-lea, mai de grabă decât al VI-lea (cf. fig. 38);

însfârșit din secolul VI avem tot aici mai multe monete, dintre cari două complet descifrabile: prima dela Iustinian (din a. 551 „al 25-lea“ al împărăției sale), iar a doua dela Iustin al II-lea (a. 573, „al VIII-lea“ al domniei).

Exemplul dat de mine cu descoperirile mărunte dintr'un singur loc—basilica-cisternă—poate fi socotit ca tipic pentru întreaga cetate. Prefaceri au fost destule în înfățișarea monumentală și etnică a cetății, dar o completă părăsire și pustiire n'a avut loc decât deabia la sfârșitul secolului al VI-lea, cum am văzut și mai sus și vom constata și în cele următoare.

D. Murnu făcând săpături la Adamclisi în a. 1910, în special pe strada principală a cetății și la poarta de Răsărit, a observat următoarele fapte mai importante cu privire la viața romană de aici, după a. 316¹⁸³⁾.

Strada principală din Tropaeum mergând dela E la V, a fost făcută întâi,—ca drum pavat cu lespezi de piatră și canalizat pe la mijloc, în îndoitul scop de a servi la scurgerea apelor de ploae și de a purta un conduct de apă de băut,—pe la începutul secolului al IV-lea, odată cu restaurarea cetății de către Licinius; în timpurile următoare — cred după potolirea furtunei hunice, în a doua jumătate a sec. V,—această stradă a fost restaurată și împodobită, după obiceiul foarte răspândit în Orientul elenistic și apoi romano-byzantin, cu un *porticus*

¹⁸²⁾ Cf. cap. III, lit. E, din *Ulmelum*, I.

¹⁸³⁾ D. Murnu a expus, în parte, rezultatele săpăturilor d-sale în broșura *Noi săpături în cetatea Tropaeum (1910)* București, 1910, 26 pp. în 8°, și în *Buletinul comisiei monum. istor.* pe 1910 și 1911.

vialis „care apără trotuarul dela cele două margini ale stradei“. Colonada e

bar“ al cetății, sânt construcțiile primitive, cari strâmtează spre V strada și

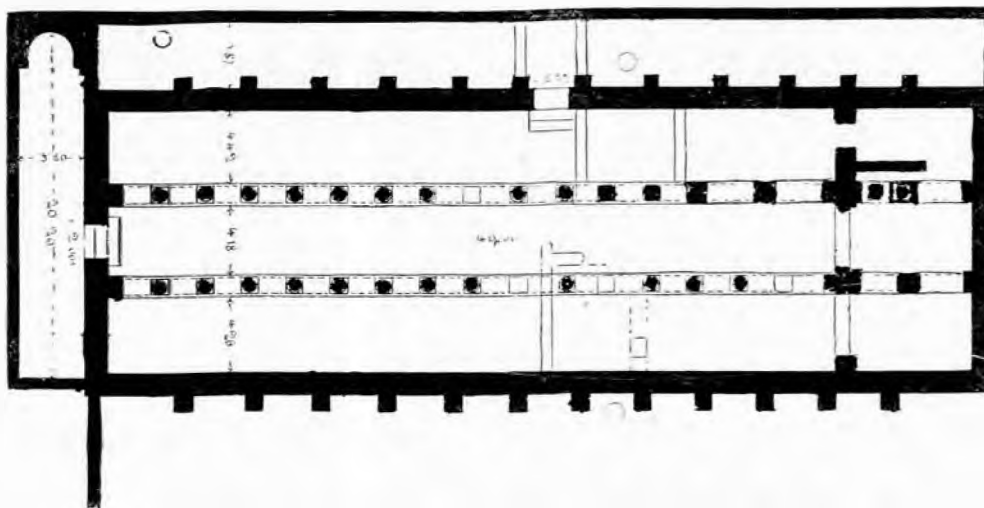

Fig. 40. Planul orizontal al basilicii forense (archit. Fakler).

prin tehnica și stilul elementelor ei componente specific byzantină¹⁸⁴). În-

întrețae — prin fundamentele lor — canalul, astupându-l cu totul.

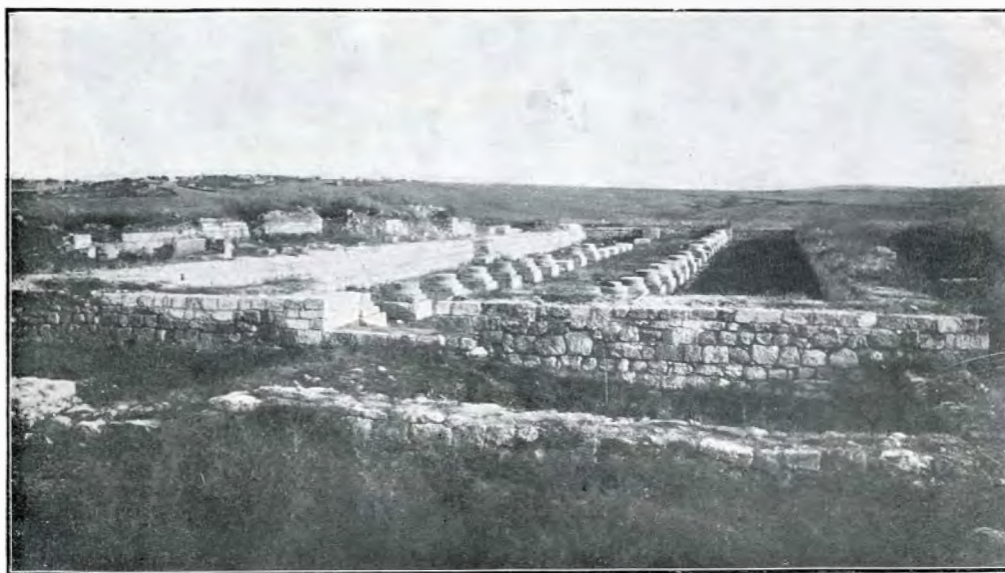

Fig. 41. Basilica forensis : vedere luată din strada principală (fot. ing. St. Petrescu).

sfârșit din ultimul timp, „romano-bar-

¹⁸⁴) Murnu, *br. cit.*, p. 12: „coloanele necanelate și monolitice, din care câteva numai s'au păstrat întregi, erau așezate pe baze simple cu un singur torus și plinte patrâte, iar capitellurile, deși ioniene, sunt prevăzute cu un abacus înalt sau cu *impôsturi*, o particularitate aceasta care caracteriză perioada bizantină... Că construcția despre care-i vorba, e dintr'o epocă târzie, apropiată de aceea a lui Iustinian, ne-o dovedește mai departe varietatea sau incongruența diferitelor piese arhitectonice ale ei...”

Tot din timpul lui Constantin, observă și d. Murnu, că trebuie să fie impunătoarea clădire cu colonade, *basilica* sau *porticus forensis* dela Sudul străzii principale (vezi în fig. 40 planul orizontal al acestei basilice profane, iar în fig. 41 și 42 aspecte ale ruinelor, în starea actuală: prima luată din față, de pe strada principală, iar a doua dinspre

V, cu privire către basilica creștină cu dublu transept)¹⁸⁵). — Și această clădire însă a fost în cursul vremii prefăcută și în parte stricată. Astfel diferitele contra forturi ale zidurilor ei (vezi fig. 42) au fost prelungite spre exterior și utilizate ca pereți laterali a diferite *tabernae*; s'au găsit în aceste prăvălii *dolia* de dimensiuni foarte respectabile, până la 1.50 m. înălțime și 1.20—1.50 m. diametru; unele din ele, pe latura externă, vestică, a basilicei forense se

urmele unei bătălii, date în mijlocul orașului — în basilica din piață — între cetățeni și barbarii năvălitori.

Tot astfel, peste drum, la N, în fața basilicei forense, nu mai avem înaintea noastră decât urme de ziduri din sec. VI: la temelia clădirilor ce se constată aici, s'au găsit monete dela Iustinian, iar în mijlocul construcțiilor, la 2.50 m. adâncime, un sarcofag vechiu-roman.

Pe colina ce face față către SE și

Fig. 42. Basilica forensis: vedere luată dinspre V, cu privire către basilica creștină cu dublu transept (fot. ing. St. Petrescu).

află încă *in situ*: ceea ce arată o utilizare a lor până la finele sec. VI, când încetează viața romană a cetății. — Nu mai puțin a fost deformată basilica și pe dinăuntru prin ziduri și construcții posterioare, de caracter byzantino-barbar.

Cuprinsul însuși al basilicei forensis a fost teatrul unor cumplite evenimente pe vremea năvălirilor: pe când părțile arhitectonice ale ei lipsesc cu totul, ceea ce arată că în sec. VI ea nu mai avea colonada ce o împodobiă la început, s'au găsit în schimb cranii sparte, oase de vite, fier oxidat, etc.: adică toate

SV insulei întărite a cetății Tropaeum se întindeau până departe, la 2-3 km., supt satul actual, așezările civile ale coloniștilor romani, cari-și îngrijiau în vreme pacifice pământurile lor, supt ocrotirea garnizoanei, sau măcar numai a zidurilor cetății fortificate, gata a-i primi la caz de primejdie.

S'au păstrat numeroase urme: ziduri, mici obiecte uzuale, conducte de apă și canale, monete, etc., cari se descoper mereu în *teritoriul* cetății noastre. — Ca și la Troesmis (Iglița), Axiopolis (Hinok), Sucidava (în Romanați, = Celeiu), și, în general, aproape la toate cetățile ro-

¹⁸⁵, L. c., p. 20.

mane, cari dăinuiesc și mai târziu și sânt restaurate de Iustinian, avem a constată și la Tropaeum o înflorire și desvoltare a populației orășenești dincolo de zidurile fortificației propriu zise, într'o măsură cel puțin tot așa de mare ca pe vremea bună a Imperiului, în secolul I și al II-lea. În adevăr, precum ne povestește și Eugippius în *vita Severini*, despre viața Romanilor din Noric în secolul al V-lea, lumea se obicinuisă și cu plaga năvălirilor barbare: întocmai ca peste un mileniu în Moldova, cu năvălirile Tătarilor și Cazacilor, așa și în Dobrogea sec. V și VI, cu cele ale Goților, Hunilor, Slavilor și Avarilor.

Numai admițând o atare înflorire treptată a populației *dela*, nu *din*, Tropaeum, în sec. IV—VI, putem înțelege existența a patru mari biserici creștine și a o sumă de alte clădiri publice, numai în parte descoperite (basilica forensis), într'o cetate cu o suprafață deabiă de 9 ha. Precum se poate vedea clar și din planul cetății, de atâtea clădiri publice — sacre și profane — nu mai încăpeau decât prea puține locuințe particulare între ziduri, — iar dacă orașul civil ar fi fost *tot* în cetate, evident cei câțiva locuitori de aici nu ar fi putut în nici-un caz crea *multele* și *frumoasele* monumente constatate în cetate. Puterea Tropeenilor eră în *satul* aparținător cetății, iar nu în însăși populația orășenească, compusă de sigur mai mult din militari, clerici și funcționari.

Ultimul rest antic, databil, dela Tropaeum, a și fost de fapt găsit nu în cetate, ci lângă cișmelele dela Adamclisi, la SE de satul romano byzantin: e o monedă de bronz dela Mauricius, din a. 586 (al V-lea al împărăției sale).

Dacă acum acest rest antic concordă perfect în ce privește datarea ultimelor licăriri de viață „romană” la Adamclisi, cu știrea istorică, unică, dela Theophyl-

lactus, care ne povestește despre cea din urmă și definitivă pustiire a Tropaeului de către Avari, tocmai, tot supt împăratul Mauricius¹⁸⁶⁾, lucrul nu poate fi de sigur întâmplător. Ci avem a socoti cele două știri istorice de natură diferită, ca întărindu-se reciproc în afirmările lor și deci — mai ales când și toate celelalte resturi monumentale, în special la basilica de marmoră, se potrivesc cu această dată — avem a admite ca sigură, încetarea vieții romane la Tropaeum, către sfârșitul secolului al VI-lea.

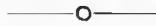
Totuși nu trebuie nici măcar un moment să socotim pe Avari drept pricinitorii principali ai dezastrului. Avarii, ca și apoi Bulgarii, sânt numai conducătorii furtunoși, de rasă turanică, ai Slavilor, treptat-treptat imigrați în Sudul Dunării, aceștia fiind adevărații și singurii succesori ai Romanilor pe pământul scythic în secolele V—XIII.

Avarii și Bulgarii distrug civilizația greco-romană din Dobrogea, nu spre a se așeză ei aici, ci spre a instala statornic pe Slavi. Aceștia însă erau prea înapoiți în cultură, pentru a se putea așeză în orașele părăsite de Romani și a trăi în formele de viață antică, orășenească. Astfel cetățile părăsite de Romani rămân pentru totdeauna pustii. Doar la exploatarea pietrei și materialelor prelucrate, aflătoare în zidurile și clădirile lor, ca în niște imense și comode cariere, de mai servesc vechile centre ale culturii antice la Dunărea de jos. Populația agrestă, locuind în sate întemeiate *pe*, sau — mai adesea — *lângă* ruinele antice, a fost așa de puțin înrăurită de mărețele amintiri ale lumii vechi, încât nici măcar numele originare ale acelor impunătoare cetăți nu ni le-a mai păstrat în curgerea vremilor.

V. PÂRVAN.

¹⁸⁶⁾ Theophyl. *Hist.*, ed. de Boor, I S, 10.

BASILICEI CU BAPTISTERIU DELA ADAMCLISI

Cetatea romană dela Adamclisi rămâne încă un câmp liber de cercetări și presupuneri. Căci săpăturile vor mai da de sigur elemente noi, iar conjecturile pare că d'abia încep: căci D-I Pârvan este primul învățat care caută să pue în concordanță materialul epigrafic și cel istoric cu materialul archeologic, singura metodă, cred, capabilă să aducă ceva lămuriri.

În cercetările de până acuma viața romană dela Adamclisi este pusă între Traian (după Tocilescu) și secolul VIII (după Ex. Sa Monseigneurul Netzhammer).

Pentru epoca lui Traian materialul archeologic este foarte slab. Cele câteva elemente decorative (frize, cornișe, architrave, baze de coloane) dela așa zisul porticus forensis, toate de stil doric și de o factură îngrijită, sânt insuficiente să îndreptățească o afirmație ori-cât de aproximativă. Cornișa are oare care analogie cu cornișa *principală* dela „Monument”, însă și aceasta în ce epocă poate fi pusă¹⁾. Căci elementele decorative dela baza trofeului pe care s'a găsit inscripția sânt de sigur de altă mână și în altă vreme făcute.

Pe când capitelele pilaștrilor din friză d'abia reamintesc ordinul corintian, capitelul pilaștrului de colț al bazei trofeului dimpotrivă este un foarte corect capitel corintian. De altfel ordinul doric, un ordin puțin simpatic Romanilor, prin felul său simplu nu poate caracteriza o epocă cum ar fi spre exemplu cu ordinul corintian.

Alte elemente mai vechi ar fi capitelele găsite la o biserică clădită pe zidurile unui basin. Dar acelea, aparținând unei clădiri suprapuse alteia, nu pot, de sigur, să ne dea vre-o indicație asupra primei clădiri.

Apoi prin factura lor spinoasă, aceste capitele corintiene aparțin tipului zis Teodosian care din vremea lui Theodosiu al II-lea capătă o întrebuintare generală. Și exemplarul dela Adam-

clisi (vezi în studiul d-lui V. Pârvan, *Cetatea Tropaeum*, fig. 38) pare să fie dintre cele mai târzii, de oarece primele capitele Teodosiene²⁾ în forma lor generală sânt mai aproape de corintianul clasic, pe când acesta este simțitor evoluat ca formă și îmbogățit ca detalii cu o cruce pe care n'o găsim la exemplele citate mai sus, dar care este nelipsită dela *capitelul cu împostă*, care urmează celui teodosian.

Deci aparține epocii de tranziție și ar putea fi clasat spre sfârșitul secolului al V-lea.

Dacă pentru începuturile cetății până acuma nu avem material artistic suficient, avem indicațiuni mai precise pentru sfârșitul ei, cel puțin ca cetate creștină.

Una din basilicile sale a fost surprinsă de o năvălire barbară în momentul celei de a treia reconstruiri a ei. Într'adevăr, cu ocazia săpăturilor întreprinse acolo, s'a dat peste capitelele de marmoră sfărâmate în momentul executării (v. în cit. studiu al d-lui Pârvan, fig. 19): unele sânt numai eboșate, altele au două părți complet sculptate, iar altele blocuri de marmoră cu forma geometrică a capitelului abia schițată. Faptul că aceste fragmente au fost găsite pe loc, în interiorul basilicei și *la nivelul pardoseliilor*, denotă că ea n'a mai fost reconstruită dela această catastrofă. Și cum, prin prezența baptisteriului și a bogăției de sculptură și material, pare să fi fost *în acea vreme* biserica catedrală a cetății, putem deduce că o dată cu ea a încetat și or-ce viață creștină organizată. Căci în interiorul cetății nu găsim o altă biserică mai nouă care să aibă în același timp indicațiuni de episcopie (prezența unui baptisteriu). Din cercetarea amănunțită a elementelor acestei basilice se poate stabili cu oare care aproximație data acestor catastrofe. Forma bisericii este basilicală și anume elenistică, adică cu un atrium, *un nartex*, trei nave și o *singură* absidă în mijlocul navei centrale. Basilica este însoțită de un

1) Tocilescu, Fouilles et recherches archéologiques, fig. 17 și 32.

2) A se vedea evoluția capitelor în Ch. Diehl, Manuel d'art byzantin, p. 128—132.

baptisteriu așezat în stânga atriumului. Atât la atrium cât și la baptisteriu s'au găsit urme de conducte de apă și canale de scurgere. Or știm că după sec. VI tipul cu trei abside și nartex dublu, — unul către atrium și altul către biserică — se generalizează ¹⁾, așa că forma aceasta simplă rămâne să fie atribuită unei epoci anterioare.

E drept că forma aceasta a planului nu poate da nici o indicație asupra *vârstei fragmentelor de capitel* de oarece acum se reclădește pe temelii vechi, iar vremea anterioară sec. VI iarăși nu este precisată, căci avem aface cu un tip de plan cu care *începe* arhitectura creștină. Dar între începuturile oficiale ale arhitecturii creștine și sec. VI, în cazul de față mai avem un reper. La săpăturile acestei basilici s'au găsit fragmente complete din plăcile care închideau în dreptul absidei locul destinat în vechile biserici cântăreților și lectorilor. Ele se compun din împletituri de cercuri și figuri geometrice, caracteristice sec. V și VI ²⁾. Aceleași figuri e drept revin în sec. IX și X-lea, însă atunci ele sunt însoțite de figuri de pasări și animale, care lipsesc fragmentelor de mai sus. Deci epoca, dacă nu primei cel puțin celei de a doua reconstrucții a acestei biserici nu s'ar depărta mult de sec. VI. A treia reconstrucție sau mai bine zis încercare de reconstrucție ne oferă ca material capitelele în starea pomenită mai sus. Sânt niște capite ionică nu tocmai clasic executate, însă având toate elementele lor constitutive (volute, ove), făcând corp cu niște imposte de forma unui trunchi de piramidă întors, decorate cu câte o cruce încadrată în foi de acantă sau cu o dantelă de ramuri și frunze. Este forma de capitel și ornamentația bizantină caracteristice sec. VI-lea. Evoluția acestor forme este următoarea: capitel Teodosian simplu (Emir-Achor-Giamia Sf. Ioan — din Constantinopol). Capitel Teodosian cu impostă separată (Sf. Dimitrie din Salonic sec. V). Capitel Teodosian cu impostă lipită (cisterna Bin-Bir-Direk — 528 ³⁾). Caracteristica capitelului-impostă este că se depărtează de ornamentația plastică, împrumutând o ornamentație orientală, dantelată, pur decorativă. Imposta lipită are aceeași formă și ornamentație ca cea separată. (St. Vital, cisterna citată mai sus Sf. Paraschiva din Salonic, capitelul dela Adamclisi etc.), însă tendința lui este să se profileze formând un coronament capitelului. Astfel s'a obținut forma capitelului medieval.

Așa dar capitelul dela Adamclisi rămâne să fie clasat în epoca de tranziție a primului tip (sec. V) și ultimul tip care începe cu Sf. Sofia din Constantinopol. Afară de aceste considerațiuni asupra evoluției capitelului bizantin, epoca aci fixată de noi se mai verifică și prin frântura analogie a decorațiunii impostei cu cea

a impostei capitelului dela Sf. Paraschiva (actuala Eski Giamia) din Salonic, care, după Strzygowski și Kondakoff ¹⁾, aparțin sec. al V sau cel mai târziu al VI-lea și cu cea a capitelului dela Sf. Dumitru ²⁾, care aparține în mod pozitiv sec. V-lea ³⁾. Așa dar ultima încercare de reconstrucție a basilicii nu depășește sfârșitul sec. al VI. După această dată alte forme de capitel iau ființă.

Baptisteriul nu ne poate aduce nici o lămurire asupra acestei catastrofe, dimpotrivă, soarta lui fiind legată de a bisericii, rămâne să fie explicat tot prin considerațiile și argumentele de mai sus. Căci baptisteriile sânt cele mai greu de datat după stil. Găsim în aceeași vreme forme dreptunghiulare, rotunde, octogonale, patratre, în formă de treflă etc. Principiul lor, un basin central închis într-o clădire *boltită* cu o navă pentru serviciu și cu mai multe nișe și nartexe pentru desbrăcat. În cazul nostru patru nișe și două nartexe. Că a fost boltit cu o cupolă ne-o probează zidurile foarte groase ale patratului unde se cuprindeă basinul, pe când cele ale nartexului acoperit în fronton, ceva mai subțiri, au fost boltite cilindric sau poate chiar cu șarpantă aparentă. Deci din forma planului nu putem deduce nimic asupra vremii când a fost construit. Oarecare presupuneri însă nu sânt inutile: în starea în care se găsește astăzi pare construit dintr-o dată și n'a îndurat în plan nici un fel de modificare. Apoi, dacă ținem seamă de soliditatea clădirilor romane, nu putem admite a doua construire a basilicii de cât tot grație unor împrejurări vitrege care ar fi atins de sigur și baptisteriul, așa că ar fi necesitat o reconstrucție care nu se putea să nu aducă modificări de construcție și întrebuințare de material vechi.

Așa că mai probabil este ca baptisteriul să fie în legătură cu a doua edificare a bisericii, adică în preajma sec. V-lea. Acestea sunt cele mai târzii manifestări artistice la Adamclisi. Grație unor împrejurări violente, legătura directă a ținuturilor noastre cu arta bizantină a Metropolei s'a întrerupt brusc, fără să putem bănuși la ce rezultat ar fi ajuns, dacă părțile dăunătoare conțineau vitalitatea necesară unei variante artistice.

Mai târziu, când liniștea necesară manifestărilor de artă a revenit iarăși în regiunea dunăreii, Metropola nu mai avea prestigiul de altădată, iar contactul direct nu mai era posibil. În Moldova orașele europene și asiatice ale Mării Negre, în Muntenia Slavii dela Dunăre, mai ales Sârbii, au îndeplinit serviciul de intermediari.

SP. CEGĂNEANU.
Arhitect.

1) Ch. Diehl, Manuel d'Art byzantin, p. 162—164.

2) Ch. Diehl, Manuel d'Art byzantin, p. 429.

3) Acelaș, op. cit., p. 139.

1) Kondakoff, Voiaj în Macedonia (rusește), p. 111.

2) Acelaș, p. 108.

3) O. Tafrali, Sur la date de l'église de Saint Démètre (extrase din Revue Archéologique).

1. Vedere în regiunea Crainei sârbești.

O BISERICĂ A LUI RADUL-CEL-MARE IN SERBIA

LA
LOPUȘNIA

În pitoreasca regiune a Crainei sârbești, între văile Moravei și a Timocului, pe drumul dela Paracin la Začiar și la poalele puternicei mase a muntelui Rtani, se găsește ascunsă printre dealurile bogat împădurite o

fiind zidită la 1501 de către Radul-cel-Mare, domnul Țării Românești, și Gherghina Părcălabul.

În ce împrejurări a fost ridicată această biserică, nu se știe.

Faptul însă în sine nu trebuie să ne

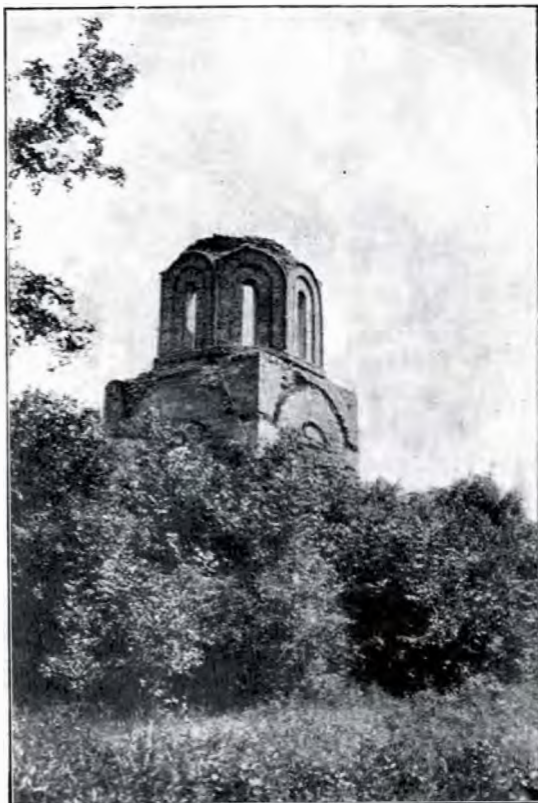
2. Biserica din Lopoșnia, la poalele muntelui Rtani.

mică biserică, astăzi în ruină).

E Lopoșnia, care prezintă pentru noi, Românii, un deosebit interes,

1) La 4 km de satul Krivivir, spre răsărit, urmând soseaua, de acolo vre-un sfert de oră, pe jos, spre sud.

mire: relațiile între cele două țări, între voievozii noștri și familiile foștilor stăpânitori ai Serbiei, sunt destul de cunoscute. Cu un veac și mai bine înainte, Sârbii au fost — cu Sf. Nicodim —

3. Biserica din Lopușnia, în exterior.

cei cari au introdus la noi regulele vieții mănăstirești și cari au ridicat pe pământul românesc clădiri după modul lor de a construi. Acum, statul sârbesc s'a prăbușit și vedem pe pământul lor ridicându-se o biserică prin îngrijirile unui evlavios domn român¹⁾.

Este de însemnat că regiunea — Craina — e locuită în bună parte de Români.

După o legendă citată de Kanitz, această biserică ar fi fost una din cele nouă ridicate de către o căpetenie de hoți, pentru ispășirea omorârii unui episcop.

Clădirea se găsește într-o stare de ruină înaintată. Bolțile și o parte din ziduri sunt surpate. Numai două arcuri mari și absida despre miazăzi

1) În cartea sa despre Serbia (Das Königreich Serbien und das Serbenvolk), Kanitz vorbește de această biserică și o descrie în câteva rânduri. Cine era acest Radu, care a zidit-o, nu poate însă să știe, căci — zice el, după ce a discutat chestia într-o mare pagină — în acest timp în Țara Românească (Walachei) domnia Stefan-cel-Mare!

mai sunt în picioare, precum și o parte din bolta semicilindrică a primului compartiment al naosului. Din turla Pantocratorului a rămas cam a treia parte, însă fără boltă (fig. 3).

Dărămăturile au format o movilă care a îngropat baza clădirii și pe care a crescut o vegetație îmbelșugată; pomii, rugii, mărăcinii, buruienile formează ca un zid în jurul ei; ca un castel fermecat din povești, pare că vrea să-și apere tainele în contra oamenilor.

Nu cred să mai dăinuiască mult timp această ruină interesantă, căci mortarul ce leagă pietrele și-a pierdut coeziunea și de abia atingând zidurile se desprind bucăți întregi, încât, fără scări sau fără schelă, este aproape imposibil a se urca pe ele.

În aceste condițiuni dificile, neputând întreprinde săpăturile, necesare, n'am putut face releveul clădirii cu toată exactitatea dorită. Planul alăturat

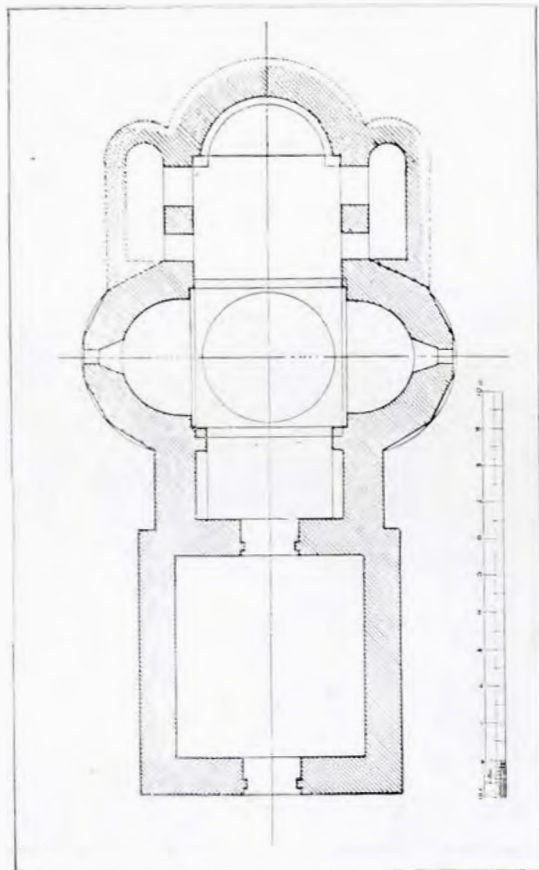
4. Biserica din Lopușnia, în interior.

(fig. 5) arată însă cu aproximație suficientă dispoziția bisericii, dar secția transversală (fig. 6) trebuie considerată mai mult ca schematică.

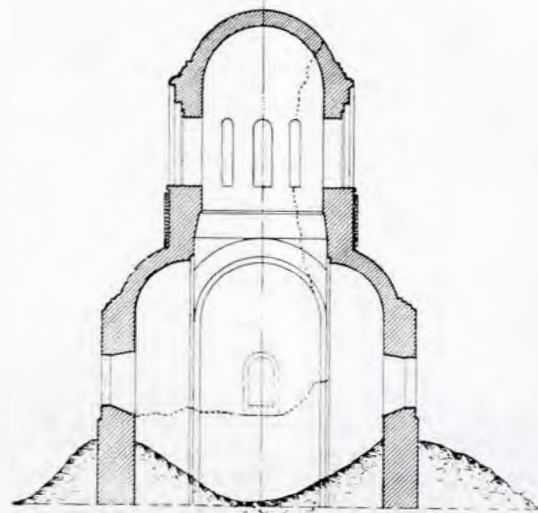
Avem un naos cu abside laterale, separat printr'un perete de pronaos. Ciudat e modul cum sunt alipite cele două încăperi din dreapta și stânga absidei principale — diaconicul și proscomidia.

O altă biserică din aceeași regiune — Petrușa — prezintă o dispoziție aproape similară. Redau planul ei după Kanitz (fig. 7).

El nu ne dă însă nici o relație asupra datei sau asupra constructurii acestei clădiri. Ca și la Lopoșnia, zidăria este de tuș calcar cioplit cu îngrijire. La Lopoșnia însă găsim din când în când câte un rând de cărămidă. Unele din aceste cărămizi sunt de un format neobișnuit de mare, de 32 29 7 și 45 33 7. Vor fi servit și de pardoseală. Sunt de o excelentă calitate și prezintă aparența unor

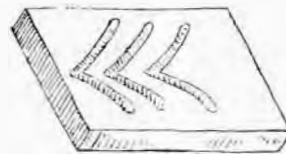

5. Planul bisericii din Lopoșnia.

6. Biserica din Lopoșnia: secție transversală.

cărămizi romane. N'am putut găsi nici un semn de legiune; au însă mici dungi transversale, cum se vede în figura alăturată.

Fațada este de piatră aparentă, cioplită cu îngrijire, mai cu seamă la turlă, unde nervurile arcadelor — de secțiune rotundă — sunt executate cu siguranță și cu o oarecare eleganță. Altă cărămidă nu apare decât la o cornișă de mai multe rânduri de cărămizi, unele pe lat, altele așezate pieziș, ca dinții de ferestruu, care înconjoară baza turlei, — desemnând largi arcaturi pe cele patru laturi.

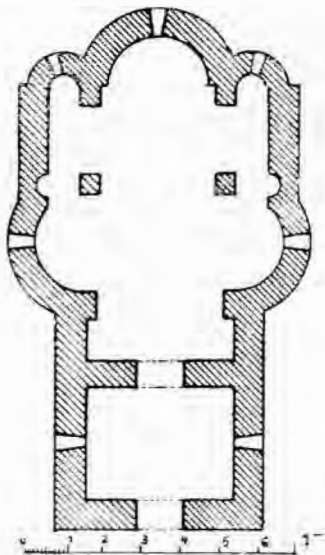
Ornamentație sculptată este rară.

În fiecare timpan al bazei turlei găsim câte o mică rozetă cu ornamentație geometrică foarte simplă (fig. 8—11). În axa arcului sunt discuri și mai rudimentare.

Pe o față găsim o piatră pătrată purtând niște semne sau slove, pe cari nu le-am putut descifra nici decalca, fiind așezată într'un loc inaccesibil (fig. 12).

În absida principală, dealungul zidului, este o bancă semicirculară. Absidele laterale (și probabil și cea principală), poligonale în exterior, au un

soclu semicircular până la vre-o 0.40 m. sub fereastră.

7. Planul bisericii din Petrușa, — după Kanitz.

Ușele de intrare și de comunicare între pronaos și naos au boiandrugi de stejar, cari susțin zidăria superioară. Unii mai sunt la locul lor. Alții, putreziți, au dispărut, dar zidul devenit monolit, se ține încă de la sine.

Resturi de zugrăveli mai împodobesc pereții interiori; sunt însă foarte stricate (fig. 13).

Pe cele două arcuri mari rămase în ființă, medalioane mici, prinse în rinsouri, arată chipuri de sfinți; alții înșirați în partea inferioară a turlei se văd încă bine. Pe pendentive sunt numai rămășițe nedesluite. Pe zidul despre miază-noapte și pe cel despre apus al naosului sunt zugrăviți citorii. Un Domn cu o barbă scurtă, cu coroana pe cap, ține biserica în mâinile lui. Numele lui nu se mai citește. În fine, deasupra ușei ce duce în pronaos se găsește inscripția, tot zugrăvită (fig. 14), care sună astfel:

† Нѣколенемъ ѿца и посещенемъ сѣа и свѣщенемъ ѿтого дѣа свѣти храмъ ѿтого архіерарха и чюдотворца Николѣи създана пже къ хѣ бѣа багочерни и Хрѣстолюбивъ и гдѣи Іу Радъскъ Воевода и гдѣи всенъ земли оугро-влахѣи кон и келѣи ѿкрѣпаемъ жєшианъ Гергина при ирсавенъ ієромонахъ Геласіѣ. къ акѣ

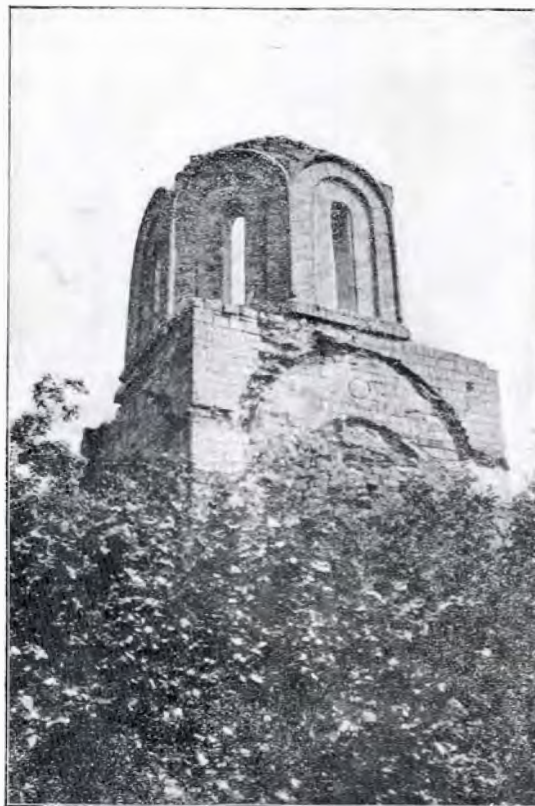
„Ѧ. и поимѣ при ирсавенъ ієромонахъ Геласіѣ. трѣсѣомъ и подѣиомъ раба бж҃ега князя Богора и посещѣе его Маре и чедъ ихъ. въ акѣ. „Ѧ. крѣкъ сѣиѣ. Ѧ. ашѣ. Ѧ. иудѣиѣи. Ѧ. пѣаѣта. к. бж҃еаѣ. Ѧ. мѣѣа ѿѣѣѣѣ. кѣ. дѣѣ.

«Cu voia tatălui și cu ajutorul fiului și cu săvârșitul sfântului dul), acest (sfânt hram al sfântului arhierarh) și făcător de minuni Nicolae ziditu-l-au cel întru Hristos Dumnezeu bine credincios și de Hristos iubitor și Domn Io Radul Voevod și Domn a toată Țara-Românească și marele părălab jupân Gherghina, în vremea egumenului ieromonah Ghe-lasie, în anul 7009 (=1500/1). Și s'a zugrăvit în vremea egumenului ieromonah Teodor, cu osteneala și cheltueala robului lui Dumnezeu cneazul Bogoiă și a doamnei sale Mara și a fiilor săi, în anul 7019 (=1510), crugul soarelui 19, al lunii 8, idicțiunea 13, epahta 2, temelia 3, luna Octombrie 26 zile».

(Traducția A. Băleanu).

După Kanitz, pe zidul de miază-zi, s'ar pomeni ajutorul dat de Petru Mușat, Domnul Moldovei, cneazului Lazar la Kosovo. Nu se mai poate însă recunoaște această pictură.

Calitatea acestor frescuri este me-

8. Biserica din Lopușnia.

diocră, mai cu seamă în comparație cu acele ce împodobesc bisericile

sârbești din vremea cneazului La-

9—11. Discuri de la turla bisericii din Lopoșnia.

zar și a fiului său, despotul Ștefan, (1380—1450).

Putem oare găsi vre-o înrudire între această biserică și celelalte sârbești sau cu cele românești?

Planul — abstracție făcând de curioasa dispoziție a proscomidiei și a diaconicului — are o oare-care asemănare cu planul bisericilor sârbești din epoca cneazului Lazar și a urmașilor săi¹⁾. Nu prezintă însă nici una din caracteristicile lor celaltele. Nu găsim la unghiurile absidelor acele colonete care se termină prin mici capitele și cari suportă arhitravele acoperite mai totdeauna cu cele mai bogate sculpturi. Nu vedem acele rozașe ornamentate atât de caracteristice, căci cercurile ornate, despre cari am vorbit, au o înfățișare cu totul diferită și sunt așezate cu totul într'alt fel.

Nervurile, cari incadrează fețele turlei, n'au nici o asemănare cu colonetele bisericilor sârbești. Planurile zidurilor nu sunt separate în panouri, prin mari arcade oarbe. Nu regăsim cornișele obișnuite de piatră cioplită.

Intr'un cuvânt biserica din Lopoșnia nu se poate clasa printre bisericile ciclului Lazarizilor.

Clădirile cari au urmat această din

urmă epocă de înflorire n'au mai avut un stil particular, ci arată decadența artei de a clădi. Lopoșnia însă se deosebesc și de ele și pare a se prezenta ca un tip izolat.

Nici cu ctitoria lui Radul cel Mare din România, frumoasa biserică a mănăstirii Dealul, nu prea se vede asemănare. Planul Lopoșniei e diferit, deosebindu-se mai mult de cel al Dealului, de cât de cel sârbesc. Nu regăsim arcaturile de secțiune semi-circulară — de origină armeană — care împodobesc, în două caturi, fațadele Dealului, nici nu regăsim frumoasele sculpturi ale bazelor turelilor și ale chenarelor ferestrelor. La Deal cărămida nu intră în decorație.

Cu toate acestea, dacă nu se pot vedea legături lămurite între mănăstirea Dealul și Lopoșnia și nu se poate deriva una de alta, tot există

12. Biserica Lopoșnia : detaliu din baza turlei.

oarecare puncte din apropiere. Este modul de execuție, lucrul pietrării, care este foarte îngrijit și într'ade-

1) G. Balș, *O vizită la câteva biserici din Serbia*, — în care se găsește bibliografia interesând arhitectura veche religioasă a Sârbilor

văr făcut de mâna unui maestru.

Asemenea la Deal, avem o construcție care din acest punct de vedere întrece cu mult tot ce se făcuse în veacurile din urmă în Serbia și în România. Această comunitate de frumoasă execuție la două clădiri ridicate de același ctitor în două țări deosebite, într-o epocă când aceasta constituie o excepție, ne îndreptățește, până la un oarecare punct, de a vedea o înrudire între ele.

Arcaturile în «budin», cari încădrează fețele turlei, pot să fie puse lângă arcaturile pe-

În rezumat s'ar putea face următoarea ipoteză — o simplă ipoteză — că Radul cel Mare, care tocmai în acest an isprăvia mănăstirea Dealul, a trimis pentru a clădi biserica lui din Serbia pe unul dintre meșterii cari au lucrat la ctitoria lui românească, un bun pietrar, dar sculptor deosebit n'a mai pus; n'a socotit aceasta ca necesar, căci, cu toată eleganța proporțiilor ei și buna executare a lucrului, biserica din Lopusnia nu este decât o clădire modestă.

Interesul ei este de a fi una din pu-

13. Biserica din Lopusnia. Pereții interiori cu resturi de zugrăveli.

14. Inscripția bisericii din Lopusnia

reților de la Deal, cu care aduc puțin.

Poate că descifrând piatra cu slove despre care am vorbit, s'ar găsi vre-o indicație în această privință.

ținele biserici, dacă facem abstracție de Sfântul Munte poate singura, care să fi fost clădită dincolo de Dunăre de către un Domnitor român¹⁾.

G. BALȘ.

1) În legătură cu această ctitorie românească peste Dunăre amintesc că la mănăstirea Cremicovski din Bulgaria o frescă — azi în Muzeul din Sofia — reprezintă doi dintre copiii lui Radu îngropați acolo (v. N. Iorga *Inscripții din Bisericele României*, vol. II (în *Studii și Documente*, vol. XV) p. 80.

Biserica din Bălinești.

BISERICA LOGOFĂTULUI TĂUTUL

DIN

BĂLINEȘTI

Biserica din Bălinești (județul Dorohoi) este una din cele mai interesante biserici din Moldova și, prin particularitățile pe care le prezintă, ocupă un loc cu totul a parte în evoluția artei monumentale din timpul lui Ștefan cel Mare și a urmașilor săi.

Planul bisericii nu seamănă câtuși de puțin cu tipurile din secolul al XV și XVI, tot astfel nici forma boltilor, nici dispoziția clopotniței. În ceea-ce privește însă materialele în-trebuințate precum și elementele și formele decorative ale fațadelor, ele sunt aceleași ca la celelalte biserici din acea epocă.

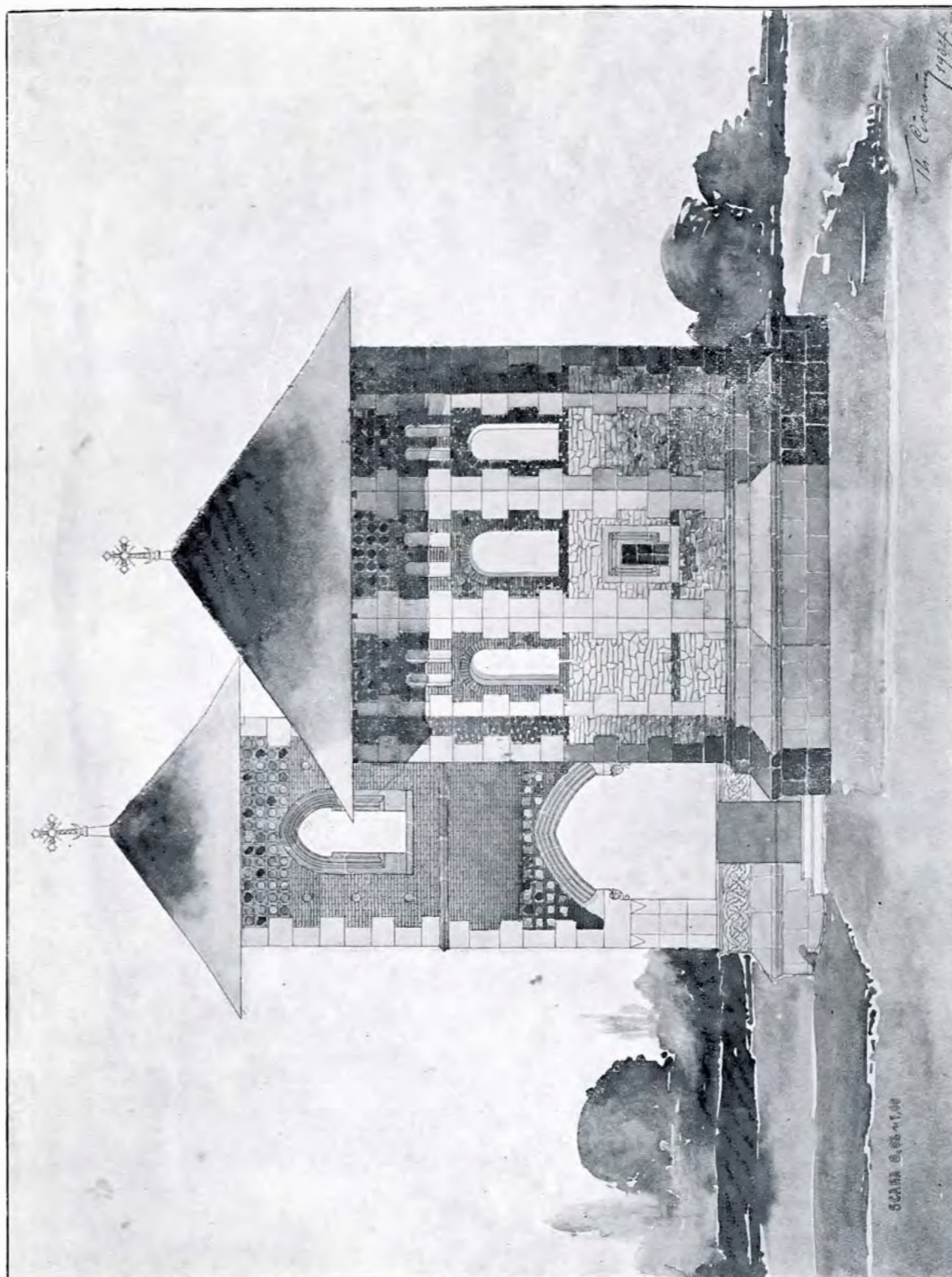
Planul bisericii prezintă particularitatea, unică în Moldova, de a avea, poligonale pe din afară, atât altarul cât și pronaosul. Clopotnița este alipită de biserică în fațada dinspre miazăzi și chiar la ușa bisericii, formând un fel de pridvor boltit la intrare. Boltile atât la naos cât și

la pronaos sunt cilindrice «berceaux» și întărite cu nervuri formând arcuri dublouri paralele între ele. Acest sistem de boltă derivă din cele medievale și presintă asemănare cu boltile bisericii domnești din Rădăuți.

Interiorul se compune din pronaos și naos, despărțite prin un zid plin, cu o ușă de comunicație în axul lui. Altarul are în interior forma semicirculară obișnuită și este acoperit cu o boltă în formă de sfert de sferă. Atât naosul cât și pronaosul au boltile lor cilindrice, împărțite în câte trei travee egale prin arcuri dublouri, căci se reazimă pe stâlpi de piatră angajați în zid și decorați cu capitule și socluri sculptate. În partea din spre apus a bolței pronaosului se află menajată o deschidere, pe unde se poate pătrunde în pod și la camera clopotelor, prin o scară de lemn. Alt acces la clopotniță există prin o deschidere ce se vede în zidul

clopotniței spre apus, desigur prin o scară mobilă. Acesta este și dispozi-

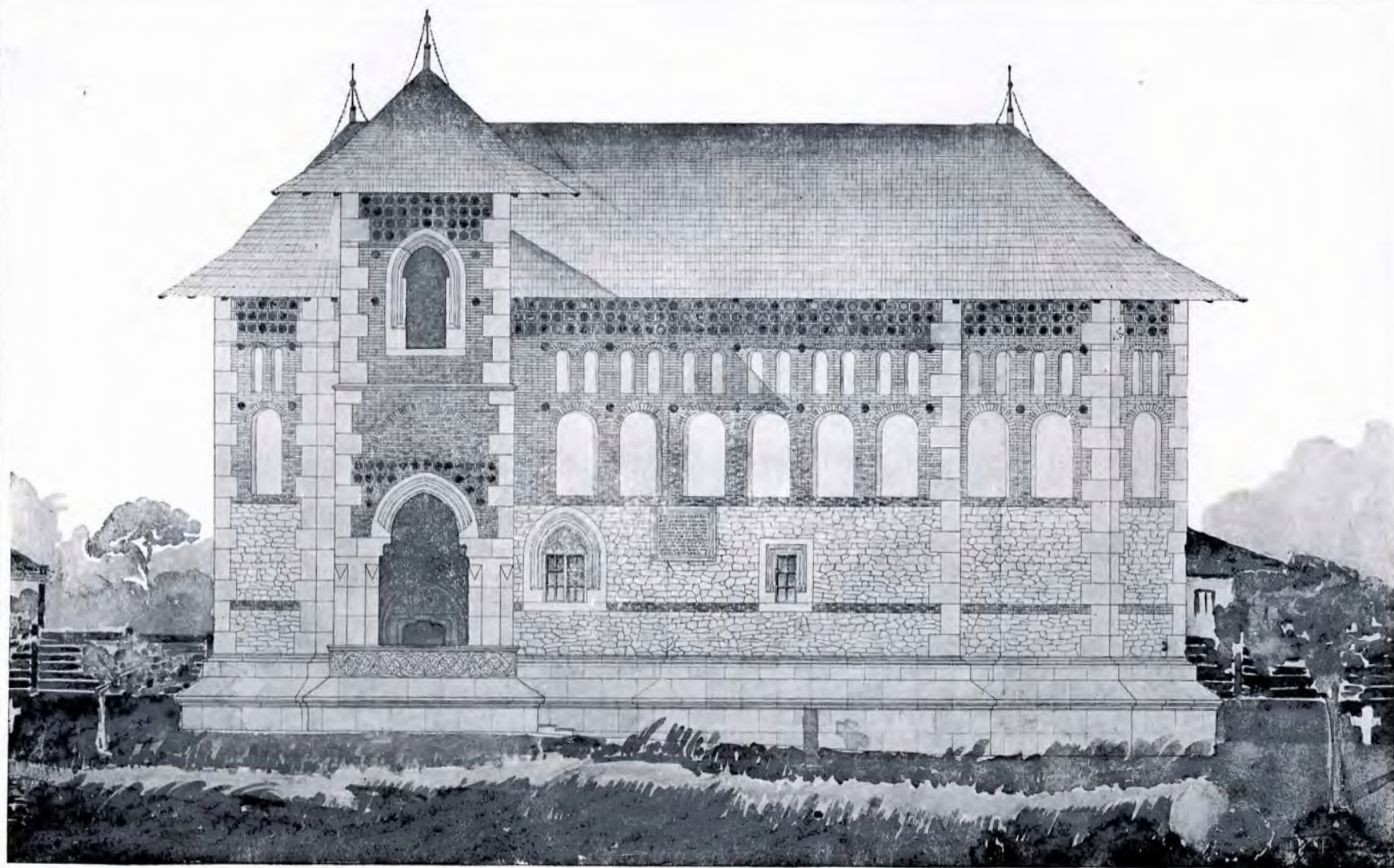
probabil spre a feri clopotele de o comunicație directă cu exteriorul.

Biserica din Bălinești. Absida altarului și clopotnița (văzută lateral). — Relevul d-lui arb. Th. Ciocoiu.

țiunea clopotniței dela biserica Popăuți din Botoșani, care nu este accesibilă decât prin o scară mobilă,

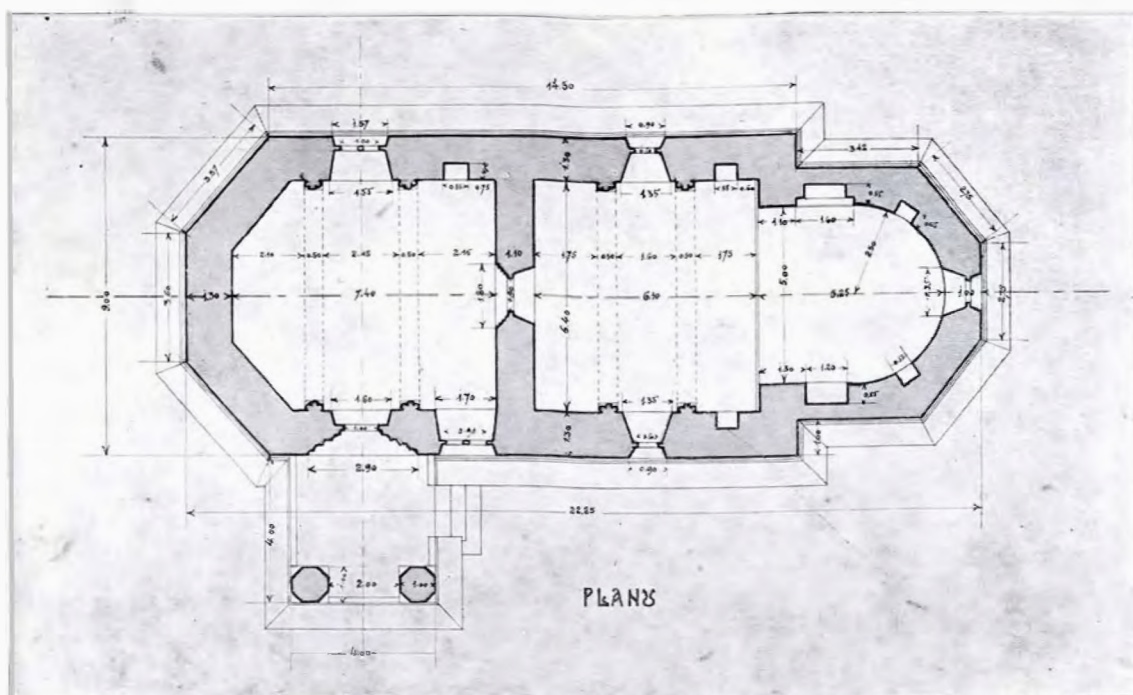
Fațadele sunt decorate după normele bisericilor lui Ștefan cel Mare. Soclul puternic în piatră de dimen-

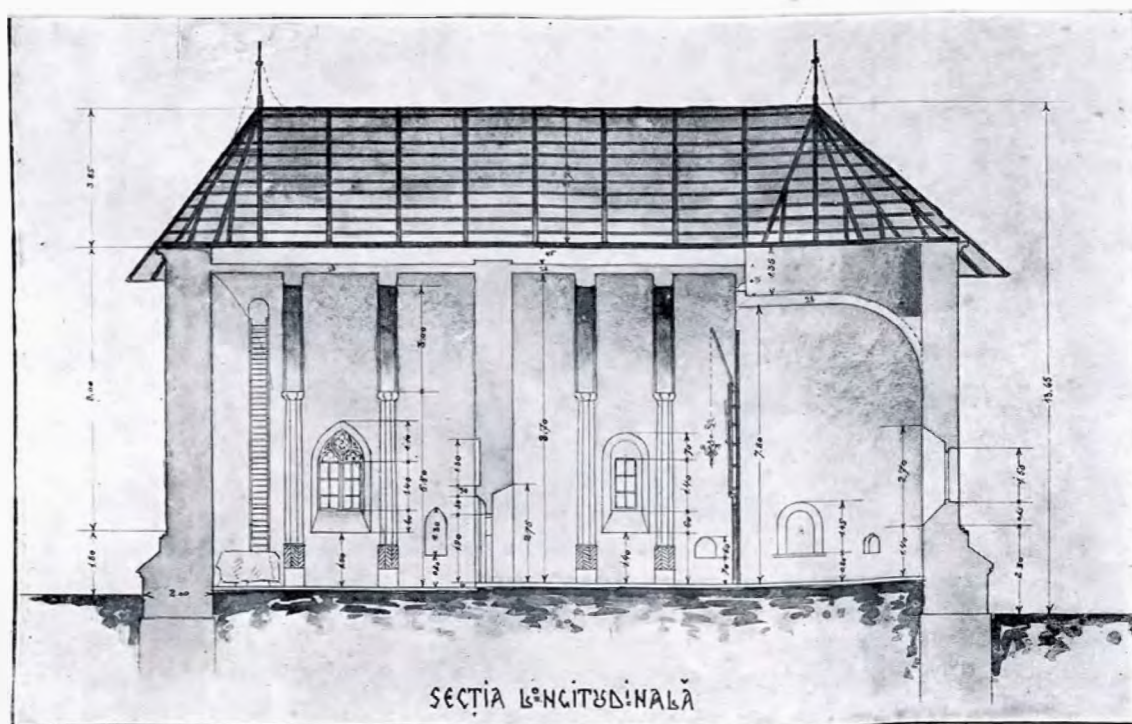
Biserica din Bălinești. Fațada de miazăzi și clopotnița (văzută în față). — Releveul d-lui arh. Th. Ciocoiu.

siuni mari este foarte proeminent și cu fața teșită. Muchiile verticale ale

în piatră neregulată și parte în cărămidă. Cea mai mare parte a fațadelor

Planul bisericii din Bălinești.—Relevul d-lui arh. Th. Ciociu.

Biserica din Bălinești. Secțiune longitudinală.—Relevul d-lui arh. Th. Ciociu.

zidurilor sunt de asemenea de piatră cioplită, restul zidăriei pare a fi parte

este acoperită cu tencueli foarte deteriorate, cari par a fi fost pictate pe

Biserica din Bălănești. Clopotnița și fațada de miazăzi.

toată suprafața lor, la o epocă oarecare; partea superioară a fațadelor este de cărămidă, formând două etage suprapuse de firide semicirculare: rândul inferior de firizi mai mari, cel superior mai mic și de două ori mai numeroase.

Peste aceste firide să întinde de jur împrejurul bisericii mai multe rânduri de discuri smălțuite, colorate

o capelă gotică. Este de observat că pe această pictură toată fațada bisericii pare zugrăvită, ceea ce ar dovedi că pictura e posterioară întemeierii bisericii și nu contemporană cu ea: într'adevăr este inadmisibil ca bogata arhitectură de piatră de talie, de firizi de cărămidă și de teracote smălțuite, să fi fost dela început acoperită cu zugrăveli.

Biserica din Bălinești. Vedere spre altar.

în mai multe nuanțe și la fel cu cele dela Popăuți, Hârlău și Sf. Nicolae domnesc din Dorohoi. Totul e încoronat cu o cornișă de piatră cioplită.

Acoperișul, astăzi de șindrilă, este deteriorat și slăbit.

E greu de spus ce era acest acoperiș la început. Pictura votivă care arată pe ctitor cu biserica în mână, înfățișează un acoperiș țuguiaș și o siluetă generală asemănându-se mult cu

Sunt multe biserici vechi din Moldova care au fost acoperite în întregime pe din afară cu zugrăveală «al fresco». Dintr'însele, sunt unele cari până astăzi au păstrat această pozoabă, mai mult sau mai puțin conservată. Ast-fel sunt bisericile din Râșca, Baia (a lui Petru Rareș), Voroneț, Homor, Sf. Gheorghe din Suceava (până la restaurarea ei) și altele. Un studiu mai amănunțit al

chesteiunei ar putea fixa data când s'au făcut aceste zugrăveli exterioare.

În interiorul bisericii pictura este de asemenea din mai multe epoci

Mistra în Peloponez. Aceste picturi din Mistra sunt din timpul Paleologilor, una din epocile cele mai strălucite ale civilizațiunei bizantine.

Biserica din Bălinești. Vedere spre intrare (detaliu).

diferite. Unele sunt de o rară frumusețe și prin puritatea stilului, prin eleganța desenului și a tehnicei, amintesc întru câțva picturile relevante de D-nul Gabriel Millet la

Partea cea mai caracteristică și cea mai bogată este însă clopotnița bisericii; ea este mai înaltă de cât corpul bisericii și împărțită în două etaje printr'un brâu de piatră; este

Picturi din biserica de la Bălinești.

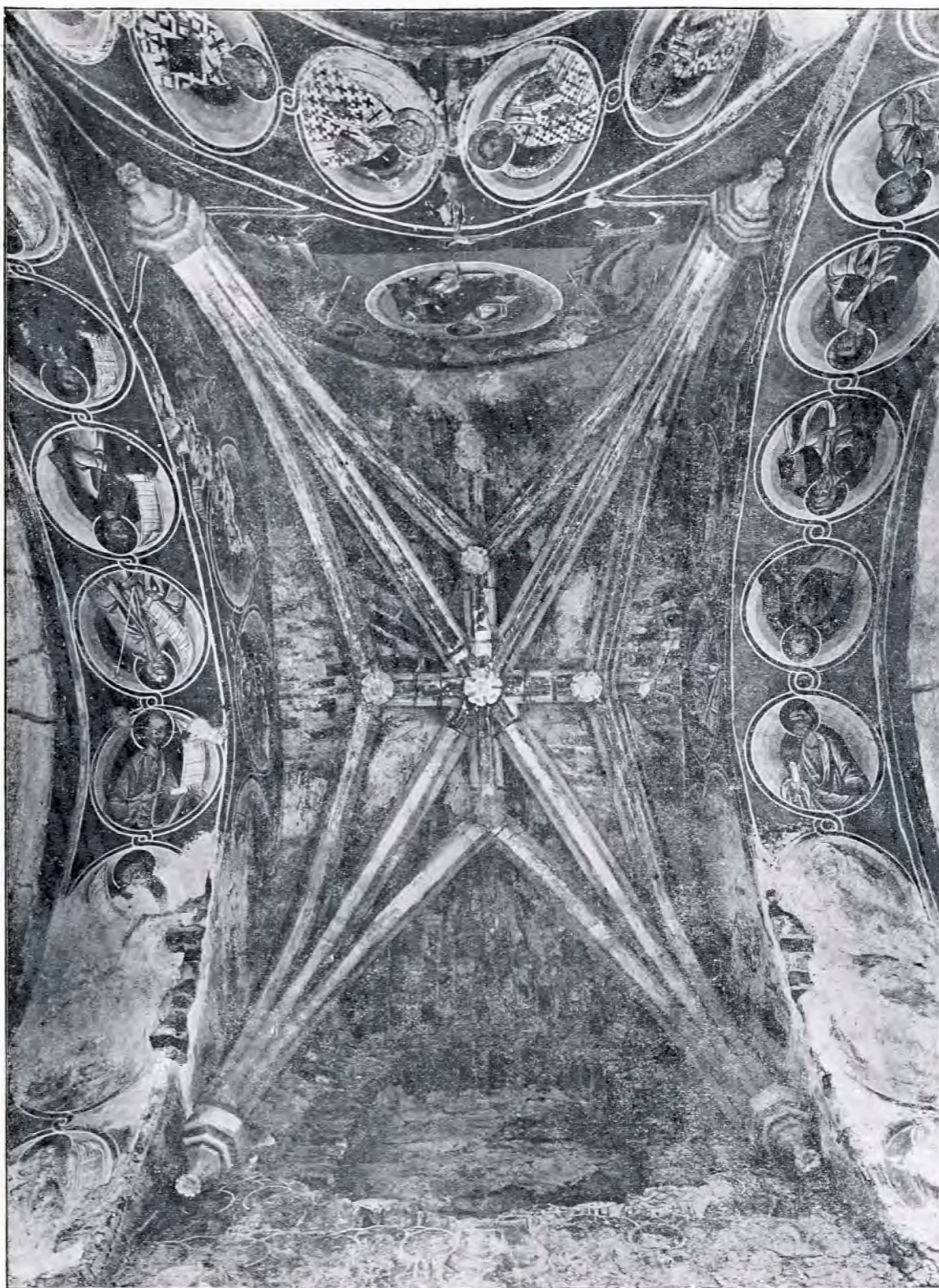
pătrată în plan și se reazimă pe de o puternici, de secțiune octogonală;

Picturi din biserica de la Bălinești. Sf. Împărați Constantin și Elena.

parte pe zidul bisericii, iar pe de altă parte pe doi stâlpi de piatră, arcuri ogivale de piatră cioplită și cu profilatura gotică transmit pre-

siunile superioare pe cei doi stâlpi console în jos secțiunea patrată trece
și pe zidul bisericii; aceste arcuri la secțiunea octogonală a stâlpilor

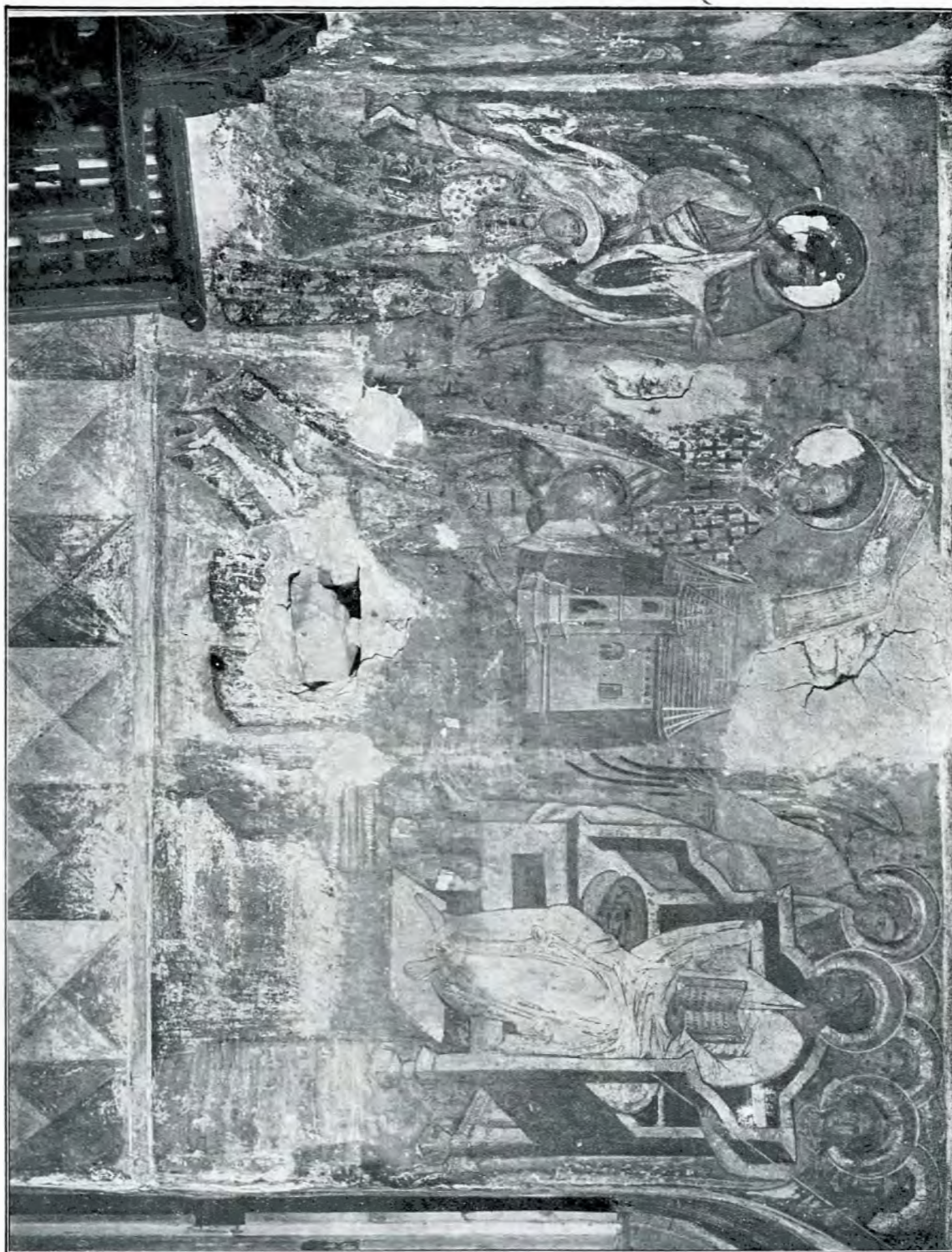
Picturi din biserica de la Bălinești. Boltă și arcuri de boltă.

se reazimă pe console de piatră, cioplite și sculptate bogat; dela aceste prin câte patru piramide răsturnate la colțurile stâlpului și cari formează

un capitel. Aceeaș soluțiune o întâlnim la clopotnița din Popăuți, unde secțiunea în plan trece de asemenea

potniță la intrarea bisericii este încoronat cu o boltă cu nervuri de piatră cioplită, decorate cu rozete tot

Picturi din biserica de la Bălnăști. Citorul, cu familia-i, închină biserica Pantocratorului

dela octagon la patrat, atât în jos spre soclu cât și în sus spre camera clopotelor. Pridvorul format de clo-

de piatră și rezămate pe frumoase console situate la cele patru unghiuri ale bolții.

Socul pridvorului este decorat pe trei fețe cu o balustradă de piatră în blocuri mari sculptate cu flori în stil gotic. În interior, pridvorul are, pe două din fețele lui, o bancă de piatră.

Partea superioară a clopotniței, unde se află clopotele, e deschisă prin trei mari ferestre ogivale de piatră, pe deasupra cărora trece un

se afirmă nu numai în tehnica și în formele sculpturale ale pietrei, dar se întinde chiar și până la unele principii de construcție.

Ușa bisericii este curat gotică, de asemenea ferestrele geminate ale pro-naosului cu ogivele lor înflorite, ferestrele dreptunghiulare ale naosului și altarului, chenarul pisaniei, etc.

Picturi din biserica de la Bălinești.

brâu larg de discuri de teracotă, încoronat cu o cornișă de piatră.

În genere toate formele și profilele de piatră sunt gotice și din toate bisericile din Moldova, unde influența gotică este atât de evidentă, poate că la Bălinești se arată mai puternică ca ori unde, pentru că aci ea

Și cu toate acestea, cine ar putea spune că nu ne aflăm în fața unui monument cu caracter moldovenesc? Elementele streine departe de a produce o notă discordantă, se armonizează cu concepția generală a monumentului, care le asimilează producând unitatea ce caracterizează un «stil».

ARH. N. GHICA-BUDEȘTI.

1. Inscriptia bisericii din Bălinești.

INSCRIPTIILE BISERICII DIN BĂLINEȘTI

Inscriptiile tăutulești ale bisericii din Bălinești au fost publicate mai întâi, după decalcurile pictorului bucovinean Epominonda Bucovski, de Episcopul Melchisedec în ale sale

stricat, cum se relată de unii, s'a păstrat, de-alungul veacurilor, întreagă și nealterată în slovele desemnate, poate chiar și săpate, de mâna iscusită a pisarului domnesc Dra-

2. Mormântul marelui Logofăt Ioan Tăutul.

Notițe istorice și arheologice (București 1885, pp. 292 – 5), iar acum de curând, după citirea lor la fața locului, de d. N. Iorga, în memoriul Contribuțiuni la istoria Bisericii noastre, tipărit în Analele Academiei Române (ser. II, tom. XXXIV, mem. sec. ist., p. 480 și urm.).

Dacă le mai dăm deci și aci, în textul original slav și în traducere română, e numai spre a înlesni lectura și înțelegerea reproducerilor fotografice ce publicăm mai jos.

Mai întâi avem frumoasa inscripție a bisericii (fig. 1), care, departe de a se fi șters și

gotă al Tăutului, care, pentru aceasta, și-a însemnat numele pe marginea din dreapta a pietrei, ce mărturisește :

† Изъясненіемъ ѿца • и сѣ посѣщеніемъ
сѣа • и сѣркшеніемъ стго дха • пан Іѡн Тѣс-
тѣмъ Логѡфѣтъ начѡ • и сѣзда сѣи храамъ •
къ намъ • иже къ стѣи • ѿца нашего • архіе-
рарха и чудотворца • Никѡли къ дѡи •
вѣрочетиваго • и хсѣмѡвникаго • гсѣра • Іѡ
Гтефанъ Бѡвѡды • сѣа Богдана Бѡвѡды •
и сѣркшѣи сѣа • кѡтѡ • 43—мѣца • Декѣрѣа • 5.
Pe margine : Драготъ Таѣтѣакич.

= CU VREREA TATĂLUI ȘI CU AJUTORUL FIULUI ȘI CU SĂVÂRȘIREA SFÂNTULUI DUH,

(fig 2), din piatra mormântală a ctitorului în-suși, marele Logofăt Ioan Tăutul. — După lec-

3. Mormântul lui Petru, fiul Log Tăutul.

DUMNEALUI ION TĂUTUL LOGOFĂT A ÎNCEPUT ȘI A ZIDIT ACEST HRAM ÎNTRU NUMELE CELUI ÎNTRE SFINȚI PĂRINTELUI NOSTRU ARHIERARHUL ȘI FĂCĂTORUL DE MINUNI NICOLAE, ÎN ZILELE BINE CREDINCIOSULUI ȘI DE HRISTOS IUBITORULUI DOMN IO ȘTEFAN VOEVOĐ, FIUL LUI BOGDAN VOEVOĐ. — ȘI S'A SĂVÂRȘIT ÎN ANUL 7007 (— 1499), LUNA DECEMBRIE 6. — Pe margine: DRAGOTĂ AL TĂUTULUI.

Vine apoi un fragment, aproape jumătate

4. Mormântul lui Teodor, fiul Log Tăutul.

tura mai veche a lui Melchisedec, d. N. Iorga completează astfel această inscripție:

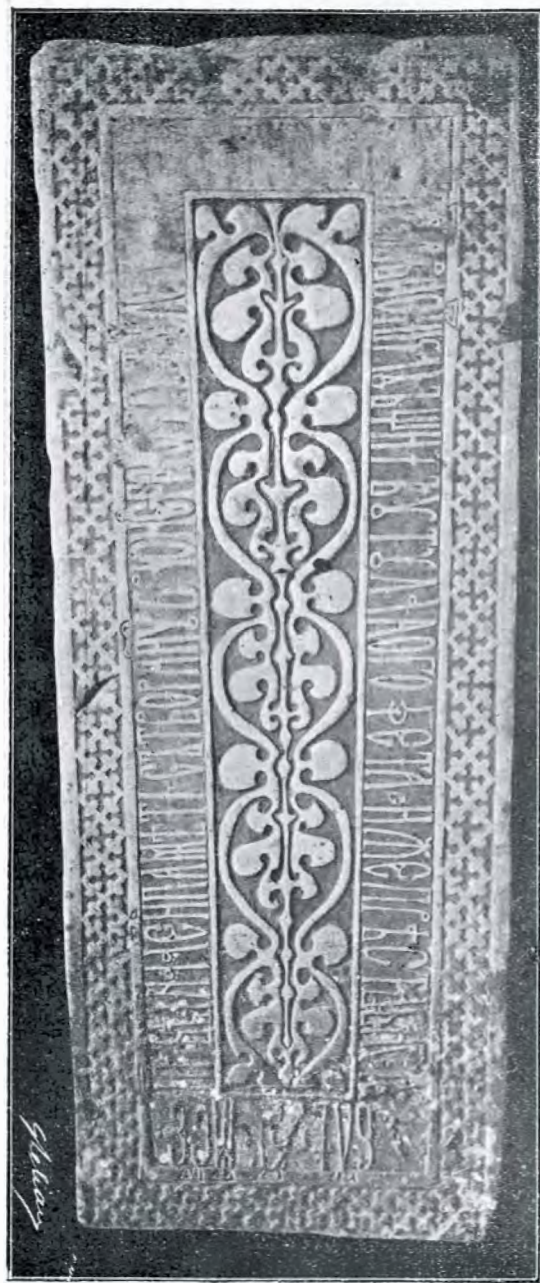
[†] Сѣи естъ грѣхъ наша Іоанъ Тѣсѣа Кѣи-каго] логѣфѣта рѣа Стефанъ Кѣи-каго • нже и прѣтѣаки сѣа [кактъ 130, меѣа . . .].

= ACESTA ESTE MORMÂNTUL DUMNEALUI ION TĂUTUL, MARELE LOGOFĂT AL DOMNULUI ȘTEFAN VOEVOĐ, CARE S'A PRESTĂVIT ÎN ANUL 7009 (— 1501), LUNA LUI. . .

Anul morții e greșit. Marele Logofăt Tăutul,

cum se constată din documentele vremii, a trăit și după 1501, – până la 1511. (Gh. Ghibănescu, în Uricarul Codrescu XVIII,

rească, 7019, după care an Tăutul nu mai apare în documente și care se dă și în Cronica lui Țrechie—probabil după sfârșitul pierdut

5. Mormântul Vasilicăi, fiica Log. Tăutul.

6. Mormântul Magdei, fiica Log. Tăutul.

pp. 447–8 și Iul. Marinescu, Bogdan III cel Orb, București 1910, tabla doc. dela sfârșit). Lectura lui Melchisedec, din cauza defectuosității pietrei, a fost deci eronată. În loc de 7009, mai întâi Hasdeu (Etymologicum magnum Romaniae III, c. 3056) apoi d. I. Bogdan (la C. Giurescu, Capitulațiile Moldovei cu Poarta Otomană, București 1908, p. 50 nota 1), au propus, prin emendarea cea mai fi-

al Analelor bistrițene, dacă nu chiar, prin interpolare mai târzie, după piatra funerară însăși—ca dată a morții sale (Cronicele României, ed. Kogălniceanu, I, p. 184).

După cîtor urmează în necropola dela Bălinești, patru copii ai săi: doi feciori—Petru și Teodor—și două fete—Vasilica și Magda. Iată epitafele lor în ordinea decedării.

Al lui Petru (fig. 3)

† ПАНЬ ІОН ТАУТСА ЛОГОФЕТЪ СКАСНЪ СЪН
ГРОБЪ • СИС СКОЕМС ПЕТРИ • ИЖЕ И ПРКСТАВН СЪ
КА КЪ КЪЧНОИ ВЕНТЪКАН • КАТО • „ЗК • МС • СЕН • В.

= DOMNUL ION TĂUTUL LOGOFĂT A INFRUMUSEȚAT ACEST MORMÂNT FIULUI SĂU PETRU, CARE S'A PRESTĂVIT LA VEȘNICELE LĂCAȘURI ÎN ANUL 7002 (= 1494), LUNA LUI SEPTEMBRIE 2.

Al lui Teodor (fig. 4).

† ПАНЬ ІОН ТАУТСА ЛОГОФЕТЪ • СКАСНЪ СЪН
ГРОБЪ СИС СКОЕМС ТАУДОРС • ИЖЕ • И ПРКСТАВН
СЪ КЪ КЪЧНОИ ВЕНТЪКАН • КАТО • „ЗК • СЕН • КР.

= DOMNUL ION TĂUTUL LOGOFĂT A INFRUMUSEȚAT ACEST MORMÂNT FIULUI SĂU TEODOR, CARE S'A PRESTĂVIT LA VEȘNICELE LĂCAȘURI ÎN ANUL 7002 (= 1494), SEPTEMBRIE 22.

Al Vasilicăi (fig. 5).

† СЪН ГРОБЪ ЕСТЬ РАКЪ БЖІА ВАСІЛІКА
ДЪЩІН ТЪУТСА ЛОГОФЕТА • ИЖЕ ПРКСТАВН СЪ
КАКТ • „ЗК • МС • СЕН • И • КЪЧНАА ЕИ ПАМЪТЪ •
СЪТВОРИ И СКАСНЪ ЕГО ІОН ТЪУТСА ЛОГОФЕТЪ.

ACEST MORMÂNT ESTE AL ROABEI LUI DUMNEZEU VASILICA, FIICA LUI TĂUTUL LOGOFĂT, CARE S'A PRESTĂVIT ÎN ANUL 7003 (= 1495), LUNA LUI SEPTEMBRIE 18. – VEȘNICA EI POMENIRE. – I-A FĂCUT ȘI I-A INFRUMUSEȚAT ION TĂUTUL LOGOFĂT.

Al Magdei (fig. 6).

† СЪН ГРОБЪ ЕСТЬ РАКЪ БЖІН • МАГДІ • ДЪЩІН
ПАНА ТЪУТСА ЛОГОФЕТА • ИЖЕ И ПРКСТАВН СЪ
КА КЪЧНОИ ВЕНТЪКАН • КАТО • „ЗН • (?) СЕН • КД.

= ACEST MORMÂNT ESTE AL ROABEI LUI DUMNEZEU MAGDEI, FIICA DUMNEALUI TĂUTUL LOGOFĂT, CARE S'A PRESTĂVIT LA VEȘNICELE LĂCAȘURI ÎN ANUL 7008 (= 1500), SEPTEMBRIE ÎN 29.

Dintre acești patru copii ai Logofătului Tăutul—morți fiind părintele lor în viață—pomelnicul familiei, publicat, după un grafit, de d. Iorga (o.c., p. 484), menționează numai pe băieți: «Pătrașco» și «Toader». Fetele poartă alte nume: «Anesiia», «Mărica» și «Nastasiia». Pe aceasta din urmă o găsim zugrăvită și în portretul ctitoricesc din biserică, împreună cu tatăl, cu mama (în pomelnic Magdalena) și cu frații Pătrașco și «Ion», după cum se poate vedea din următoarea descriere pe care o dă d-l Iorga în scrierea citată (p. 482) și pe care o retipărim aci, spre a se referi la reproducerea dată la pagina 210.

«Ioan Tăutul Logofătul («Ionu Tăutul Logofăt») e înfățișat având pe cap o pălărie umflată, fără margini, jos cu o margine stricată, și lăsată pe ceafă. E aceeaș ca în chipurile de boieri ctitori în mănăstirile bucovinene dela începutul veacului al XVI-lea. Are mustața roșie, barba rasă, peste haina de brocard e un guler de blană. Lângă dânsul sunt fiii: „Pătrașco“ și „Ionu“. Soția lui, cu o pălărie asemănătoare, poartă o haină verde, cu mâneci albe, peste una roșie, și la gât un șirag de mărgăritar. Fetița, Nastasia (*sic*), are diademă și mărgăritar la gât, căzând în lanțuri lungi».

Cf. și descrierea lui N. Filipescu-Dubău în Dicționarul geografic al județului Dorohoiu (București 1891, p. 14) precum și acca dată de Al. Odobescu în raportul Rămășite antice din județul Dorohoiu, publicat mai întâi în Monitorul Oficial din 13 Iulie 1871 apoi, revăzut și completat, în ale sale Scrieri literare și istorice (II, pp. 217-8). — După acest portret al Log. Tăutul dela Bălinești a întocmit Gh. Asaki, în chip fantezist, cu «veșminte mai mult lucsoase decât autentice», (Odobescu, l. c.), cromolitografia sa foarte răspândită pe vremuri în foi volante și reproducă și în grupul istoric din Calendarul pentru Românii din Principatele Danubiene, din 1856.

Pe lângă acești copii ai Logofătului Tăutul, în biserică dela Bălinești mai dorm somnul de veci și alți membri ai familiei.

Astfel, mai întâi, sub o tot așa de frumos săpată și ornamentată piatră ca cele reproduse mai sus, o Marie, maică a lui Dragotă «Tăutulovici» (fig. 7).

† СЪН ГРОБЪ СКАСНЪ ДРАГОТЪ ТЪУТСАОВИЧЪ
МАРИ СКОЕИ • КІКІГІНІИ МАРИ • ИЖЕ И ПРКСТАВН
САКЪ КЪЧНАА • ВЕНТЪКАМ • КАТО • „ЗЗ • МАРИ • КР.

= ACEST MORMÂNT L-A INFRUMUSEȚAT DRAGOTĂ TĂUTULOVICI MAICEI SALE CNEAGHINEI MARIEI, CARE S'A PRESTĂVIT LA VEȘNICELE LĂCAȘURI ÎN ANUL 7007 (= 1499), MARTIE 23.

Acest Dragotă Tăutulovici era diac domnesc. Ca atare îl găsim menționat, tocmai în această vreme, în două documente din 1497 (la I. Bogdan, Documentele lui Ștefan cel Mare,

1) În inscripție greșit: ПРКСТАВН.

II, pp. 104 și 110), ambele date în Vaslui, unde îndeplinise aceeași slujbă de diac, între 1465 și 1472 (I. Bogdan, op. cit., I, p. 88

Tăutul cu marele Logofăt al lui Ștefan-cel-

7. Mormântul Mariei, maica lui Dragotă Tăutulovici.

și II, p. 246) un alt Tăutul, negreșit tatăl celui dintâi. — Filiațiunea aceasta, ne atestată documentar, se impune prin succesiunea de timp, de loc și de ocupație a celor doi dieci domnești și prin faptul că Dragotă își zicea «Tăutulovici», — deci al Tăutului.

În ce raport de rudenie să fi fost acest

8. Mormântul Angelinei, jupâneasa lui Drăgan Tăutul (1617).

Mare, nu ni se arată, după cât cunosc, în nici o mărturie. Împrejurarea însă că soția lui Maria — o cneaghină — a fost înmormântată la Bălinești, înainte încă de a sfârși zidirea bisericii de aci și alături cu copiii ctitorului, ne indică un grad de rudenie foarte apropiat, — presupun chiar frate.

În acest caz, această Marie, maica a lui Dragotă, ar fi cumnata Logofătului Tăutul, iar acel Toader «Dragotovici», deci fiu al lui Dragotă—al cărui mormânt de asemenea se găsește în biserică — i-ar fi un nepot de nepot.

Inscripția de pe mormântul acestuia e fragmentată și ștearsă (fig. 9). După lectura d-lui Iorga, ea ar avea următorul cuprins :

potul—Toader al lui Dragotă (Dragotovici) au îndeplinit funcțiunea de pisari domnești. Și e firesc. Slovaci de origină, cum îi arată numele — Românii din Ardeal numesc și azi Tăuți (ung. Tóth) pe compatrioții lor din Nordul Ungariei — ei vor fi știut destul de bine slavonește, ca să poată sluji, cu toată priceperea, ca logofeți în cancelaria domnească. Între ei Dragotă ni se arată deo-

9. Mormântul lui Toader Dragotovici (Tăutul) prisarul.

10. Mormântul Mariei, fiica lui Mihai Tăutul (1634-5).

[†] Еки етк грехъ Теда) ер Драгогони • ни-
сарс • же и пркѣта[ки сѧ кк вѣчнен ѡбн-
ткан вѣто „S... меца].

— ACESTA ESTE MORMÂNTUL LUI TOADER
DRAGOTOVICI PISARUL, CARE S'A PRESTĂVIT
LA VEȘNICELE LĂCAȘURI ÎN ANUL 7... LUNA
LUI

Cum vedem deci, tustrei: tatăl—Tăutul, fiul Dragotă al Tăutului (Tăutulovici) și ne-

sebit de iscusit, ca scriitor. Cum am spus, el a desenat, poate chiar și săpat, frumoasa inscripție a bisericii. Din perfecta asemănare a tăeturii și formei slovelor, constatăm că tot el a desemnat și — poate — săpat inscripția și ornamentația pietrei puse pe mormântul maică-sa. De altfel ambele inscripții sunt lucrate aproape în același timp.

In sfârșit, reproducerile noastre dau mor-

mintele a două femei din neamul Tăutuleștilor din sec. al XVII. Întâiul (fig. 8) al Angelinei, jupăneasa Logofătului Drăgan Tăutul, din 1617, al doilea (fig. 10) — sub o piatră «cu o foarte ciudată și complicată săpătură» (Iorga o. c., p. 483)—al Mariei, fiica lui Mihail Tăutul Logofătul din 1634/5.

Iată aceste două morminte :

†Сѣи гробъ • скраи Архан Тѣтѣс логѣ-
ф[ѣ]т • кѣр҃гннн сѣи Ангелинн • еке прѣстакѣ
сѣ-кѣ кѣчннн вѣнтѣнн • кѣтѣ • м[а]н • л.

—ACEST MORMÂNT L-A INFRUMUSEȚAT DRĂGAN TĂUTUL LOGOFĂT CNEAGHINEI SALE ANGELINEI, CARE S'A PRESTĂVIT LA VEȘNICELE LĂCAȘURI ÎN ANUL 7125 (= 1617), MAIU 30.

†Сѣи камен грѣбннн сѣтѣрнн н вѣрннн пѣи
Михаил Тѣтѣс мѣт. дѣчннн сѣи Марїеке
н прѣстакнн сѣ кѣ кѣчннн вѣнтѣнн • кѣтѣ •
мѣтѣ • мѣтѣ

—ACEASTĂ PIATRĂ DE MORMÂNT A FĂCUT-O ȘI INFRUMUSEȚAT-O DUMNEALUI MIHAIL TĂUTUL LOGOFĂTUL FIICEI SALE MARIEI, CARE S'A PRESTĂVIT LA VEȘNICELE LĂCAȘURI ÎN ANUL 7143 (= 1634/5) LUNA LUI . . .

Legătura dintre acești noi Tăutulești, ai sec. XVII, și cei vechi, ai epocii lui Ștefan-cel-Mare, a dat-o d. Gh. Ghibănescu în *Surete* și *Zvoade* V, pp. 175—6. Ei sunt urmașii direcți ai acestora și nu va fi fără interes a arăta aci că, întocmai ca și dâșii, au început cariera ca uricari domnești. Astfel, cel d'întâi menționat mai sus, Drăgan Tăutul, e scriitor de documente al Movileștilor, apoi Logofăt și în urmă Părcălab de Țotin (Ghibănescu, *Ispisoace* și *Zapise* I-², pp. 53, 71, 76, 133, 167, 228 și II-², p. 54; Acelaș, *Surete* și *Zvoade* II, p. 315 și V, p. 236). Tot ca uricar pare că începe și Mihail Tăutul, Logofătul de mai târziu (Iorga, *Studii și Documente* V, p. 219 și

Documentele Bistriței II, pp. 25, 50, 51), tatăl Mariei înmormântată la Bălinești și al lui Pătrășcan Tăutul, marele Vornic de Câmpulung, care, pe la sfârșitul sec. al XVII, a jucat un oarecare rol politic (V. Iorga, *Documentele familiei Callimachi*, tabla).

Cu fiii acestuia—Ion, Vasile, Sandu și Coader (*Studii și Documente* V, pp. 229 și 232) — și cu urmașii lor începe decadența și împrăștierea neamului, care se coboară la treapta simplilor mazili. Din aceștia s'au ridicat mai târziu, la începutul sec. XIX, cei din urmă Tăutulești cu rol politic și cultural mai remarcabil în Moldova. Genealogia lor ar merita să fie întocmită.

Pe seama tuturor acestor generații de colaboratori din neamul marelui Logofăt al lui Ștefan-cel-Mare rămase, în cursul veacurilor, purtarea de grije a bisericii din Bălinești, care ni s'a păstrat până astăzi nealterată în vechia ei construcție. Așa cel puțin constatăm cei ce au cercetat-o mai de aproape : Odo-bescu în *Scrieri* (II, pp. 215 — 20), și d. N. Iorga în *Neamul Românesc* (1911 : art. Eri, azi și mâine).

Cum amândoi acești scriitori remarcă, singur acoperișul a fost refăcut ; el nu mai corespunde ca cel dat în reprezentarea votivă a bisericii din portretul ctitoricesc. Faptul îl cunoaștem azi sigur, din însemnarea preotului Iosif Luca, păstrată în copia unui Letopișet făcută de dânsul, — însemnare dată la iveală de d. C. Giurescu în scrierea deja citată : *Capitulațiile Moldovei cu Poarta Otomană*, p. 52 și nota 1, și în care se spune că refacerea acoperișului se datorește Episcopului Calistru al Rădăuților și Starostelui de Cernăuți Dimitrie Macri — „în zilele prea luminatului nostru Domn Io Mihail Racoviță Vodă, vlto dela Adam 7229 (—1721) mșta Mai 12“.

ALEX LĂPEDATU.

RECTIFICARE. — La articolul „Lămuriri asupra Buzeștilor“ din fasc. 15 a acestui an, s'a strecurat un lapsus, în privința anului morții lui Preda, care, după cum de altfel rezultă din documentarea textului inscripției, trebuie să fie 1609 în loc de 1610. V. D.